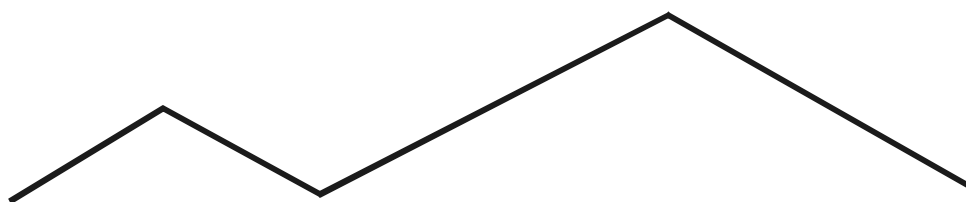

РЕГИОН И МИР

научно-аналитический журнал

том X, № 4, 2019

Журнал включен в реестр научных периодических изданий Высшей аттестационной комиссии Республики Армения и в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ)

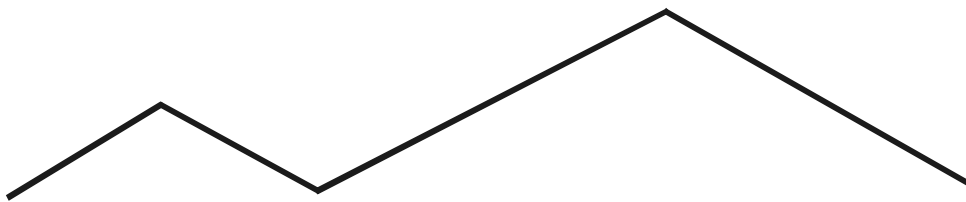
Общественный институт политических
и социальных исследований
Черноморско-Каспийского региона

~~ՏԱՐԱԾԱՔԵՐՉԱՆ ԵՎ ԱՅԵԽԱԲԿ~~

գիտավերլուծական հանդես
հատոր X, № 4, 2019

~~REGION AND THE WORLD~~

scientific-analytical journal
volume X, № 4, 2019

Մեկծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական
եվ սոցիալական հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ
Public Institute of Political and Social Research
of Blacksea-Caspian Region

РЕГИОН И МИР

научно-аналитический журнал

Редакционный совет:

Андриасян Л.Г. (главный редактор), Погосян Г.Г. (зам. главного редактора), Царукян Ж.А. (ответственный секретарь), Андриасян Т.Л., Ваградян М.Г., Исагулян Г.С., Манукян С.Ф., Меликсетян А.Ф., Паносян Н.Ж., Саргсян С.Т., Шакарянц С.Э.

Редакционная коллегия:

Аветисян Г.Г. (д.и.н., профессор, Ереванский государственный университет, Армения), Айвазян А.М. (д.п.н., Центр стратегических исследований “Арапат”, Армения), Арцруни В.Б. (Концерн ISD, Россия), Багратян Г.А. (д.э.н., профессор, Армянско-Российский университет, Армения), Григорян Э.Р. (д.ф.н., профессор, Армянский государственный педагогический университет, Армения), Демоян Г.А. (д.и.н., Армения), Дюбьен А. (Франко-российский аналитический центр “Обсерво”, Франция), Захаров В.А. (к.и.н., Институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона, Россия), Кожокин Е.М. (д.и.н., профессор, Московский государственный институт международных отношений – университет, Россия), Корнилов А.А. (д.и.н., профессор, Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, Россия), Кочарян Ш.М. (Министерство иностранных дел, Армения), Мелконян А.А. (д.и.н., профессор, академик НАН РА, Институт истории НАН РА, Армения), Надеин-Раевский В.А. (к.ф.н., Институт политических и социальных отношений Черноморско-Каспийского региона, Россия), Нан С.А. (д.п.н., профессор, Университет им. Дж. Мейсона, США), Папаян А.А. (Центр социологических исследований “Modus Vivendi”, Армения), Петросян Г.М. (Нагорно-Карабахская Республика), Решетников Л.П. (к.и.н., председатель наблюдательного совета телекомпании “Царьград”, Россия), Сваранц А.А. (д.п.н., Россия), Шалян Ж. (Центр анализа и прогнозов Министерства иностранных дел, Франция)

Адрес редакции: РА, Ереван, 3 пр. Тиграна Меца, д. 9,

Тел. (+37493) 944440, (+37493) 868797,

Сайт: www.geopolitika.am; эл.почта: blacksea-caspian@mail.ru

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆ ԵՎ ԱՇԽԱՐՀ

գիտավերլուծական հանդես

Խմբագրական խորհուրդ՝

Անդրիասյան Լ.Հ. /գլխավոր խմբագիր/, Պողոսյան Գ.Հ. /գլխ. խմբագրի տեղակալ/, Ծառուկյան Ժ.Ա. /պատասխանատու քարտուղար/, Անդրիասյան Թ.Լ., Վահրադյան Մ.Գ., Իսագուլյան Գ.Ս., Մանուկյան Ս.Ֆ., Մելիքսեթյան Ա.Ֆ., Փանոսյան Ն.Ժ., Սարգսյան Ս.Թ., Շաքարյանց Ս.Է.

Խմբագրական կոլեգիա՝

Ավետիսյան Հ.Գ. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Երևանի պետական համալսարան, Հայաստան/, Այվազյան Ա.Մ. /ք.գ.դ., «Արարատ» ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոն, Հայաստան/, Արծրունի Վ.Բ. /ISD կոնցեռն, Ռուսաստան/, Բագրատյան Հ.Ա. /տ.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայ-ռուսական համալսարան, Հայաստան/, Գրիգորյան Է.Ռ. /փ.գ.դ., պրոֆեսոր, Հայաստանի պետական մանկավարժական համալսարան, Հայաստան/, Դեմոյան Հ.Ա. /պ.գ.դ., Հայաստան/, Դյուբյեն Ա. /«Օբսերվո» ֆրանկո-ռուսական վերլուծական կենտրոն, Ֆրանսիա/, Զախարով Վ.Ա. /պ.գ.թ., Սևծով-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտ, Ռուսաստան/, Կոժոկին Ե.Մ. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, Միջազգային հարաբերությունների Մոսկովյան պետական ինստիտուտ-համալսարան, Ռուսաստան/, Կորնիլով Ա.Ա. /Ն.Ի. Լոբաչևսկու անվ. Նիժնի Նովգորոդի պետական համալսարան, Ռուսաստան/, Քոչարյան Շ.Մ. /Արտաքին գործերի նախարարություն, Հայաստան/, Մելքոնյան Ա.Ա. /պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ, Հայաստան/, Նադեին-Ռաևսկի Վ.Ա. /փ.գ.թ., Սևծով-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական հետազոտությունների ինստիտուտ, Ռուսաստան/, Նան Ս.Ա. /ք.գ.դ., պրոֆեսոր, Ջ. Մեյսոնի անվ. համալսարան, ԱՄՆ/, Պապյան Ա.Ա. /«Modus Vivendi» սոցիոլոգիական հետազոտությունների կենտրոն, Հայաստան, Պետրոսյան Գ.Մ. /Լեռնային Պարապետի Հանրապետություն/, Ռեշետնիկով Լ.Պ. /պ.գ.թ., «Ցարգրադ» հեռուստաընկերության դիտորդական խորհրդի նախագահ, Ռուսաստան/, Սվարանց Ա.Ա. /ք.գ.դ., Ռուսաստան/, Շալյան Ժ. /Արտաքին գործերի նախարարության Վերլուծության և կանխատեսման կենտրոն, Ֆրանսիա/

Խմբագրության հասցեն՝ ՀՀ, Երևան, Տիգրան Մեծի 3-րդ նրբ. տ. 9

Հեռ. (+37493) 944440, (+37493) 868797,

Գալթ՝ www.geopolitika.am, էլ.փոստ՝ blacksea-caspian@mail.ru

REGION AND THE WORLD

scientific-analytical journal

Editorial council:

Andriasyan L.H. (Editor-in-chief), Poghosyan G.H. (Vice-editor), Tsarukyan J.A. (Responsible secretary), Andriasyan T.L., Vahradyan M.G., Isagulyan G.S., Manukyan S.F., Meliksetyan A.F., Panosyan N.J., Sargsyan S.T., Shakaryants S.E.

Editorial team:

Avetisyan H.G. (Doctor of Historical Sciences, professor, Yerevan State University, Armenia), Ayvazyan A.M. (Doctor of Political Sciences, Center of Strategic Research "Ararat", Armenia), Artsruni V.B. (Concern ISD, Russia), Bagratyan H.A. (Doctor of Economic Sciences, professor, Armenian-Russian University, Armenia), Grigoryan E.R. (Doctor of Philosophical Sciences, professor, Armenian State Pedagogic University, Armenia), Demoyan H.A. (Doctor of Historical Sciences, Armenia), Dubien A. (Observatoire franco-russe, France), Zakharov V.A. (Candidate of Historical Sciences, Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region, Russia), Kojokin E.M. (Doctor of Historical Sciences, professor, MGIMO-University, Russia), Kornilov A.A. (Doctor of Historical Sciences, professor, Lobachevsky University of Nijny Novgorod, Russia), Kocharyan Sh.M. (Ministry of Foreign Affairs, Armenia), Melkonyan A.A. (Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of NAA RA, Institute of History, Armenia), Nadein-Raevsky V.A. (candidate of Philosophical Sciences, Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region, Russia), Nan S.A. (Doctor of Political Sciences, professor, George Mayson University, USA), Papyan A.A. (Modus Vivendi Center, Armenia), Petrosyan G.M. (Nagorno-Karabakh Republic), Reshetnikov L.P. (Candidate of Historical Sciences, Chairman of the Supervisory Board of "Tsargrad" TV Station, Russia), Svarants A.A. (Doctor of Political Sciences, Russia), Chaliand G. (Center for Analysis and Forecasts of the Ministry of Foreign Affairs, France)

Adress: RA, Yerevan, 3rd line of Tigran Mets, 9

Phone: (+37493) 944440, (+37493) 868797,

Website: geopolitika.am; e-mail: blacksea-caspian@mail.ru

Для перепечатки или перевода опубликованных в журнале материалов необходимо разрешение редакции. Публикуемые материалы могут не отражать точку зрения редакции.

Аннексия Голанских высот нужна для разжигания новых «прокси-войн»

Шакарянц С.Э.

Общественный институт политических и социальных исследований
Черноморско-Каспийского региона (Армения, Ереван)
shwarzetodt@yandex.ru

Ключевые слова: Голанские высоты, США, Израиль, прокси-война

Գոլանի բարձրույնների անեքսիան հարկավոր է նոր «պրոքսի-պատերազմների» հրահրման համար

Շաքարյանց Ս.Է.

Սևծովյան-Կասպյան տարածաշրջանի քաղաքական և սոցիալական
հետազոտությունների հանրային ինստիտուտ /Հայաստան, Երևան/
shwarzetodt@yandex.ru

Ամփոփում: Հոդվածում վերլուծված է զավթված Սիրիական Գոլանի բարձրույնները որպես «Իսրայելի տարածք» ճանաչելու ԱՄՆ նախագահ Դ. Թրամպի կողմից ստորագրված որոշման հետ կապված իրավիճակը: Հեղինակը հիմնախնդիրը դիտարկում է մերձավորարևելյան տարածաշրջանային հիմնախնդիրների համալիր դիրքերից հաշվի առնելով «Իսլամական պետության գաղափարական վերակենդանացումը», քրդական հիմնախնդիրը և այլն: Ըստ հեղինակի եզրակացության, ակնառու պետք է համարել այն, որ տվյալ փուլում Թրամպի և Իսրայելի մարտավարական նպատակը առնվազն ևս մեկ «պրոքսի-պատերազմի» հրահրումն է:

Վճռորոշ բառեր: Գոլանի բարձրույններ, ԱՄՆ, Իսրայել, պրոքսի-պատերազմ

The annexation of the Golan Heights is needed to incite new proxy wars

Shakaryants S.E.

Public Institute of Political and Social Research of Blacksea-Caspian Region (Armenia, Yerevan)
shwarzetodt@yandex.ru

Abstract: The article analyzes the situation with the signing by the US President D. Trump of the decision on the "recognition" of the occupied Syrian Golan Heights as "the territory of Israel". The author considers the problem from complex positions of Middle Eastern regional problems, taking into account the "ideological reanimation of the Islamic state", the Kurdish problems, etc. According to the author, it's obvious that the tactical goal of both Trump and Israel at this stage is to unleash one more, minimum, "proxy war".

Keywords: Golan Heights, USA, Israel, proxy war

25 марта президент США Дональд Трамп в присутствии и.о.премьер-министра Израиля Беньямина Нетаньяху, находившегося в Штатах с экстренным визитом, подписал в Белом доме решение о «признании» оккупированных сирийских Голанских высот «территорией Израиля». А 24 марта Трамп распространил ещё одно, не менее шокирующее заявление, причём уже не от своего имени, а со стороны всей своей администрации. Оказывается, вот только сейчас (!) «США и их иностранные партнёры по антитеррористической коалиции полностью освободили территорию Сирии и Ирака от группировки «Исламское государство» (ИГ - *прим.*)».

Трамп и те, кто ему верит, не считаются с реальными фактами – львиную долю ранее оккупированных территорий Сирии и Ирака освобождали не американцы и не проамериканские формирования, а Сирийская армия, Иракская армия, шиитские ополчения, ополчения христиан (в том числе армян) и курдов, езидов, друзов, бедуинских племён и т.д., при активной помощи российских ВКС, иранских военных советников, четырёхстороннего (Россия, Иран, Ирак и Сирия) Военно-информационного центра в Багдаде, Средиземноморской флотилии России и т.д. Между прочим, мистеру Трампу не верят ни союзники США, ни сами американские военные. 23 марта в беседе с британской газетой The

Guardian глава Совета Безопасности Курдского регионального правительства (KRG) в Ираке Масрур Барзани предупредил об угрозе возрождения ИГ в новой форме «после физического поражения террористической группировки в Ираке и Сирии». «Освобождение территории от ИГ было центральным моментом войны. Несмотря на высокую цену и ощутимые последствия в районах по всему Ираку и Сирии, основные политические и экономические условия существования терроризма остаются такими же нерешенными, - сказал высокопоставленный курд- чиновник KRG. - Если региональные правительства не рассмотрят эти проблемы, ИГ останется одним из многих симптомов, которые неизбежно появятся в новой форме». Далее Масрур Барзани разъяснил, что имеет в виду: «ИГ - это идеология, а не бойцы или территория. Группа уже приспособилась к территориальному поражению, вернувшись к мятежу в районах с существовавшими ранее сектантскими линиями разломов. В последние месяцы она получила новый импульс в северных провинциях Ирака, используя тактику, с которой ей всегда было удобнее, чем удерживать территорию». Он подчеркнул также, что необходимы конкретные меры, ибо появились «спящие ячейки» ИГ, распространяющие панику и страх¹.

К словам Масрура Барзани, касающихся того, что ИГ это уже идеология, мы обязательно добавляем: ИГ не только боевики и территории, тем паче не только идеология, это ещё и активные усилия спецслужб различных западных стран, Израиля и, если верить президенту Чехии Милошу Земану и иранским спецслужбам – также Турции, обильно одобренные почти неограниченными финансовыми потоками из Саудовской Аравии, вначале – также и Катара, а на последней стадии – из ОАЭ. И нельзя не согласиться с требованиями Сирии, России и Ирана о том, что вначале следует «дать по рукам» именно финансистам террористов и другим их теньвым пособникам. Однако, тем не менее, риторически спросим: Трамп знаком с точкой зрения курдских союзников США и Израиля из Северного Ирака, и как он относится к предупреждениям Масрура Барзани? Допустим, президент США игнорирует иракских курдов. А как долго он собирается делать вид, что нет предупреждений от американского генералитета? 24 марта пресс-служба той самой «американской» международной коалиции в Сирии сообщала – командующий силами коалиции в Сирии, генерал-лейтенант США Пол Лакамера заявил: «Не заблуждайтесь, ИГ сохраняет свою силу. Террорис-

ты настроены сохранить то, что осталось от их состава и возможностей, и они либо уходят в отдалённые районы, либо отправляются в лагеря для беженцев в ожидании подходящего момента для возвращения»². А 25 марта новостной ресурс Al-Masdar News сообщил - в Северо-восточную Сирию вошла большая военная колонна США. В составе конвоя находилось более полутора сотен грузовиков. Колонна вошла на территорию Сирии через КПП «Сималка» на границе с Ираком. Данным конвоем доставлено большое количество оружия и боеприпасов проамериканской группировке SDF, главным местным союзникам США и международной коалиции в стране³. США своеобразно подтверждают «полный конец ИГ в Сирии», готовя своих марионеток, как с конца февраля предупреждают многие центры Сирии и Ирана, к некому «сценарию новой войны» против Сирии...

24 марта и.о. министра иностранных дел Израиля Исраэль Кац заявил, что Трамп 25 марта подпишет указ о признании суверенитета Израиля над Голанскими высотами, которые по всем международным соглашениям и согласно резолюциям Совета Безопасности ООН считаются территорией Сирии. Так оно и произошло. В сообщении Reuters говорилось, что одной из целей рабочего визита Нетаньяху в США является демонстрация поддержки администрацией Трампа «своего кандидата» на предстоящих 9 апреля парламентских выборах в Израиле⁴. А ранее, премьер-министр Израиля Нетаньяху 21 марта сердечно поблагодарил президента Трампа за намерение признать суверенитет Израиля над Голанскими высотами⁵. Вот именно в этом и состоит новый шантаж со стороны США в отношении не только Ближнего Востока, но и всего мира в целом. Стало очевидным, что тактическая цель и Трампа, и Израиля на данном этапе – это **развязывание ещё одной, как минимум, «прокси-войны»**. И, желательно, именно в Сирии – вот и продолжают вооружать незаконные вооружённые отряды SDF. Входящие в эту группировку курды уже шантажируют и угрожают законному правительству в Дамаске и требуют «признания курдской автономии». Хотя прекрасно знают о формате переговоров, предложенном законной властью Сирии, о посредничестве России и Ирана в деле решения «курдского вопроса» в Сирии. А если это «не сработает» - что ж, вот тезис о признании аннексированной Израилем сирийской территории новой частью «Земли Обетованной».

² Kurdistan.ru, 24.03.2019

³ Al-Masdar News, 25.03.2019

⁴ Reuters, 24.03.2019

⁵ AP, 21.03.2019

¹ The Guardian, 23.03.2019

Посмотрим, чем это может грозить. Ни одна не то что, из ведущих стран Европы-членов ЕС, вообще ни одна европейская страна не собирается присоединяться к США и Израилю в вопросе принадлежности Голанских высот. Излишне говорить о реакции мусульманского мира – нет ни одной страны, даже и в юго-восточной Азии (а многие страны этой части планеты крайне тесно связаны с Израилем...), которая бы приветствовала очередной американско-израильский сговор на Ближнем Востоке. А ведь тут не только «узаконение» аннексии Голан. Параллельно США принялись и за Ливан – цель та же, «сделать народную революцию» с целью раздавить и физически уничтожить шиитскую общину этой страны. Мы настаиваем на именно таком комментарии наглых заявлений госсекретаря США Майкла Помпео в ходе его визита в Бейрут 22 марта. Человек прибыл в страну, где на абсолютно демократических выборах, опираясь на поддержку большинства рядовых избирателей, самым демократическим образом победила шиитская партия «Хезболлах», которая и стала ядром нового правительства Ливана, и этот человек позволяет себе призывать власти и народ этой арабской республики «противостоять преступности, террору и угрозам» со стороны «Хезболлах», «которая имеет в лице Ирана мощного союзника и представляет собой системную политическую и военную силу в Ливане». Представители ливанского правительства решительно отвергли резкие заявления главы Госдепа в адрес «Хезболлах». Стоя рядом с Помпео на совместной пресс-конференции в Бейруте, министр иностранных дел Ливана Джебран Басиль отметил, что ведущая партия ливанских шиитов **«не является террористической организацией и была избрана народом»**⁶.

Помпео, однако, продолжил упорствовать, предупреждая, что «ливанский народ стоит перед выбором: смело двигаться вперёд или позволить тёмным амбициям Ирана и «Хезболлах» диктовать своё будущее». Шеф Госдепа при этом добавил, что США будут продолжать использовать «все мирные средства», чтобы «обуздать «Хезболлах» и влияние Ирана на Ливан». Американский госсекретарь говорил в Бейруте о «дестабилизирующей деятельности» Ирана и «Хезболлах» в Ливане и регионе на фоне решительного осуждения со стороны арабских и других стран Ближнего Востока, всего мусульманского мира заявления президента Трампа о том, что пришло время признать суверенитет Израиля над оккупированными им Голанскими высотами Сирии – но это ничуть не смущало данного про-

израильского деятеля из Вашингтона. В итоге получилось, что Помпео в Ливане выступал против наиболее последовательных борцов против Израиля и за деоккупацию арабских земель, а посему резкие выпады Помпео против «Хезболлах» были «ещё менее приемлемыми для руководства небольшой арабской республики», отмечает AP⁷. А вот и один из итогов наглости Помпео в Бейруте – как сообщала пресс-служба Кремля, 26 марта в Москву побывал с официальным визитом президент Ливана, христианин Мишель Аун, для переговоров с российским коллегой Владимиром Путиным. «Президенты России и Ливана обсудят вопросы дальнейшего развития российско-ливанского сотрудничества в торгово-экономической и гуманитарной сферах. Запланирован также обмен мнениями по актуальной международной и региональной проблематике», – говорилось тогда в сообщении пресс-службы Кремля⁸. Нормально – христиане Ливана обращаются за поддержкой и помощью к России, а шииты – к Ирану. Далее же две державы-союзницы совместно спланируют, как именно следует противостоять плану США и Израиля по разжиганию новой «прокси-войны» против Сирии, или – как противостоять неким гипотетическим попыткам спецслужб США и Израиля «осуществить народную революцию» в Ливане с целью посадить на власть агентуру Вашингтона и Тель-Авива.

Многие косвенные факты говорят о том, что США-Израиль уже обрабатывают весь Ближний Восток, а не ограничиваются только Сирией, Ливаном и Ираком. В интервью каналу Al Arabiya 21 марта, выше упоминавшийся Помпео сказал, что Иран предоставляет не только ресурсы, но и ракеты йеменским хуситам (зейдитам, одной из ветвей шиизма – *прим.*), и выразил надежду, что давление на Иран убедит хуситов «вернуться за политический стол переговоров»⁹. И вот 25 марта председатель Верховного революционного комитета Йемена Мохаммед Али аль-Хути категорически отверг заявления госсекретаря США Майка Помпео о том, что Иран направляет ракеты хуситам, и заявил, что вместо таких претензий США должны прекратить свою агрессию против Йемена, сообщает иранское агентство Tasnim News¹⁰. Аль-Хути также сказал, что после четырех лет нападений на Йемен, Помпео заявил, что война в Йемене ведётся опосредованно Ираном, и Иран выпускает ракеты из этой страны Аравийского полуострова, сообщает RT Arabic. «Я же говорю американцам,

⁷ AP, 22.03.2019

⁸ РИА Новости, 26.03.2019

⁹ Al Arabiya, 21.03.2019

¹⁰ Tasnim News, 26.03.2019

⁶ AP, 22.03.2019

что вы должны прекратить свою агрессию, преступления и блокаду Йемена, чтобы все формы йеменской военной обороны и все ваши оправдания были устранены, - отметил он. - **Если вы правы, вступайте в битву непосредственно с Ираном**»¹¹.

Судя по отповеди со стороны шиитов Йемена, США явно вступили в закулисные переговоры с высшим руководством Верховного революционного комитета Йемена, в попытках «отвратить» йеменских шиитов-хуситов от Ирана. И получили, как и Помео в Бейруте, отказ «прямо в лоб». Вопрос – что делать США в этом регионе дальше, если их «миротворчество» бомбами и ракетами всё никак «не доходит» до сознания шиитов? Помнится, в Югославии их бомбовое и ракетное «миротворчество» привело к тому, что обывательщина предала свою страну и своих героев. Но в Ливане и Йемене у США пока получается провал. Наверное, потому, что Ближний Восток – это Азия, а шииты – не легковёрные православные христиане. Даже проамериканский мусульманин, курд из Ирака Масрур Барзани, будучи суннитом, публично выражает сомнения, как мы уже указывали выше, в том, что США всегда и всюду правы... В этом и состоит преимущество Азии над Европой – тысячелетия истории научили азиатов ни капли не верить, в принципе, никому. Да и как верить тем же США, если у всего мира на памяти «пробирка с оружием массового поражения» Саддама Хусейна в пальцах госсекретаря Колина Пауэлла на заседаниях в ООН, но в Ираке до сих пор всё никак не находят этого самого хусейновского ОМП? При этом американские и английские спецслужбы годы напролёт упрямо твердят, что, мол, «они ошиблись», «их ввели в заблуждение» и так далее.

Но время не стоит на месте в 2019 году. И то, что рано утром 25 марта кто-то обстрелял из сектора Газа жителей района Шарон к северо-востоку от Тель-Авива, уже говорит о том, что, как принято порой выражаться, «ситуация уже на мази». Ракета попала в жилой дом в общине Мишмерет, к северу от города Кфар-Саба, что вызвало пожар и уничтожило всё строение. Ранения получили семь человек, в том числе две женщины и трое детей. Международные СМИ сообщали, что премьер-министр Нетаньяху, находившийся в это время в США, заявил о решении сократить свой визит в Вашингтон и как можно скорее отбыть на родину. Нетаньяху назвал запуск ракеты, поразившей дом в центральной части Израиля, «преступным нападением» и пообещал нанести ответный удар. По словам

главы правительства, он вернётся в Израиль, чтобы «справиться с кризисом» вскоре после встречи с президентом Дональдом Трампом¹².

Итак, глобально США намерены заниматься приращиванием территории Израиля, а значит – усугублением самого главного Ближневосточного кризиса, т.е. Палестинской проблемы и сирийско-израильского конфликта. В те дни ведущие израильские СМИ сообщали, что Армия обороны Израиля (ЦАХАЛ) «в эти часы перебрасывает дополнительные войска на юг страны, к границе с сектором Газа, и проводит частичную мобилизацию резервистов. Данные шаги связаны с приведением вооружённых сил еврейского государства в полную боеготовность после ракетного удара из палестинского анклава по пригороду Тель-Авива. Ранее ЦАХАЛ возложил ответственность за ракетный обстрел на контролирующее Газу движение ХАМАС. Пресс-секретарь Армии обороны генерал Ронен Манелис сообщил: «Ракета произведена ХАМАСом и была запущена с пусковой установки этой организации»¹³.

К вечеру 25 марта начали поступать сообщения, что Израиль уже наносит массированные ракетные удары по Газе. Дальнейшее трудно прогнозировать – ведь, нет никакого расследования того, что произошло. Просто израильская армия априори обвиняет движение ХАМАС, раз ракета шла из сектора Газа. Но раз уж речь зашла и об обострении на границах Газы с Израилем, то мы напомним, что перманентная «война с перерывами» тут идёт уже много месяцев. И в своё время отставка с поста министра обороны Израиля Авигодора Либермана была связана именно с тем, что хваленый «Железный купол» не справился с массовой ракетной, ответной атакой от ХАМАС, сумев перехватить только 20 или 30%% из 300 ракет «Кассам» палестинцев. И вот из Газы последовал ракетный удар в сторону Тель-Авива, первый подобного рода с окончания войны 2014 г. между ХАМАС, контролирующим сектор, и Израилем. Израильские военные заявили тогда, что система «Железный купол» перехватила все выпущенные ракеты, кроме одной. В ответ ЦАХАЛ нанесла удар по «примерно 100 военным целям», принадлежащим ХАМАС и другим группировкам в Газе. Нас смущает то, что, например, сейчас израильтяне говорят всего лишь об одной ракете (!), не перехваченной «Железным куполом». В отличие от 25 марта, в событиях 13 ноября 2018 г. сами израильские источники указывали, что из Газы летели 300 ракет, а перехватить удалось только 60 или 90

¹¹ RT Arabic, 26.03.2019

¹² AP, 25.03.2019

¹³ MIGnews, 25.03.2019

ракет. А не умышленно ли Израиль решил не перехватывать эту одну-единственную ракету от 25 марта, дабы получить повод для развёртывания новых мер по разжиганию новой войны в регионе?..

Итак, в эпицентре – попытки США и Израиля «вызвать на себя» Иран, для чего американская дипломатия пытается «переубедить» ливанских, йеменских и, не исключено, шиитов из других арабских и не только арабских стран. Поводов же к ужесточению мер – уже не один (Голаны), а минимум два – к Голанам приплюсовывается «одно-ракетная» агрессия движения ХАМАС, а оно где-то примерно с 2017 г. всё же восстановило связи сотрудничества с Ираном. В феврале 2017 г. автор данных строк в зале заседаний иранского Мажлеса (парламента), в рамках формата Международной конференции «Вместе поможем Палестинской интифаде», самолично видел, как высокопоставленные представители ХАМАС во второй день работы конференции всё же прибыли в Тегеран, и как их упорно ожидали в иранской столице. Помнится, были отменены выступления многих желавших высказаться, дабы дать возможность выступить именно представителям ХАМАСа.

Посему трудно определить, какой конкретно из поводов для новых войн используют США и Израиль. Вот на Голанских высотах пошли массовые протесты друзской общины – представителей ещё одной ветви шиизма. 23 марта прошла манифестация, в которой приняли участие сотни друзов, выступивших против признания со стороны США израильского суверенитета над этой территорией Сирии. Протестующие из Мигдаль-Шамса, друзского городка, расположенного к северу от Хермона, также собрались вдоль границы, так как израильские силы безопасности были приведены в состояние повышенной готовности к возможным столкновениям, отмечало данное издание¹⁴. Митингующие размахивали сирийскими флагами и держали в руках фотографии президента Сирии Башара аль-Асада. Демонстранты скандировали: **«Мы - сирийцы и навсегда останемся ими»**. «Мы отвергаем решение американского президента Трампа, потому что он говорит о том, что ему не принадлежит. Голаны являются арабской и сирийской территорией, независимо от того, как долго продолжается ее оккупация. Мы направляем приветствие президенту Башару аль-Асаду и выражаем нашу поддержку ему», - сказал один из протестующих¹⁵. Так ведь именно лояльные сирийскому президенту Башару аль-Асаду друзы

южных сирийских провинций Кунейтра и Сувэйда – те, кто непосредственно граничит сейчас с друзами на оккупированных Израилем Голанских высотах. И у друзов Сирии полно и оружия, и своих отрядов ополчения, если вдруг на Голанах начнутся столкновения местных друзов с израильскими силами безопасности и армией, то кто сможет гарантировать, что друзские народные милиции из Кунейтры и Сувэйды вдруг не решат идти на помощь своим братьям по вере? И если вдруг всё это возьмёт и вздыбит уже весь Израиль – ведь друзы рассредоточены живут и в других регионах Израиля? Именно подобные рассуждения заставляют думать, что эта самая одна-единственная ракета из сектора Газа не случайно оказалась не перехваченной израильской противоракетной обороной «Железный купол».

Конечно, даже летом текущего года США и Израиль будут стараться избегать открытых, лобовых столкновений с Ираном. Поэтому мы не считаем серьёзными те точки зрения, что, якобы, израильтяне и американцы смогут «запереть в Персидском заливе» Иран, в частности, его танкеры и его военно-морской флот. В этом плане, несмотря на очевидно предвыборную болтовню израильского и.о.премьера Нетаньяху от 6 марта на базе израильских ВМС в Хайфе, мы склонны больше верить угрозе министра обороны Ирана бригадного генерала Амира Хатами от 13 марта, который, напомним, заявил: «Если это произойдёт, **мы ответим жёстко**. Вооружённые силы Ирана, безусловно, обладают способностями наилучшим образом защитить судоходные линии страны от любой возможной угрозы»¹⁶. Отметим, что в силе остаётся ещё одно предупреждение иранского военно-политического руководства, озвученное практически сразу после выхода США из Совместного всеобъемлющего плана действий (СВПД) от 2015 г. Согласно ему, если иранская нефть будет заблокирована американским военным флотом в Персидском заливе, то подобная блокировка ожидает и арабских поставщиков жидкого углеводорода, но уже со стороны ВМС Ирана¹⁷. И это – не шутка и не бравада. В последние годы военный флот Ирана на самом деле значительно расширил зону операционной деятельности, периодически отправляя свои корабли в Индийский и Атлантический океаны. В свою очередь, ВМС Израиля, располагающие современными боевыми кораблями, включая подлодки, обладают высокой огневой мощью и действуют в основном в Средиземном и Красном морях. Но проблема в том, что аква-

¹⁴ The Times of Israel, 23.03.2019

¹⁵ MIGnews, 23.03.2019

¹⁶ IRNA, 13.03.2019

¹⁷ Fars News, 16.03.2019

тории Оманского пролива и Персидского залива – это всё-таки мелководье, а вот тут преимущество на стороне Ирана, ибо он сам, собственными ресурсами производит мини-подлодки. Так что вряд ли США и Израиль захотят соревноваться у иранских берегов на мелководье с подводным флотом КСИР Ирана и также с боевыми пловцами КСИР с отменной выучкой.

К тому же, не исключено, какую-то роль могут сыграть и резко отрицательные реакции из Москвы и Тегерана на объявленное желание Трампа признать Голаны «израильской территорией». Помимо МИД Ирана, решение Вашингтона осудили публично и Главный помощник иранского Верховного лидера Исламской революции по международным делам, экс-министр иностранных дел Али Акбар Велайети, и лично министр иностранных дел ИРИ Мохаммад Джавад Зариф, и спикер Мажлеса Ирана Али Ардашир Лариджани. Примечательно звучали оценки Джавад Зарифа: «США в полном бреде. Его [т.е. Трампа – *прим.*] безрассудство лишь отражает панику упадка империи»¹⁸. Против американо-израильской провокации Турция, Китай. «Голаны - это оккупированная Израилем сирийская территория. Позиции ООН ясны и основаны на международном праве. Голаны являются частью сирийских земель в соответствии с международным правом. Принадлежавшие Сирии с 1944 г. Голанские высоты были захвачены Тель-Авивом в ходе Шестидневной войны в 1967 г. В 1981 г. израильский парламент принял закон, которым в одностороннем порядке был провозглашён суверенитет еврейского государства над Голанами. Совет Безопасности ООН 17 декабря 1981 г. принял резолюцию, согласно которой эти действия были признаны недействительными», - заявил Генеральный секретарь ООН Антониу Гутерриш¹⁹.

Выделим реакцию России. Намерение президента США признать Голанские высоты частью Израиля не способствует целям и задачам ближневосточного урегулирования, заявил пресс-секретарь российского президента Дмитрий Песков. «Подобные призывы могут существенно дестабилизировать и без того напряжённую ситуацию на Ближнем Востоке», - заявил он. Председатель Комиссии Совета Федерации по информационной политике Алексей Пушков, комментируя решение США по Голанским высотам, заявил: «США не признают российским Крым, который более 200 лет был в составе России, но готовы признать Голанские высоты, захваченные Израилем 50 лет назад, израильскими. Доводы Помпео

смехотворны. Когда в Вашингтоне говорят о межд. праве, ответом может быть только гомерический хохот»²⁰. Официальный представитель МИД России Мария Захарова прокомментировала слова Помпео о действиях Трампа (это «признание реального положения дел на местах и ситуации в области безопасности, необходимой для защиты Израиля») жёстко иронично: «Вот поэтому Вашингтон и Брюссель делают всё, чтобы в мире не узнали о реальном положении дел в Крыму, - иначе признание произойдёт автоматически, как следует из логики госсекретаря. Мы всё поняли и скорректируем стратегию информационной работы. Спасибо, господин Помпео». Она также осудила заявление Трампа: «Изменение статуса Голанских высот в обход Совета Безопасности является прямым нарушением решений ООН». Как отмечается в комментарии Департамента информации и печати МИД РФ, высказывание президента США – это «очередное проявление пренебрежения Вашингтоном нормами международного права, резолюциями Совета Безопасности ООН, принципом «земля в обмен на мир»²¹.

Но проблема, увы, не только в том, что Вашингтону в угоду Израилю понадобились Голанские высоты Сирии. США «ищут» войну, в любой её форме – но скорее всего, всё-таки в форме «прокси-войны». Вот, например, Венесуэла. На фоне того, что туда снова направились российские военные самолёты, на фоне того, что идут постоянные консультации между Россией, Ираном и Китаем по Венесуэле, обратим внимание на недавние слова советника президента США по нацбезопасности Джона Болтона из его эксклюзивного интервью главному редактору ресурса Breitbart News Алексу Марлоу: «По оценкам США, сейчас в Венесуэле находится порядка 40-50 тыс. американских граждан. А на международной арене у правительства США нет более первостепенной задачи, чем защита их граждан от насилия и запугивания»²². Вот и повод не просто для вмешательства во внутренние дела суверенной страны, но и для развёртывания любой формы войны. Нет особой разницы, будет эта война «горячей» и прямой, в виде американской интервенции (а разве зря в конце марта президент Бразилии Жаир Болсонару, как сообщало Reuters, «конфиденциально» посещал штаб-квартиру ЦРУ США?²³), или же «горячей» и опосредованной, руками «прокси» из лагеря марионетки Хуана Гуайдо? Сирия показала, что

¹⁸ Mehr News, 26.03.2019

¹⁹ Reuters, 26.03.2019

²⁰ РИА Новости, 26.03.2019

²¹ Комментарий Департамента информации и печати МИД РФ, 26.03.2019

²² Breitbart News, 22.03.2019

²³ Reuters, 28.03.2019

особой разницы нет – война в любой форме отбрасывает страну на десятилетия назад.

А 24 марта США решили поугубить Китай. Американцы направили свои боевые корабли через Тайваньский пролив, таким образом увеличив частоту движения по стратегическому водному пути, несмотря на сопротивление со стороны Китая, передаёт агентство Reuters. Подобный шаг администрации Дональда Трампа чреват ещё большим повышением градуса напряжённости в отношениях с Пекином, который считает Тайваньский пролив и сам Тайвань частью своей территории. «Транзит судов через Тайваньский пролив демонстрирует приверженность США свободному и открытому Индо-Тихоокеанскому региону, – говорится в заявлении Пентагона. – США будут продолжать летать, плавать и действовать там, где позволяет международное право»²⁴. В Тайбэе министерство обороны Тайваня заявило, что корабли США прошли через Тайваньский пролив с юго-запада и проследовали в северном направлении. Напомним, что Тайвань является одной из горячих точек в отношениях США и Китая, которые включают торговую войну двух крупнейших мировых экономик, территориальные споры КНР с соседями в Южно-Китайском море, где американцы также пытаются осуществлять «патрулирование свободы навигации». В марте президент Тайваня Цай Ин-вэнь остановилась на американских Гавайях по завершении своего тура в тихоокеанском регионе, вызвав критическую реакцию официального Пекина. Использование же Тайваня в любой форме и редакции против Китая – это ведь тоже своего рода «прокси-война».

Суммируем изложенное с предупреждениями Ирана, о том, что США ведут переброску недобитых террористов ИГ и других террористических группировок в регионе, «и эти группы более опасны, чем ИГ», (например, президент Роухани, от 12 марта, председатель Комитета по национальной безопасности и внешней политике иранского Мажлеса Хешматоллах Фалахатпише, от 20 марта) не только в Афганистан и Пакистан, но и в Центральную Азию и на Кавказ. Потенциальными театрами военных действий «прокси-армий» США и Израиля запланировано сделать не только приграничные с Россией, Ираном и Китаем страны и территории, но и регионы внутри этих государств Евразии. Вопрос Голанских высот должен выступить как бы «пробным шаром» – среагируют ли Иран и Россия, и не только на словах, – или молча «проглотят» очередную Югославию, пусть даже и с озвучиванием дипломатический осуждений. Видимо, в

США и Израиле пока не рассматривают возможности выработки Россией, Ираном и Китаем консолидированного ответа. Однако Евразия созрела для того, чтобы в мире появился новый военно-политический и стратегический блок. Есть, правда, и такая изюминка во всех этих хитросплетениях – попытка США и Израиля нагнетанием международной обстановки, решит вопрос о власти внутри своих стран. Нетаньяху же готовился к внеочередным парламентским выборам в Израиле 9 апреля 2019 г. А в ноябре 2020 г. Трампу предстоят президентские выборы, когда следует ожидать жёсткого обмена «решительными мерами» вокруг Ирана и его нефтеэкспорта.

Но события 27 марта заставляют нас предполагать, что Вашингтон уже дал старт своей программе «прокси-войн», причём решил пока сосредоточиться на двух странах мира – на Сирии и Венесуэле. Израиль нагло и, как заявил замминистра иностранных дел России Сергей Рябков, «необоснованно, неоправданно и немотивированно» предпринял авианалёт на с ноября 2016 г. освобождённый от террористов город Алеппо и учинил ракетный обстрел промышленной зоны Шейх-Наджар, гражданского аэропорта Алеппо и находящегося поблизости населённого пункта Джибрин. И именно 27 марта марионеточный ставленник США Хуан Гуайдо в своём Twitter назначил день начала «операции «Свобода»», которая, по его мнению, должна привести к отстранению правительства законного президента Николаса Мадуро от власти. Дословно марионетка Вашингтона написал следующее: «6 апреля будут первые тактические действия в рамках операции «Свобода» по всей стране. В этот день мы должны быть готовы, подготовлены и организованы с уже сформированными комитетами по оказанию помощи Свободе».

Вначале о Венесуэле, потому что там, видимо, США пойдут на применение опробованной даже в Армении методе – мол, «мирные протестующие» пользуются законным правом на собрания, марши и т.д. Прямой интервенции вряд ли стоит ждать, армия Венесуэлы в постоянной готовности, проводит учения за учениями. В стране организовано до 50 тысяч ополченцев, готовых встать за народную власть президента Мадуро. Не исключаем, что в формировании венесуэльских народных ополченцев, количество которых может неограниченно возрастать, некое содействие оказали военные из Ирана, если помнить, что у иранской стороны есть богатый опыт консолидации и самоорганизации народных масс в рамках «Нируе Могаветмате Басидж» или «Сазман-е Басидж-е Мостазафин»

²⁴ Reuters, 24.03.2019

(«Мобилизация сил сопротивления» или «Организация мобилизации угнетённых»)), считающейся пятой силой в составе Корпуса Стражей Исламской революции (КСИР). Мы все помним, что силы венесуэльского Народного ополчения стали создаваться не только после того, как марионетка Гуайдо начал свой мятеж, но и, в целом, после того, как побывавший на инаугурации Мадуро министр обороны и поддержки ВС Ирана бригадный генерал Амир Хатами заявил в январе в Каракасе, что его страна «готова передать Венесуэле свой опыт в оборонной сфере». «Заправила США ввиду своего имперского духа враждуют со свободными и суверенными правительствами и народами, и ИРИ полна решимости развивать и углублять свои отношения с суверенными странами мира, в том числе Венесуэлой в разных сферах», - сказал тогда бригадный генерал Хатами. Министр обороны Ирана, сделав акцент на необходимости активизировать уровень сотрудничества двух стран в разных сферах, сказал, что за 40 лет насильственных акций США в отношении Ирана, Иран, оказав сопротивление, сделал акцент на внутренних возможностях, и сегодня является передовым во всех сферах, особенно оборонной²⁵.

Мадуро в ответном слове, выразив признательность Хатами и сопровождающей его делегации за участие в церемонии инаугурации, подчеркнул волю Каракаса к развитию отношений с Тегераном. И поскольку обстановка в Венесуэле и вокруг неё с января не стабилизировалась из-за деструктивизма США, то есть основания полагать, что иранские военные вполне могли содействовать – хотя бы консультативно, - в деле мобилизации и формирования венесуэльского ополчения. Кстати, небезынтересно будет знать, что девизом иранского полувоенного ополчения «Басидж» является призыв: «Двадцатимиллионная армия». Ну, в Венесуэле с её почти 30-миллионным населением вряд ли пригодится подобный девиз, однако понятно, что первыми 50 тысячами ополченцев тут тоже не ограничатся – в конце концов, марионетки США пытались ликвидировать народную власть и само Движение чавизма сразу же после смерти предыдущего президента Венесуэлы полковника Уго Чавеса, ибо первые «протесты масс» проамериканские круги организовывали на следующий же день после избрания Мадуро на выборах 14 апреля 2013 г. на его первый срок президентства. И все 6 лет, как утверждают чависты, марионетки США занимались потворством экономической войне, стран Запада против Венесуэлы, путём саботажа, спекуляций, коррупции и т.д.

Даже если допустить, что у «гуайдоистов» получится совершить переворот в какой-то части Венесуэлы, всё равно в целом это лишь поспособствует превращению страны в южноамериканскую Сирию, но никак не свержению Мадуро. Но допустим, что Иран никак и ничем не помогал и не помогает Венесуэле в организации народного ополчения. О том, что Китай незаметно принимает участие в жизни этой страны, летом 2017 г. писал колумбийский аналитик Пабло Хофре в газете «El Ciudadano»: «...**Реальные действия РФ и КНР позволяют понять, что уступать свои позиции в Венесуэле они не собираются.** Русские не кричат, но действуют жёстко...»²⁶. Про какие-то определённые телодвижения Китая в Венесуэле пока ничего не можем сказать – а потому посмотрим на действия России. Как сообщали многие мировые СМИ, ещё 11 декабря 2018 г. совершали посадку в Венесуэле после дальнего перелёта два российских стратегических бомбардировщика «Белые лебеди» Ту-160 и сопровождавшая их авиагруппа ВКС России (Ан-124 и Ил-62). Шли также публикации о том, что в венесуэльских силах ПВО «начали говорить по-русски», и так далее. Не берёмся судить, что и зачем осуществлялось российскими военными в Венесуэле в декабре прошлого года.

И вот 24 марта 2019 года в Венесуэлу прилетела группа транспортных самолётов ВКС России (Ил-62 и Ан-124 «Руслан») с грузом и военнослужащими на борту. После этого агентство Reuters разразилось разоблачением, что россияне прибыли в Венесуэлу для «реанимации» энергосистемы страны и «охраны президента Мадуро»²⁷. Причём Минобороны России воздержалось от комментариев. Затем просочилась информация, что прибывшие – это военные специалисты именно по кибербезопасности. Вопросы безопасности энергосистемы Венесуэлы наиболее интересны. Ведь она многие десятилетия сотрудничала с США и практически всё электронное оборудование там американские, особенно в энергетическом секторе. Однозначно много в Венесуэле продукции американско-канадской компании Cisco, находящейся под контролем ЦРУ США. Соответствующие специалисты из США, имеющие доступ извне к различным маршрутизаторам и прочим устройством, могли создавать сбои в энергосистеме Венесуэлы. Поэтому в тревожном сообщении Reuters действительно есть логика.

А противостоять американцам и не дать им откровенно беспредельничать в энергосистеме

²⁵ Mehr News, 14.01.2019

²⁶ «El Ciudadano», 07.08.2017

²⁷ Reuters, 24.03.2019

Венесуэлы, могут лишь Россия, Китай и, возможно, Иран и Индия. Почему и Иран тоже – понятно, ведь это страна, начиная как минимум с 2010 г., достигла больших успехов в сфере кибербезопасности, в особенности в плане нейтрализации беспилотников США и Израиля. Российские специалисты по кибербезопасности могут, не поднимая шум, выяснить реальное состояние дел и найти уязвимые места. Вот тогда и настанет время замены американского оборудования на, допустим, китайское, от известных компаний Huawei и ZTE, которые Вашингтон преследует по всему миру. Венесуэльская сторона сообщила, что россияне прибыли в страну «для участия в двухсторонних консультациях». Поэтому мы тоже будем придерживаться официальной трактовки. С другой стороны, весь мир заметил, как 27 марта Трамп в грубой форме заявил, что «Россия должна убраться» из Венесуэлы, отметив, что для достижения этой цели допустимы все способы²⁸. В свою очередь, вице-президент США Майкл Пенс призвал российского президента Владимира Путина прекратить переговоры с Мадуро и поддержку венесуэльского президента, и заявил, что действия российских военных были «нежелательной провокацией»²⁹. Поэтому резкие отповеди из Москвы от 28 марта – это реальное продолжение «разговора» с США, а с другой стороны – продолжение и противостояния, в котором, напомним ещё раз, явно или неявно, со стороны Мадуро задействованы также Иран и Китай. Официальный представитель МИД России Мария Захарова заявила, что российские специалисты прибыли в Венесуэлу в соответствии с двухсторонним соглашением о военно-техническом сотрудничестве. Она подчеркнула, что присутствие российских специалистов не нарушает ни международных договоренностей, ни законодательства Венесуэлы. Захарова также призвала США сначала выполнить свои обещания и вывести войска из Сирии, а только потом «давать советы кому-то откуда-то уходить»³⁰.

Ещё пару слов о реакции России. Помощник президента РФ Юрий Ушаков заявил, что отправка военных в Венесуэлу прошла «в рамках нормальных отношений с законным правительством» этой страны³¹. США должны уважать право России на сотрудничество с другими странами, в том числе и с Венесуэлой, выразил мнение Кремля пресс-секретарь российского президента Дмитрий Песков. Как отметил Песков, третьи страны, в частности США, не долж-

ны беспокоить двусторонние отношения России с другими государствами. «Нам бы хотелось рассчитывать на взаимное уважение нашего права выстраивать с любыми странами те отношения, которые соответствуют нашим интересам и интересам этих стран», – уточнил представитель Кремля, напомнив, что сами США «присутствуют во многих уголках мира и никто не указывает им, где им быть, а где им не быть». Песков также подчеркнул, что **Россия** действует в Венесуэле в рамках контрактных обязательств и не вмешивается во внутреннюю политику Венесуэлы и рассчитывает, что таким же образом будут поступать и другие страны. У Москвы есть обязательства по контрактам на поставку специмущества в Венесуэлу, объяснил пресс-секретарь президента РФ визит в южноамериканскую страну российских специалистов. В ответ на уточняющий вопрос Песков подтвердил, что речь идёт **о контрактах на военное оборудование и технику**³².

Суммируя посылы и публичные характеристики политике США, данные различными представителями высшей власти РФ в четверг 28 марта, мы обязаны констатировать: уступки с той или этой стороны, будь то в Латинской Америке или на постсоветском пространстве, пока на ощупь не ощущаются и не предвидятся. Напротив – ведь сейчас США всё уверенней и смелее пытаются полностью прибрать к рукам и, так сказать, «бархатную революцию» в Армении, сейчас США, как предупреждали высшие власти Ирана, готовятся к переброскам террористов с Ближнего Востока на Кавказ и в Центральную Азию. Более того, в последнее время всё чаще Вашингтон угрожает «демократизацией» Кубе, Никарагуа, Боливии и другим странам, где власть в руках у про-социалистических сил и партий. То бишь – война без линии фронта и война без конца, пусть даже и – пока только «прокси-война»...

И, на наш взгляд, отнюдь не случайно, что и Китай 28 марта начал «намёками» говорить с США. В конце концов, когда американцы торчат на Тайване – то, что, разве США при этом считают с тем, что думают об оккупации китайского острова в Пекине? Китай выступает против продажи любых вооружений и военной техники американского производства Тайваню и призывает Вашингтон надлежащим образом относиться к чувствительному для КНР тайваньскому вопросу, заявил на брифинге в Пекине официальный представитель МИД КНР Гэн Шуань. «Такова чёткая и неизменная позиция Пекина. Ранее мы уже сделали Вашингтону строгое

²⁸ Reuters, 27.03.2019

²⁹ AP, 27.03.2019

³⁰ ТАСС, 28.03.2019

³¹ РИА Новости, 28.03.2019

³² ТАСС, 28.03.2019

представление в этой связи», - сказал Гэн Шуань. В китайском внешнеполитическом ведомстве потребовали от США признать чувствительность вопроса Тайваня для КНР и соблюдать **принцип «одного Китая»**. Указывается, что американской стороне следует прекратить любое политическое и военное взаимодействие с островом, чтобы не навредить двусторонним отношениям Китая и США, а также ради мира и стабильности в районе Тайваньского пролива³³. Дело в том, что «президентша» Тайваня Цай Ин-вэнь накануне заявила о том, что Тайбэй направил в Вашингтон запрос на приобретение новых танков и истребителей. По данным СМИ, Тайвань намерен приобрести более 60 многоцелевых истребителей F-16. Это и есть реакция Пекина на то, что США 24 марта направили свои боевые корабли через Тайваньский пролив. Обратим внимание – в заявлении Гэн Шуаня нет ни слова о Венесуэле, зато продиктовано завуалированное требование «убраться» с Тайваня, соблюсти таким образом принцип «одного Китая».

Теперь – о Сирии, ну и конечно, об Иране. Удивительно, но даже после полудня 28 марта Израиль продолжал воздерживаться от комментариев в связи с информацией государственных СМИ Сирии об авиаударе израильских ВВС в районе сирийского Алеппо 27 марта. Может, дело в том, что предпринятая израильская агрессия не достигла запланированных результатов? Сирийские и международные СМИ сообщили, что силам ПВО Сирии удалось отразить ракетную атаку. «**Израильская агрессия** была направлена против некоторых позиций в промышленной зоне Шейх-Наджар, было сбито несколько ракет противника», - говорилось в заявлении сирийской армии. Агентство SANA 28 марта распространило такое заявление: «Военный источник сообщил, что около 23:00 27.03.2019 средства ПВО САР отразили воздушную атаку Израиля на промышленную зону в районе Шейх-Наджар к северо-востоку от Алеппо, сбив вражеские ракеты. Нанесён материальный ущерб»³⁴. Кому-чему – не уточняется. Но известно, что в течение 27-28 марта в Сирии возобновилось уничтожение террористов. По сообщениям SANA, подразделения Сирийской армии разгромили артиллерийскими ударами укрытия и технику террористов «Джебхат Ан-Нусры» в посёлках Аш-Шариа и Тель Ас-Сахр на севере провинции Хама, уничтожено и ранено большое количество террористов. Сирийские военные также сбили гружённый взрывчаткой беспилот-

ник, есть пока неподтверждённые данные, что БПЛА был **израильского производства**, а также разгромили укрытия террористических группировок в населённых пунктах Кафр-Зейта и Аль-Латамна на северо-западе провинции Хама³⁵.

Но, допустим, что возобновление военных действий против террористов не связано с авианалётом Израиля, и бандитская акция израильтян – это только продолжение логики решения Трампа о «признании» Голанских высот территорией Израиля. Сообщения из «около»-источников тоже ни в чём не убеждают. Потому что, авторы таких сообщений, бездоказательно утверждают, что якобы, «по данным военных источников, атаке подверглись оружейные склады иранского КСИР» и что «в городе Алеппо и в прилегающих к нему районах одноимённой провинции сильно влияние Ирана и его главной боевой единицы в регионе - элитных сил КСИР». Вспомним признание экс-министра обороны Израиля Авиغدора Либермана, сделанное осенью 2017 г. – нет в Сирии иранских войск, нет в Сирии мест базирования иранских войск. Алеппо был освобождён в конце ноября 2016-го, и после этого Ирану, не было и нет смысла создавать нечто, потому что сам Алеппо – вовсе не шиитский город. Вместе с сирийской армией, армянскими и курдскими ополченцами, при воздушной поддержке российских ВКС, с конца лета 2016-го в боях за освобождение Восточного Алеппо участвовали: подразделения ливанской партии «Хезболлах», формирования иракских и афганских шиитских добровольцев, но никак не КСИР и не иранская армия. И мы также хотим напомнить, что патрулирование освобождённых районов Алеппо почти сразу же было **возложено на российскую военную полицию**, а не на иранцев. К примеру, учитывая, что в конфессиональном плане среди мусульман Алеппо преобладают сунниты, как писали Максим Солопов и Инна Сидоркова 08.12.2016 г., «бойцы военной полиции из Чечни, отправленные в Сирию, займутся защитой суннитского населения Алеппо и других освобождённых проправительственными силами территорий от возможных мародёрств и злоупотреблений... Кроме того, источники «Газеты.Ру» считают, что им могут поручить службу на блокпостах и фильтрацию местного населения на предмет поиска и разоружения джихадистов»³⁶.

Напомним также, что в боях за освобождение Восточного Алеппо сирийская армия и союзные ей силы в основном били и уничтожали террористов именно из «Джебхат Ан-Нусры», а

³³ Синьхуа, 28.03.2019

³⁴ SANA, 28.03.2019

³⁵ SANA, 27.03.2019 и 28.03.2019

³⁶ «Газета.Ру», 08.12.2016

не ИГ. Как известно, определённое время назад, и США, и Израиль, и некоторые страны Европы призывали мировое сообщество «увидеть» в «нусристах» приемлемую «сирийскую оппозицию», с которой, мол, надо вступать в переговоры. И всё это помножаем на тот факт, что вслед за израильской авиаатакой на Алеппо сирийская армия возобновила уничтожение боевиков именно «Джебхат Ан-Нусры». Наша версия случившегося будет отличаться от мнений очень многих. Итак, не секрет, что в турецкой «зоне деэскалации» в провинции Идлиб тоже задают тон «нусристы». Не секрет также, что президент Турции Эрдоган месяц за месяцем выторговывает у России и Ирана, а через Москву и Тегеран – у Сирии, отсрочку давно спланированной «зачистки» провинции Идлиб от террористов. Это даёт возможность Анкаре, в свою очередь, сдерживать Россию и Иран в требованиях убираться из оккупированных турками городов Африн, Джераблус, Манбидж, Эль-Баб. На неопределённое время откладываются и вопросы о создании, в общей сложности, до 30 блок-постов России и Ирана в этой провинции. Эти обстоятельства показывают, кто же и чей союзник в вопросах о необходимости восстановить территориальную целостность Сирии в полном объёме, без изъятий. Израиль, при якобы ухудшении отношений с Турцией (вспомним «яростное» заявление сына израильского премьер-министра – Яира Нетаньяху: «Турция, заткнись, ты ответственна за невообразимые зверства и страдания народов Кипра, Греции, курдов и за Геноцид армян», как и ответные гневные панегерики Эрдогана: «Израиль – террористическое государство», совет премьер-министру Израиля Биньямину Нетаньяху «надрать уши» Яиру³⁷ и угроза Эрдогана, что у него есть и «другие способы поучить Израиль», если Нетаньяху и его сын продолжат и дальше проявлять неуважение к Турции³⁸), на деле оказал воздушную поддержку... террористам, которые не впервые готовят свои атаки или просто «вылазки» именно против Алеппо. Да и сами турецкие войска в конце декабря 2016 г. пытались прорваться в Алеппо!..

Та часть севера провинции Хама, которую «утюжили» огнём сирийские войска 27-28 марта, плотно прилегает именно к Алеппо. Никакие не «оружейные склады иранского КСИР» были целью авианалёта и ракетного обстрела Израиля – просто план еврейского государства сорвался. Вот и молчали официальные израильские источники, как минимум, и после полудня 28 марта, а

затем пошли в ходе инсинуации о якобы «сильном влиянии Ирана и КСИР» в Алеппо, об «оружейных складах КСИР» в Алеппо и прочие обыкновенные агитационно-пропагандистские пошлости произраильских сил и кругов. Подтвердилось в очередной раз и то, что опекуном израильской агрессии конкретно против Сирии и сирийской государственности являются именно США. Обратим внимание на призыв от 28 марта, озвученный политическим координатором постпредства США при ООН Родни Хантером о том, что Россия должна оказать давление на сирийский режим, чтобы он **немедленно вывел свои войска из зоны разъединения в Сирии**». Речь о том, чтобы Сирия вывела бы свои войска со своей же территории, т.е. с Голанских высот! При этом политкоординатор Хантер не расценивает решение Трампа по Голанским высотам в качестве препятствия работе миротворческой миссии ООН в регионе, сообщает британское Reuters³⁹.

Конечно, в Алеппо вполне могут дислоцироваться военные формирования шиитских добровольцев из ливанской «Хезболлах». Но они и должны там быть – именно они (иракские шииты в дальнейшем оттянулись поближе к границам Ирака и к югу, афганские выступили в поддержку сирийской армии в направлении как раз Голанских высот, в провинции Сувэйда и Кунейтра) рисковали и платили жизнями за освобождение Алеппо, а не, скажем, военные из США или Израиля. Мы напомним – как раз в Алеппо на позициях террористов сирийская армия и шиитские ополченцы брали в плен спецназовцев из США и Израиля – **израильтян аж семерых**. В целом освободители Алеппо арестовали тогда свыше 130 (!) офицеров спецназов различных «стран американской международной коалиции». Тогда сообщалось также, что «офицеры неарабы были «освобождены» вместе с террористами, эвакуированными из Алеппо, в обмен на некоторые уступки натовских стран и Израиля. Израиль заплатил по \$3 миллиона за каждого освобождённого офицера». Информацию о той сенсации 2016 г. самым первым распространил американский ресурс VeteransToday, за подписью главреда Джима В.Дина 17 декабря 2016 г., этот ресурс создан для отражения текущего положения и проблем отставных американских военных, да и сам Дин является отставным офицером и утверждает, что обладает «собственными сирийскими источниками». Из спецназовцев-неарабов были преданы огласке имена следующих офицеров: 1) Дэвид Скотт Винар (США); 2)

³⁷ израильское информационное агентство Walla, 18.03.2019

³⁸ The Times of Israel, 18.03.2019

³⁹ Reuters, 28.03.2019

Давид Шломо Арам (Израиль); 3) Мутаз Каноглу (Турция)⁴⁰. А известный сирийский журналист-политолог Саид аль-Шарифи писал в декабре 2016-го: «Благодаря полученной информации, сирийские власти обнаружили штаб-квартиру высокопоставленных западных офицеров. Военнослужащие были обнаружены в подвале на одной из площадей в Восточном Алеппо. В ходе специальной операции подразделениями сирийского спецназа удалось захватить их живыми»⁴¹.

Кстати, авианалёт с моря на Алеппо могли совершить не израильтяне, а американцы, с чем и была, вероятно, связана «нерешительная скромность» сирийской ПВО. В этом убеждает тот факт, что 29 марта госсекретарь США Майкл Помпео заявил, что одной из главных целей Вашингтона на Ближнем Востоке является изгнание России и Ирана из Сирии: «Мы работаем со всеми нашими союзниками, чтобы события в Сирии не привели к укреплению там Ирана и России. Это комплексная стратегия»⁴². Со всеми союзниками – это, в первую очередь, означает, совместно с Турцией, которая выступает проводником интересов США и Израиля в формате «Астанинской тройки», а также с Израилем. Помпео сказал именно так – «Ирана и России». Сопоставляем это с сообщениями турецких СМИ от апреля 2018 г., о том, что среди первоочередных целей морской авиации США отдельной чертой указывалась и военно-морская база России в сирийском Тартусе. То есть Вашингтон и Тель-Авив стремятся к изгнанию из Сирии именно российских военных. И чем дальше, тем наглей Турция. Об этом свидетельствует такой факт: как передавало турецкое агентство Anadolu, 30 марта министр обороны Турции Хулуси Акар в сопровождении командующих родами войск страны проинспектировал воинские части, дислоцированные на границе с Сирией. В рамках поездки глава военного ведомства принял участие в открытии Совместного операционного центра по управлению планируемой «антитеррористической операцией» в районах Сирии, расположенных к востоку от реки Евфрат⁴³. А ведь там-то никто не давал разрешения туркам что-то «проводить»! Ни Иран, ни Россия, ни даже США с Израилем, хотя за последних двух ручаться – себе дороже. Как они по-уличному «кинули» курдов Африна, - думается, помнит весь мир.

28 марта лидер ливанской шиитской партии «Хезболлах» шейх Хасан Насралла в связи с признанием США суверенитета Израиля над Голанами призвал арабские страны в качестве ответного шага выйти из Арабской мирной инициативы в ходе саммита Лиги арабских государств в Тунисе. По его мнению, «после признания Голанских высот мы должны ожидать в любой день и час, что **Трамп объявит о признании суверенитета Израиля над Западным берегом**»⁴⁴. И положит конец резолюциям ООН о создании арабского независимого государства в Палестине, раскроем мы скобки в заявлении шейха Насраллы... Он прав – на очереди американское «узаконение» оккупации Западного берега Иордана и, соответственно, ликвидации Палестинской автономии. А вот и сообщение агентства SANA от 31 марта: «Оккупационные власти Израиля объявили о новом плане строительства 4927 жилых единиц для еврейских поселенцев на Западном берегу реки Иордан. Палестинские СМИ сообщили, что новый план предусматривает создание 1427 единиц жилья для расширения пяти еврейских поселений, построенных на палестинской земле в оккупированном Иерусалиме, и 3500 других жилых единиц в различных районах Западного берега. Это угрожает захватом новых обширных участков земли палестинцев»⁴⁵.

И вот 8 апреля был предпринят ещё один шаг США в сторону разжигания войн, пусть даже и «прокси-войн». Трамп подписал решение о признании Вашингтоном иранского КСИР «иностранный террористической организацией»⁴⁶. А это, как ещё в 2017 г. предупреждал российский эксперт, директор Центра изучения стран Ближнего Востока и Центральной Азии Семён Багдасаров, почти равносильно объявлению Соединенными Штатами своеобразной войны Ирану⁴⁷. Ответ Тегерана был молниеносным – в тот же день Высший совет национальной безопасности (ВСНБ) Ирана по рекомендации МИД страны внёс Центральное командование Вооружённых сил США (CENTCOM, в зону ответственности входит Ближний Восток) в список «террористических организаций», передало иранское государственное информагентство IRNA.⁴⁸ И американцам ещё повезло – председатель Комиссии по национальной безопасности и внешней политике Мажлеса Фалахатпеше и командующий КСИР генерал-майор Мохаммад Али Джафари заявляли 7 апреля, что был

⁴⁰ сайт <https://www.veteranstoday.com/2016/12/17/breaking-syrian-special-forces-captured-14-us-coalition-officers-captured-in-aleppo>

⁴¹ <https://www.eg.ru/politics/60065/>

⁴² общерабский канал Al Arabia, 29.03.2019

⁴³ Anadolu, 30.03.2019

⁴⁴ Al-Masdar News, 28.03.2019

⁴⁵ SANA, 31.03.2019

⁴⁶ TACC, 08.04.2019

⁴⁷ РИА Новости, 12.10.2017

⁴⁸ IRNA, 08.04.2019

подготовлен законопроект так называемой двойной срочности для **определения Вооружённых сил США в качестве террористов**⁴⁹, то есть всей армии США, а не одного CENTCOM.

Политика США и Израиля будет неизменна, пока мир не даст оккупантам по рукам и по ногам. Иного не дано – дипломатические увещевания на современных гитлеров не действуют. Впрочем, не действовали они и на нацистский Третий Райх, пока его не разгромила Советская армия в 1941-45 гг. Так что, вот бы о чём подумать правителям США и Израиля, а не об очередной попытке сколотить никогда не имевший место в мировой истории «Великий Израиль», об опасности быть приравненными к немецкому нацизму – правда, в виде ксенофобствующего религиозно-политизированного расизма в отношении тех, кто не желает ни бежать из Палестины, ни становиться иудеями и ассимилироваться, ни соглашаться на роль современных рабов Израиля в «гражданских костюмчиках». Кстати, палестинские арабы-христиане могут немало интересного и занимательного рассказать о том, как их, можно сказать, почти что первородных Христиан мира, сегодня вынуждает либо жить в гетто, либо же бежать с родной земли.

И вот что ещё хочется отметить в связи с Голанскими высотами. Все последние «успехи» Израиля это именно итог «политики канонеров» США, но в её интерпретации в соответствии с уровнем и системами современных вооружений эпохи 2000-2030 гг. XXI века. И как тут не вспомнить о ныне опальном, а некогда – яром антирусском «ястребе»-республиканце, представителе «шотландского клана» вашингтонского политикума Патрике Джозефе Бьюкенене, который ещё в 1990 г. назвал **Конгресс и Сенат США «территорией, оккупированной Израилем»**. «Неоконсерваторы» США добились его ухода из Республиканской партии, обозвав вослед «палеоконсерватором». Отошедший от активности во внутриполитической жизни США, сейчас Бьюкенен является автором очень многих книг и очерков, обозревателем в различных изданиях, главой фонда «Американское дело» («The American Cause») и редактором журнала «Американский Консерватор» («The American Conservative»). Но как прав он был в 1990-м, предвидя по сути перерождение Республиканской партии США в вашингтонский филиал израильского политического блока «Ликуд»! А итог негативен – мир на грани планетарной катастрофы, которую готовят США и Израиль.

⁴⁹ Mehr News, 07.04.2019

Роль Исламской Республики Иран в Сирийском кризисе

Агасарян В.К.

Институт права и политики Российско-Армянского (Славянского) Университета

(Армения, Ереван)

v.aghasar@gmail.com

Ключевые слова: Иран, КСИР, шииты, Ближний Восток, Сирия, Хизбалла, сунниты

Իրանի Իսլամական Հանրապետության դերակատարությունը Միջին Արևելքի ճգնաժամում

Աղասարյան Վ. Կ.

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի Իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտ

(Հայաստան, Երևան)

v.aghasar@gmail.com

Ամփոփում: Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը հանդիսանում է Մերձավոր Արևելքի կարևորագույն պետություններից մեկը: Հաշվի առնելով Միջին Արևելքում Իրանի կարևոր ռազմավարական շահերի առկայությունը, այս երկիրը դարձել է առավել ակտիվ դերակատարներից մեկը Միջին Արևելքի ճգնաժամում: Ներկայացված հոդվածում կատարված է Իրանի կողմից Միջին Արևելքի հանրապետությունում իրականացվող քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական գործողությունների վերլուծությունը: Մեր գլխավոր նպատակն է եղել Իրանի Իսլամական Հանրապետության վերլուծությունը, ինչպես նաև Միջին Արևելքի թեմանի գլխավոր աշխարհաքաղաքական կենսական շահերի բացահայտումը՝ հաշվի առնելով Միջին Արևելքում հակամարտության զարգացման ու լուծման գործընթացում Իրանի հիմնարար դերակատարությունը:

Վճռորոշ բառեր՝ Իրան, ԻՀԴԿ, շիաներ, Մերձավոր Արևելք, Միջին, Հեզբոլլահ, սուննիներ

The Role of the Islamic Republic of Iran in the Syrian Crisis

Aghasaryan V.K.

Institute of Law and Politics of Russian-Armenian (Slavonic) University (Yerevan, Armenia)

v.aghasar@gmail.com

Abstract: The Islamic Republic of Iran is one of the most important states in the Middle East. Given the presence of important strategic interests in Syria, Iran has become one of the most active players in the Syrian crisis. This article provides an analysis of the political, economic and military actions conducted by Iran in the Syrian Arab Republic. Our main goal is to analyze the policy of the Islamic Republic of Iran, as well as the disclosure of Tehran's vital geopolitical interests in Syria, given its fundamental role in the development process and the resolution of the conflict in Syria.

Keywords: Iran, IRGC, shias, Middle East, Syria, Hizballah, sunni

Исламская Республика Иран - государство на Ближнем Востоке, которое имеет древнейшую историю и традиции. Учитывая многовековую борьбу Ирана за главенствующую роль в регионе, следует отметить, что в настоящее время Исламская Республика защищает свои геополитические интересы в Сирии.

Сирийская Арабская Республика является одним из основных стратегических союзников шиитского Ирана на Ближнем Востоке.

Исламская Республика потратила огромные финансовые, политические и военные усилия для того, чтобы помочь президенту Сирии Башару Асаду остаться во главе сирийского государства. Данный факт объясняется тем, что именно благодаря сохранению алавитского (шиитского) правящего режима в Сирии, Иран имеет возможность противостоять усилению позиций

суннитских государств, в первую очередь – Саудовской Аравии.

Алавитский правящий режим безусловно необходим Ирану, так как именно шиитская власть в Сирии гарантирует беспрепятственную транспортировку оружия из аэропорта Дамаска в Ливан, которую получает ливанская шиитская группировка Хизбалла¹. Следует отметить, что группировка Хизбалла является очень важным стратегическим элементом Ирана в борьбе против Израиля и Саудовской Аравии на всем Ближнем Востоке.

Не вызывает сомнения и то обстоятельство, что Исламской республике будет крайне не выгодно, если к власти в Сирии придут сунниты, которые в дальнейшем еще больше ослабят по-

¹ <https://carnegie.ru/2014/06/09/ru-pub-55965>

зиции шиитского альянса на Ближнем Востоке. Фактически, Иран преследует свои геополитические цели в Сирии, которые могут быть достигнуты лишь в том случае, если Асад сохранит власть в Сирии.

Суммируя выше перечисленные суждения, следует отметить, Иран потратил огромные ресурсы для поддержки Башара Асада:

- 17 января 2013 года в ходе визита премьер-министра САР в Тегеран было подписано соглашение о выдаче Ираном кредита в 1 млрд. долларов².

- В июле 2013 года Иран выделил Сирии кредитную линию в 3,6 млрд. долларов для покупки нефтепродуктов³. Следует отметить, что транспортировка иранской нефти осуществлялась с помощью российских компаний. Министерство Финансов США вскоре добавило эти компании в санкционный список⁴.

- Исламская Республика и ливанская организация "Хизбалла" создали 50-тысячный отряд шиитской милиции "Джайш аль-Шаби". Данная группировка была создана для поддержки режима Асада, а в случае его падения должна была продолжить защиту интересов Ирана в Сирии⁵.

Особую роль в сирийском конфликте играет спецподразделение "Эль-Кудс", которое входит в состав Комитета Стражей Исламской Революции⁶. Данное спецподразделение проводит различные операции за пределами Исламской Республики Иран: Ирак, Ливан, Афганистан, Сирия, Йемен, Саудовская Аравия и др.

Командующим данной организации является генерал-майор Касем Сулеймани, который является одним из самых влиятельных и уважаемых людей в Иране⁷. Касем Сулеймани координирует работу шиитских ячеек по всему миру, в том числе - координацию боевых действий правительственных войск, Хизбаллы и других шиитских формирований в Сирии⁸.

Иранские военные контролируют около 15 баз по всей Сирии, в том числе около 10 наблюдательных пунктов вдоль ливанской границы

контролируются Хизбаллой⁹.

Согласно подсчетам ливанского ученого из Тафтского университета Надима Шехадии, Иран с начала сирийского конфликта "инвестировал" в Сирию порядка 100 млрд. долларов¹⁰.

Суммируя выше перечисленные рассуждения, следует добавить, что Иран будет категорически против создания курдской автономии на севере Сирии. Данный факт объясняется тем, что в случае сохранения курдских военных формирований, которые совместно с США контролируют территории к востоку от Евфрата, Ирану грозит усугубление политической ситуации в своих курдонаселенных районах, а именно - Курдистане, Западном Азербайджане, Иламе, Хамадане и Керманшахе¹¹.

Учитывая острую политическую борьбу с суннитскими монархиями, а именно - Саудовской Аравией, Иран рискует стать жертвой своей активной внешней политики.

Самым приемлемым вариантом решения Сирийского кризиса для Ирана на наш взгляд, является сохранение целостности Сирии под руководством алавитов Асада, однако учитывая тот факт, что фактически последний оплот ИГИЛ в Сирии (г.Багуз, Дейр эз-Зор) был взят в курдскими отрядами под руководством США, Иран будет продолжать вести активную политику на стратегически важной для себя территории не смотря на поражение Исламского Государства.

Сирия, как уже было отмечено, является важнейшей опорой Ирана на Ближнем Востоке.

Исламскую Республику Иран ожидает политическая дестабилизация, если Стражи Исламской Революции закроют свои ячейки и перестанут вести борьбу за политические дивиденды в Сирии.

Учитывая наличие курдского фактора в Сирии, который может стать решающим в данном кризисе, следует отметить, что Иран будет делать все возможное, чтобы не допустить создания и развития курдской автономии на севере Сирии. Вероятно, что в случае сохранения контроля курдами территорий к востоку от Евфрата, Иран будет тесно сотрудничать с суннитской Турцией, с которой их объединяет общая цель в Сирии - недопущение создания курдской автономии.

14 февраля 2019 года на саммите в Сочи

² <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-iran/syria-ratifies-fresh-1-billion-credit-line-from-iran-idUSKCN0PI1RD20150708>

³ Там же.

⁴ <https://www.interfax.ru/world/638707>

⁵ <https://www.theguardian.com/world/2013/feb/12/iran-hezbollah-milita-networks-syria>

⁶ <https://www.wsj.com/articles/irans-spymaster-counters-us-moves-in-the-mideast-1379971622?tesla=y>

⁷ https://www.gazeta.ru/politics/2016/09/29_a_10222325.shtml#page1

⁸ Там же.

⁹ <https://foreignpolicy.com/2018/06/01/iran-wants-to-stay-in-syria-forever/>

¹⁰ Там же.

¹¹

<https://www.farsnews.com/news/13900615000068/%D8%AC%D8%BA%D8%B1%D8%A7%D9%81%DB%8C%D8%A7%DB%8C-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D8%A7%D9%82%D9%88%D8%A7%D9%85-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86%DB%8C>

президент Ирана Хасан Роухани заявил, что Иран вместе с Турцией и РФ имеют общие принципы касательно будущего Сирии.

"Территориальная целостность не должна быть нарушена и власть единого легитимного правительства должна распространяться на всю территорию Сирийской Арабской Республики. В том числе, должна быть гарантирована безопасность соседних государств"¹².

Исламская Республика всеми возможными методами будет использовать свои ресурсы для сохранения и увеличения своего религиозного, военного и экономического влияния в шиитских районах Сирии, которые имеют важное геостратегическое значение в противостоянии Израилю и США.

На наш взгляд, основными целями Ирана в Сирии являются:

- 1-Сохранение шиитской власти и недопущение политического усиления суннитских групп на территории всей Сирии.
- 2-Сохранение территориальной целостности Сирийской Арабской Республики.
- 3-Недопущение создания курдской автономии.
- 4-Поддержка и усиление шиитских элементов.
- 5-Ликвидация возможных очагов ИГИЛ на своих границах.

Список литературы

- 1- <https://carnegie.ru/2014/06/09/ru-pub-55965>
- 2- <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-iran/syria-ratifies-fresh-1-billion-credit-line-from-iran-idUSKCN0PI1RD20150708>
- 3- Там же.
- 4- <https://www.interfax.ru/world/638707>
- 5- <https://www.theguardian.com/world/2013/feb/12/iran-hezbollah-milita-networks-syria>
- 6- <https://www.wsj.com/articles/irans-spy-master-counters-us-moves-in-the-mideast-1379971622?tesla=y>
- 7- https://www.gazeta.ru/politics/2016/09/29_a_10222325.shtml#page1
- 8- Там же.
- 9- <https://foreignpolicy.com/2018/06/01/iran-wants-to-stay-in-syria-forever/>
- 10- Там же.
- 11- <https://www.farsnews.com/news/13900615000068/%D8%AC%D8%BA%D8%B1%D8%A7%D9%81%DB%8C%D8%A7%DB%8C-%D8%B3%DB%8C%D8%A7%D8%B3%DB%8C-%D8%A7%D9%82%D9%88%D8%A7%D9%85-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86%DB%8C>
- 12- <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/6117865>

¹² <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/6117865>

Характеристика и роль таможенной политики в регулировании внешней торговли

Елизбарян В. Д.
РЭУ им. Г.В. Плеханова (Россия, Москва)
infoarm@yandex.ru

Ключевые слова: Республика Армения (РА), Большая советская энциклопедия (БСЭ), Европейский союз, США.

Մաքսային քաղաքականության դրույթները արտաքին առևտրի կարգավորման գործում

Էլիզբարյան Վ. Դ.
Գ. Վ. Պլեխանովի անվան ՌՏՀ (Ռուսաստան, Մոսկվա)
infoarm@yandex.ru

Ամփոփում: Մաքսային գործունեությունը սերտորեն կապված է առևտրի ծագման, զարգացման և կարգավորման հետ: Այն հանդիսանում էր տարբեր ժողովուրդների միջև տնտեսական մոտարկման միջոցներից մեկը, ինչով էլ բացատրվում է այն հանգամանքը, որ առևտրային գործունեությամբ զբաղվող մարդիկ համեմատաբար ավելի կրթված և զարգացած էին: Պետության տնտեսական շահերի ապահովման գործում կարևորվում է մաքսային համակարգի՝ որպես շուկայական հարաբերությունների առանցքային ենակառուցվածքի դերը: Որպես արտաքին առևտրա-ֆինանսական հարաբերությունների կարգավորման մասնակից՝ ֆինանսական համակարգը ապահովում է համապատասխան հարկային մուտքերը՝ նպաստելով հիմնական տնտեսական խնդիրների լուծմանը: ՀՀ մաքսային համակարգը հաստատվել է 1992 թվականի հունվարի 4-ին ՀՀ նախագահի հրամանագրով:

Վճռորոշ բառեր՝ Հայաստանի Հանրապետություն ՀՀ, ԱՄՆ, Սովետական Մեծ հանրագիտարան, Եվրոպական Խորհուրդ:

Characteristics and Role of Customs Policy in foreign registrations

Elizbaryan V. D.
RGU after G.V. Plekhanov (Russian, Moscow)
infoarm@yandex.ru

Abstract: Customs activities are closely related to development and regulation of trade. It is an economic rapprochement between different nations, which explains the fact that people engaged in trade were relatively more educated and developed. The role of the customs system, one of the main infrastructures of market relations, is important in ensuring the economic interests of the state. As a participant in the regulation of foreign trade and financial relations, the customs system provides appropriate tax revenues, contributing to the solution of basic economic problems (issues). Customs System the Republic of Armenia was established on January 4, 1992 by a decree of the President of the Republic of Armenia.

Keywords: Republic of Armenia (RA), Great Soviet Encyclopedia (TSB), European Union, USA.

Таможенная система РА была создана 4 января 1992 года указом президента РА. В первые годы она действовала как таможенное управление. В июле 1999 года она была включена в состав министерства государственных доходов РА. Государственный таможенный комитет РА при правительстве РА создан в 2001 году решением правительства РА номер 603 от 6 июля о создании Государственного таможенного комитета при правительстве РА. Тем же решением была утверждена структура центрального аппарата Государственного таможенного коми-

тета при правительстве РА. В соответствии с указом президента РА от 20 августа 2008 года, Государственная налоговая служба при правительстве РА и Таможенная служба при правительстве РА путем слияния реорганизованы в Комитет по государственным доходам при правительстве РА.

В последние годы, в результате преобразований в политической, экономической, внешнеполитической и других сферах деятельности государства в Армении в республике осуществляется единая таможенная политика, являющаяся

ся неотъемлемой частью всеобщей экономической политики.

Таможенная политика имеет свое историческое развитие и в разные эпохи формировалась по-разному. При рыночных отношениях наиболее важным элементом в таможенном регулировании является таможенный тариф, который играет ключевую роль в экономическом регулировании.

Таможенная политика является одним из важнейших элементов внешнеэкономической политики, а таможенные отношения являются ключевыми компонентами внешнеэкономических отношений. Таможенным правоотношением является звено в цепи реализации внешнеэкономических связей, и, в свою очередь, особенности формирования таможенных отношений в данной стране оказывают решающее воздействие на направления и приоритеты развития торговых отношений с другими государствами. Другим определением таможенного правоотношения является финансовые отношения формирующиеся в процессе внешнеэкономической деятельности.

Понятие «таможенные отношения» в регулировании внешнеторговой деятельности предполагает целостность экономических и организационно-правовых взаимоотношений, основано на принципах, установленных законом, международных экономических отношениях, направлениях экономической политики. Современные таможенные отношения предполагают взаимодействие и взаимообусловленность таможенных методов регулирования внешнеэкономической деятельности различных государств.

Взаимозависимость внешней торговли и таможенных отношений объясняется тем, что внешнеторговая политика государства непосредственно определяет характер таможенных отношений. В данной стране особенности формирования таможенных отношений оказывают решающее влияние на направления развития торговых отношений с другими странами.

Формирование таможенных отношений означает регулирование таможенного пространства, прежде всего, таможенных границ, создание систем управляющих и управляемых органов, согласование их деятельности, обеспечение эффективной деятельности организационно-технологического механизма регулирования внешнеэкономической деятельности.

Таможенная политика является одним из основных инструментов государственного регулирования экономических отношений в РА.

Таможенная политика также подразумевает включение всего спектра общественных отно-

шений экономической деятельности и приведение их в соответствие с правовыми нормами.

Ещё в Большой советской энциклопедии (БСЭ) издания 1956 года таможенная политика определялась как «система таможенных мер государства по отношению к ввозу зарубежных товаров через границу и вывозу собственных товаров, часть торговой политики государства». Данное определение рассматривает таможенную политику не как отдельную, самостоятельную, область внутренней и внешней политики государства, а только как часть торговой политики страны, что существенно снижает роль и значение таможенной политики.

Целями таможенной политики РА являются таможенный контроль на таможенной границе и таможенной территории РА, а также эффективное применение других средств осуществления таможенной политики, участие в обеспечении экономической независимости и безопасности РА, защита внутреннего рынка, содействие осуществлению национальных задач. Следовательно, именно таможенная политика определяет основные цели, задачи и функции таможенного дела в РА.

Изучив основные задачи (проблемы) таможенной политики, известный экономист Барамзин С.В. приходит к выводу, что «таможенная политика – это принципы управления в сфере таможенного дела, установленные правовыми актами. Эти принципы относятся к трём областям жизни страны:

1. создание условий для эффективного развития национальной экономики
2. защита населения и окружающей среды от ввоза вредных и опасных продуктов и отходов производства
3. увеличение доходной части бюджета

По определению Дзюбенко П.В., таможенная политика это сфера государственного регулирования внешнеэкономической деятельности, осуществляемая путём создания единой, целенаправленной системы таможенных выплат и их применения по отношению к товарам, перевозимым по таможенной границе государства.

Браун Г. П предлагает ввести в научный оборот следующее определение: «таможенная политика – это выработанные государством экономические и административные меры, таможенные правила, методы и средства их применения в процессе регулирования движения товаров, капиталов, услуг, интеллектуальных и трудовых ресурсов на внутренний и внешний рынок в интересах защиты и развития национальной экономики, наполнения государственного бюджета, укрепления мирохозяйственных

связей». По его словам, неотъемлемой составляющей таможенной политики в связи с этим считается участие государства в международном сотрудничестве, включая договора о таможенных союзах, свободных таможенных и торговых зонах.

Обобщая вышеприведённые определения, можно заключить, что таможенная политика характеризуется в политическом, правовом и социально-экономических аспектах, включая в себя совокупность взаимоотношений между госорганами и хозяйствующими субъектами, в системе таможенных отношений.

Никакая из основных задач таможенной политики не может доминировать над остальными. Следовательно, при решении данных задач государству следует вести крайне уравновешенную таможенную политику, которая, в свою очередь, была бы согласованна с другими сферами экономической политики государства.

- Эффективное применение таможенного контроля товарооборота на таможенной границе и таможенной территории, а также других средств осуществления таможенной политики
- участие в обеспечении экономической независимости и безопасности РА
- участие в защите внутреннего рынка
- содействие осуществлению иных задач экономической политики развития национальной экономики

При разработке таможенной политики придается значение выделению следующих принципов таможенной политики:

- защита интересов государства и действующих в нём хозяйствующих субъектов во внешнеторговой сфере;
- создание единой государственной внешнеторговой системы;
- объективность и обоснованность механизмов таможенного регулирования;
- формирование равного правового и экономического поля для субъектов, осуществляющих внешнеторговую деятельность, если иное не предусмотрено законом;
- исключение неуместного вмешательства государства во внешнеторговую политику хозяйствующих субъектов, если подобное вмешательство тормозит процесс получения дохода данными субъектами и увеличения доходов национальной экономики (поступающих в экономику страны)
- обеспечение экономической безопасности страны.

Безусловно, каждое государство придаёт важность вопросу верного определения целей таможенной политики.

У таможенной политики три основные функции:

1. фискальная
2. регулирующая
3. защитная

Данные функции важны в контексте их значения и целей. В общем, как в специальной литературе, так и на практике предпочтение в таможенной политике отдаётся её фискальной функции. Таможня рассматривается в качестве фискальной структуры, а вся таможенная политика строится на повышении роли таможенного контроля и процедур.

Однако опыт многих развитых стран свидетельствует, что таможенная политика, преследующая исключительно фискальные цели не может быть эффективной в аспекте увеличения объёмов экономического оборота, иностранных инвестиций или расширения внешнеэкономических связей. Для любого государства, в особенности для переходной экономики, в числе которых и Армения, важно разумное сочетание фискальной функции таможенной политики с её регулирующей и защитной функциями.

С давних времён внешняя торговля является одной из ключевых сфер экономической политики государства. В качестве системы мер внешнеторговая политика направлена на защиту внутреннего рынка, увеличение объёма внешней торговли и осуществление своевременных и эффективных изменений в структуре торговли параллельно с мировыми событиями. То есть, она либо направлена на защиту внутреннего рынка, либо содействует улучшению условий внешней торговли.

Торговая политика привлекала внимание во все времена. Интерес у людей вызывает то, почему богатые ресурсами государства остаются бедными, в то время, как другие быстро богатеют, имея человеческий потенциал.

Со временем сформировались две основные системы внешнеэкономической политики, на которые следует опираться при разработке таможенной политики:

- политика свободной торговли (фритредство)
- протекционистская политика (протекционизм)

В литературе конца XIX — начала XX века в основном отражаются взаимоисключающие направления формирования и развития таможенной политики – точки зрения сторонников свободной торговли и протекционизма.

Известный представитель направления свободной торговли – А. Смит (1723-1790).

Он исходит из того, что лишь труд является источником богатства, в то время как конкуренция регулирует экономическую жизнь. Он – отец теории свободной торговли.

Ярким представителем теории свободной торговли в России считался Новиков Я. А. По его мнению, протекционизм означает налог для всех потребителей. Он позволяет одним получать земельный налог с других. Протекционизм – более мягкая форма рабства.

Известные экономисты Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон определяют протекционистскую политику как систему мероприятий, направленную на защиту национальной экономики от внешней конкуренции. Анализируя вопрос сбора таможенных пошлин на товары, ввозимые в Россию, Германию, Францию и США, авторы отмечают, что в последнее время повсеместный успех протекционизма объясняется приписываемыми ему возможностями создавать новые отрасли промышленности, сохранять и расширять действовавшие в прошлом, но понесшие убытки по причине внешней конкуренции, отрасли. Несомненно, посредством высоких таможенных пошлин на ввозимые товары возможно создать любую промышленность.

Либерализация предполагает устранение любых возможных препятствий на пути развития внешней торговли, что характеризуется исключением или доступностью таможенных пошлин на товары, перевозимые через таможенную границу.

Свободная торговля способствует международной специализации, что предполагает специализацию стран в производстве такой продукции, в которой они имеют относительное или абсолютное преимущество по сравнению с другими странами. Например, Япония и США в числе лидеров в производстве высокотехнологичной продукции, тогда как страны третьего мира специализируются в производстве товаров из кожи и текстиля.

Свободная торговля также способствует повышению конкурентоспособности отечественных товаропроизводителей, что подразумевает повышение конкурентоспособности продукции отечественных производителей для того, чтобы выдерживать иностранную конкуренцию, что может быть выражено в улучшении качества продукции, сокращении себестоимости и т.д. В конечном итоге, это даёт государству прекрасную возможность для расширения внутреннего рынка.

Значительный вклад в развитие свободной торговли вносит тот факт, что на нынешнем

этапе развития мировой экономики быстро увеличивается число интеграционных единиц; страны ещё сильнее стремятся таким образом либерализовать внешнюю торговлю. Естественно, что углубление и дальнейшее развитие этих интеграционных процессов и глобализации приведет к полной либерализации международной торговли. Примером этого является Европейский союз, где товары и услуги, рабочая сила и капитал, технологии и т.д. свободно перемещаются между странами.

Реализация целей либерализации таможенной политики Армении является залогом развития внешнеэкономических связей Армении. Одностороннее применение таможенных пошлин часто приводит к коммерческим войнам, которые подрывают стабильность внешней торговли. Применяя в одностороннем порядке ввозные таможенные пошлины для защиты отечественных производителей от импорта более дешевых товаров, Армения обрекает себя на ответные таможенные санкции. Эта ситуация может развиваться до тех пор, пока государства не согласятся начать переговоры об уровне регулирования таможенных пошлин.

Преимущества свободной торговли:

- за счет повышения конкуренции в мировой экономике свободная торговля способствует повышению качества производимой продукции и снижению цен в масштабе мировой экономики;
- свободная торговля оптимизирует распределение производственных ресурсов;
- свободная торговля способствует расширению внутреннего рынка, организации массового производства; свобода внутреннего рынка снижает цены на товары, и, как следствие, расширяется потребительский рынок;
- свободная торговля способствует углублению международного разделения труда со всеми положительными последствиями специализации производства;
- свободная торговля способствует международной концентрации производства и массовому производству товаров.

Свободная торговля благоприятствует международной специализации, облегчает конкуренцию, способствует инновациям, позволяет рынку расширяться и развивать массовое производство, что выгодно потребителю. Исходя из принципа сравнительных издержек, свободная торговля позволяет напрямую сравнивать национальные и международные издержки производства, мировая экономика может достичь лучшего использования ресурсов и более высокого уровня материального благосостояния населения. Свободная

торговля приводит к положительным политическим последствиям, поскольку в таком случае возрастает уровень взаимозависимости стран, и угроза враждебных действий уменьшается. Следует отметить, что за всю историю международной торговли страны никогда не проводили политику полностью свободной торговли. В каждом периоде протекционизм во внешнеторговой политике имел место.

Протекционизм выступает в качестве внешнеторговой политики государства, направленной на защиту внутреннего рынка от иностранной конкуренции, и, как правило, характеризуется высокими ставками таможенных пошлин на товары, перевозимые через таможенную границу.

Протекционистская политика в основном применяется в течение короткого периода времени для защиты вновь формирующейся промышленности или для прямой поддержки национальной политики государства. Принимая во внимание тот факт, что конкурентоспособность отдельных стран на мировом рынке различна, свободная деятельность рыночных сил может оказаться неблагоприятной для развивающихся стран. Необходимо содействовать формированию и развитию тех промышленных отраслей, которые бы укрепили национальную независимость. С точки зрения перехода на промышленный путь протекционистская политика важна для аграрных стран. Реализация долгосрочной протекционистской политики приводит к снижению технического уровня и эффективности национального производства. Существует концепция экономической автаркии - так же как и самодостаточность, самоизоляция, - являющаяся крайней формой протекционизма, когда страны стремятся ограничиться импортом товаров, которые невозможно произвести в данной стране, и экспорт разрешен в той мере, в которой он обеспечивает необходимый импорт.

Протекционизм формирует дополнительные финансовые ресурсы для государства, особенно в случае с развивающимися странами, где правовая база, в частности налоговая система, пока ещё не эффективна. Эта форма внешнеэкономической политики особенно важна с точки зрения содействия развитию особенно новых отраслей, имеющих перспективное значение для данной страны, и протекционистская политика должна применяться к этим секторам до тех пор, пока они не сформированы полностью, для производства конкурентоспособной продукции, и только потом государство может постепенно прекратить использование протекционистских инструментов.

Развитие различных форм протекционизма позволяет выделить несколько вариантов этой политики:

- выборочный (селективный) протекционизм направлен против отдельных стран или ограничен отдельными товарами;
- отраслевой протекционизм защищает определённые отрасли, прежде всего, сельское хозяйство в рамках аграрного протекционизма
- коллективный (групповой) протекционизм применяется определённой группой стран по отношению к объединению других стран
- скрытый протекционизм применяется благодаря внутриэкономической политике государства.

Реализация протекционистских целей таможенной политики Армении является гарантией экономической независимости, национальной безопасности, международной репутации (рейтинга), защиты культуры и традиций страны. В неблагоприятных геополитических условиях Республика Армения обязана предпринять серьёзные шаги в этом направлении, с целью минимизации зависимости от импорта по крайней мере тех товаров, которые входят в потребительскую корзину, и увеличения их внутреннего производства.

Реализация протекционистских целей таможенной политики Армении является гарантией защиты внутреннего рынка, продвижения отечественного производства и становления молодых отраслей промышленности. Поскольку отечественное производство в основном не в состоянии конкурировать с производимыми по более совершенным технологиям за рубежом, а следовательно, более дешёвыми товарами, ему необходима защита в виде ввозной таможенной пошлины. Её отсутствие может привести к потере рабочих мест в результате сокращения производства, что ещё больше усугубит социальную напряжённость в Армении, за счёт снижения уровня жизни населения и социальных потрясений, а также повлечёт за собой дополнительные расходы для государственного бюджета, необходимость в выплате пособий по безработице и т.д. С другой стороны, новые отрасли экономики, которые только формируются и развиваются в Республике Армения, но достаточно хорошо развиты в других странах, несомненно, нуждаются во временном таможенном протекционизме со стороны государства. Без такой защиты массовый импорт дешёвых иностранных товаров просто разрушит новую отрасль, так и не позволив ей развиваться. На стадии развития новая отрасль экономики не в состоянии конкурировать с зарубежными производителями аналогов, поскольку у неё ещё нет необходимого опыта

организации производства для обеспечения производства товаров по конкурентным ценам.

В условиях таможенного протекционизма новая отрасль экономики улучшит производство, повысит его эффективность и снизит его себестоимость. Постепенно внутренняя цена продукта снизится до мировой цены, что послужит основой для устранения протекционистских мероприятий. В условиях открытой международной конкуренции Армения продолжит повышать эффективность своего производства, что приведет к снижению внутренних цен ниже мировых. Это позволит нашей стране начать экспортировать продукцию новых отраслей.

У таможенного протекционизма, направленного на защиту внутреннего рынка, имеются некоторые недостатки. И только в случае их обнаружения и устранения Армения может получить желаемый результат.

- довольно сложно точно определить, когда новое производство достигло уровня развития, достаточного для устранения таможенного протекционизма
- протекционизм наносит ущерб интересам потребителей, поскольку цены на импортные товары растут за счет введения таможенных тарифов и, в основном, таможенных пошлин, что приводит к росту цен на аналогичные отечественные товары
- трудно выделить те отрасли, которые, в течение разумного периода времени, смогут развиваться в условиях таможенного протекционизма до того уровня, чтобы быть в состоянии конкурировать на мировом рынке. Ведь государство не может гарантировать, что расходы пользующихся протекцией отраслей будут сокращаться быстрее, чем расходы не пользующихся.

Реализация протекционистских целей таможенной политики Армении, в частности, являющиеся инструментом последней таможенные пошлины - важный источник таможенных доходов государственного бюджета. Таможенные пошлины традиционно используются развивающимися странами и странами с переходной экономикой для пополнения доходов бюджета. Армения также не отстает в этом вопросе. Таким образом, эти две системы внешней торговли работают бок о бок, и предпочтение, отдаваемое одной из них, зависит от уровня экономического развития страны, экономических проблем, стоящих перед страной в тот или иной исторический период, степени участия страны в мировой торговле и зачастую также ориентации правительства страны. Как государство с переходной эконо-

микой, Армения совмещает элементы протекционизма и либерализации. С одной стороны, это призвано обеспечить экономическую независимость государства, национальную безопасность, международную репутацию, сохранение его культуры и традиций, защиту внутреннего рынка, стимуляцию отечественного производства и создание молодых отраслей, обеспечение таможенных доходов государственного бюджета, а с другой стороны, развитие национальной экономики, внешнеэкономических связей, повышение уровня жизни населения, стимулирование экспорта страны и решение проблем платежного баланса.

Список используемой литературы

1. История таможенного дела и таможенной политики России (1917-1985гг.), Хрестоматия в 3 т. М., 1999, ст. 36.
2. Карташов Г.А., Основы таможенного дела, Курс лекций, Н. Ножгород, 1998, ст. 15.
3. Бахрах Д.Н., Кивалов С.В., Таможенное право России, Екатеринбург, 1995.
4. http://www.uamconsult.com/book_3_1.Tamozhennaja_politika_tamozhennoe_regulirovanie.html
5. Большая советская энциклопедия, 2-е изд., М., 1956, ст. 580.
6. Барамзин С.В., Таможенная политика: проблемы реализации, 14 декабря 1995г. РИО РТА, 1996, ц. 58.
7. Дзюбенко П.В., Таможенная политика России: Экономическая безопасность страны: М. 1995, ц.24.
8. Нарине Фахрадян, Вопросы таможенной политики в Армении, журнал " Армения, Финансы и экономика", 10-11 сентябрь-октябрь 2004: (www.armef.com)
9. Ф. А. Тадевосян Д. Р. Галоян Международная экономика, Ереван, 2015, стр. 158
10. http://econlibrary.ru/books/120/182/novicow_protectionism_intro.html
11. Правовые вопросы Евразийского таможенного союза 15-я Конференция по внешнеэкономическому праву Мюнстер, 2010 Москва.Берлин Инфотропик Медиа, 2012
12. Г. М. Костюнина- Азиатско-Тихоокеанская экономическая интеграция МИД РФ(2002)
13. Стабильность торговой политики и рост: экономический отчет Армении за 2011 год
14. <http://www.globfin.ru/info/nafta.htm>
15. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. - М.,2003.
16. Новиков Я.А. Заблуждения протекционизма. М., Челябинск: Социум, Экономика, 2002.
17. Гоар Егорян, «Улучшение таможенной политики Армении», журнал «Армения, финансы и экономика», 8-9 июля 2009 г.

Նեոազատական գաղափարախոսության ուսումնասիրությունը հայաստանյան արդի իրողությունների համատեքստում

Ռուխկյան Լ. Մ.

Հայ-Ռուսական համալսարան (Հայաստան, Երևան)

levonrukhyan@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ քաղաքական մշակույթ, ազատականություն, նեոազատականություն, հետխորհրդային Հայաստան, սոցիալական պետություն

Изучение неолиберальной идеологии в контексте современной армянской реальности

Рухкян Л. М.

Российско-Армянский университет (Армения, Ереван)

levonrukhyan@gmail.com

Резюме: Следует отметить, что проблемы общественно-политической культуры Армении актуальны и сейчас. Общественно-политическая культура Армении, проходя через различные политические потоки, также прошла путем неолиберализма. Как и разные народы и нации, армянская нация также сформировала свою политическую культуру в историческом развитии, которая стала составной частью общей культуры разных времен.

Ключевые слова: политическая культура, либерализм, неолиберализм, постсоветская Армения, социальное государство

The study of neoliberal ideology in the context of the current Armenian reality

Rukhyan L. M.

Russian-Armenian University (Yerevan, Armenia)

levonrukhyan@gmail.com

Abstract: It should be noted that the problems of the social-political culture of Armenia are up-to-date. Passing through the various political streams, the public-political culture of Armenia has also passed through the path of neo-liberality. Like the different peoples and nations, the Armenian nation has also shaped its political culture in historical development, which has become a component of the common culture of different times.

Keywords: political culture, liberalism, neoliberalism, post-Soviet Armenia, social state

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո ազատականության հանդեպ հետաքրքրվածությունը պայմանավորված էր մի կողմից ԽՍՀՄ տնտեսության ձախողումներով, մյուս կողմից քաղաքական այլախոհության հանդեպ անհանդուրժողականությամբ: Արդյունքը եղավ այն, որ հետխորհրդային ժամանակաշրջանում ազատականությունը սկսեց կրել անհատակենտրոն և տնտեսական բնույթ:

Հայաստանի արդի մշակույթի զարգացման հիմնախնդիրները ավելի հանգամանալից և մանրակրկիտ վերլուծելու համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է անդրադարձ կատարել մի քանի հարցադրումների: Դրանք են՝ ի՞նչպես է ձևավորվել Հայաստանի արդի քաղաքական մշակույթը, ի՞նչպիսի դրսևորումներ և բաղադրատարրեր է ունեցել Հայաստանի քա-

ղաքական մշակույթը և ժամանակի ընթացքում ինչպիսի փոփոխությունների է ենթարկվել, արդի ժամանակաշրջանում ի՞նչպիսի քաղաքական մշակույթ է բնորոշ Հայաստանին, արդյո՞ք Հայաստանում զարգացել է մասնակցային քաղաքական մշակույթը թե՞ դեռևս հպատակային քաղաքական մշակույթի կրողն ենք, ինչպիսի՞ ազդեցություն են ունեցել Արևելյան և Արևմտյան քաղաքակրթությունները Հայաստանի քաղաքական մշակույթի վրա, ի՞նչ դեր ունի գլոբալիզացիան Հայաստանի արդի քաղաքական մշակույթի զարգացման և դրսևորումների վրա, արդյո՞ք Հայաստանը զարգանում է լիբերալ-ժողովրդավարական և սոցիալ-դեմոկրատական ուղիով:

Անդրադառնալով դրանցից առաջինին նշենք, որ Հայաստանի արդի քաղաքական

մշակույթը սկսեց ձևավորվել XX դարի 90-ականներին: Այն կապված է նախկին ԽՍՀՄ-ում տեղի ունեցած քաղաքական փոփոխությունների հետ, որոնք հիմք դրեցին հասարակության, պետության և անհատների միջև նոր հարաբերությունների, ժողովրդավարական սկզբունքների արմատավորման: Այս փոփոխությունները ձևավորեցին նոր մտածելակերպ, նոր քաղաքական գիտակցություն և նոր քաղաքական մշակույթ:

1988թ. սկսած Ղարաբաղյան շարժումը լուրջ քաղաքական խնդիրներ դրեց հասարակության առջև, որոնց լուծումները պահանջում էին անհրաժեշտ քաղաքական մշակույթի առկայություն: 1990թ. Հայաստանում տեղի ունեցան ԳԽ ընտրություններ, որոնք ընդունվեցին որպես նոր քաղաքական գիտակցության և քաղաքական մշակույթի դրսևորումներ: Հայաստանի համար փաստորեն սկսվում էր պատմության զարգացման նոր ժամանակաշրջան, քաղաքական զարգացման նոր փուլ: Հայաստանը դարձավ քաղաքական գործընթացների գործուն մասնակից, սկսեց ազդել իրացվող գործընթացների և քաղաքական որոշումների կայացման վրա: Սրանք նոր քաղաքական մշակույթի առարկայական դրսևորումներն էին:

Հետագա տարիներին ձևավորվեցին քաղաքական մշակույթի ինստիտուտային բաղադրատարրերը՝ քաղաքական համակարգը, քաղաքական կուսակցությունները, քաղաքական ռեժիմը, ինչպես նաև՝ ժողովրդավարական այլ արժեքներ: Իհարկե քաղաքական մշակույթի այս բաղադրատարրերը հասարակության մեջ դեռևս ամրապնդված չէին, որովհետև դրանք գտնվում էին իրենց ձևավորման և զարգացման գործընթացում: Հայաստանում տեղի ունեցող հետագա իրադարձությունները (պատերազմական գործողությունների դադարեցում, Սահմանադրության ընդունում, խորհրդարանական և նախագահական ընտրություններ և այլն) վեր հանեցին, նախ, նոր քաղաքական մշակույթի անհրաժեշտությունը հասարակական կյանքի, քաղաքական հարաբերությունների գործընթացներում և, երկրորդ, բացահայտեցին նրա զարգացման և դրսևորման առանձնահատկությունները: Հարկ է նշել, որ ՀՀ քաղաքական կյանքի և քաղաքական մշակույթի միավորման դրական միտումները 90-ական թթ. կեսերին սկսեցին

որոշակի ձևափոխման ենթարկվել: Արտահայտվեցին քաղաքական համակարգի այնպիսի բնորոշ գծեր, որոնք հատուկ էին ավտորիտար-քաղաքական համակարգին: Այսինքն ձևավորվում են կեղծ ժողովրդավարական սկզբունքներ, ենթակայական տիպի քաղաքական մշակույթ, քաղաքական ինստիտուտների հեղինակազրկում և այլն¹:

Այսպիսով կարող ենք ասել, նոր քաղաքական մշակույթի ձևավորումը և զարգացումը տեղի էր ունենում հակասական վայրվերումներով: Օրինակ՝ ԱԺ ընտրություններին զուգահեռ 1995թ. հուլիսի 5-ին համաժողովրդական հանրաքվե ընդունեց ՀՀ Սահմանադրությունը, որը իրավական ձևակերպում տվեց քաղաքական նոր համակարգին, սահմանեց քաղաքացիների իրավունքներն ու պարտականությունները: Սահմանադրության ընդունումը կարևոր քայլ էր նոր ժողովրդական դեմոկրատական քաղաքական մշակույթի կայացման գործում: Այսուհանդերձ, հարկ է նշել, որ չնայած Սահմանադրությամբ ամրագրված էր իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը, նախագահին տրվեց բավականին լայն լիազորություններ: Ինչն էլ պատճառ հանդիսացավ քաղաքական համակարգի հետընթաց զարգացման համար: Այսինքն՝ մի կողմից ստեղծվում էին դեմոկրատական քաղաքական մշակույթի զարգացման համար բոլոր նախադրյալները մյուս կողմից էլ դրան հակասող դրույթներ:

Այսօր հասարակական գործընթացներն այնպես են ընթանում, որ հասարակությունն, իր հերթին, խորապես չի գիտակցում ՀՀ իշխանությունների կողմից որդեգրված բարեփոխումների կուրսը, ինչպես նաև սահմանադրական բարեփոխումների կարևորությունը, որը միտված է մասնակցային քաղաքական մշակույթի ձևավորմանը: Կարևոր է արձանագրել նաև այն, որ տարբեր բնագավառներում իրագործվող ուղղափոխումները Հայաստանի զարգացմանն ուղղված ռազմավարական ծրագրի հիմքերն են, որոնց սցենար-տնտեսական արդյունքը նկատելի կլինի մոտ ապագայում: Այդպիսով՝ հանուն Հայաստանի ապա-

¹ Քաղաքագիտություն, ուսումնական ձեռնարկ բուհերի ուսանողների համար, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական մշակույթի առանձնահատկությունները, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2006թ., էջ 462-463:

գայի ու համընդհանուր օգուտի անհրաժեշտ է, որ հայաստանյան քաղաքական վերնախավի ներկայացուցիչները ձեռքագատվեն անհատի պաշտամունքից՝ անձնական շահը ստորադասելով հասարակական շահին և համագործակցեն միմյանց հետ ՀՀ կենսական նշանակություն ունեցող հիմնախնդիրների լուծման շուրջ: Արդյունքում, հայ քաղաքական մշակույթը կենթարկվի որակական փոփոխության և անհատակենտրոն մշակույթի կրող քաղաքական վերնախավին կփոխարինի հասարակակենտրոն մշակույթի կրող քաղաքական վերնախավը: Այս պարագայում որոշում կկայացնեն ոչ թե անհատները, այլ անհատների համախումբը, որն էլ, իր հերթին, կդառնա Հայաստանի զարգացման կարևոր գրավականներից մեկը²: Համաձայնելով սույն կարծիքի հետ պետք է նշենք, որ Հայաստանում իսկապես առկա է անհատակենտրոն այլ ոչ թե հասարակակենտրոն քաղաքական մշակույթ և դրա շտկման համար անհրաժեշտ է փոփոխության ենթարկել ազգային մտածելակերպի որոշակի տարրեր և անհրաժեշտ է, որպեսզի քաղաքական գործիչները հասարակական շահը գերադասեն իրենց շահից:

Երբ քննարկվում է, թե համարվում է Հայաստանը/հայությունն առանձնահատուկ տեղային քաղաքակրթություն, կարևոր է այն համատեքստը, որի շրջանակներում մենք դիտարկում ենք հարցը: Եթե պատմությունը դիտարկում ենք որպես քաղաքակրթությունների մրցակցություն և երկխոսություն, ապա պատմական համատեքստից դուրս են մնում այն ազգերը, որոնք կորցնում են պատմամշակութային ինքնորոշման ունակությունը: Այդ ունակության կորստով մենք դուրս ենք մնում պատմության ընթացքից, վերածվում ուրիշ քաղաքակրթությունների թափոնների, գուցե՝ ինչ-որ առումով օգտագործելի, բայց մեծ մասամբ՝ անպիտան: Պետականության ձեռքբերմամբ Հայաստանը վերադարձավ պատմություն՝ քաղաքակրթության մասին հին պատկերացումների համատեքստում: Պատմությունը որպես քաղաքակրթությունների մրցակցություն և երկխոսություն որակելու մեր մեկնությամբ մենք առայժմ գոյություն չունենք որպես

քաղաքակրթություն: Մենք ներկայացուցիչն ենք ինչ-որ ժամանակ գոյություն ունեցած եզակի քաղաքակրթության, բայց այսօր ամենին էլ քաղաքակիրթ ազգ չենք: Սարգսյանը քննարկում է նաև գլոբալիզացիայի ազդեցության խնդիրը մեր մշակույթի վրա: Նա նշում էր, որ մենք գտնվում ենք ոչ միայն արևմտյան, այլև արևելյան արժեքների ազդեցության ներքո: Այս առումով չափազանց կարևորվում է այն հարցը, թե արդյոք մենք կարող ենք չինտեգրվել խոշոր քաղաքակրթություններին, այլ վարել քաղաքակրթությունների երկխոսություն: Մեր կարծիքով՝ ոչ թե կարող ենք, այլ ուրիշ ընտրություն չունենք, եթե ուզում ենք պահպանել մեր ինքնօրինակությունը³:

Այսպիսով վերոգրյալից հետևում է, որ հայ ժողովրդի քաղաքակրթական հիմնահարցերը ենթարկվել են բազմակողմանի ուսումնասիրության: Յուրաքանչյուրը հետազոտություն ունի իր որոշակի առանձնահատուկ մոտեցումը Հայաստանի քաղաքակրթության նկատմամբ: Որոշ մտածողների կարծիքով այն առանձին քաղաքակրթություն է, որն ունի իր առանձնահատուկ մշակույթը, որոշների կարծիքով էլ այն արևելյան և արևմտյան քաղաքակրթություններին է ձուլված: Ըստ իս հայ ժողովուրդը չնայած իր վրա կրում է Արևելյան և Արևմտյան քաղաքակրթությունների ազդեցությունը և հասարակության մեջ արմատավորվել են դրանց քաղաքական մշակույթին բնորոշ տարրեր, այնուամենայնիվ ըստ իս Հայաստանը չի կորցրել իր ազգայինը և չի ենթարկվել ձուլման, այլ վերցնելով որոշակի արժեքներ փորձել է տեղայնացնել իր մշակույթում, թե որքանով է այն ստացվել, դա արդեն հարցի մյուս կողմն է:

Անդրադառնալով գլոբալիզացիայի հարցին՝ ընդգծենք, որ գլոբալիզացիան մեծ ազդեցություն գործելով Հայաստանի վրա նպաստում է վերջինիս ներգրավվմանը մի շարք միջազգային կազմակերպությունների, ինչն էլ իր հետքն է թողնում երկրի քաղաքական մշակույթի, տնտեսության և մի շարք այլ ոլորտների վրա: Ըստ իս գլոբալիզացիան երկրի վրա ունենում է թե՛ դրական, թե՛ բացասական ազդեցություն: Դրական առումով կարող ենք առանձնացնել գլոբալիզացիայի ունեցած

²Վահրամ Մկրտչյան, ԱԺ պատգամավոր, Նոր քաղաքական մշակույթի ձևավորման անհրաժեշտությունը. Անհատակենտրոնությունից հասարակակենտրոնություն հոդված:

³ Տ. Սարգսյան «Հայկական քաղաքակրթությունը որպես բեկումնային նախագիծ», «21-րդ դար» թիվ 2(12), 2006թ.:

դրական ազդեցությունը տնտեսության և քաղաքական մշակույթի վրա: Տնտեսական առումով Հայաստանը ներգրավվելով միջազգային տնտեսական կազմակերպությունների մեջ, ձեռք է բերում իր տնտեսությունը զարգացնելու մի շարք ուղիներ և հնարավորություններ: Քաղաքական մշակույթի տեսանկյունից ինչպես արդեն նշեցինք գլոբալիզացիան նպաստում է այնպիսի Արևմտյան արժեքների ընդօրինակմանը, ինչպիսիք են տոլեռանդությունը և այլ ժողովրդական արժեքները (անձի հավասարության, ազատության...), վերջիններս մեծ նշանակություն ունեն պետության՝ հասարակության շահերից բխող կառավարումն իրականացնելու, քաղաքացիական գիտակցության բարձրացման համար, որը կնպաստի ավելի քաղաքականապես հասուն հասարակություն ստեղծելուն, ինչն էլ հանդիսանում է կայուն պետական ապարատի ստեղծման ուղիներից մեկը:

Գլոբալիզացիան երկրների վրա ազդում է ինչպես դրականորեն այնպես էլ բացասականորեն: Ներկայումս Հայաստան են ներգործել այնպիսի մշակութային տարրեր, որոնք նախկինում խորթ են եղել հայ ազգի ինքնությանը և ներկայում աստիճանաբար պատճառ են հանդիսանում հայ ազգին բնորոշ ավանդական մշակույթի օտարացմանը:

Այսպիսով, մեր ազգի առաջ ծառացել է ոչ միայն քաղաքակրթությունների բախման ժամանակ սեփական տեղը գտնելու հիմնահարցը, այլև համատարած գլոբալիզացիայի/ վեստերնիզացիայի պայմաններում սեփական ինքնությունը պահպանելու խնդիրը, քանի որ, լինելով քրիստոնյա և արևմտյան արժեքների կրող, հայերը կանգնում են ձուլման վտանգի առջև: Հայաստանը ևս պետք է ընտրողական վերաբերմունք ցուցաբերի թե՛ Արևմուտքի և թե՛ Արևելքի արժեքների հանդեպ:

Ամփոփելով վերը ներկայացվածը՝ կարող ենք ասել, որ Հայաստանյան արդի քաղաքական մշակույթը ներկայումս գտնվում է զարգացման և կատարելագործման փուլում: Այն ներկայումս ևս գտնվելով Արևելյան և Արևմտյան քաղաքակրթությունների խաչմերուկում փորձում է վարել երկու քաղաքակրթությունների երկխոսություն և նրանցից ընդօրինակել միայն այնպիսի արժեքներ, որոնք չեն հակասում միմյանց և համապատասխանում են իր ժողովրդի ազգային խառնվածքին: Այսինքն՝

Հայաստանի արդի հիմնախնդիրներից է գտնել այն հիմնական ուղիները, որոնք կնպաստեն մշակութային խառնաշփոթության կանխմանը, քաղաքական նոր և ավելի հասարակակենտրոն մշակույթի ստեղծմանը, գլոբալիզացիայի պայմաններում ազգայինը (մշակույթ, արվեստ, ավանդույթներ և այլն) պահպանելուն և մինևույն ժամանակ վերագային մակարդակում մյուս երկրներից հետ չմնալուն:

Արդեն հետխորհրդային Հայաստանը բնութագրվում է բնակչության սոցիալական պաշտպանության համակարգի ձևավորման տարրերայնությամբ, ինչը մեծամասամբ կրում էր հատվածային բնույթ: Հայտնի գրեթե բոլոր գաղափարախոսությունների՝ ազատական, երբեմն անգամ համընդհանուր բարեկեցության, ինչպես նաև՝ նեոազատական ու խորհրդային շրջանից ժառանգություն ստացած ու դեռևս կենսունակությունը պահպանող պատեռնալիստական բնույթի մոտեցումների նորովի գոյության, իսկ ավելի կոնկրետ մեկնաբանման պայմաններում բնակչության սոցիալական պաշտպանության համակարգի ձևավորման գործընթացը դեռ ավարտված չէ: Սրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ 90-ական թվականներից սկսած Հայաստանում բնակչության սոցիալական պաշտպանության համակարգի ձևավորման գործընթացի առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև ներկա համակարգի ամբողջական ձևավորման և կայացման հնարավորությունների բացահայտումն արդի հասարակական-քաղաքական նեոլիբերալ իրողությունների պայմաններում համարվում է արդիական: Նեոազատականության և սոցիալական պաշտպանության փոխկապակցվածությունը դրսևորվում է նրանում, որ, ի տարբերություն ազատականության, որին բնութագրական է սոցիալական ապահովության, համընդհանուր պետական տրանսֆերտների, ինչպես նաև կարիքավորության գնահատման ընթացակարգի վրա հիմնված կենսաթոշակների ցածր մակարդակը և որի դեպքում եկամտի պահպանման սոցիալական ծրագրերը մեծ մասամբ ուղղված են դեպի ամենաաղքատները, նեոազատականության դեպքում արվում է հնարավոր ամեն բան կենսաթոշակների մակարդակն արդի կենսապայմաններին համապատասխանեցնելու

ուղղությամբ, իսկ սոցիալական աջակցության ծրագրերից օգտվում են նաև հասարակության այլ խավեր: Կարծում ենք Հայաստանում, ի վերջո, հնարավոր կլինի հասնել հավասար մեկնարկային հնարավորությունների ստեղծման, լրիվ զբաղվածություն և եկամուտների համահարթեցման բոլորի համար:

Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունը ծնունդ առավ և պատմական դժվարին ուղին սկսեց 20-21-րդ դարերի սահմանագծին: Այս փուլը լիարժեք հիմնավորմամբ կարելի է անվանել սոցիալ-իրավական պետության եվոյուցիայի նեոազատական փուլ: Այս փուլում գործ ունենք նրա նոր՝ նեոազատական մոդելի հետ: Այս մոդելը հայտնվում է, երբ արևմտյան հասարակությունը շատ չափանիշներով իսկապես դառնում է պոստինդուստրիալ, գլոբալ, տեղեկատվական, պոստ-տնտեսական և պոստկապիտալիստական, երբ մեծանում է արտադրության ոչ նյութական գործոնների և նրանց ուղեկցող մտավոր և պատմական ռենտայի նշանակությունը, իսկ պետական-իրավական ձևն սկսում է ձեռք բերել նոր որակ և դառնալ սոցիալ-իրավական պետության նեոազատական տարատեսակ:

Նեոազատականությունը ՀՀ-ում դրսևորվում է պոլիարխիայի և տրիպարտիզմի ձևով: Պոլիարխիան ժամանակակից հասարակության շրջանում կառավարման յուրօրինակ դրսևորում է, որը այլ քաղաքական կարգերից տարբերվում է երկու հիմնական բնութագրիչներով՝ ընդդիմության հանդեպ բարձր հանդուրժողականությամբ և կառավարության վարքագծի վրա ազդելու լայն հնարավորություններով՝ ներառյալ պաշտոնատար անձանց պաշտոնանկ անելը խաղաղ միջոցներով⁴:

Հայաստանյան արդի իրողությունները ևս միտում ունեն հասնել պոլիարխիայի համընդհանուր «տիրապետությանը»: Պոլիարխիայի հաստատման ակտիվ ընթացքը սկսվեց «Թավշյա հեղափոխությամբ», ինչը հայաստանյան իրողությունների արդի փուլում, միանշանակ չի ընդունվում: Պոլիարխիայի հիմնադրույթների հաստատումը վերածվում է «միֆի», երբ առաջ է գալիս տեղի ունեցածը

հեղափոխություն, թե իշխանափոխություն որակելու հարցը:

«Հեղափոխություն» հասկացությունը ծագել է ուշ շրջանի լատիներեն *revolutio* բառից և նշանակում է շրջադարձ, խոր, արմատական-որակական փոփոխություն, ինչը ենթադրում է հասարակության թռիչքաձև զարգացում՝ նախորդ կենսապայմանների հետ համեմատած⁵: Անհրաժեշտություն ենք համարում ընդգծել, որ նախկինում տեղի ունեցած հեղափոխությունների մեծ մասին ներհատուկ է բիրտ վարվելաձևը, արյունահեղությունները և բռնությունները:

«Հեղափոխություն», թե՛ իշխանափոխություն» հարցադրման առաջացումը միանգամայն արդարացված է, քանի որ՝

- հեղափոխության «թավշյա» կամ ոչ բռնի լինելը հակասում է հեղափոխության վերաբերյալ գործող գրեթե բոլոր տեսություններին և հասարակության լայն շերտերի պատկերացումներին⁶,

- իշխանափոխությունը որպես քաղաքական գործընթաց ենթադրում է իշխանությունը «անցնցում» հանձնելու գործընթաց՝ որպես լայնախոհության և պետականամետության դրսևորում, իսկ հեղափոխությունը ենթադրում է մարդու իրավունքների ոտնահարման, օրենքը ըստ նպատակահարմարության գործադրման, անարդարությունների, կամայականությունների, կոռուպցիոն սխեմաների վերացման նպատակով սկսված գործընթաց:

Մեր երկրում տեղի ունեցած «թավշյա հեղափոխությունը» պետք է միտվի պոլիարխիայի երկրներին բնութագրական հետևյալ գծերի հաստատմանը՝

• կենսամակարդակի ցուցանիշների համեմատաբար բարձր նշանակությունը և երկարատև ժամանակահատվածում այս ցուցանիշների աճը,

• գրագիտության լայն տարածումը, մասնագիտական գործունեության ոլորտների բազմաքանակությունը,

• արտադրության բնագավառում ձեռնարկությունների ինքնավարությունը, որոնք հատկորեն կենտրոնացած են ազգային և միջազգային շուկաներում:

⁵ Политология: учеб. пособие / Под ред. А. С. Тургаева, А. Е. Хренова. - СПб.: Питер, 2005., с. 164.

⁶ Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология. How to Compare Nations. М., 1994. - С.134-147.

⁴ Democracy in developing Countries: Asia. (Ed. by L Diamond et al).-London, 1987. Democratization, Ch. 8-14.

Այս գծերը խոչընդոտում են իշխանության կենտրոնացմանը մեկ խմբի ձեռքում:

Ելակետ ընդունելով Ռ. Դալի մշակած պոլիարխիայի տեսությունը⁷՝ ըստ այդմ էլ զբտնում ենք, որ գործառնության մեջ պետք է դրվեն երկու չափանիշ՝

- ժողովրդավարական ընտրությունների ճանապարհով մրցունակ կառավարող ընտրախավի հավաքագրում և լիդերի կայացում,

- ներկայացուցչական ժողովրդավարության սկզբունքների վրա հիմնված բնակչության լայն զանգվածների մասնակցություն քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացին:

Տեղի ունեցած իրադարձությունից հետո ժողովրդավարական ընտրություններ կայացան, սակայն չենք կարող ասել, թե արդյունքը մրցունակ կառավարող ընտրախավի հավաքագրումը և լիդերի կայացումն էր: «Մրցունակ կառավարող ընտրախավի հավաքագրում և լիդերի կայացում» ասելով նկատի ենք ունենում, որ նոր հավաքագրված վերնախավն ոչ միայն պատասխանատվություն կկրի իր իրականացրած քաղաքականության համար, այլև պատրաստ կլինի երկրորդ սերնդի «նոր ժողովրդավար» բարեփոխիչ լիդերի հաղթանակն ապահովել ընտրություններում: Միայն այս «եթե»-ները նկատի առնելով ՀՀ-ում ժողովրդավարական ընտրությունների միջոցով հավաքագրված վերնախավի և առաջնորդի կողմից նոր սերնդի բարեփոխումները կիրականացվեն՝ զուգամիտելով ազգային և հանրային շահերը: Միաժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ այս գործընթացը ենթադրում է նաև քաղաքականապես չեզոք բյուրոկրատիայի սկզբունքի առկայություն, որը ՀՀ-ում նպատակահարմար է իրականացնել ժողովրդավարացվող քաղաքական համակարգի հետևյալ գործառնություններով.

- վարչական ապարատի վերապատրաստում և նորարարական գիտելիքների յուրացում,

- կառավարման ապարատի իրավունքներն ու պարտականությունները կարգավորող կանոնների և ընթացակարգի մանրամասն մշակված օրենսդրական համակարգի ստեղծում,

- ապակենտրոնացման միջոցով ինքնակառավարման ինստիտուտների արդյունավետության ապահովում՝ համայնքների, անհատների և կազմակերպությունների մակարդակով,

- տարաբնույթ արժեշահային համակարգ ունեցող սոցիալական խմբերի միջև հասարակական-քաղաքական երկխոսության և համագործակցության մշակույթի հաստատում,

- քաղաքական վերնախավի, լիդերության և բյուրոկրատիայի ինստիտուտների գործառնությունների հստակեցման նկատառումներով օրենսդրական դաշտի շարունակական բարեփոխումների իրականացում:

Վերջիններս էլ հնարավորություն կտան ոչ միայն բյուրոկրատիային «ազատագրել» քաղաքական վերահսկողությունից, այլև քաղաքական համակարգը ձերբագատել ոչ ժողովրդավարական ընտրությունների արդյունքում հավաքագրված կառավարող խավից՝ բարձրացնելով ՀՀ քաղաքացիների քաղաքական գիտակցությունը: Ելակետ ունենալով ՀՀ նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունների փորձը կարող ենք եզրակացնել, որ ՀՀ-ում անհատի գիտակցությունը կողմնորոշված է դեպի մարզինալ ավանդական արժեքները: Թեև անհատը մասնակցում է քաղաքական կյանքին, սակայն այդ մասնակցությունը չի համարվում նրա կողմից քաղաքական նպատակի ակտիվ ընտրության հետևանք և, ըստ էության, ներկայանում է որպես քաղաքականից դուրս գործունեություն՝ թելադրված վախի, շահի և այլ գործոններով:

Այսպես, Հայաստանը սոցիալ-իրավական պետություն է: Սոցիալ-իրավական պետության արդի նեոգատական մոդելը արդյունք է համաշխարհայնացման գործընթացի: Այժմ իրականացվող համաշխարհայնացման նեոգատական նախագծի նպատակն է արևմտյան հասարակության դասակարգային կոնֆլիկտները վերագրել զարգացող երկրների հետ հարաբերությունների վրա, ինչի արդյունքում հնարավոր կլինի հաստատել նոր համաշխարհային կարգ մատչելի և հասանելի ռեսուրսների օգտագործման միջոցով: Ասվածը ենթադրում է, որ սոցիալ-իրավական պետությունը այսօրինակ գործողություններով մի կողմից կյանքի է կոչում իր իրավական սկզբունքը՝ միաժամանակ հասնելով որոշակի տնտեսականի իրադրության գոյության: Մյուս կող-

⁷ Даль, Р. А. Демократия и ее критики / Р. А. Даль. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003., с. 78.

մից նոր դարաշրջանի հետինդուստրիալ լինելու հանգամանքը, գիտելիքահենք տնտեսության գոյությունը, մարդկային կապիտալի կարևորության գիտակցումը նպաստում է հակառակ՝ սոցիալական բևեռի աշխուժացմանը: Վերջինս նշանակում է, որ պետությունը չի կարող ամբողջովին վերածվել բիզնես-սուբյեկտի, քանի որ պետք է ֆինանսավորի ոչ մի եկամուտ չբերող սոցիալական ծրագրեր: Սոցիալ-իրավական պետության և նրա կողմից իր իրավական սկզբի իրացման համար համաշխարհայնացման ևս մեկ հետևանք է ազգային, սոցիալականացված փուլում, տարածաշրջան-պետության, ինչպես օրինակ՝ ԵՄ-ն, վերածվելու նրա միտումը:

Նեոազատականության հետ սերտորեն առնչվող հաջորդ երեք ասպեկտները, որոնք անհրաժեշտություն ենք համարում դիտարկել տրամաբանական կապի առկայության պայմանով, աղքատությունը, կոռուպցիան և սոցիալական պաշտպանության համակարգերն են և այն մեխանիզմները, որոնց գոյությունը կապահովի հասարակության ադապտացված գործառնումը վերը բերված փոխկապակցված հասկացությունների ճիշտ ընկալման և փոխգործակցման պայմանով:

Արդյունավետ կառավարման սկզբունքների ներդրումը թույլ կտա զարգացնել հասարակական-քաղաքական երկխոսությունը՝ նվազեցնելով աղքատությունն ու կոռուպցիան: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է կանխել աղքատության վերարտադրումը նվազեցնելով՝ հասարակության բևեռացման աճը: Բարձրացնել հանրային իրազեկության մակարդակը, հրապարակայնացնել պետական ծառայողներին բաց գործընթացով պատասխանատվության ենթարկելը, որը թույլ կտա կրճատել կոռուպցիայի մակարդակը, ինչպես նաև՝ չեզոքացնել տնտեսական հեռանկարային զարգացման տեմպերին խոչընդոտելու վտանգ առաջացնող երևույթները:

Հաջորդ կարևորագույն համատեքստը, որին առնչվում է նեոազատականությունը, կրթությունն է: Մինչև 1996թ. Հանրակրթության ոլորտի բարեփոխումները Հայաստանում կրում էին տարերային բնույթ: 1996թ.-ից սկսվեց բարեփոխումների պլանավորման և իրականացման ընթացքը: Համակարգային փոփոխությունների առաջին փուլը առնչվում էր կառավարմանը և ֆինանսավորմանը: Կա-

ռավարման տեսանկյունից արմատական քայլ էր դպրոցների կառավարումը նորաստեղծ տարածքային կառավարման մարմիններին՝ մարզպետարաններին և Երևանի քաղաքապետարանին հանձնելը: Դրան հաջորդեց անցումը խորհուրդների միջոցով դպրոցների կառավարմանը: Վերջինիս համաձայն, դպրոցի տնօրենը ոչ թե նշանակվում էր, այլ ընտրվում խորհրդի կողմից: Խորհուրդը պատասխանատու է նաև դպրոցի զարգացման ծրագրի, բյուջեի, հաստիքացուցակի և մի շարք այլ հարցերում որոշումներ կայացնելու գործում:

Հետաքրքրական է, որ մի շարք ուսումնասիրություններում առկա է նեոազատականություն-կրթություն-սոցիալական խնդիրներ կապը, որը դրսևորվում է երիտասարդության քաղաքական մոբիլիզացիայի ձևով, իսկ սոցիալական խնդիրները դիտարկվում են որպես տարածված պատճառներ, որոնց բխվում են երիտասարդները⁸: Դրանք հիմնականում ներառում են սոցիալական «անորոշության» դեմ պայքարի վրա՝ պետական պարտքի մեծացման, երիտասարդության շրջանում գործազրկության բարձր մակարդակի, մատչելի անշարժ գույքի բացակայության և մի շարք այլ սոցիալական խնդիրների վրա: Ժամանակակից նեոլիբերալ կապիտալիստական աշխարհակարգին դեմ կազմակերպվել են նաև մի շարք ներբուհական երիտասարդական շարժումներ Դանիայում, Իտալիայում, Իսպանիայում, Ֆրանսիայում և Հունաստանում 2005 և 2006 թվականներին: Հիմնական պատճառ է ծառայել ուսման վարձերի աճը, որը ուսանողները կապում են համաշխարհային ճգնաժամի և սխալ ֆինանսավարկային քաղաքականության հետ: Հայաստանյան վերջին իրադարձությունները, բուհական ուսանողական անձնակազմի ակտիվ մասնակցությունը դրանց ևս վկայում են վերը բերվածի ճշմարտացիության մասին:

Կատարված ուսումնասիրություններից կարող ենք փաստել, որ Եվրոպայում երիտասարդության քաղաքական մասնակցության գործոնը աննկատ է մնում այնքան ժամանակ, քանի դեռ երիտասարդական քաղաքական

⁸ Stevenson J. M., Listening to Radicals: Attitudes and Motivations of Young People Engaged in Political and Social Movements Outside of the Mainstream in Central and Nordic Europe, British Council, 2011, 32 p, Vanandurel M., Amerio A., Stafseng O. And Tap P., Young People and Associations in Europe, Council of Europe, 1996.

մոբիլիզացիան վերաճում է մասայական ցույցերի և բողոքների: Այնուամենայնիվ, որպես կանոն նման բողոքի ակցիաները ունեն որոշակի ուղղորդված կազմակերպական կառուցվածք, երբեմն ամենօրյա քաղաքական գործընթացների մեջ ներգրավված երիտասարդների կողմից: Եթե երիտասարդների քաղաքական սոցիալիզացիան դիտարկել ոչ թե զուտ ինստիտուցիոնալ, այլ արտաինստիտուցիոնալ տրամաբանության մեջ, ապա նկատվում է երիտասարդության մասնակցայնության և քաղաքական սոցիալականացման բարձր մակարդակ:

Ընդհանրացնելով ընդգծենք, որ նեոլիբերալ հեղափոխությունը կամ, ինչպես մեր աշխատանքի ենթատեքստից է բխում, նեոազատական համաշխարհայնացումը հասել է իր նպատակներին և դրանով իսկ սպառել գոյություն ունեցող համակարգն ու դրա կազմակերպման ձևերը: Ժամանակի հրամայականն այն է, որ նեոլիբերալ դրույթներից զատ գործեն նաև այլ՝ հակալիբերալ ձևեր՝ հաղթահարելու համար հասարակական-քաղաքական ճգնաժամը, կարգավորելու համար ֆինանսաշուկայական հարաբերությունները:

Գրականության և աղբյուրների ցանկ

1. Մկրտչյան Վ., ԱԺ պատգամավոր, Նոր քաղաքական մշակույթի ձևավորման անհրաժեշտությունը. Անհատակենտրոնությունից հասարակակենտրոնություն հոդված:
2. Սարգսյան Տ. «Հայկական քաղաքակրթությունը որպես բեկումնային նախագիծ», «21-րդ դար» թիվ 2(12), 2006թ.:
3. Քաղաքագիտություն, ուսումնական ձեռնարկ բուհերի ուսանողների համար, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական մշակույթի առանձնահատկությունները, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2006թ., էջ 462-463:
4. Democracy in developing Countries: Asia. (Ed. by L Diamond et al).-London, 1987. Democratization, Ch. 8-14.
5. Stevanson J. M., Listening to Radicals: Attitudes and Motivations of Young People Engaged in Political and Social Movements Outside of the Mainstream in Central and Nordic Europe, British Council, 2011, 32 p.
6. Vanandurel M., Amerio A., Stafseng O. And Tap P., Young People and Associations in Europe, Council of Europe, 1996.
7. Даль, Р. А. Демократия и ее критики / Р. А. Даль. - М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003., с. 78.
8. Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология. How to Compare Nations. М., 1994. – С.134-147.
9. Политология: учеб. пособие / Под ред. А. С. Тургаева, А. Е. Хренова. - СПб.: Питер, 2005., с. 164.

Աֆրիկյան նախկին գաղութների հետ Ֆրանսիայի համագործակցության մեխանիզմները

Հարությունյան Ժ.Հ.

Երևանի պետական համալսարան (Հայաստան, Երևան)

jane.harutyunyan@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ Ֆրանսիա, Աֆրիկա, ապագաղութացում, Սահմանադրություն, Ֆրանկաֆրիկա, Ֆրանկոֆոնիայի միջազգային կազմակերպություն, ռազմակա, տնտեսական, քաղաքական պայմանագրեր

Механизмы сотрудничества Франции с африканскими колониями

Арутюнян Ж. А.

Ереванский государственный университет (Армения, Ереван)

jane.harutyunyan@gmail.com

Резюме: Деколонизация Африки началась после Второй мировой войны и активно продолжалась до 1960 года, и большинство африканских государств получили независимость. После обретения независимости французская политическая повестка дня получила новый вызов: найти способы сотрудничества с бывшими колониями, разработать и создать платформы для обеспечения независимости африканских государств и в то же время связи с Францией. Франция разработала такие механизмы, как Конституция, которая заложила основу для создания легитимного поля отношений, Франсафрика и Французский союз, которые были областью политического, экономического и культурного сотрудничества, французский язык, а затем Международная Организация Франкофонии, которая объединяла африканские колонии в единую институциональную у, и, наконец, военные, политические и экономические двусторонние и многосторонние договоры, послужившие основой для французского военного вторжения. Таким образом, насколько существовала связь между Францией и Западной Африкой, настолько и процесс деколонизацию можем считать невыполненным.

Ключевые слова: Франция, Африка, деколонизация, Конституция, Франкафрика, Международная организация франкоязычных стран, военные, экономические, политические соглашения

The mechanisms of cooperation between France and African former colonies

Harutyunyan ZH.H

Yerevan State University (Armenia, Yerevan)

jane.harutyunyan@gmail.com

Abstract: Africa's decolonization began after the Second World War and continued actively till 1960's, when many African states gained independence. After gaining independence, the French political agenda had new challenge, mainly: to find ways to cooperate with the former colonies, to develop and create platforms to secure the independence of African states and at the same time ensure the connection with France. France has developed some mechanisms such as the Constitution, which laid the groundwork for establishing a legitimate field of relations, Francafric and the French Union, which were the domain of political, economic and cultural cooperation, the French language, and then the International Organization of the Francophonie that united the African colonies with one institutional structure and, finally, military, political and economic bilateral and multilateral treaties that served as a basis for the French military invasion. Thus, as far as the connection between France and West Africa was close, the process of decolonization is considered to be considered unfulfilled.

Keywords: France, Africa, decolonization, Constitution, Francafric, International organization of the Francophonie, military, economic, political agreements

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո սկսվեց Աֆրիկյան մայրցամաքի ապագաղութացումը, որի բաղկացուցիչ մաս էր հյուսիսային և կենտրոնական Աֆրիկայում գտնվող ֆրանսիական գաղութների անկախության ձեռք բերումը: Այդ պետությունների անկախությունից հետո օրակարգ էր նետվում նոր քաղաքական մարտահրավեր. Այն է,

նախկին գաղութների հետ համագործակցության մեխանիզմ և կառույցներ ստեղծել: Համագործակցության ինստիտուցիոնալ հիմք հանդիսացավ Հինգերորդ հանրապետության սահմանադրությունը, որն ընդունվեց 1958-ի սեպտեմբերի 28-ին¹ (ընտրողների 79% կողմով):

¹Archives de France ,Fonds publics postérieurs à 1789, Papiers des chefs de l'État, 5 AG 45/AG/2 / 224

Դրանից էլ մոտ երեք ամիս անց՝ դեկտեմբերի 21-ին, կայացան նոր հանրապետության առաջին նախագահի ընտրությունները, և ընտրողների 75,5 % ձայնեցրավ Շառլ դը Գոլը դարձավ նախագահ:

Սահմանադրությունը նոր հարթության վրա էր դնում ֆրանս-աֆրիկյան հարաբերությունները և այնպիսի մի համակարգ էր ապահովում, որտեղ համագործակցում էին ինքնիշխան պետությունները, բայց նպատակը մեկն էր՝ չկորցնել Ֆրանսիայի ազդեցությունը աֆրիկյան նախկին գաղութային տարածքներում: Միաժամանակ սահմանադրության 86-րդ հոդվածը², ըստ որի Միության անդամ պետությունները կարող էին անկախանալ, Աֆրիկյան երկրներին Միության կազմից դուրս անկախանալու լիարժեք հնարավորություն էր տալիս:

Ապագադրությամբ հետո աֆրիկյան պետությունների հետ հարաբերությունների համակարգման գործում Ֆրանսիայի սահմանադրությունը նպատակ ուներ ստեղծել այնպիսի իրավական դաշտ, որտեղ նոր մեխանիզմներ կմշակվեին արտաքին քաղաքական խնդիրների լուծման համար, ուղղված աֆրիկյան նախկին գաղութների նկատմամբ ֆրանսիական վերահսկողության պահպանմանը: Այդպիսի մեխանիզմ էր նաև 1958թ. *Ֆրանս-Աֆրիկյան Միության ստեղծումը*³, որը դարձավ ապագադրացման քաղաքականության գործիք, քանզի ֆրանսիական իշխանությունները ցանկանում էին Միության կազմում տեսնել աֆրիկյան արդեն նախկին գաղութներին՝ որպես ինքնուրույն պետություններ, որոնք, սակայն, կմնային Ֆրանսիայի վերահսկողության տակ: Միությունը կարելի էր համարել «Ֆրանսիական Միության (L'Union française)»⁴ դուստրը: Միության իրավաքաղա-

քական ձևաչափը հետևյալն է. նախագահը՝ Շառլ դը Գոլն էր, գործադիր իշխանությունն իրականացնում էր Խորհուրդը (կազմված վարչապետից և անդամ պետությունների կառավարության ղեկավարներից): Ֆրանսիան պահպանում էր իր գերակայությունը պաշտպանության, դիվանագիտության, արժույթային, արտաքին առևտրի ոլորտներում:⁵

Միությունը, որը ընդհանուր առմամբ կարելի է համարել Շառլ դը Գոլի սահմանադրության արդյունք, ըստ նրա կանխատեսումների, պետք է նոր հարթության վրա դնել Ֆրանսիայի հարաբերությունները աֆրիկյան պետությունների հետ: Դը Գոլի նպատակն էր ցույց տալ, որ ապագադրացումը Աֆրիկայի հետ հարաբերությունների վերջակետ չէ, այլ այդ հարաբերությունները ուղղակի տեղափոխվում են այլ հարթություն:⁶ Բայց այն չէր կարելի համարել պատմական «վերակառուցում»: Պետությունները այլ հնարավորություն չունեին, քան մնալ Միության կազմում՝ որպես անդամ-պետություն, կամ, եթե ուզում էին լինել անկախ և լիովին ինքնիշխան պետություն, դուրս գալ Միության կազմից՝ պահելով Ֆրանսիայի հետ համագործակցության գիծը: Սա, սակայն, չէր կարելի համարել Միության միակ բացթողումը: Ժամանակակիցների կարծիքով այն, ուղղակի դիսինտեգրացիայից պաշտպանվելու միջոց էր⁷: Իրադարձությունների զարգացումը ցույց տվեց, որ 1958 թ. ստեղծված Միությունը զուտ պայմանագրային բնույթ ուներ, քանի որ նորանկախ պետությունների նախկին մետրոպոլիայի հետ հարաբերությունները կառուցվում էին երկկողմ պայմանագրերի հիման վրա: Այդ իսկ պատճառով արդեն 1961 թ. Միության կառույցները դադարեցին գոյություն ունենալ:⁸ Դե Գոլի կառավարությանը մնում էր միայն նախկին գաղութներում իր երբեմնի ազդեցությունը

² William Pickles' French Constitution of October 4th, 1958, Reviewed in The Modern Law Review, Vol. 23, No. 5 (Sep., 1960), pp. 590-591

³ Monetary Union. Intereconomics, Vol. 37, No. 4., pp. 199-201.

⁴ 1946–1958 թթ. Ֆրանսիական Միությունը L'Union française Ֆրանսիայի քաղաքական կազմակերպություն է՝ նպատակ ունենալով համակարգել Ֆրանսիայի և իր գաղութների հետ հարաբերությունները: Ստեղծվել է Չորրորդ Հանրապետության սահմանադրությամբ: Տե՛ս **Charles de Gaulle** Discours à Dakar, Date de diffusion : 26 août 1958 Type de parole : Allocutions et Discours, Thème Colonisation et décolonisation > Communauté Française, Lieux-Afrique > République du Congo > Brazzaville Afrique > Sénégal > Dakar Europe > France.

⁵ Iverson, A.W.P., 2007. From Eurafica to Multilateralism: The Europeanization of France's Africa Policy. Vancouver, B. C.: University of British Columbia, pp. 16-17

⁶ Fenwick, L., 2009. British and French Styles of Influence in Colonial and Independent Africa: A Comparative Study of Kenya and Senegal. Washington, D.C.: American University, pp. 44

⁷ "C'est notamment le cas de Jacques Foccart, alors conseiller technique au cabinet du général de Gaulle, président du Conseil" (Foccart parle, op. cit. (tome 1), p. 159).

⁸ Frederic Turpin, 1958, la Communauté franco-africaine : un projet de puissance entre héritage de la IVe République et conceptions gaulliennes, Article in Outre-Mers 95(358):45-58 · January 2008

պահել քաղաքական, տնտեսական, մշակութային պայմանագրերի և համաձայնագրերի կնքման ճանապարհով: Իսկ Այդալիսի հարթակ ապահովվեց Ֆրանկաֆրիկա կառույցի շրջանակում, որը ևս մի մեխանիզմ էր գաղութների հետ համագործակցության եզրեր գտնելու տեսանկյունից:

Ֆրանկաֆրիկ կառույցի միջոցով իրականացվող քաղաքականությունը ստրատեգիական առաքյուններ ուներ

- Տնտեսական – Ֆրանսիան մոնոպոլ իրավունքներ ուներ իր աֆրիկյան նախկին գաղութների բնական պաշարների նկատմամբ⁹
- Դիվանագիտական-աֆրիկյան ֆրանսախոս պետություններն օգտագործելով Ֆրանսիան պահում էր իր դիրքերը միջազգային ասպարեզում
- Քաղաքական- ավելացնելով ռազմական ներկայությունը Աֆրիկայում Ֆրանսիան հակակշռում էր կոմունիզմի տարածմանը,
- Մշակութային-լեզվի և մշակութային արժեքների տարածում¹⁰:

Ֆրանկաֆրիկ կառույցի մշակութային առանցքներից մեկի կիրառումն էլ Գաղութատիրական ժամանակահատվածում *Ֆրանսերեն լեզվի* տարածումն էր: Այն աֆրիկյան մայրցամաքում Ֆրանսիան դիտարկում էր որպես ռազմավարական ամենաազդեցիկ մեխանիզմ իր դիրքերի ամրապնդման տեսակետից:¹¹ Իր գաղութներում բնիկ ժողովուրդներին ֆրանսերենով կրթություն տարածելն ապագա դարաշրջանի շրջանում ևս շարունակում էր մնալ առաջնայնությունների շարքում, ուղղված Ֆրանսիայի ներկայության շարունակությանը:

Ֆրանսերեն լեզվի տարածմամբ Ֆրանսիան ձգտում էր մեծապես ներկայացված լինել աֆրիկյան մայրցամաքում, իսկ ֆրանսերեն կրթությամբ ձգտում էր իր հետ կապել բնիկ ժողովուրդներին: Կրթված աֆրիկացիները

խոսում էին ինչպես գրքերը¹²: Այս քաղաքականությունը արդի է նաև այսօր: Այսպիսով Ֆրանսիան ֆրանսերեն լեզուն օգտագործում է որպես գործիք ապագա դարաշրջանից հետո նորանկախ աֆրիկյան պետություններում իր ազդեցությունը պահելու համար: Ֆրանսիական իշխանությունների պատկերացմամբ Պորտուգալիան այն անում էր եկեղեցու միջոցով, Մեծ Բրիտանիան՝ առևտրի միջոցով, իսկ Ֆրանսիան՝ կրթության միջոցով¹³: Ֆրանսիայի հեռահար նպատակն էր, որ լեզվական քաղաքականությունը վերջիվերջո հանգեցնելու էր մեկ լեզու, մեկ ազգ, մեկ պետություն գաղափարախոսությանը:

Ֆրանսերեն լեզվի տարածումը, հետագայում հիմք հանդիսացավ ֆրանկոֆոնիայի միջազգային կազմակերպության ստեղծման համար, որն էլ դարձավ ապագա դարաշրջանի շրջանում նախկին գաղութների հետ համագործակցության ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներից մեկը:

Ֆրանկոֆոնիա միջազգային կազմակերպությունն իրենից ներկայացնում էր ֆրանսախոս պետությունների միություն, այն ստեղծվելով 1970 թ.՝ նպատակ ուներ ապահովել համագործակցությունը աֆրիկյան պետությունների հետ:¹⁴ Ֆրանկոֆոն ասելով հասկանում էին նախ ուղղակի խոսել ֆրանսերեն, կամ այն տարածքը, որտեղ տեղակայված է ֆրանսախոս պետությունները: Ֆրանկոֆոն եզրույթի մեկնաբանման երկրորդ տարբերակը մեծապես նկարագրում էր հենց աֆրիկյան պետությունների կարգավիճակը և Շառլ դը Գոլի համար ստեղծված ապագա դարաշրջանի պայմաններում հրաշալի լուծում է՝

Հարկ է նկատել, որ ֆրանսերեն խոսում էին աֆրիկյան պետությունների էլիտան, իսկ հասարակ ժողովուրդը դժվարություններ ուներ հաղորդակցման մեջ, այնուամենայնիվ ֆրանսերեն լեզուն մնում էր հիմնական հաղորդակցման լեզուն: Սակայն Ֆրանկոֆոնիայի հիմնական մեխը ոչ միայն լեզուն էր, այլ նաև

⁹U.S. Embassy Paris, "France's Changing Africa Policy - Part I", Friday, 1 August 2008, 08PARIS1501

<http://www.scoop.co.nz/stories/WL0808/S00124.htm>

¹⁰ Komer, H., 2002. The Franc Zone of West and Central Africa: A Satellite System of European Monetary Union. Intereconomics, Vol. 37, No. 4., pp. 181

¹¹ Anna Judge French, a tool for colonialism: aims and consequences, University of Surrey, 03.18.2005

¹²Archives Nationales de la France, Série AG , 5 AG 1, Papiers des chefs de l'État, État général des fonds, Charles de Gaulle, Président de la République (1959-1969)

¹³Komer, H., 2002. The Franc Zone of West and Central Africa: A Satellite System of European

¹⁴ Organisation internationale de la Francophonie 19-21 avenue Bosquet • 75007 Paris

(France)<https://www.francophonie.org/welcome-to-the-international.html>, Organisation internationale de la

Francophonie 19-21 avenue Bosquet • 75007 Paris (France)

համագործակցությունը այլ ոլորտներում ևս, մասնավորապես տնտեսական: Ֆրանկոֆոնիան, հաճախ համեմատում էին Միության հետ, սակայն հենց ինքը ֆրանկոֆոնիան իրեն համարում էր հակակշիռ Միությանը, քանի որ Միության անդամ կարող էին դառնալ Աֆրիկյան պետությունները միայն նրա համար, որ եղել են նախկին գաղութ, ապա ֆրանկոֆոնիայի դեպքում խնդիրն այլ էր, այստեղ հիմքը լեզվական էր: Միաժամանակ տվյալ պետությունում ֆրանսերեն լեզվին տիրապետելու մակարդակը և Ֆրանսիայի հետ ձևավորված մշակութային կապերը կազմակերպությանն անդամագրվելու նախապայման չեն հանդիսանում: Բացի ֆրանսերեն լեզվի և մշակութին ու լեզվաբանական բազմազանության տարածումը խրախուսելը, կազմակերպության գլխավոր առաքելությունը խաղաղությանը, ժողովրդավարական արժեքների տարածմանը, մարդու իրավունքների պաշտպանությանը, կրթության խթանմանը, ինչպես նաև մշակույթների և քաղաքակրթությունների երկխոսության ակտիվացմանը և անդամ երկրների միջև համերաշխության նպաստելն է:¹⁵ Եվ հենց դրա համար ֆրանկոֆոնիան հետզհետե ընդլայնվում էր՝ ներառելով այլ պետություններ, իսկ Միության դեպքում նույնը ասել չէր կարելի:

1970-ական թվականներին Ֆրանկոֆոնիան որակապես նոր փուլ մտավ, այն ավելի ինստիտուցիոնալացվեց: Ընդունվեց կանոնադրությունը, այն ստորագրվեց 21 պետությունների կողմից: Կազմակերպության կարգախոսն է «Հավասարություն, փոխլրացում, համերաշխություն» (ֆր. «égalité, complémentarité, solidarité»):¹⁶ Սկզբնական շրջանում համագործակցությունը ավելի շատ տեխնիկական էր, հետագայում այն ավելի ընդլայնվեց և առաջ եկավ Ֆրանկոֆոնիայի գազաթաժողովի անցկացման հարցը: Այսպիսով 1973թ-ին առաջին անգամ Փարիզում անցկացվեց Ֆրանս-աֆրիկյան գազաթաժողով, որին մասնակցել էին նաև կազմակերպության կանոնադրությունը ստորագրած Կանադան և Քվեբեկը: Իսկ արդեն 1986թ գազաթաժողովը իր

տնտեսական, քաղաքական նշանակությամբ կշիռ ուներ միջազգային ասպարեզում:

Այսպիսով Ֆրանսիան իրեն «ապահովել» էր Աֆրիկյան նախկին գաղութների հետ տնտեսական, մշակութային, քաղաքական համագործակցության, սակայն իչ կարևորության երկրորդական պլան չէր մղվում նաև ռազմական համագործակցությունը: Այստեղ արդեն նշմարվեց Ֆրանսիայի նախկին գաղութների հետ համագործակցության ռազմական մեղանիզմը: Ֆրանսիան դե յուրե ճանաչեց իր նախկին գաղութների անկախությունը, բայց դե ֆակտո շարունակում էր համակարգել գաղութների գործունեությունը, այսինքն գաղութների կյանքին ուղղակի միջամտությունը փոխվեց անուղղակի միջամտության: Անկախացած գաղութներից որոշները ռազմական աջակցության և համագործակցության երկկողմ պայմանագրեր կնքեցին Ֆրանսիայի հետ, որոնք էլ դարձան Ֆրանսիայի ռազմական քաղաքականության իրավապայմանագրային հիմքը: Որոշ պայմանագրեր մինչ այժմ գործում են: Աֆրիկյան պետությունների հետ կնքված ռազմական բնագավառում համագործակցության պայմանագրերը երկու տեսակ էին. համապարփակ երկկողմ պայմանագիր պաշտպանության վերաբերյալ, որը նշանակում էր, որ Ֆրանսիան իր վրա պատասխանատվություն է վերցնում պաշտպանել այդ պետությունը ինչպես ներքին այնպես արտաքին քաղաքական սպառնալիքներից¹⁷: Երկրորդ խմբին էին պատկանում ռազմա-տեխնիկական աջակցության պայմանագրերը: Այս պայմանագիրը կնքվեց բոլոր 14 նախկին գաղութների հետ, բացառությամբ Գվինեայի: Այնուհետև այսպիսի պայմանագրեր կնքվեցին նաև նախկին բելգիական գաղութների հետ (ՌԻզանդա, Բուրունդի, Ռուանդա) և նախկին պորտուգալյան գաղութ Գվինեա-Բիսաուի հետ¹⁸: Շուրջ 25 աֆրիկյան պետությունների հետ ռազմական ոլորտում համագործակցության պայմանագրերը Ֆրանսիային լայն հնարավորություն էին տալիս իրականացնելու իր ռազմական քաղաքականությունը՝ օգտագործելով իր նաև ռազ-

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում

¹⁶ Organisation internationale de la Francophonie 19-21 avenue Bosquet • 75007 Paris (France)
<https://www.francophonie.org/welcome-to-the-international.html>,

¹⁷ Подполковник Р. Пастернак, «ЗВО», Роль Франции в разрешении вооруженных конфликтов в Африке
<http://www.modernarmy.ru/article/425/rol-francii-v-afrike>

¹⁸ Archives Nationales de la France, Série AG , 5 AG Foccart(FPR/FPU) Archives du secrétariat général pour les Affaires africaines et malgaches.

մական ուժերը: Այս ամենը թույլ էր տալիս Ֆրանսիան պահպանել իր նախկին գաղութային տարածաշրջանում գլխավոր խաղացողի դերը:

Ռազմական համագործակցության հետ զուգահեռ նախկին գաղութների հետ հարաբերություններում բարեկամական ֆոն ստեղծելու համար էական հիմք կարող էին լինել նախագահների փոխադարձ այցերը, որոնք էլ իրենց հերթին լրացուցիչ մեխանիզմ և ազդեցության լծակ էին: Ֆրանսիական Հինգերորդ հանրապետության կառավարությունը բարեկամական այցերով փորձում էր շեշտել Աֆրիկայի առաջնայնությունը ֆրանսիայի քաղաքականությունում: Այդպիսի այցերն էլ առիթ էին փոխադարձ բազմաբնույթ պայմանագրերի կնքման համար: Փոքր ինչ շոշափելի, բայց ոչ պակաս կարևոր էր նաև այն, որ գաղութային և հետգաղութային շրջանում ազատագրված պետությունների միջև համագործակցությունը ամրապնդվեց և ստորագրվեցին մշակութային, կրթական, գիտատեխնիկական, ռազմական պայմանագրեր: Ֆրանսիական իշխանություններն ուսուցիչներ, դասախոսներ, կառավարական խորհրդատուներ ուղարկելով փորձում էին ապահովել իրենց ներկայությունը աֆրիկյան տարածաշրջանում և ստեղծել ազդեցության գոտիներ, տարածել ֆրանսիական լեզուն նոր անկախացած պետություններում: Ֆրանսիան աֆրիկայում ստեղծեց և պահպանեց դեսպանատների խիտ ցանց; և վերջապես աֆրիկյան տարածաշրջանում ստեղծվեց այսպես ասած «նախագահական ազդեցության գոտի» որով նախագահական մակարդակով պահվում էր կապը Աֆրիկյան նոր անկախացած պետությունների հետ:

Այսպիսով՝ ապագաղութացումից հետո ստեղծված քաղաքական բարդ իրադրության պայմաններում Ֆրանսիան կարողացավ մշակել և ստեղծել ազդեցության այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք հնարավորություն տվեցին Ֆրանսիային պահել իր ներկայությունը հյուսիսային և կենտրոնական Աֆրիկայում, Սահմանադրության ստեղծմամբ կարգավորել գաղութների անկախացման իրավական հիմքը, ապա ֆրանկոֆոն միջավայրի ստեղծմամբ ապահովել մշակութային և տնտեսական կապը, իսկ ֆրանկոֆոնիայի միջազգային կազմակերպության ստեղծմամբ այդ ամենը իսնտիտուցիոնալ հիմքերի վրա դնել: Մեխա-

նիզմների ստեղծմամբ ֆրանսիան «ուղղակի» միջամտությունը փոխարինեց «անուղղակի» միջամտությամբ, ինչը չէր կարող վրիպել միջազգային խաղացողների աչքից: Հարկ է նշել, որ Ֆրանսիայի ներկայությունը Աֆրիկայում ԱՄՆ դիտում էր որպես հակակշիռ կոմունիզմին և խրախուսում էր Ֆրանսիայի ձգտումը պահպանել ազդեցությունն իր նախկին գաղութային տարածքներում: Սակայն Սառը պատերազմի ավարտից հետո Ֆրանսիան որդեգրել էր մի այնպիսի արտաքին քաղաքականություն, որը ավելի մրցունակ էր, սակայն պակաս նպաստավոր:

Օգտագործված աղբյուրներ՝

1. Anna Judge ,French, a tool for colonialism: aims and consequences, University of Surrey,03.18.2005
2. Archives du secrétariat général pour les Affaires africaines et malgaches.
3. Archives Nationales de France ,Fonds publics postérieurs à 1789, Papiers des chefs de l'État, 5 AG 45/AG/2 / 224
4. Archives Nationales de la France, Série AG , 5 AG 1,Papiers des chefs de l'État, État général des fonds, Charles de Gaulle, Président de la République (1959-1969)
5. Archives Nationales de la France, Série AG , 5 AG Foccart(FPR/FPU)
6. Charles de Gaulle Discours à Dakar, Date de diffusion :26 août 1958.
7. Fenwick, L., 2009. British and French Styles of Influence in Colonial and Independent Africa: A Comparative Study of Kenya and Senegal. Washington, D.C.: American University
8. Foccart parle, op. cit. (tome 1) "C'est notamment le cas de Jacques Foccart, alors conseiller technique au cabinet du général de Gaulle, président du Conseil"
9. Frederic Turpin, 1958, la Communauté franco-africaine : un projet de puissance entre héritage de la IVe République et conceptions gaulliennes, Article in Outre-Mers 95(358):45-58 · January 2008
10. Iverson, A.W.P., 2007. From Eurafrica to Multilateralism: The Europeanization of France's Africa Policy. Vancouver, B. C.: University of British Columbia,
11. Korner, H., 2002. The Franc Zone of West and Central Africa: A Satellite System of European Monetary Union. Intereconomics, Vol. 37, No. 4
12. Korner, H., 2002. The Franc Zone of West and Central Africa: A Satellite System of European Monetary Union. Intereconomics, Vol. 37, No. 4
13. Organisation internationale de la Francophonie 19-21 avenue Bosquet • 75007 Paris (France) www.francophonie.org
14. U.S. Embassy Paris, "France's Changing Africa Policy - Part I", Friday, 1 August 2008, 08PARIS1501 .www.scoop.co.nz
15. William Pickles' French Constitution of October 4th, 1958, Reviewed in The Modern Law Review, Vol. 23, No. 5 (Sep., 1960)
17. Подполковник Р. Пастернак, «ЗВО», Роль Франции в разрешении вооруженных конфликтов в Африке www.modernarmy.ru

Մեսխեթցի թուրքերի հիմնախնդրի դրսևորումները Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքականության և ռուս-վրացական հարաբերությունների համատեքստում

Գալոյան Կ.Ա.

ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ (Հայաստան, Երևան)
karogaloyan@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ մեսխեթցի թուրքեր, հայրենադարձություն, Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքականություն, ռուս-վրացական հարաբերություններ, Հայաստանի շահեր

Проявление проблемы месхетинских турок в контексте политики Российской Федерации и русско-грузинских отношений

Галоян К.А.

Институт востоковедения НАН РА (Армения, Ереван)
karogaloyan@gmail.com

Резюме: В статье рассматривается и анализируется политика России в отношении проблемы месхетинских турок и ее проявление в русско-грузинских отношениях. Выявляя интересы и позиции Москвы, автор сравнивает их совместимость с геополитическими интересами Армении, что может быть полезным для формирования мнения экспертного сообщества в кризисной ситуации.

Ключевые слова: месхетинские турки, репатриация, политика России, русско-грузинские отношения, интересы Армении.

The issue of the Meskhetian Turks in the context of the policy of the Russian Federation and relations between Russia and Georgia

Galoyan K.

The Institute of Oriental Studies NAS RA (Yerevan, Armenia)
karogaloyan@gmail.com

Abstract: This article examines and analyzes Russia's policy regarding the issue of the Meskhetian Turks and its manifestation in the relations of Russia and Georgia. Educing interests and positions of Moscow, the author compares their compatibility with geopolitical interests of Armenia. This article may be useful to form an opinion of expert community in a crisis situation.

Keywords: the Meskhetian Turks, repatriation, policy Russia, Russian-Georgian relations, interests of Armenia.

Ներածություն

Մեսխեթցի թուրքերի էթնոկրոնական խումբը կազմավորվել է պատմական Մեսխեթի շրջանում (Ժամանակակից Սամցխեի տարածքը): Այստեղից էլ ծագում է նրանց ներկայիս անվանումը, որը հաճախակի հանդիպում է գիտական գրականության մեջ: Իրենց ինքնանվանումն է «ահիսկա թուրքեր» (ahiska türkleri), որը թարգմանվում է որպես «ախալցիխեի թուրքեր»՝ Ախալցիխեի շրջանի անվանումից: Մեսխեթցի թուրքերը սունի մահմեդականներ են և խոսում են թուրքերենի արևելաանատոլական բարբառներից մեկով:

1944թ. նոյեմբերին ԽՍՀՄ Պաշտպանության Պետական Կոմիտեի հրամանով մեսխեթցի թուրքերին քրդերի և մահմեդական համալսարանների (հեմշինների) հետ միասին Վրաս-

տանից արտաքսեցին կենտրոնական Ասիայի երկրներ (Ուզբեկստան, Ղազախստան, Դրոգստան): Արտաքսվածների ընդհանուր թիվը մոտ 90 հազար էր¹: Ի տարբերություն մյուս արտաքսված ժողովուրդների, 1956թ. մեսխեթցի թուրքերին չթույլատրվեց վերադառնալ իրենց նախկին ապրելավայրերը: 1989թ. Ուզբեկստանում տեղի ունեցան Ֆերգանայի ջարդերը, որոնք ուղղված էին մեսխեթցի թուրքերի դեմ, որից հետո նրանց Վրաստան վերադառնալու խնդիրը դարձավ էլ ավելի արդիական: Մեսխեթցի թուրքերի հարցը սուր զարգացում ստացավ նաև Ռուսաստանում: Ներկայումս մեսխեթցի թուրքե-

¹ Бугай Н.Ф., Турки из Месхетии: долгий путь к реабилитации (1944–1994). Москва, Изд. дом «РОСС», 1994, с. 76–77.

րի հիմնախնդրի տակ ընկալվում են նրանց Վրաստան վերաբնակեցնելու, բնակության վայրերում հասարակությանն ինտեգրվելու և դրանից բխող մի շարք այլ սոցիալ տնտեսական բնույթի հարցերը:

Մեսխեթի թուրքերի հայրենադարձության հարցը որոշակի դեր է խաղում տարածաշրջանում Ռուսաստանի քաղաքականության պարագայում և Վրաստանի հետ նրա հարաբերություններում: Այն շոշափում է նաև Հայաստանի անվտանգության շահերը, քանի որ Սամցխե-Ջավախեթին ունի կարևոր ռազմաքաղաքական նշանակություն մեր երկրի համար: Այդ պատճառով տվյալ բազմակողմանի հարցի ուսումնասիրումը խնդրի սրացման դեպքում, կարող է օգտակար լինել Հայաստանի ճիշտ դիրքորոշման համար:

Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքականությունը մեսխեթի թուրքերի նկատմամբ

Դեռևս Խորհրդային Միության փլուզումից առաջ մեսխեթի թուրքերի փոքրաթիվ մասը կենտրոնական Ասիայի հանրապետություններից սկսեցին տեղափոխվել Ռուսաստանի տարածք²: Ֆերգանայի դեպքերից հետո խորհրդային իշխանությունները որոշում ընդունեցին կազմակերպված ձևով 16 հազար մեսխեթի թուրքերի վերաբնակեցնել Բելգորոդի, Վորոնեժի, Կալինինի, Կուրսկի, Օրլովի և Սմոլենսկի շրջաններում³: Սակայն իրականում վերաբնակեցվողների քանակը մի քանի անգամ ավել էին: Կյանքի ոչ բարենպաստ պայմանները ստիպեցին նրանց որոշ մասին տեղափոխվել Հյուսիսային Կովկաս, Ուկրաինա և Ղազախստան: Որոշ տվյալներով կենտրոնական Ռուսաստանում բնակվում են 17 հազար մեսխեթի թուրքեր⁴: Հյուսիսային Կովկասում մեսխեթի թուրքերը բնակություն հաստատեցին այն վայրերում, որտեղ մինչ այդ ապրել էին հայրենադարձված Ղրիմի թաթարները և հույները, այսինքն, Ապշերոնսկի, Բելորեչենսկի, Ղրիմի և Աբինսկի շրջաններում: Սակայն, տեղական իշխանությունների

կողմից մշտական գրանցման իրավունքի և վերաբնակեցման հատուկ ընթացակարգի փոփոխումը, որը նաև ուղղված էր Ադրբեջանից հայ փախստականների դեմ, վատթարացրեց մեսխեթի թուրքերի կացությունը:

1991թ. ապրիլին ՌԽՖՍՀ Գերագույն Խորհուրդը ընդունեց «Բռնաճնշված ժողովուրդների իրավունքների վերականգնման մասին» օրենք⁵: Օրենքում սահմանվում էր բռնաճնշված ժողովուրդներ եզրույթի նշանակությունը և քննադատվում բռնաճնշումներն իրականացնելու համար ընդունված իրավական ակտերը: Սակայն պետք է նշել, որ օրենքում այդ ժողովուրդները ներկայացված էին հավաքական անվան տակ և որևէ էթնիկ խմբի անուն չէր հիշատակվում, ինչի պատճառով էլ պարզ չէր, թե որ էթնոսներին էր այն վերաբերվում: Գործնականում, այդ օրենքը և նրանից բխող այլ որոշումները վերաբերվում էին միայն ՌԴ տարածքից կամ նրա տարածք տեղահանված ժողովուրդներին և չէին տարածվում մեսխեթի թուրքերի նկատմամբ⁶:

1991թ. ընդունվեց նաև «Քաղաքական բռնաճնշումների ենթարկված անձանց իրավունքների վերականգնման մասին» օրենք⁷, որը տարածվում էր նաև խորհրդային իշխանությունների կողմից բռնաճնշումների ենթարկված ՌԴ տարածքում բնակվող անձանց, իսկ օրենքի 11 և 12 կետերի համաձայն՝ նաև այլ միութենական հանրապետություններում բռնաճնշումների ենթարկված անձանց վկայող փաստաթղթեր ստացած անձանց նկատմամբ: Փաստորեն մեսխեթի թուրքերն անհատականորեն ճանաչվում էին որպես բռնաճնշումների ենթարկված անձիք, սակայն որպես հավաքական խումբ՝ ոչ: Այս երկակի իրավիժակը երկար չշարունակվեց և հետագայում մեսխեթի թուրքերին դադարեցին տրամադրել համապատասխան փաստաթղթեր նաև անհատական դիմումների հիման վրա⁸:

² Осипов А.Г., Ферганские события: конструирование этнического конфликта - <http://igpi.ru/info/people/osipov/1172304934.html> (12.01.2019).

³ Симоненко В.А., Месхетинские турки: историческая судьба и проблемы культурной адаптации, дис. канд. ист. наук., Краснодар, 2002, с. 108.

⁴ Դեպորտորեթվու մեքեբո: ցերչանմեղ ԴՅՅԵ - <http://www.tabula.ge/ge/story/54490-deportirebuli-mesxebi-ferganamde-da-ukan> (12.01.2019).

⁵ Закон РСФСР о реабилитации репрессированных народов - http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=15&nd=102011245 (20.03.2019).

⁶ Усманов А.О., К вопросу о конституционно-правовой реабилитации месхетинских турок: политико-правовой аспект// Гуманитарные и юридические исследования, 2017, №3, с. 160-161.

⁷ Закон РФ «О реабилитации жертв политических репрессий» - <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102012774> (20.03.2019).

⁸ Усманов А.О., նշվ. աշխ., с. 161.

1994թ. ՌԴ նախագահի հրամանագրով ստեղծվեց մեսխեթցի թուրքերի խնդիրների լուծման համար դաշնային կառավարական հանձնաժողով, որը բանակցություններ էր վարում Վրաստանի իշխանությունների հետ մեսխեթցի թուրքերին Վրաստան վերադարձնելու նպատակով, սակայն որևէ կոնկրետ համաձայնություն ձեռք բերելու և առանց որևէ որոշում կայացնելու, հանձնաժողովն արձակվեց: 1998-2002թթ. հանձնաժողովը վերսկսեց իր աշխատանքը: Այս անգամ ևս որևէ էական տեղաշարժ չգրանցվեց, իսկ որոշ հետազոտողներ նաև նշում են, որ հանձնաժողովը հարցը դիտարկում էր զուտ որպես անվտանգության և միջազգային հարաբերությունների, այլ ոչ թե սոցիալական ինտեգրման և մարդու իրավունքների պաշտպանության հարթակում⁹:

1996թ. մեսխեթցի թուրքերի հիմնախնդրի լուծման գործընթացին միացան նաև միջազգային կառույցները, մասնավորապես, ՄԱԿ-ի Փախստականների հարցերով գերագույն հանձնակատարի գրասենյակը և ԵԱՀԿ-ն: Մի քանի տարի շարունակ կազմակերպվեցին Վրաստանի, ՌԹ-ի, Թուրքիայի, Ադրբեյջանի, ԱՄՆ-ի և Ուկրաինայի մեսխեթցի թուրքերի ներկայացուցիչների մի շարք հանդիպումներ: 1999 թ. մարտին Վիեննայում կայացած ոչ պաշտոնական խորհրդակցություններում քննարկվեց նաև Կրասնոդարի երկրամասում մեսխեթցի թուրքերի կարգավիճակը: Ռուսաստանի Դաշնության ազգային քաղաքականության առաջին փոխնախարար Կ.Մ. Ցագոլովը հայտնեց պաշտոնական դիրքորոշում, նշելով, որ մեսխեթցի թուրքերի խնդիրը միայն նրանց Վրաստանում վերաբնակեցնելու պայմանների բացակայության մեջ է: Նա նաև հայտարարեց, որ մեսխեթցի թուրքերը Ռուսաստանի Դաշնությունում ժամանակավոր բնակիչներ են և առանձին ներքին հակամարտությունները համակարգային բնույթ չեն կրում ու նրանց իրավունքների խախտում չեն համարվում¹⁰: ՌԴ իշխանությունն այս դիրքորոշումը շարունակեց պահպանել նաև հետագա տարիներին, իսկ մեսխեթցի թուրքերին ՌԴ քաղաքացիության շնորհման հարցում երկրի քաղաքականությունը փոփոխություն չկրեց:

Կրասնոդարի երկրամասում տեղական իշխանությունները նրանց վերաբերվում էին չափազանց սառը¹¹:

Կրասնոդարի շրջանում մարդու իրավունքների խախտումները շարունակեցին մնալ միջազգային կառույցների ուշադրության կենտրոնում, որոնց ջանքերով հարցը պարբերաբար բարձրացվում էր տարբեր մակարդակներում: Արդյունքում 2004թ. մարտին Ռուսաստանում ԱՄՆ-ի դեսպանատունը պաշտոնապես հայտարարեց մեսխեթցի թուրքերի Նահանգներում վերաբնակեցման ծրագրի գործընթացի սկսման մասին¹²: Ռուսական կողմը չխոչընդոտեց Միացյալ Նահանգներում նրանց վերաբնակեցմանը, նույնիսկ կողմ էր այդ գաղափարին: Մինչև 2007 թվականը ներկայացվել էր ավելի քան 21 հազար դիմում, որոնցից մոտ 15 հազար մարդ ստացել է բավարար պատասխան¹³: Նրանք տեղավորվեցին 33 ԱՄՆ-ի նահանգներում¹⁴:

2010թ. տվյալներով Ռուսաստանում ապրում էին 72 հազար մեսխեթցի թուրքեր, սակայն նրանցից քաղաքացիություն ունեին միայն 4825-ը¹⁵: Այս տվյալները վկայում են, որ մեսխեթցի թուրքերի նկատմամբ ՌԴ իշխանությունների վարած քաղաքականությունը շարունակվեց նաև հետագա տարիներին, թեև քաղաքակցիություն ստացողների թիվը հետզհետե աճեց¹⁶: Կարելի է ենթադրել, որ ՌԴ իշխանությունների նման քաղաքականությունը կապված էր, առանց այդ էլ բարդ էթնոմշակութային պատկեր ունեցող Հյուսիսային

¹¹ **Swerdlov S.**, Reflections on Transitional Minorities and Human Rights Meskhetians and Hemshins in Georgia and Krasnodar // *Anthropology, Minorities, Multiculturalism*, Krasnodar, 2004, №5, p. 26.

¹² **Гаджиев А.**, Ахалцихские турки: история, этнография, фольклор // *ИРС Наследие*, 2007, №2 (26), с. 12.

¹³ **Osipov A.**, Recent Developments Concerning the Meskhetian Turks in Krasnodar Krai. 2006-2007 // *Humans Right Centre "Memorial"*, Russia, 2007 - <http://old.memo.ru/hr/discrim/meshi4/MTS%20in%20KK.HTM> L (13.01.2019).

¹⁴ **Aydingün A., Harding C.B., Hoover M., Kuznetsov I., Swerdlov S.**, Meskhetian Turks. An Introduction to their History, Culture and Resettlement Experiences // *Culture Profile*, 2006, №20, p. 26.

¹⁵ *Meskhetians or Meskhetian Turks* - <https://minorityrights.org/minorities/meskhetians-or-meskhetian-turks/> (14.01.2019).

¹⁶ **Мамаев М.И.**, Турки-месхетинцы в этнополитической ситуации Северного Кавказа: выход из кризисного состояния // *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, т. 12, 2010, №2, с. 287.

⁹ **Усманов А.О.**, նշվ. աշխ., с. 161-162.

¹⁰ **Симоненко В.А.**, նշվ. աշխ., с. 133.

Կովկասում ժողովրդագրական կտրուկ փոփոխություններից խուսափելու հետ:

Մեսխեթի թուրքերի հարցը Ռուսաստանի և Վրաստանի հարաբերություններում

ԽՍՀՄ փլուզմանը հաջորդած տարիների ընթացքում մեսխեթի թուրքերի հայրենադարձության հարցը ՌԴ և Վրաստանի իշխանությունների միջև քննարկվեց տարբեր մակարդակներում: Սկզբում դա միջկառավարական հանձնաժողովների միջև բանակցությունների տեսք ուներ: Մինչ 2008թ. Վրաստանի և Ռուսաստանի միջև հակամարտությունը մեսխեթի թուրքերի հարցը այդ պետությունների ներկայացուցիչների կողմից քննարկվում էր առավելապես միջազգային կառույցների շրջանակներում:

Այս փուլում Ռուսաստանը հանդես էր գալիս մեսխեթի թուրքերի Վրաստանում վերականգնելու դիրքորոշմամբ, սակայն այդ ուղղությամբ նշանակալի քայլեր Վրաստանի հետ հարաբերություններում տեղի չունեցան: Միայն 2008թ. օգոստոսյան պատերազմից հետո Վրաստանի և Ռուսաստանի քաղաքական գործիչները սկսեցին հանդես գալ փոխադարձ մեղադրանքներով:

2008թ. հոկտեմբերին ՌԴ Պետական Դոմայում ընդունված հայտարարության մեջ նշվում էր, որ մեսխեթի թուրքերի հայրենադարձության մասին օրենքը կրում է, հռչակագրի բնույթ և նրա նպատակն է ստեղծել խնդրի լուծման պատրանք¹⁷: Բացի այդ, ռուս քաղաքական գործիչները ԵԽԽՎ-ին և միջազգային հանրությանը կոչ արեցին ճնշում գործադրել Վրաստանի վրա և ստիպել նրանց կատարել մեսխեթի թուրքերի հայրենադարձության վերաբերյալ ստանձնած պարտավորությունները¹⁸: Հետագա տարիներին Ռուսաստանի այդ դիրքորոշումը մնաց անփոփոխ: Այս հարցում նման դիրքորոշում ունեն նաև Թուրքիան և Ադրբեջանը, որոնք շահագրգռված են մեսխեթի թուրքերին վերադարձնել բացառապես Սամցխե-Ջավախեթի շրջան, որպեսզի իրականացնեն իրենց աշխարհաքաղաքական

նպատակները¹⁹: Այս դեպքում նրանք իրենց տրամադրության տակ ևս մեկ ճնշման լծակ կունենան ազդելու ինչպես Թբիլիսիի, այնպես էլ Երևանի վրա, քանի որ Հայաստանն ամբողջովին շրջապատված կլինի թուրքալեզու բնակչությամբ: Մեսխեթի թուրքերի Վրաստան վերադարձի հարցում Ռուսաստանն ի տարբերություն Թուրքիայի և Ադրբեջանի առաջ չի քաշում նրանց Սամցխե-Ջավախեթիում բնակեցնելու պահանջը, ինչը Վրաստանի իշխանությունների համար համեմատաբար ավելի ընդունելի է:

Վրացական կողմը շտապեց մեղադրել ռուսական իշխանություններին մեսխեթի թուրքերի իրավունքների խախտման և նրանց հանդեպ խտրականության համար: Վրաստանում նաև կարծիք ձևավորվեց, որ պաշտոնական Մոսկվան հաճախ օգտագործում է մեսխեթի թուրքերի գործոնը, ավելի ճիշտ, ինչպես ասում են Թբիլիսիում «մեսխեթի» կամ «մահմեդական վրացիների» հարցը ի վնաս վրաց ժողովրդի շահերին²⁰: Վրաստանում նաև պնդում էին, որ պաշտոնական Թբիլիսին դրսևորել է բարի կամք՝ համաձայնվելով ընդունելու մեսխեթի թուրքերին, չնայած որ ներգրավված չի եղել նրանց տեղահանման գործում: Դրա համար նրանք մեղադրում են ԽՍՀՄ իշխանություններին, հետևաբար, նրանց իրավահաջորդ ՌԴ-ն պետք է որոշակի պարտավորություններ ստանձնի մեսխեթի թուրքերի վերադարձի ֆինանսավորումն հարցում²¹:

Կողմերի նման դիրքորոշումը ընդհանուր առմամբ պահպանվեց նաև հետագա տարիներին: Այդ մասին է վկայում ՌԴ-ում գործող մեսխեթի թուրքերի «Վաթան» կազմակերպության ներկայացուցիչների ՌԴ նախագահ Վ. Պուտինին ուղղված իրենց իրավունքների վերականգնման որոշում ստորագրելու դիմու-

¹⁷ **Оганесян А.**, Политика Турции и Грузии в отношении проблем турок-мехетинцев // Чанթեղ գիտական հոդվածների ժողովածու, 2001, №3, էջ 171:

¹⁸ ГД призвала надавить на Грузию в вопросе репатриации турок-мехетинцев - <https://ria.ru/20081017/153397643.html> (17.01.2019).

¹⁹ **Գալոյան Կ.**, Մեսխեթի թուրքերի հիմնախնդիրը Թուրքիայի քաղաքականության համատեքստում // Регион и мир, том X, 2019, №3, с. 41-45; Арис Казинян: Грузия и американо-турецкий проект по возвращению турок-мехетинцев: история и реальность - <https://regnum.ru/news/671851.html> (17.01.2019).

²⁰ **Мамулия Г.**, Концепция государственной политики Грузии в отношении депортированных и репатриированных в Грузию мехов. История и современность - https://www.ca-c.org/journal/cac-02-1999/st_19_mamulija.shtml (09.01.2019)

²¹ Закон Грузии «О репатриации»: достоинства и недостатки - <http://newcaucasus.com/society/13095-zakon-gruzii-o-repatriatsii-dostoinstva.html> (18.01.2019).

մի²² արձագանքը: Նախագահի աշխատակազմից ստացած պատասխանում նշվում էր, որ մեսխեթցի թուրքերը բռնաճնշումների են ենթարկվել «Վրաստանի ԽՍՀ իշխանությունների համապատասխան որոշումներով և Վրաստանի ԽՍՀ տարածքում», ուստի ՌԴ ներքին գործերի մարմինները չունեն համապատասխան իրավական հիմք տրամադրել իրավունքները վերականգնող փաստաթղթեր և խորհուրդ էր տրվում դիմել Վրաստանի իշխանություններին²³: Վրաստանի խորհրդային կառավարությանը մեղադրելը, տվյալ պարագայում, կարելի է համարել անհիմն, քանի որ դժվար է պատկերացնել, թե ինչպես կարող էին միութենական հանրապետության կառավարության ներկայացուցիչները նման մասշտաբային ծրագիրն ինքնուրույն իրականացնել և Մոսկվայի հետ կապ չունենալ:

Ռուսաստանում մեսխեթցի թուրքերը, որպես կանոն, իրենց արտաքսման յուրաքանչյուր տարեդարձը նշում են հանրահավաքներով, որոնցում վրաց իշխանություններից պահանջում են կազմակերպել զանգվածային հայրենադարձություն Վրաստան²⁴: Ռուսաստանը դեռևս պաշտպանում է այդ մոտեցումը, իսկ վրացի քաղաքական գործիչները փորձում են չշոշափել այդ հարցը: «Վրացական երազանք»-ի իշխանության գալուց հետո, Վրաստանի կառավարությունը պաշտոնական դիրքորոշում չի արտահայտել մեսխեթցի թուրքերի հիմնախնդրի նկատմամբ:

Եզրակացություն

Վերոգրյալի հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ մեսխեթցի թուրքերի նկատմամբ Ռուսաստանի վարած քաղաքականությունը ԽՍՀՄ փլուզումից հետո էական փոփոխություններ չի կրել: ՌԴ-ում մեսխեթցի թուրքերը ի սկզբանե դիտարկվում էին որպես ժամանակավոր բնակիչներ և ակնկալում էին, որ նրանք կվերադառնան Վրաստան, կամ կմեկ-

նեն այլ երկրներ: Նման քաղաքականությունը հանգեցրեց ՌԴ հարավային շրջաններում միջէթնիկական լարվածության:

Վրաստանի հետ հարաբերություններում ի սկզբանե որոշ չափով քննարկվում էր մեսխեթցի թուրքերի հարցը, սակայն 2008թ. օգոստոսյան պատերազմից հետո այն ավելի շատ փոխադարձ մեղադրանքների առիթ դարձավ: Ըստ էության, Ռուսաստանի Դաշնության իշխանությունները փորձում են մեսխեթցի թուրքերի հարցը օգտագործել Վրաստանի վրա ճնշում գործադրելու համար: Սակայն, ի տարբերություն Թուրքիայի և Ադրբեջանի, ռուսական կողմը չի պահանջում նրանց վերադարձը բացառապես Սամցխե-Ջավախեթի տարածաշրջան:

Հարկ է նշել, որ Սամցխե-Ջավախեթիում մեսխեթցի թուրքերի զանգվածային վերադարձը Ղարաբաղյան հակամարտության, ինչպես նաև Անկարայի և Բաքվի կողմից կազմակերպած տրանսպորտային շրջափակման պայմաններում կարող է օգտագործվել նրանց կողմից՝ որպես Հայաստանի վրա աշխարհաքաղաքական ճնշման լրացուցիչ գործոն: Մեսխեթցի թուրքերի նկատմամբ Ռուսաստանի դիրքորոշումը թեև որոշ վտանգ պարունակում է Հայաստանի համար, սակայն վերաբնակեցման վայրի շուրջ սկզբունքային մոտեցման բացակայությունը չի հակասում հայ ժողովրդի շահերին:

Օգտագործված գրականության և աղբյուրների ցանկ

1. **Գալոյան Կ.**, Մեսխեթցի թուրքերի հիմնախնդիրը Թուրքիայի քաղաքականության համատեքստում // Регион и мир, том X, 2019, №3.
2. **Aydingün A., Harding C.B., Hoover M., Kuznetsov I., Swerdlow S.**, Meskhetian Turks. An Introduction to their History, Culture and Resettlement Experiences // Culture Profile, 2006, №20.
3. Meskhetians or Meskhetian Turks - <https://minorityrights.org/minorities/meskhetians-or-meskhetian-turks/> (14.01.2019).
4. **Osipov A.**, Recent Developments Concerning the Meskhetian Turks in Krasnodar Krai. 2006-2007 // Humans Right Centre “Memorial”, Russia, 2007 - <http://old.memo.ru/hr/discrim/meshi4/MTS%20in%20KK.HTML> (13.01.2019).
5. **Swerdlow S.**, Reflections on Transitional Minorities and Human Rights Meskhetians and Hemshins in Georgia and Krasnodar // Anthropology, Minorities, Multiculturalism, Krasnodar, 2004, №5.
6. Арис Казинян: Грузия и американо-турецкий проект по возвращению турок-месхетинцев:

²² **Хизриева Г. А.**, Турки – месхетинцы просят президента Путина о реабилитации - <https://riss.ru/analitics/9354/> (22.03.2019); **Мамедов А.**, С реабилитацией ахыска восторжествует историческая справедливость: взгляд из Баку - <http://www.kavkazoved.info/news/2015/02/19/s-reabilitaciej-ahyska-vostorzhestvuet-istoricheskaja-spravedlivost-vzglyad-iz-baku.html> (22.03.2019).

²³ **Усманов А.О.**, նշվ. աշխ., с. 164.

²⁴ Турки-Месхетинцы в годовщину депортации потребовали реабилитации своего народа - <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/312488/> (19.01.2019).

- история и реальность - <https://regnum.ru/news/671851.html> (17.01.2019).
7. **Бугай Н.Ф.**, Турки из Месхетии: долгий путь к реабилитации (1944–1994). Москва, Изд. дом «РОСС», 1994.
8. **Гаджиев А.**, Ахалцхские турки: история, этнография, фольклор // ИРС Наследие, 2007, №2 (26).
9. ГД призвала надавить на Грузию в вопросе репатриации турок-месхетинцев - <https://ria.ru/20081017/153397643.html> (17.01.2019).
10. Закон Грузии «О репатриации»: достоинства и недостатки - <http://newcaucasus.com/society/13095-zakon-gruzii-o-repatriatsii-dostoinstva.html> (18.01.2019).
11. Закон РСФСР «О реабилитации репрессированных народов» - http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&link_id=15&nd=102011245 (20.03.2019).
12. Закон РФ «О реабилитации жертв политических репрессий» - <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102012774> (20.03.2019).
13. **Мамаев М.И.**, Турки-месхетинцы в этнополитической ситуации Северного Кавказа: выход из кризисного состояния // Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 12, 2010, №2, с. 287.
14. **Мамедов А.**, С реабилитацией ахыска восторжествует историческая справедливость: взгляд из Баку - <http://www.kavkazoved.info/news/2015/02/19/s-reabilitaciej-ahyska-vostorzhestvuet-istoricheskaja-spravedlivost-vzglyad-iz-baku.html> (22.03.2019).
15. **Мамулия Г.**, Концепция государственной политики Грузии в отношении депортированных и репатриированных в Грузию месхов. История и современность - https://www.ca-c.org/journal/cac-02-1999/st_19_mamulija.shtml (09.01.2019).
16. **Оганесян А.**, Политика Турции и Грузии в отношении проблем турок-месхетинцев // *Կանխիկ գիտական հոդվածների ժողովածու*, 2001, 3.
17. **Осипов А.Г.**, Ферганские события: конструирование этнического конфликта - <http://igpi.ru/info/people/osipov/1172304934.html>
18. **Симоненко В.А.**, Месхетинские турки: историческая судьба и проблемы культурной адаптации, дис. канд. ист. наук., Краснодар, 2002.
19. Турки-Месхетинцы в годовщину депортации потребовали реабилитации своего народа - <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/312488/> (19.01.2019).
20. **Усманов А.О.**, К вопросу о конституционно-правовой реабилитации месхетинских турок: политико-правовой аспект, Гуманитарные и юридические исследования, 2017, №3.
21. Хизриева Г. А., Турки – месхетинцы просят президента Путина о реабилитации - <https://riss.ru/analitics/9354/> (22.03.2019).
22. *დეპორტირებული მესხები: ფერგანამდე და უკან* - <http://www.tabula.ge/ge/story/54490-deportirebuli-mesxebi-ferganamde-da-ukan> (12.01.2019).

Ուկրաինան Արևելքի և Արևմուտքի խաչմերուկում. Մայդանից մինչև ԵՄ ասոցացում

Խաչատրյան Ռ. Ա.

Շիրակի Մ. Նալբանդյանի անվան պետական համալսարան (Հայաստան, Գյումրի)
khachatryan_rafik@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ Ուկրաինա, քաղաքական ճգնաժամ, Եվրոմայդան, ինտեգրում, Եվրոպական Միություն, Ռուսաստանի Դաշնություն, ԱՄՆ, Ղրիմ, հետխորհրդային տարածաշրջան:

Украина на перекрестке Востока и Запада: От Майдана до Ассоциации ЕС

Хачатрян Р.А.

Ширакский Государственный Университет им. М. Налбандяна (Армения, Гюмри)

khachatryan_rafik@mail.ru

Резюме: В результате политического кризиса, который начался в Украине в 2013 году, политическая карта Европы сильно изменилась. В результате Украина все еще остается раздробленной, а Россия находится под санкциями Запада. Все шаги, предпринятые для разрешения конфликта, терпят неудачу, а причина в том, что здесь слишком много заинтересованных сторон.

В статье предпринята попытка представить геополитические предпосылки борьбы вокруг Украины, изложить здесь интересы каждого игрока. Мы также постарались оценить достижения и потери каждой из сторон и определить, соответствуют ли они усилиям и ресурсам, которые были вложены. Независимо от дальнейшего хода урегулирования конфликта, одно точно ясно: Украина выбрала путь западной интеграции, а Россия пытается удержать рычаги влияния на постсоветском пространстве.

Ключевые слова: Украина, политический кризис, Евромайдан, интеграция, Европейский Союз, Российская Федерация, США, Крым, постсоветское пространство.

Ukraine at the Crossroads of East and West. From Maidan to EU Association

Khachatryan R.A.

Shirak State University after M. Nalbandyan (Armenia, Gyumri)

khachatryan_rafik@mail.ru

Abstract: As a result of the political crisis that began in Ukraine in 2013, the political map of Europe has changed dramatically. As a result of this crisis, Ukraine still remains fragmented and Russia is under Western sanctions. All steps taken to resolve the conflict fail, and the reason is that there are too many interested parties here.

The article attempts to present the geopolitical prerequisites of the struggle around Ukraine, present the interests of the each player. We have also tried to evaluate the achievements and losses of each of the parties and whether they are in line with the efforts and resources that have been invested. Regardless of the further course of conflict resolution, one thing is clear: Ukraine has chosen the path of Western integration, while Russia is trying to keep his influence in post-Soviet space.

Keywords: Ukraine, political crisis, Euromaydan, integration, European Union, Russian Federation, USA, Krimea, post-soviet space.

Ուկրաինայում 2019թ. գարնանն ընտրական շրջան է, սակայն սա այն եզակի դեպքերից է երկրի պատմության մեջ, երբ, անկախ նրանից, թե ով կղաճնա նախագահ, մեկ բան պարզ է. նոր նախագահը կպահի երկրի եվրաինտեգրման հաստատուն ուղին: Այս վստահությունը, թերևս, գալիս է նրանից, որ նախագահի բոլոր հիմնական հավակնորդ թեկնածուներն իրենց նախընտրական քարոզարշավի ժամանակ խոսել են արտաքին քաղաքական կուրսի շարունակականության ապահով-

ման անհրաժեշտության մասին¹: Միայն որոշակի տարբերություն կա Ռուսաստանի նրկատմամբ վարվելիք քաղաքականության մասով. եթե գործող նախագահ Պետրո Պորոշենկոն Ռուսաստանի հետ առանց որոշակի նախապայմանների կատարման բանակցելու մասին լսել անգամ չի ուզում՝ վերջինիս նախագահ Վլադիմիր Պուտինին համարելով իր

¹ Russia enjoys the show in tight Ukrainian election, March 29, 2019 <https://www.themoscowtimes.com/2019/03/29/russia-enjoys-the-show-in-tight-ukrainian-election-a65015>

անձնական թշնամի², ապա որոշ թեկնածուներ խոսել են Ռուսաստանի հետ երկխոսություն ծավալելու անհրաժեշտության մասին³։ Իսկ թեկնածուներից Յուրի Բոլկոն, ով հայտնի է իր պրոռուսական հայացքներով, ավելի հեռուն է գնացել. նա Մոսկվայում հանդիպում է ունեցել Ռուսաստանի վարչապետ Դմիտրի Մեդվեդևի հետ⁴։

Թերևս, կասկածից վեր է, որ Ուկրաինայում 2013թ. մեկնարկած ներքաղաքական հակամարտությունը, որը հետագայում վերաճեց ավելի լայնամասշտաբ տարածաշրջանային հակամարտության, այսօր էլ շարունակում է մնալ Եվրոպական անվտանգության և կայունության հիմնական սպառնալիքներից մեկը։ Իսկ հակամարտության ակունքներն ուսումնասիրելու և վերջինիս էությունը հասկանալու համար անհրաժեշտ է մի փոքր հետ գնալ։

Ուկրաինան ունի կարևոր ռազմավարական նշանակություն ինչպես Եվրոպայի, այնպես էլ՝ Ռուսաստանի համար, որը կարող ենք չափել ինչպես տնտեսական, այնպես էլ՝ քաղաքական ու ռազմավարական տեսանկյուններից։ Նախ, Ուկրաինայի տարածքով են անցնում Միջին Ասիայից և Ռուսաստանից դեպի Եվրոպա էներգետիկ ենթակառուցվածքների մի մասը։ Մյուս կողմից էլ, Ուկրաինան ունի ռազմավարական տեղադիրք. այն Ռուսաստանին Եվրոպայի հետ և հակառակ ուղղությամբ կապող հիմնական կապուղիներից է։ Բացի այդ էլ, ինչպես ցույց է տալիս պատմությունը, Ռուսաստանն իր կայսերական հզորությանը հասել է նաև շնորհիվ նրա, որ կառավարել է Ուկրաինան։ Դեռևս 1990-ականներից ամերիկացի հայտնի քաղաքագետ Զ. Բժեզինսկին իր աշխատանքներում խոսում էր Ուկրաինան Ռուսաստանից «անջատելու» անհրաժեշտության մասին⁵, դա դիտարկելով իբրև կարևոր նախապայման

Ռուսաստանը թուլացնելու և ԱՄՆ-ի համաշխարհային գերտերություն դառնալու ճանապարհին⁶։

Եվրոպական Միության ընդլայնման քաղաքականության օրակարգում Ուկրաինայի նշանակությունը մեծացավ 2003թ. կառույցի ընդունած անվտանգության նոր ռազմավարությունով⁷ և Հարևանության Քաղաքականության մեկնարկով⁸, որի մեջ ընդգրկվեց նաև Ուկրաինան։ 2004թ. անդամագրվող պետությունների քանակով ԵՄ ամենամեծ ընդլայնման արդյունքում Ուկրաինան դարձավ կազմակերպությանն անմիջական հարևան պետություն։ Հենց այս ծրագրերի մեկնարկով էլ նոր թափ ստացավ Ուկրաինայի համար պայքարը Ռուսաստանի ու Արևմուտքի միջև։ Ժամանակահատվածը համընկավ նաև Ռուսաստանի՝ ներքին հիմնախնդիրների կարգավորման և արտաքին քաղաքականության նոր հայեցակարգի մշակման հետ, որտեղ հստակ ընդգծված էր Ուկրաինայի ռազմավարական կարևորությունը⁹։

ԵՄ Արևելյան Գործընկերությունը Ուկրաինայի հետ հարաբերությունների խորացման նոր մեկնարկ հանդիսացավ։ 2010 թ.-ից համագործակցությունը մտավ նոր հարթակ՝ միտված զարգացնելու այն մինչև անդամակցության։ Ուկրաինայի նախագահ Վիկտոր Յանուկովիչը, թեպետ աչքի էր ընկնում ռուսամետ արտաքին քաղաքականությամբ, չէր կարող հաշվի չնստել բնակչության կարծիքի հետ, որի մեծ մասը, հատկապես՝ կենտրոնական ու արևմտյան հատվածինը, հակված էր ԵՄ անդամակցությանը։ 2010թ. նոյեմբերի 22-ին Եվ-

² Poroshenko names Russia, poverty two enemies of Ukraine, February 23, 2019
<https://www.unian.info/politics/10457586-poroshenko-names-russia-poverty-two-enemies-of-ukraine.html>

³ Ukraine goes to the polls on Sunday. Can its next president end the frozen war with Russia? March 29, 2019
<http://time.com/5561085/ukraine-elections-stalemate-russia/>

⁴ Ukrainian presidential candidate meets Russian PM in Moscow, March 22, 2019
<https://www.nytimes.com/aponline/2019/03/22/world/europe/ap-eu-ukraine-election.html>

⁵ Տե՛ս Զեյնիսկի Զ., Великая шахматная доска: главенство Америки и её геостратегические императивы, Москва, 2015, стр. 106-108.

⁶ Տե՛ս Brzezinski Z., Ultimately Ukrainian independence can only be built and sustained by the Ukrainian people themselves, March 31, 1998, հասանելի է՝

<https://day.kyiv.ua/en/article/personality/zbigniew-brzezinski-ultimately-ukrainian-independence-can-only-be-built-and>

⁷ European Security Strategy, A secure Europe in a better world, December, 2003, հասանելի է՝

<https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/european-security-strategy-secure-europe-better-world/>

⁸ The European Neighbourhood Policy (ENP), հասանելի է՝
<https://www.euneighbours.eu/en/policy/european-neighbourhood-policy-enp>

⁹ Տե՛ս Концепция внешней политики Российской Федерации, 28 июня 2000 г., հասանելի է՝
<http://docs.cntd.ru/document/901764263>

Տե՛ս նաև Концепция внешней политики Российской Федерации, 15 июля 2008 г., հասանելի է՝
<http://kremlin.ru/acts/news/785>

րախորհուրդն ու Ուկրաինյան հայտարարեցին, որ հաստատում են կարճ ճամփորդությունների դեպքում Ուկրաինայի քաղաքացիների համար վիզային ռեժիմի դյուրացման մասին փաստաթուղթը¹⁰։ Սա Ուկրաինայի քաղաքացիների համար ԵՄ տարածքի բացման առաջին քայլն էր։

Պետք է նշել, որ ԵՄ ինտեգրման ճանապարհին խոչընդոտները միայն ուկրաինական կողմից չէ, որ գալիս էին։ 2012թ. մեկնարկեցին ԵՄ-Ուկրաինա բանակցությունները «Ասոցացման համաձայնագրի» ու «Խորը և համապարփակ ազատ առևտրային գոտու մասին համաձայնագրի» ստորագրման շուրջ։ Բանակցությունների մեկնարկից հետո պաշտոնական Բյուսելը հայտարարեց, որ այս համաձայնագրերը նույնիսկ ստորագրման դեպքում չի վավերացնի այնքան ժամանակ, քանի դեռ Ուկրաինյան լուրջ քայլեր չի ձեռնարկել երկրում ներքին բարեփոխումներ կատարելու ուղղությամբ¹¹։ Այդ բարեփոխումները վերաբերում էին հիմնականում դատական, ընտրական և իրավական ոլորտներին։ Ուկրաինայի նախագահ Վ. Յանուկովիչը հավաստիացնում էր ԵՄ ներկայացուցիչներին, որ իրենք անում են ամեն ինչ ԵՄ պահանջները կատարելու ուղղությամբ, իսկ որպես առաջին քայլ Ուկրաինայում ազատ արձակվեցին քաղաքացիական պաշտպանության մի մասը։

Սակայն այդ նույն ժամանակահատվածում Վ. Յանուկովիչն ինտենսիվ բանակցություններ էր վարում Ռուսաստանի, Բելոռուսի և Ղազախստանի ղեկավարների հետ ստեղծվելիք Մաքսային Միության հետ Ուկրաինայի համագործակցության հեռանկարների հարցով։ 2013թ. կեսերին, երբ արդեն ԵՄ հետ ստորագրվելիք համաձայնագրերի շուրջ բանակցությունները պետք է մտնեին գործնական փուլ, Ուկրաինայի ղեկավարն ակտիվացրեց բանակցությունները Մաքսային Միությանն անդամակցելու ուղղությամբ։ Կարծում ենք, որ այս ընթացում էական եղան պաշտոնական Մոսկվայի կողմից Ուկրաինայի ղեկավարի վրա իրականացվող ճնշումները, որոնք ունեին ինչպես քաղաքական, այնպես էլ

տնտեսական երանգներ։ Գաղտնիք չէ, որ ուկրաինական տնտեսությունը մեծապես կախված էր ռուսական էներգակիրներից և կապիտալից։ Մյուս կողմից էլ, Ուկրաինայում բավականին մեծ թիվ էին կազմում պրոռուսական կողմնորոշում ունեցող քաղաքացիները, քաղաքական գործիչներն ու գործարարները, ովքեր երկրի զարգացման ուղին տեսնում էին Ռուսաստանի հետ ավելի սերտ համագործակցության ճանապարհով¹²։

2013թ. նոյեմբերին Վիլնյուսում չստորագրված արձանագրությունները տվեցին Ուկրաինայում քաղաքական ճգնաժամի կոշտ պայքարի փուլի մեկնարկը։ Կիևի կենտրոնական հրապարակում հավաքված մեծ թվով քաղաքացիներ պահանջում էին կառավարությունից ստորագրել ԵՄ հետ համաձայնագրերը։ Իրավիճակի սրման արդյունքում Ուկրաինայի նախագահ Վ. Յանուկովիչը հեռացավ երկրից՝ ապաստան գտնելով Ռուսաստանում։ Երկրում ձևավորված ժամանակավոր կառավարությունն իր ձեռքը վերցրեց իշխանությունը՝ փորձելով պահել երկխոսությունն Արևմուտքի հետ։ Քաղաքական որոշումները հաճախ ընդունվում էին հենց Կիևի կենտրոնական հրապարակում՝ Մայդանում։ Ժամանակավոր կառավարությունը դիմեց ԱՄՆ-ին՝ խնդրելով տրամադրել ֆինանսական աջակցություն երկիրը տնտեսական ճգնաժամից փրկելու և կայունացնելու նպատակով։ ԱՄՆ-ն ոչ միայն դրականորեն արձագանքեց այս խնդրանքին, այլ նաև դիմեց իր դաշնակից երկրներին Ուկրաինային ֆինանսական, հումանիտար և քաղաքական աջակցություն ցուցաբերելու հարցով¹³։

Ռուսաստանն անցավ կոշտ ուժի կիրառմանը։ Ուկրաինայի արևելյան հատվածներ և Ղրիմ մտցվեցին ռուսական զորքեր։ Առիթը այստեղ ազգությամբ ռուսների և Ռուսաստանի քաղաքացիների անվտանգության պաշտպանությունն էր։ Թեպետ պաշտոնական Մոսկվան հերքում էր, որ իրենք ռազմական միջամտություն են իրականացրել Ուկրաինայում, փաստերն այլ բանի մասին էին վկայում։

¹⁰ St 'u Эмерсон М., Блокманс С., Углубление отношений между ЕС и Украиной; Киев 2016, стр. 172.

¹¹ St 'u European Commission, 3209th meeting press release, Brussels, December 10, 2012, հասանելի է՝ http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-12-516_en.htm

¹² Колтон Т., Сэмюель Ч., Украинский кризис: победителей нет; Россия в глобальной политике; Валдай Клуб, Спецвыпуск, Декабрь 2017, стр. 102-105

¹³ St 'u Wozniak M., The Ukraine Crisis and Shift in US Foreign policy, International Studies Interdisciplinary Political and Cultural Journal, Vol. 18, No. 2/2016, pp. 93-96.

Արևմտյան աղբյուրները նշում են, որ Ռուսաստանն ընդհանուր առմամբ մոտ 90 հազարանոց զորք էր կենտրոնացրել Ուկրաինայի սահմանին, իսկ Ուկրաինայի տարածք հնարավոր է ներխուժել է նրանց մոտ կեսը¹⁴:

2014թ. փետրվարի վերջին Ղրիմի կենտրոն Սևաստոպոլի քաղաքապետ նշանակվեց ՌԴ քաղաքացի, իսկ քաղաքին մոտեցվեց ռուսական նավատորմ: Փաստացիորեն, ամսվա վերջին ամբողջ թերակղզին անցավ ռուսական վերահսկողության տակ¹⁵: ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհուրդը մարտի 15-ին ընդունեց բանաձև¹⁶, որով, վերահաստատելով Ուկրաինայի տարածքային ամբողջականությունը, հակամարտող կողմերին կոչ էր անում նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ:

Ղրիմի անջատումը Ուկրաինայից և Ռուսաստանին միացումը տեղի ունեցավ կայծակնային արագությամբ: Մարտի 16-ին Ղրիմում անցկացվեց հանրաքվե, որի արդյունքներով մասնակիցների մոտ 96 %-ը քվեարկեց Ղրիմի՝ Ուկրաինայից անջատման և Ռուսաստանին միանալու օգտին¹⁷: Հաջորդ օրը ՌԴ-ն նախագահի հրամանով¹⁸ ճանաչեց Ղրիմի անկախությունը, իսկ մեկ օր անց ստորագրված միջպետական համաձայնագրով¹⁹ Ղրիմը միացվեց Ռուսաստանի Դաշնությանը որպես առանձին դաշնային սուբյեկտ: Մարտի 27-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայում ընդունվեց բանաձև²⁰, որով Ղրիմում անցկացված հանրաքվեն համարում էր անօրինական, ճանաչվում էր

Ուկրաինայի տարածքային ամբողջականությունը և կոչ անում շահագրգիռ կողմերին կարգավորվել ստեղծված իրավիճակը բանակցությունների ճանապարհով:

Սակայն հարկ է նշել, որ այս բանաձևը ևս հերթականներից էր, որը չարժանացավ իրական արձագանքի: Դրանից հետո Արևմուտքն անցավ Ռուսաստանի նկատմամբ պատժամիջոցների քաղաքականությանը: Կարող ենք փաստել, որ այսպիսով ՌԴ-Արևմուտք առճակատումը մտավ իրական կոշտ պայքարի փուլ, իսկ Ուկրաինան դարձավ այն կետը, որտեղ այլևս կողմերը չկարողացան միմյանց միջև կիսել «ավարը»: Սա, փաստացիորեն, Մառը պատերազմի ավարտից հետո ՌԴ-Արևմուտք բացահայտ առճակատման առաջին դեպքն էր, որը վերացվեց տաք հակամարտության:

2014թ. սկզբի իրադարձությունների գնահատականն ու կողմերի դիրքորոշումները հասկանալու համար, նախ և առաջ անհրաժեշտ է նայել հիմնախնդրի իրավական և քաղաքական կողմերին: Ակնհայտ է, որ Ռուսաստանի համար Ղրիմն ունի առանձնակի կարևորություն, ինչը հասկանալու համար անհրաժեշտ է ընդամենը մի փոքր հետհայցք նետել ռուսական պատմությանը: Մեր օրերում ևս Ղրիմն ունի ռազմավարական տեղադիրք Սև ծովում և այստեղից դեպի միջազգային ծովային ջրեր տանող ճանապարհների նկատմամբ վերահսկողություն սահմանելու տեսանկյունից: Ղրիմը Խորհրդային Ռուսաստանից անջատվել և Ուկրաինային է միացվել 1954թ. ԽՍՀՄ ղեկավար, ազգությամբ ուկրաինացի Նիկիտա Խրուշչովի ջանքերով²¹: 1991 թ.-ից, երբ ԽՍՀՄ-ից անկախացան նախկին միութենական հանրապետությունները, Ռուսաստանը պարբերաբար հիշեցրել է Ուկրաինային այն մասին, որ ինքն է Ղրիմի իրական տերը:

Պաշտոնական Մոսկվան գտնում է, որ իր կողմից որևէ միջազգային իրավական նորմ, այդ թվում՝ Ուկրաինայի տարածքային ամբողջականությունը, խախտված չէ այն պարզաբանմամբ, որ Ղրիմի ժողովուրդը միջազգային իրավունքին համահունչ ինքնորոշվել է, իսկ Ռուսաստանը իրեն է միացրել անկախ պե-

¹⁴ St 'u Kofman M., Migacheva K., Nichiporuk B., Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine, Rand Corporation, Santa Monica 2017, p. 212

¹⁵ St 'u Kofman M., Migacheva K., Nichiporuk B., նշվ. աշխատությունը, էջ 225.

¹⁶ St 'u UN Security Council Resolution S/2014/189, March 15, 2014, հասանելի է՝ https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2014/189

¹⁷ 96,77% крымских избирателей проголосовали за присоединение к России, 17 Марта, 2014 <https://russian.rt.com/article/24424>

¹⁸ Владимир Путин подписал Указ «О признании Республики Крым», 17 Марта, 2014, հասանելի է՝ <http://kremlin.ru/events/president/news/20596>

¹⁹ St 'u Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов, 18 Марта, 2014, հասանելի է՝ <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>

²⁰ St 'u UN General Assembly Resolution A/RES/68/262, March 27, 2014, հասանելի է՝ https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262

²¹ Подарок от Москвы: Почему Хрущев отдал Крым Украине <https://lenta.ru/articles/2018/03/06/krymih/>

տություն՝ համաձայն հանրաքվեով որոշված այնտեղ ապրող ժողովրդի կամքի և վերջինիս օրինական իշխանությունների հետ ստորագրված միջպետական համաձայնագրի: Բոլորովին այլ կերպ են մտածում Արևմուտքում: Այստեղ գտնում են, որ Ղրիմում հանրաքվեն և Ռուսաստանին նրա միացումն ուղեկցվել է այնտեղ ռուսական զինված ուժերի ներկայությամբ, որի պատճառով նախ՝ լեգիտիմ չեն հանրաքվեի արդյունքները, և հետո՝ այստեղի իշխանությունները լեգիտիմ ձևով չեն կազմավորվել²²:

Եվ, վերջապես, Ռուսաստանը խախտել է դեռևս 1994թ. Բուդապեշտում Ուկրաինայի, ԱՄՆ, ՌԴ և Մեծ Բրիտանիայի միջև ստորագրված քառակողմ համաձայնագիրը²³: Դրանով Ուկրաինան իր միջուկային զենքն ամբողջությամբ հանձնել է Ռուսաստանի Դաշնությանը՝ որպես ԽՍՀՄ հիմնական իրավահաջորդ, իսկ դրա դիմաց ստացել տարածքային ամբողջականության և անվտանգության շուրջ երաշխիքներ ստորագրող կողմերից: Փաստորեն, Արևմուտքը Ռուսաստանին մեղադրում է միջազգային իրավունքի միանգամից մի քանի կետերի՝ Ուկրաինայի տարածքային ամբողջականության, ներքին գործերին չմիջամտելու, ուժ կամ ուժի սպառնալիքի չկիրառման, միջազգային պարտավորությունների բարեխիղճ կատարման սկզբունքների խախտման մեջ:

Սակայն միայն Ղրիմով ուկրաինական ճգնաժամը չի սահմանափակվում: Միանգամայն այլ սցենար զարգացավ Ուկրաինայի արևելյան հատվածներում, մասնավորապես՝ Դոնցկի և Լուգանսկի շրջաններում, որտեղ բնակչության մեծամասնությունն ուներ պրո-ռուսական կողմնորոշում: Դա պայմանավորված էր նրանով, որ այս շրջանները տնտեսական, մշակութային առումով հիմնականում կապված էին Ռուսաստանի հետ, այստեղ նույնիսկ բնակչության մեծ մասը որպես առօրյա խոսակցական լեզու կիրառում է ռուսերենը: Ճգնաժամի սկզբնական շրջանում

այստեղ սկսվեցին ցույցեր, որոնց մասնակիցներն իրենց աջակցությունն էին հայտնում Յանուկովիչի վարած արտաքին քաղաքականությանը: Ըստ արևմտյան աղբյուրների, դրանք հիմնականում կազմակերպվում և հրահրվում էին Ռուսաստանի կողմից: Սակայն 2014թ. գարնանն իրադարձությունները դուրս եկան նույնիսկ Ռուսաստանի վերահսկողությունից: Շրջաններում իշխանության լծակները իրենց ձեռքում կենտրոնացրած անհատները, ովքեր շատ հաճախ քրեական կամ բիզնես ոլորտի ներկայացուցիչներ էին, հեղինակություն չէին վայելում ոչ միայն բնակչության կողմից, այլ նաև չունեին ՌԴ քաղաքական աջակցությունը: Ղրիմի ինքնորոշումից հետո վերջիններս պահանջում էին նման սցենար նաև այս երկու շրջանների համար: Գարնանն արդեն այս երկու շրջաններում անցկացվեցին անկախության վերաբերյալ հանրաքվեներ, որից հետո շրջաններն իրենց հայտարարեցին անկախ Ուկրաինայից²⁴: Նրանց ղեկավարները դիմեցին Ռուսաստանի Դաշնությանը վերջինիս միանալու խնդրանքով²⁵, սակայն պաշտոնական Մոսկվան ընթացք չտվեց խնդրանքին: Փաստորեն, 2014թ. գարնանը Ուկրաինայի արևելյան հատվածի երկու շրջաններում Կիևն ամբողջությամբ կորցրեց վերահսկողությունը:

Կարծում ենք, որ Մոսկվայի այս քայլը պայմանավորված էր հետևյալ պարզ պատճառով. սա կնշանակեր իրավիճակի լիարժեք սրում և կբացառեր հետագայում բանակցությունների սեղան նստելու բոլոր հնարավորությունները: Մինչև այսօր էլ պաշտոնական Մոսկվան չի ճանաչում այս երկու շրջանների անկախությունը: Վստահ ենք, որ սրանք թողնված են որպես Ուկրաինայի հետ հետագա բանակցություններում հետքայլի խաղաթղթեր: Մոսկվայի հաշվարկները շատ պարզ են. բանակցությունների ժամանակ կարելի է զիջման իմիտացիա ստեղծել՝ այս երկու շրջանները Ուկրաինայի տարածքային ամբողջականության մաս ճանաչելով և փոխարենը Ղրիմը պահելով:

²² How Russia Rigged Crimean Referendum, March 18, 2014 <https://www.forbes.com/sites/davidadesnik/2014/03/18/how-russia-rigged-crimean-referendum/#e3c4ce26d41d>

²³ St. u Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, December 5, 1994, հասանելի է՝ <http://www.pircenter.org/media/content/files/12/13943175580.pdf>

²⁴ Луганск и Донецк объявили о независимости от Украины, 12 Мая, 2014

<https://www.tvc.ru/news/show/id/39471>

²⁵ Ukraine crisis: Donetsk region asks to join Russia, May 12, 2014 <https://www.theguardian.com/world/2014/may/12/ukraine-crisis-donetsk-region-asks-join-russia>

2014թ. մայիսին Ուկրաինայում անցկացված ընտրությունների արդյունքում նախագահ դարձավ Պետրո Պորոշենկոն, ով երկրում հայտնի գործարար էր: Նա անմիջապես ձեռնամուխ եղավ ԵՄ հետ բանակցությունների վերականգնմանն ու վերջինիս պահանջների կատարմանը: Պ. Պորոշենկոն նախագահության առաջին իսկ օրվանից աչքի է ընկնում Ռուսաստանի նկատմամբ կոշտ վերաբերմունքով: Նա հայտարարեց, որ Ռուսաստանի հետ բանակցություններ կսկսի միայն այն դեպքում, եթե վերջինս դադարեցնի Ղրիմի «բռնակցումը» և երկրի արևելային շրջաններում «անջատողական ուժերին» զենք-զինամթերքի մատակարարումները²⁶:

ԵՄ հետ Ասոցացման համաձայնագրի քաղաքական մասը Ուկրաինայի կողմից ստորագրվել էր դեռևս 2014թ. մարտին ժամանակավոր կառավարության ղեկավար Արսեն Յացենյուկի կողմից, իսկ տնտեսական մասը ստորագրվեց նախագահ Պ. Պորոշենկոյի կողմից նույն թվականի հունիսին: Ասոցացման համաձայնագրի վավերացման գործընթացը ԵՄ անդամ երկրներում բավականին ձգձգվեց: 2016թ. Նիդերլանդները հանրաքվեի արդյունքում մերժեց այն, սակայն հաջորդ տարի վավերացրեց: Համաձայնագիրն ամբողջությամբ ուժի մեջ մտավ 2017թ. սեպտեմբերի մեկին²⁷: Ի պատասխան Ուկրաինայի քաղաքականության, Ռուսաստանը 2016թ. հունվարի մեկից չեղարկեց ԱՊՀ շրջանակներում Ուկրաինայի հետ ստորագրված Ազատ առևտրային գոտու մասին համաձայնագիրը և արգելեց իր տարածքից պարենային ապրանքների արտահանումը Ուկրաինա: Սրան հետևեցին Ուկրաինայի փոխադարձ տնտեսական պատժամիջոցները:

Այսօր էլ Ուկրաինայում քաղաքական ձգնաժամը հաղթահարված չէ: Երկիրը շարունակում է մնալ մասնատված, իսկ նրա տնտեսական զարգացման հեռանկարները պարբերաբար խամրում են երկրում ներքաղաքական անկայունության, ռուս-ուկրաինական երկխո-

սության տապալման պատճառներով: Այս ամենով հանդերձ, մեկ բան պարզ է. Ուկրաինան անշեղորեն ընտրել է արևմտյան ինտեգրացիոն ճանապարհը, և դժվար է պատկերացնել, որ, թեկուզ երկրում իշխանափոխության արդյունքում, որևէ ուժ կշեղվի այս ճանապարհից: Փաստ է նաև, որ այս ընտրությունը բավականին «թանկ արժեցավ» երկրի համար, քանի որ մինչև օրս այն չի կարողանում հաղթահարել 2013թ. սկսված տնտեսական ճգնաճամբը: Մյուս կողմից էլ, Արևմուտքում գիտակցում էին, որ կան հարցեր, որոնցում Ռուսաստանը մինչև վերջ ատամներ է ցույց տալու: Ուկրաինայի ԵՄ ինտեգրումը ժամանակի ընթացքում բերելու է նաև ՆԱՏՕ-ի սահմանների ընդլայնման, իսկ այդ մասին Մոսկվայում լավ են հասկանում:

Ճգնաժամը կարգավորելու ուղղությամբ բազմակողմ բանակցություններ վարվել են 2014թ., որի արդյունքում սեպտեմբերի 15-ին ստորագրվել է «Մինսկի արձանագրությունը»²⁸: Այն ստորագրել են Ուկրաինայի, ՌԴ, Դոնեցկի, Լուգանսկի, ինչպես նաև հակամարտության կարգավորման բանակցային մանդատ ստանձնած ԵԱՀԿ ներկայացուցիչները: Այն նախատեսում էր կրակի դադարեցում, հակամարտության գոտում մոնիտորինգի անցկացում, ինչպես նաև այստեղ խաղաղությանն ու բանակցային գործընթացի վերականգնմանը նպաստող այլ միջոցառումների անցկացում: Սակայն 2015թ. մեկնարկին այս արձանագրությունը փաստացիորեն չէր գործում: Նույն ճակատագրին արժանացավ նաև 2015թ. փետրվարին ստորագրված արձանագրությունը²⁹, որը ստացավ «Մինսկ 2» անվանումը:

Դրան հաջորդած բոլոր փորձերը՝ կայունացնելու իրավիճակն ու սկսել երկխոսություն, ձախողվել են: 2016թ. ԱՄՆ-ում նախագահական ընտրությունների քարոզարշավի ըն-

²⁶ St 'u Kapitonenko M., Managing the Ukrainian crisis: a challenge for European security, Kyiv 2016

<https://journals.umcs.pl/we/article/download/5578/3830>

²⁷ EU-Ukraine Association Agreement enters fully into force, September 01, 2017

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/31591/eu-ukraine-association-agreement-enters-fully-force_en

²⁸ Протокол по итогам консультаций Трёхсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины Петра Порошенко и инициатив Президента России Владимира Путина, 01 Сентября, 2014, հասանելի է՝

<https://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>

²⁹ St 'u Gwendolyn S., To Be or Not to Be? Ukraine's Minsk Process: An agreement to alleviate the conflict in eastern Ukraine has broken down. How can the peace process be revived?

<https://carnegieeurope.eu/strategieurope/62939>

թացքում Դոնալդ Թրամփի հայտարարությունները Ռուսաստանի հետ հարաբերությունները կարգավորելու ուղղությամբ հույս էին ներշնչում, որ սառույցը կարող է հալվել: Ավելին, շատ փորձագետներ պնդում էին, որ ԱՄՆ-ՌԴ հարաբերությունների ջերմացումը կբերի ուկրաինական հիմնախնդրում դրական տղաշարժերի: Սակայն իրադարձությունները ծավալվեցին բոլորովին այլ սցենարով. 2017թ. հունվարից նախագահի լիազորությունները ստանձնած Թրամփի առաջին քայլերից մեկը եղավ Ռուսաստանի ուղղությամբ նետված քարերը, ինչի արդյունքում էլ ավելի մեծացավ ճեղքը երկկողմ հարաբերություններում: Թրամփն իր անվերապահ օժանդակությունը հայտնեց Ուկրաինայի ղեկավարությանը, իսկ ավելի ուշ պատրաստակամություն հայտնեց վերջինիս ռազմական ինքնաթիռներ վաճառել: Թեպետ այսօրվա ստատուս քվոյի պայմաններում դժվար է պատկերացնել, որ Ուկրաինան կարող է մոտակա տարիներին մտնել ՆԱՏՕ³⁰, փորձը ցույց է տալիս, որ ԱՄՆ-ն կարող է նույնիսկ առանց ՆԱՏՕ-ի անդամ մյուս երկրների համաձայնության էլ գործել տարածաշրջանում:

Եվրոպական Միությունն ուկրաինական հիմնախնդրում ունի ավելի հավասարակշռված մոտեցում: Թեպետ ԵՄ-ն սատարում է Ուկրաինայի արևմտյան ինտեգրացիոն ուղին, սակայն չի դադարում փորձեր կատարել ռուս-ուկրաինական հաշտեցման ուղղությամբ³¹: Իհարկե, ԵՄ-ն հիմնախնդրին նայում է առաջին հերթին իր շահերի տեսանկյունից: Նախ, ԵՄ երկրներից շատերն ունեն ենթագետիկ մեծ կախվածություն Ռուսաստանից, և հետո, ապակայունացումը Սև ծովի հարակից շրջաններում միայն վնասում է ԵՄ անվտանգությանը: Սակայն այս ամենը չի նշանակում, որ

ԵՄ-ն աչք է փակում ՌԴ՝ Ուկրաինայի նկատմամբ վարվող քաղաքականության վրա: Ավելին, ԵՄ-ն ներկայում էլ բավականաչափ տնտեսական ու քաղաքական բնույթի պատժամիջոցներ է կիրառում Ռուսաստանի նկատմամբ:

Եթե փորձենք ստեղծված իրավիճակը գնահատել Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական շահերի տեսանկյունից, ապա այստեղ ամեն ինչ չէ, որ միանշանակ է: Ռուսաստանը ձեռք բերեց Ղրիմը, ինչը նրան տվեց ռազմական ու ռազմավարական առավելություն Եվրոպայում, մերձսևծովյան շրջանում: Դրա փոխարեն նա կորցրեց Ուկրաինան, եթե ոչ ընդմիջտ՝ ապա առնվազն երկար ժամանակով: Արդյո՞ք արդարացված է հանուն մեկ բանի մեկ այլի՝ ավելի մեծի կորուստը: Սակայն հիշենք, որ 2008թ.-ից հետո Վրաստանում նույնպես Ռուսաստանին համարում էին իրենց թշնամին, բայց այսօր Ռուսաստանը հանդիսանում է վրացական մի շարք ապրանքների վաճառքի հիմնական շուկան, իսկ Վրաստան այցելող զբոսաշրջիկների թվով ՌԴ քաղաքացիները առաջին եղակում են: Միգուցե և 2014թ. հենց ամենահարմար պահն էր Ռուսաստանի համար Ղրիմը վերադարձնելու համար, քանի որ Ռուսաստանը մեկ օր ստիպված էր գնալու դրան:

Կարծում ենք, որ 2014թ. քաղաքական անհեռատեսություն դրսևորեցին նաև Ուկրաինայի ղեկավարները՝ Պ. Պորոշենկոյի գլխավորությամբ: Վերջիններս փակեցին Ռուսաստանի հետ երկխոսության բոլոր դռները՝ ստիպելով վերջինիս ընտրել վատ ու վատագույն սցենարների միջև, իսկ վերջինս ընտրեց երկրորդը: Մենք չենք արդարացնում Ռուսաստանի քաղաքականությունը կամ կատարվածի մեղքը փորձում բարդել ուկրաինական կողմի վրա, սակայն մեզ համար մեկ բան ակնհայտ է. Ուկրաինան 2014թ.-ին վարվեց «կամ-կամ»-ի սկզբունքով՝ չափազանց վատ հաշվարկելով ՌԴ քայլերն ու հաշվի չնստեղծվ տարածաշրջանում նրա շահերի հետ:

Իսկ այս ամենից Ռուսաստանը պետք է դասեր քաղի. հետխորհրդային տարածքում մրցակցությունն ավելանում է, հատկապես՝ ռազմավարական նշանակության գոտիներում: Այս պայմաններում Ռուսաստանն այս երկրներին «պահելու» երկու ճանապարհ ունի. գրավիչ և փոխշահավետ մեխանիզմ-

³⁰ Այս հարցում ՆԱՏՕ-ում առկա է կարծիքների միջև մեծ բաց: Դաշինքի անդամ երկրներից մեծ մասը սատարում են Ուկրաինայի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու ծրագրի: Սակայն Ֆրանսիան, Գերմանիան և Դաշինքի անդամ այլ ներկայացուցիչներ գտնում են, որ ՆԱՏՕ-ին Ուկրաինայի անդամակցումով ավելի կոժվարանա հակամարտության կարգավորման գործընթացը, և իրավիճակը կարող է դուրս գալ վերահսկողությունից: Բացի այդ, վերոնշյալ երկրները այդքան էլ մեծ խանդավառությամբ չեն լցված Եվրոպայի սրտում ԱՄՆ զինված ուժերի թվաքանակի մեծացման հեռանկարով:

³¹ Տե՛ս *Колтон Т., Сэмюель Ч.*, նույն աշխատությունը, էջ 121-122

ների ձևավորում կամ տնտեսական, քաղաքական ու ռազմական կախվածության մեջ պահում: Ցավոք, փորձը ցույց է տալիս, որ երկրորդ մեխանիզմն առայժմ ավելի նախընտրելի է Ռուսաստանի համար: Միգուցե նաև սրա պատճառն այն է, որ Ռուսաստանը չունի կամ չի կարողանում բավարար միջոցներ տրամադրել առաջին ուղղությամբ աշխատելու համար: Սակայն այլընտրանք չառաջարկելու դեպքում մոտ ապագայում մենք ականատես կլինենք ռուսական քաղաքական հովանուց նոր «հեռացողների» տեսարանի:

Այսպիսով, եթե Ուկրաինայում և նրա շուրջ ստեղծված իրավիճակին նայենք կարճաժամկետ պրիզմայով, ապա, անկասկած, ստեղծված իրավիճակը ձեռնառու չէ Ռուսաստանի համար, սակայն իրերին երկարաժամկետ հեռանկարով նայելու պարագայում կարող ենք միգուցե և ասել, որ Ռուսաստանն ամեն դեպքում շահեց: Սակայն քանի դեռ մենք ականատես չենք եղել ռուս-ուկրաինական հաշտեցման, կարող ենք վստահաբար պնդել, որ այս հակամարտությունում բոլոր հիմնական խաղացողները դեռևս պարտվողի կարգավիճակում են:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Бжезинский З.**, Великая шахматная доска: главенство Америки и её геостратегические императивы, Москва, 2015.

[Brzezinski Z., The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Moscow, 2015]

2. **Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым** о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов, 18 Марта, 2014, հասանելի է՝ <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>

[Agreement between the Russian Federation and the Republic of Crimea on accepting Crimea in Russian Federation and the formation of a new federal subject in Russian Federation]

3. **Колтон Т., Сэмюель Ч.**, Украинский кризис: победителей нет; Россия в глобальной политике; Валдай Клуб, Спецвыпуск, Декабрь 2017.

[Kolton T., Samuel Ch., Ukrainian Crisis: there are no winners; Russia in Global Politics, Valday Club, December, 2017]

4. **Концепция внешней политики Российской Федерации**, 15 июля 2008 г., հասանելի է՝

<http://kremlin.ru/acts/news/785> [Russian Federation Foreign Policy Strategy, adopted July 15, 2008]

5. **Протокол** по итогам консультаций Трёхсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины Петра Порошенко и инициатив Президента России Владимира Путина, 01 Сентября, 2014, հասանելի է՝ <https://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>

[Protocol of the Consultative Group of the Third Meeting of the United Nations High Commissioner for Refugees, the President of Ukraine Petra Poroshenko and the Initiative President of RF Vladimir Putin]

6. **Эмерсон М., Блокманс С.**, Углубление отношений между ЕС и Украиной; Киев 2016.

[Emerson M., Blockmans S., Deepening relations between EU and Ukraine, Kyiv, 2016]

7. **Brzezinski Z.**, Ultimately Ukrainian independence can only be built and sustained by the Ukrainian people themselves, March 31, 1998, հասանելի է՝

<https://day.kyiv.ua/en/article/personality/zbigniew-brzezinski-ultimately-ukrainian-independence-can-only-be-built-and>

8. **European Security Strategy**, A secure Europe in a better world, December, 2003, հասանելի է՝

<https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/european-security-strategy-secure-europe-better-world/>

9. **Gwendolyn S.**, To Be or Not to Be? Ukraine's Minsk Process: An agreement to alleviate the conflict in eastern Ukraine has broken down. How can the peace process be revived?

<https://carnegieeurope.eu/strategieurope/62939>

10. **Kapitonenko M.**, Managing the Ukrainian crisis: a challenge for European security, Kyiv 2016

<https://journals.umcs.pl/we/article/download/5578/3830>

11. **Kofman M., Migacheva K., Nichiporuk B.**, Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine, Rand Corporation, Santa Monica 2017.

12. **Memorandum on Security Assurances** in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, December 5, 1994, հասանելի է՝

<http://www.pircenter.org/media/content/files/12/13943175580.pdf>

13. **The European Neighbourhood Policy (ENP)**, հասանելի է՝

<https://www.euneighbours.eu/en/policy/european-neighbourhood-policy-enp>

14. **UN Security Council Resolution S/2014/189**, March 15, 2014, հասանելի է՝

https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2014/189

15. **UN General Assembly Resolution A/RES/68/262**, March 27, 2014, հասանելի է՝

https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262

16. **Wozniak M.**, The Ukraine Crisis and Shift in US Foreign policy, International Studies Interdisciplinary Political and Cultural Journal, Vol. 18, No. 2/2016.

Հավաքների ազատության իրավունքը հիմնարար այլ իրավունքների իրացման համատեքստում

Մաֆարյան Ա. Գ.

*Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության կրթահամալիրի ակադեմիայի
իրավաբանական ֆակուլտետի Պետության և իրավունքի տեսության և
սահմանադրական իրավունքի ամբիոն (Հայաստան, Երևան)
safamalya@mail.ru*

Վճռորոշ բառեր՝ հավաքների ազատություն, Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարան, օրենսդրություն, իրականացում, նորմերի մրցակցություն, իրավակիրառ պրակտիկա

Право на свободу собраний в контексте реализации основных прав

Сафарян А.Г.

*Кафедра теории государства и права и конституционного права юридического факультета
Академии Образовательного комплекса полиции Республики Армения (Армения, Ереван)
safamalya@mail.ru*

Резюме: В научной статье обсуждаются свобода собраний в контексте реализации основных прав, включая международную правоприменительную практику. По мнению автора само право может считаться ценным, но это можно оценить по необходимости реализации прав и различных обстоятельств. В конце статьи подчеркивается роль разумного баланса между правом на свободу собраний и защитой основных прав и свобод в общественных интересах.

Ключевые слова: Свобода собраний, Европейский суд по правам человека, законодательство, реализация, конкуренция норм, правоприменительная практика.

The Right of Freedom of Assembly in the Context of the Realization of Fundamental Rights

Safaryan A.G.

*Chair of theory of state and law and constitutional law, Law faculty of Police Academy of Educational
Complex of Police of the Republic of Armenia (Armenia, Yerevan)
safamalya@mail.ru*

Abstract: The freedom of assembly in the context of the realization of fundamental rights, including the international law application practice are discussed in the scientific article. According to the author, the right can be itself considered valuable, but the last can be assessed by the necessity of realizing other rights and taking into consideration various circumstances. At the end of the article the role of a reasonable balance between the right of freedom of assembly and the protection of fundamental rights and freedoms in the public interest are emphasized.

Keywords: Freedom of assembly, European Court of Human Rights, legislation, realization, competitive norms, law application practice.

Իրավական պետության առանցքային արժեքներից է խաղաղ հավաքների ազատության ճանաչումը և պաշտպանությունը, այն, թերևս, յուրաքանչյուր ժողովրդավարական համակարգի անքակտելի բաղադրիչներից է և կոչված է իրավական հնարավորություն ընձեռելու քաղաքացիներին, որպեսզի վերջիններս անմիջականորեն ներգրավված լինեն պետական կառավարման գործընթացին՝ ազատ, հրապարակայնորեն հայտնելով իրենց տեսա-

կետը՝ հանրային իշխանության տիրույթում գտնվող առանցքային հարցերի առնչությամբ:

Հավաքների ազատության իրավունքի պաշտպանությունն անխուսափելիորեն էական նշանակություն է ձեռք բերում, հատկապես այն երկրներում, որտեղ դեռևս ժողովրդավարության կայացման հարցում առկա են լրջագույն խնդիրներ, այն միտված է ոչ միայն երաշխավորելու ժողովրդավարության արդյունքները, այլև հանդես գալու, որպես ժողո-

վրդավարության կայացման ու զարգացման կարևորագույն նախադրյալ: Հանրահավաքների ազատությունը անմիջական առնչություն ունի հանրային իշխանության հետ, այն, բնականաբար ուղղված է հանրային իշխանության դեմ, ուստի այդ ազատության նկատմամբ վերաբերմունքը կարող է ընկալվել, որպես այդ ազատության նկատմամբ պետության վերաբերմունքի հիմնարար ցուցիչ՝ հատկապես, հանդուրժողականության աստիճանը կանխորոշելու տեսանկյունից:

Ընդհանրապես, հանրային իշխանության խոցելիությունը «բացահատող» իրավունքներն ու ազատությունները իրենց երաշխավորման աստիճանով, կարող են դիտարկվել, որպես յուրահատուկ ցուցիչ՝ ժողովրդավարության վիճակը համարժեք գնահատելու, ինչպես նաև պետության ողջ ներքին քաղաքականության բնույթը պարզելու տեսանկյունից: Մյուս կողմից, հակված չեն այն մտայնությանը, որ անվերապահ հանդուրժողականությունը պետք է դիտարկել իբրև հանրային իշխանության իրավաչափ գործունեություն: Այս հարցում ցանկացած ծայրահեղ մոտեցում հղի է նույն մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների խոցելությամբ, հանրային իշխանությունը պարտավոր է ցուցաբերել բացառապես համաչափ վերաբերմունք, որպեսզի մի կողմից երաշխավորվեն բոլոր այն իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք այս կամ այն կերպ «անհանգստություն» են պատճառում հանրային իշխանությանը, մյուս կողմից՝ դրանց նկատմամբ հանդուրժողականությունը չպետք է հանգեցնի այլոց իրավունքների ոտնահարմանը և Սահմանադրությամբ պաշտպանվող մյուս հանրային արժեքների անտեսմանը:

Հավաքների ազատությունը շահեկան է հանրային իշխանության համար նաև այն տեսանկյունից, որ այն հնարավորություն է տալիս բացահայտելու մարդկանց իրավագիտակցությունը, ներքին և արտաքին քաղաքականության առանցքային հարցադրումների նկատմամբ հանրության մոտեցումները: Խընդիրն այն է, որ այս հարցում պետությունը, մեր կարծիքով, ունի երկակի գործառույթ, մասնավորապես, պետությունը մի կողմից օբյեկտիվորեն ձգտում է հանրության մեջ ձևավորել իր տեսանկյունից ընդունելի ակնկալիքներ, մյուս կողմից՝ ծավալել այնպիսի գործունեություն,

որի արդյունքում կբավարարվեն այդ ակնկալիքները: Այս համատեքստում հանրային իշխանությունը կարիք ունի հստակ պարզելու, թե իր կողմից «թելադրվող» ակնկալիքները որքանով են արմատացել հանրության շրջանում, ինչպես նաև այն, թե որքանով է այդ ակնկալիքների ապահովման ուղղությամբ պետության քաղաքականությունը գնահատվում բավարար:

Իհարկե, վերը նշված հարցադրումների պատասխանները կարելի է ստանալ սոցիոլոգիական հարցումների միջոցով, սակայն որքան էլ, որ այդ գործիքը համապատասխանի արհեստավարժության բարձր աստիճանի, միևնույն է, հավաքների ազատությունը հնարավորություն է տալիս առավել համարժեք պատկերացում ունենալու նույն այդ հարցադրումների առնչությամբ հանրության տրամադրությունների վերաբերյալ: Չպետք է անտեսել նաև, որ մարդկանց իրավագիտակցության ձևավորման միակ աղբյուրը բնավ պետության քաղաքականությունը չէ, այն գտնվում է ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին բազում ազդակների ներքո, ինչը ևս ընդգծում է հավաքների ազատության նկատմամբ հնարավորինս համարժեք քաղաքականություն մշակելու անհրաժեշտությունը:

Այսպիսով, հավաքների ազատությունը քաղաքացիական հասարակությունում հարկ է ընկալվել, որպես յուրօրինակ հաղորդակցության միջոց՝ հանրային իշխանության մարմինների և քաղաքացիների միջև, հնարավորություն ընձեռելով, որպեսզի հանրությանը և հանրային իշխանության մարմիններին ներկայացվի գաղափարների, կարծիքների և առաջարկությունների ողջ հանրագումարը՝ իր բոլոր երանգներով հանդերձ:

Այս համատեքստում, հատկապես, հանրային իշխանության կողմից կիրառվող սահմանափակումների սահմաններն ու եղանակները ճշգրտելու տեսանկյունից, մեր դիտարկման առանցքն ընդգրկում է հավաքների ազատության և մարդու այլ իրավունքների ու ազատությունների հարաբերակցության շրջանակը, ինչի առնչությամբ մասնագիտական գրականության մեջ կիրառելի է հիմնական իրավունքների մրցակցություն եզրույթը: Նկատենք, որ վերջինս առկա է, երբ Սահմանադրությամբ ամրագրված հիմնական իրավունքներն այս կամ այն իրավիճակում հայտ-

նվում են մրցակցային հարթության վրա, երբ հարկ է լինում միանշանակ որոշել, թե այդ հիմնական իրավունքներից որին և ինչ չափով կարող է նախապատվություն տրվել: Այն, որ հիմնական իրավունքների իրացման տեսանկյունից գործնականում հաճախ է ծագում այն հարցը, թե որքանով են դրանք հակասում այլոց իրավունքներին ու շահերին, գրեթե տարակարծության տեղիք չի տալիս, սակայն լրջագույն և իրարարմերժ կարծիքներ են հայտնվում այն առնչությամբ, թե որչափով և որ դեպքերում կարող են սահմանափակվել հիմնական իրավունքները, երբ դրանք դիտարկվում են այլ հիմնական իրավունքների իրացման համատեքստում:

Նախ, անհրաժեշտ ենք համարում ելակետ ընդունել մեր այն մոտեցումը, որ Սահմանադրությունը ևս առանձին դեպքերում չի ամրագրում այնպիսի հիմնադրություններ, որոնք հնարավորություն կտալին անարգել և միանշանակ պատասխանելու իրավունքների մրցակցությանն առնչվող հարցադրումներին: Այսպես, Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի համափայն. «Մարդն ազատ է անելու այն ամենը, ինչը չի խախտում այլոց իրավունքները և չի հակասում Սահմանադրությանը և օրենքներին»: Այս նորմից բխում է, որ փաստորեն ազատ գործելու իրավունքը չի կարող կիրառելի համարվել, եթե այն հանգեցնում է այլոց իրավունքների ցանկացած խախտմանը, մինչդեռ՝ գործնականում սա անխուսափելիորեն կարող է հանգեցնել անհարկի ծայրահեղ իրավիճակների, բացառելով իրավունքների մրցակցության որևէ դրսևորում: Վերջին հաշվով, հիմնական իրավունքների և ազատությունների մի սովոր հատված բացարձակ չէ, ուստի դրանց մասնակի, ոչ էական խախտումները կարող են և իրավաչափ, թույլատրելի համարվել, եթե դրանք մրցակցության մեջ են հայտնվում այնպիսի իրավունքների իրացման հետ, որոնք նախատեսված չեն իրավական ակտերով, բայց և արգելված էլ չեն: Հավելենք նաև, որ հիշյալ 39-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթը բնավ չի վերաբերում սոսկ հիմնական իրավունքներին: Քննարկենք մի այսպիսի հիպոթետիկ իրավիճակ. ազգային ավանդույթներով պայմանավորված, հարսանիքի ծիսակատարության շրջանակներում ողջամիտ կարճ ժամանակով բարձր երաժշտություն է հնչեցվում բնակելի շենքի բակում, բնականաբար,

խաթարելով մարդկանց հանգստի իրավունքը: Ինչ խոսք, այսպիսի միջոցառում նախաձեռնելը հստակ սահմանված չէ, որպես իրավունք, սակայն չի էլ արգելված, մյուս կողմից՝ դրանից չի բխում, որ, եթե այն ցանկացած դեպքում հանգեցնում է այլոց իրավունքների խախտմանը, ապա անվերապահորեն պետք է դիտարկել, որպես իրավաչափ:

Նման մրցակցության դեպքում գործում է «lex specialis» հիմնադրույթի գերակայության ընդհանուր կանոնը, ըստ որի՝ հատուկ հիմնական իրավունքին վերաբերող միջամտությունն այլևս չի ստուգվում ավելի ընդհանուր հիմնական իրավունքի դրույթների չափանիշի հիման վրա: Հիմնական իրավունքի երկու դրույթների միջև նման հարաբերությունն առկա է, երբ հիմնական իրավունքի հատուկ դրույթի կիրառելիության յուրաքանչյուր դեպք միաժամանակ անհրաժեշտաբար բավարարում է նաև ավելի ընդհանուր, նաև այլ դեպքեր ներառող հիմնական իրավունքի դրույթի նախադրյալների¹:

Իրավակիրառ պրակտիկան վկայում է, որ հավաքների ազատության իրավունքի իրացման ընթացքում ևս հնարավոր է այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների խախտման իրական վտանգ, ինչն արտահայտվում է հանրության շահերի բախմամբ և (կամ) այլոց սահմանադրական իրավունքների (և ոչ միայն) հնարավոր ոտնահարմամբ: Ինքնին հասկանալի է, որ հասարակական վայրում տեղի ունեցող ցանկացած հավաք կարող է առաջ բերել մարդկանց բնականոն կյանքի որոշակի անհարմարություններ: Հարկ է նկատել, սակայն, որ հավաքի մասնակիցներ չհանդիսացող անձանց նման անհարմարություններ պատճառելն ինքնին չի նշանակում, որ հավաքը կորցնում է իր խաղաղ բնույթը, քանի որ անհարմարության որոշակի դրսևորումներ կարող են հանդիսանալ պարզապես ցույցի բնականոն հետևանք՝ չհանգեցնելով այլոց իրավունքների էական խախտումների, ինչպես վկայակոչված է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումներում, մասնավորապես՝ «Գա-

¹ Միխայել Զաքս «Գերմանիայում հիմնական իրավունքների ընդհանուր ուսմունքի հիմունքները» Երևան 2018 էջ 89:

լստյանն ընդդեմ Հայաստանի» և «Բուկտան և այլոք ընդդեմ Հունգարիայի» գործերով²:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը հանգել է այն եզրակացության, որ դժվար է պատկերացնել անադմուկ մեծածավալ քաղաքական ցույց, որտեղ հազարավոր մարդիկ արտահայտում են իրենց կարծիքը՝ ոչ թե բռնության կոչեր հնչեցնելով, այլ՝ լոզունգներ վանկարկելով: Միաժամանակ Դատարանը նշում է, որ բացակայում են այն ապացույցները, որոնք կհաստատեն, որ ցուցարարները սպառնացել են խախտել հասարակական կարգը հավաքի ընթացքում արտահայտած զգալի անհանգստությամբ, ինչը բնորոշ է հանրային վայրերում կազմակերպված բոլոր հրապարակային միջոցառումներին:

Հարկ է նշել, որ իրավապահ մարմինների գործունեության ընթացքում իրավական արժեքներից որևէ մեկին նախապատվություն տալը կարող է լուրջ բացթողումների տեղիք տալ նրանց առջև դրված՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության գերխնդիրը լուծելիս: Հարցադրումը վերաբերում է իրավակիրառ պրակտիկայի այն դրսևորումներին, որոնք երկմտանքի տեղիք են տալիս կոնկրետ իրավիճակում որոշելու՝ հավաքի ազատության իրավունքն է գերակա, թե՞ հանրության շահերն ու այլոց սահմանադրական իրավունքները:

Մեր դիրքորոշումը տվյալ դեպքում հետևյալն է՝ հարկ է նկատի ունենալ, որ որպես չափանիշ պետք է ընդունել ոչ միայն իրավունքը կամ ազատությունը, այլև այն, թե դրա իրացման արդյունքում ինչ չափով է խոցելի դառնում մրցակցության մեջ գտնվող իրավունքը: Միաժամանակ, հարկ է գնահատել, թե տվյալ իրավիճակում, որքանով է օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ վիճարկվող իրավունքի իրացումը. խնդիրն այն է, որ ինքնին իրավունքը կարող է համարվել խիստ արժեքավոր, բայց կոնկրետ իրավիճակում կարող է գնահատվել, որ բացակայում է դրա իրացման այնպիսի խիստ անհրաժեշտություն, որի հաշվառմամբ

հարկ լինի թույլատրելի դիտարկել այլոց որոշ իրավունքների ոչ էական խախտումները:

Ինչպես արդեն նկատեցինք, հասարակական վայրում տեղի ունեցող ցանկացած հավաք կարող է առաջ բերել որոշակի անհարմարություններ ամենօրյա կյանքում, մասնավորապես խոչընդոտել այլ անձանց գործունեությանը, տրանսպորտային միջոցների, հետիոտնի շարժին և այլն: Այս իրավիճակները կարող են աղերսներ ունենալ մի շարք սահմանադրական իրավունքների (օրինակ՝ ազատ տեղաշարժի իրավունքը, սեփականության իրավունքը և այլն) հետ: Այս իսկ պատճառով կարծում ենք, որ անձի՝ հավաքների ազատության իրավունքի իրացմամբ արտահայտվող խախտումներին, հանրային իշխանության մարմինները պարտավոր են որոշակի հանդուրժողականությամբ վերաբերել՝ հիմքում ունենալով Սահմանադրությամբ ամրագրված համաչափության սկզբունքը:

Անշուշտ, քննարկվող հարցադրման իրավական արժեքի տեսանկյունից, կարևոր են Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի նախադեպային դատական ակտերում արտահայտված իրավական դիրքորոշումները, մասնավորապես՝ «Աշուղյանն ընդդեմ Հայաստանի», «Կուզնեցովն ընդդեմ Ռուսաստանի» և «Օյա Ատամանն ընդդեմ Թուրքիայի» գործերով³: Այդ որոշումներում Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանն ընդգրծում է իշխանությունների կողմից խաղաղ հավաքների նկատմամբ որոշակի հանդուրժողականություն ցուցաբերելու կարևորությունը, եթե հավաքի ընթացքում ցուցարարները բռնի գործողություններ չեն կատարել, բացակայել է անհարկի աղմուկը կամ բռնություն հրահրելը՝ չգրկելով Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին Եվրոպական Կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածով

² St' u Application no 26986/03, Galstyan v. Armenia Judgment of 15 November 2007 Para. 90 (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-83297"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019), Application no 25691/04 Bukta and Others v. Hungary Judgment 17 July 2007 Para 37 (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-81728"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019).

³ St' u Application no. 33268/03, Achouguian v.Armenia, Judgment of 17 July 2008. Para. 92, (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-87642"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019), Application no. 74552/01, Oya Ataman v. Turkey, Judgment of 5 December 2006. Para. 42 (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-78330"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019), Application no 10877/04, Sergey Kuznetsov v. Russia Judgment of 23 October 2008 Para 44 (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-89066"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019).

երաշխավորված հավաքների ազատությունը՝ իր ողջ էությունից⁴:

Հիշյալ մոտեցումը, ընդհանուր գծերով, արտացոլված է նաև հայրենական օրենսդրությամբ, որտեղ որպես հավաքի վայր է նշվում պետական, համայնքային կամ մասնավոր սեփականություն հանդիսացող բացօթյա տարածքը (փողոց, մայր, հրապարակ, այգի, պուրակ և այլն) կամ շինությունը, որը հավաքի անցկացման նպատակով մատչելի է յուրաքանչյուրի համար⁵: Կարծում ենք, իրատեսական ու հիմնավորված կարելի է համարել այն մոտեցումը, ըստ որի՝ բացօթյա տարածքները, իրավամբ, կարող են հարթակ հանդիսանալ ինչպես տարատեսակ գործունեություն իրականացնելու, այնպես էլ հավաքների կազմակերպման համար: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ Սահմանադրությամբ հանրային իշխանության վրա դրված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները հարգելու ու պաշտպանելու պարտականությունն այս դեպքում արտահայտվում է պետության՝ հավաքին մասնակցելու ցանկություն ունեցող բոլոր անձանց ներկայության և համապատասխան պայմանների ստեղծման ապահովման պարտականությամբ, որտեղ հասարակական հարթակը ոչ թե հավաքի կազմակերպիչների շահերին է ծառայում, այլ երկու կամ ավելի անձանց հնարավորություն է ընձեռնում՝ հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի շուրջ ընդհանուր կարծիք ձևավորելու և այն հրապարակայնորեն արտահայտելու:

Այս իմաստով նպատակահարմար ենք համարում քննարկել նաև հավաքների ազատության և ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի իրացման համադրությունը: Սահմանադրությունը ամրագրում է, որ ՀՀ տարածքում օրինական հիմքերով գտնվող յուրաքանչյուր ոք ունի ազատ տեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու իրավունք⁶: Չնայած տարածաշրջա-

նային և միջազգային իրավական ակտերում առկա որոշակի բովանդակային տարբերություններին, մեկնաբանվող իրավունքի ընդհանրական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս այն ընկալելու լայն իմաստով՝ ներառելով նաև տրանսպորտային միջոցներով ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը: Սակայն հետիոտնի շարժի և տրանսպորտային միջոցների անխափան երթևեկության ապահովմանն ուղղված խաղաղ հավաքների ազատության թույլատրելի սահմանները ուրվագծելու և վերը նշված իրավունքների իրացման առաջնահերթությունը պարզելու համար, ցանկալի է գնահատել հավաքների ազատության սահմանափակման նպատակների համաչափությունը և անհրաժեշտությունը:

Մեր կարծիքով, անձի ազատ տեղաշարժվելու իրավունքի իրացմանը հավաքներ կազմակերպելով միջամտելը կարելի է իրավաչափ համարել, եթե հանրային հավաքի յուրաքանչյուր մասնակից իր իրավունքը կենսագործում է ողջամիտ՝ դիտավորությամբ այն չի հանգեցնում հասարակական կարգի խախտմանը և այդ իրավունքը միտումնավոր չի օգտագործում ի վնաս երթևեկության այլ մասնակիցների: Այս հարցադրումներին սպառնիչ պատասխան տալու նկատառումով, հարկ է յուրաքանչյուր դեպքում գնահատել հրապարակային միջոցառման նպատակը, դրանով պայմանավորված եղանակները և այլն:

Հարկ նկատել, որ Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումներում տրանսպորտային միջոցների անխափան տեղաշարժի ապահովումը քննարկվում է որպես հավաքների ազատության սահմանափակման իրավաչափ նպատակ, այսինքն՝ այն իր նշանակությամբ համեմատվում է խաղաղ հավաքների կոնվեցիոն իրավունքի հետ⁷: «Բեռլադիրն և այլոք ընդդեմ Ռուսաստանի» գործում Մոսկվա քաղաքի իշխանության մարմինները մերժել էին հավաքի կազմակերպիչներին կոնկրետ վայրում հանրային հավաք կազմակերպելը, հղում անելով այն հանգամանքի վրա, որ այն կարող

⁴ Տե՛ս «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» 1950թ. նոյեմբերի 4-ի Եվրոպական կոնվենցիա, հոդված 11 (ՀՀ ՊՏ2002/17 (192)05.06.02, հոդ. 367):

⁵ Տե՛ս «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ 2011 թ. ապրիլի 14-ի օրենքը, հոդված 2, մաս 4-րդ (ՀՀՊՏ 2011.04.22/23(826) Հոդ.452, 02. 05. 2011) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-78330"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)).

⁶ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 40 (Ընդունվել է 1995 թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով: Սահմանադրությո-

յան փոփոխությունները կատարվել են 2005 թ. նոյեմբերի 27-ի և 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի ՀՀ հանրաքվեներով, ՀՀՊՏ Հատուկ թողարկում, Հոդ. 1118, 21. 12. 2015):

⁷ Տե՛ս Application no. 34202/06 Berladir and others v. Russia, Judgment of 12 July 2012. Paras. 30, 58, 61 (հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.pravosudie.biz/189358> 05.02.2019).

է խոչընդոտել տրանսպորտային միջոցների կայանմանը, ինչպես նաև հետիոտների շարժին և տրանսպորտային միջոցների տեղաշարժին ամբողջ քաղաքի կենտրոնում: Ընդ որում, Եվրոպական դատարանի գնահատմամբ «մասնակիցների անվտանգությունը» և «հետիոտների շարժի և տրանսպորտային միջոցների տեղաշարժի խոչընդոտներից խուսափելու անհրաժեշտությունը» կարող են բավարար հիմքեր հանդիսանալ մերժելու հանրային միջոցառման անցկացումը նախընտրելի վայրում: Այսպիսով, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը կենտրոնական փողոցներում անխափան երթևեկելու հետիոտների և տրանսպորտային միջոցների վարորդների իրավունքը դասել է «այլոց իրավունքների և ազատությունների» շարքին:

Այնուամենայնիվ, իրավակիրառ պրակտիկայում դժվար է տարբերակել իրավաչափ սահմանափակումների չափանիշները լրացուցիչ միջամտությունից: Ընդ որում, սահմանափակումների վերաբերյալ օրենսդրական կարգավորումները վերաբերում են միայն այն հիմնադրույթներին, թե որ վայրերում չի կարելի կազմակերպել և իրականացնել հավաքներ⁸, իսկ մշակված դատական պրակտիկա այս ուղղությամբ դեռևս չկա: Հարցին առավել ընդլայնված մոտեցում է արտահայտել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը «Բառակոն ընդդեմ Ֆրանսիայի» գործով⁹: Դատարանը ճանաչում է, որ հանրային վայրում տեղի ունեցող ցանկացած իրադարձություն ամենօրյա կյանքում կարող է առաջ բերել որոշակի անհարմարություններ, այդ թվում՝ երթևեկության խափանում: Սակայն հավաքներ կազմակերպելու ժամանակ տրանսպորտային միջոցների տեղաշարժի ընհանուր շրջափակումը կարող է համարվել «սովորական անհարմարության» սահմանների անցում: Այս դեպքում, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում հավասարակաշռություն ապահովել հասարակության և անձի հակամար-

տող շահերի պաշտպանության միջև, առաջնահերթությունը որոշվում է յուրաքանչյուր կոնկրետ գործով՝ առանձնացնելով հանրային իշխանության մարմինների գործելակերպի ուղենիշ հանդիսացող մի շարք հանգամանքներ՝ «անհարմարությունների» ծավալը (մասնակիցների քանակը, երթևեկության շրջափակման աստիճանը), հանրային հավաքի շարունակականությունը (ինչքան երկար է տևողությունը, այնքան միջամտման անհրաժեշտությունը՝ մեծ), օրվա մեջ ինտենսիվ երթևեկության ժամանակահատվածը, այլընտրանքային երթուղիների առկայությունը, սահմանափակման միջոցների բնույթը և այլն:

Այս համատեքստում նպատակահարմար է քննարկել նաև հավաքների ազատության իրավունքի իրացման և հանրային իշխանության կողմից հասարակական կարգի և անվտանգության ապահովման պարտականության հարաբերակցության հիմնախնդիրները: Հասարակական կարգը բոլոր սոցիալական կարգավորիչների (իրավական, բարոյական, կոորպորատիվ նորմեր և այլն) անվերապահ իրացման հիման վրա ձևավորված հասարակական բոլոր հարաբերությունների կանոնակարգված համակարգ է: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը (30.03.2012թ) արտահայտել է իր դիրքորոշումը «հասարակական կարգ» եզրույթի վերաբերյալ՝ նշելով, որ «հասարակական կարգն» ընկալվում է երկու իմաստով՝ լայն և նեղ: Լայն իմաստով հասարակական կարգը հասարակության մեջ առկա սոցիալական կապերի և հարաբերությունների համակցությունն է, որը ձևավորվում է սոցիալական, իրավական և բարոյական նորմերի գործողության արդյունքում: Նեղ իմաստով հասարակական կարգն ընկալվում է, որպես հասարակական նշանակության վայրերում (տրանսպորտային միջոցների կայանատեղիներում, օդանավակայաններում, շուկաներում, պուրակներում, այգիներում, կինոթատրոններում և այլն) այնպիսի իրադրության առկայություն, որի պայմաններում ապահովված է քաղաքացիների արժանավայել վարքագիծը, կազմակերպությունների, հիմնարկների և հասարակական նշանակության այլ օբյեկտների բնականոն աշխատանքը, ինչպես նաև այդ վայրերում գտնվող անձանց ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիությունը:

⁸ Տե՛ս «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ 2011 թ. ապրիլի 14-ի օրենքը, հոդված 19-րդ (ՀՀՊՏ 2011.04.22/23 (826) Հոդ.452, 02. 05. 2011) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"itemid\":\[\"001-78330\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\)).

⁹ Տե՛ս Application no. 31684/05 Barrako v. France, Judgment of 05 July 2009. Paras. 39-41 (հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/12071354/> 05.02.2019).

Ի տարբերություն վերոնշյալի, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ և Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից մշակված «Խաղաղ հավաքների ազատության ուղեցույցում» «հասարակական կարգ» եզրույթը դիտարկվում է իբրև անորոշ հասկացություն¹⁰՝ այն մեկնաբանելու համար հիմք ընդունելով Գերմանիայի դաշնային սահմանադրական դատարանի արտահայտած իրավական դիրքորոշումը¹¹, որտեղ «հասարակական կարգը» մեկնաբանվում է, որպես չգրված կանոնների ամբողջություն, որոնց պահպանումը համապատասխանում է այդ ժամանակահատվածում գործող սոցիալական և էթիկայի նորմերի պահանջներին՝ համարվելով անհրաժեշտ պայման մարդու կենսապահովման համար որոշակի տարածքում և մարդկային հանրությունում: Իհարկե, այդ մեկնաբանությունը չի կարող ծառայել որպես խաղաղ հավաքներ արգելելու արդարացում, սակայն որոշակի հանգամանքներում օրենքով նախատեսված կարգով հավաքների ազատությունը կարող է սահմանափակվել, երբ հավաքի մասնակիցները իրենք կամ այլոց սաղորելու միջոցով հակաիրավական արարքներ կամ բռնություն իրականացնեն:

Որպես կանոն, նկատենք, որ հասարակական կարգի պահպանությունը հաճախ է ուղեկցվում անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությամբ: «Ազգային անվտանգության մարմինների մասին» օրենքը, մասնավորապես ամրագրում է «ազգային անվտանգություն» հասկացությունը¹²՝ սահմանելով, որ. «ՀՀ ազգային անվտանգությունը պետության և հասարակության այնպիսի կացությունն է, երբ ապահովված է անձի, հասարակության և պետության անվտանգությունը, երկրի տարածքային ամբողջականությունը, ինքնիշխանությունը, սահմանադրական կարգը, տնտեսության բնականոն զարգացումը, հասարակության նյութական և հոգևոր արժեքների, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների, շրջակա միջավայրի պաշտպա-

նությունը ներքին և արտաքին սպառնալիքներից»¹³: Այս դեպքում իրավական գնահատական տալիս՝ նպատակահարմար է հաշվի առնել ոչ միայն ստեղծված իրավիճակը, իրավունքի իրացման եղանակը և հավաքի նպատակը, այլև մասնակիցների հույզերը և զգացմունքները, ինչը կարող է իրական վտանգի սպառնալիք ստեղծել հասարակական կարգի և անվտանգության ապահովման համար: Հարցադրումը վերաբերում է «հավանական» վտանգը «իրականի» վերածվելու գործընթացին: Քանի որ գործնականում դժվար է որոշել, թե հավաքի կազմակերպիչները և մասնակիցները որքանով են կարողանում վերահսկել հավաքի ընթացքը և արդյո՞ք անխուսափելի չեն անկարգությունները և բռնությունը:

Այս համատեքստում թե՛ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, թե՛ Սահմանադրության 44-րդ հոդվածի 5-րդ մասը, թե՛ «Հավաքների ազատության մասին» օրենքի 5-րդ հոդվածը ամրագրում են, որ հավաքների ազատությունը կարող է սահմանափակվել օրենքով սահմանված կարգով՝ հասարակական կարգը և պետական անվտանգությունը պաշտպանելու նպատակով: Սակայն սահմանափակման հիմքերը ամրագրելուց զատ, անհրաժեշտ է կարևորել հավաքների ընթացքում ռիսկերը գնահատելու գործընթացը¹⁴: Այն իր մեջ կարող է ներառել հավաքի մասնակիցների հավանական կամ այլընտրանքային վարքագծի դրսևորման կանխատեսումները, հավաքի մասնակիցների սպասվող թիվը, նրանց գործողությունները արտակարգ իրավիճակներում և նեգատիվ զարգացումների ընթացքում և այլն:

Նկատենք, որ պետությունը հասարակական կարգն ու անվտանգությունը ապահովելու շրջանակներում կոնկրետ տարանջատում է հավաքի բնականոն և խաղաղ ընթացքն ապահովելու պարտականությունը՝ սաղորիչ

¹⁰ St' u <https://www.osce.org/odihr/73405?download=true> OSCE, 2011.

¹¹ St' u Federal Constitutional Court (First Senate) 14 May 1985, 1 BvR 233, 341/811 (հասանելի աղբյուրը՝ <http://germanlawarchive.iuscomp.org/?cat=11&paged=3>).

¹² St' u «Ազգային անվտանգության մարմինների մասին» ՀՀ 2001 թ. դեկտեմբերի 28-ի օրենքը, հոդված 1-ին (ՀՀՊՏ 2002.02.05/6(181) Հոդ.77, 05.02.2002) <https://www.arlis.am/>.

¹³ Կարծում ենք, որ Սահմանադրությամբ ամրագրված պետական անվտանգություն եզրույթը այս դեպքում նույնացված է ազգային անվտանգություն հասկացության հետ:

¹⁴ St' u Права человека и обеспечение правопорядка во время публичных собраний.Руководство БДИПЧ ОБСЕ, 2016, ст. 48

ելությունների ընթացքում անձանց իրավունքներն ու հանրության շահերը պաշտպանելու պարտականությունից: Դա հատկապես դրսևորվում է իրավապահ գործունեության շրջանակներում և արտահայտվում հավաքն արգելելու օրենսդրական ամրագրմամբ:

Որպես օրինակ քննարկենք 2018 թ. Նոյեմբերին Հայաստանում կայանալիք «Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի ԼԳԲՏ քրիստոնյաների ֆորումը»¹⁵: Այն զանգվածային դժգոհության ալիք էր առաջ բերել հանրության տարբեր ներկայացուցիչների մոտ և արտահայտվում էր նրանց բարձր զգացմունքայնությամբ¹⁶՝ իրական վտանգի սպառնալիք ստեղծելով հասարակական կարգն ու անվտանգությունը ապահովելու տեսանկյունից: Արդյունքում ոստիկանությունը հանդես եկավ ֆորումի չեղարկման հայտարարությամբ՝ այն համարելով ոչ նպատակահարմար երկրում անվտանգության ապահովման տեսանկյունից¹⁷:

Այսպիսով, նկատելի է, որ հավաքների ազատությունը մարդու այլ իրավունքների կենսագործման համատեքստում առաջ է բերում հանրության շահերի կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների որոշակի սահմանափակում, ինչն էլ իր հերթին հանդիսանում է հավաքների ազատության իրավունքի իրացման՝ հայտնի չափով անխուսափելի հետևանքը: Սակայն, միևնույն ժամանակ, մշտապես հարկ է գտնել հավաքների ազատության իրավունքի իրացման և հանրային շահերի ու այլոց հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության ողջամիտ հավասարակշռություն՝ վերը նշված չափանիշների կիրառմամբ:

Գրականություն

1. ՀՀ Սահմանադրություն (Ընդունվել է 1995 թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով: Սահմանադրության փոփոխությունները կատարվել են 2005 թ. նոյեմբերի 27-ի և 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի ՀՀ

հանրաքվեներով, ՀՀՊՏ Հատուկ թողարկում, Հոդ. 1118, 21. 12. 2015):

2. «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» 1950թ. նոյեմբերի 4-ի Եվրոպական կոնվենցիա (ՀՀ ՊՏ2002/17(192)05.06.02, հոդ. 367)

3. «Հավաքների ազատության մասին» ՀՀ 2011 թ. ապրիլի 14-ի օրենք (ՀՀՊՏ 2011.04.22/23(826) Հոդ.452, 02. 05. 2011) [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-78330"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

4. «Ազգային անվտանգության մարմինների մասին» ՀՀ 2001 թ. դեկտեմբերի 28-ի օրենքը (ՀՀՊՏ 2002.02.05/6(181) Հոդ.77, 05.02.2002) <https://www.arlis.am/>

5. Միխայել Զաքս «Գերմանիայում հիմնական իրավունքների ընդհանուր ուսմունքի հիմունքները» Երևան 2018

6. Права человека и обеспечение правопорядка во время публичных собраний.Руководство БДИПЧ ОБСЕ, 2016,

7. Application no 26986/03, Galstyan v. Armenia Judgment of 15 November 2007 Para. 90 (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-83297"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019

8. Application no 25691/04 Bukta and Others v. Hungary Judgment 17 July 2007 Para 37 (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-81728"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019).

9. Application no 10877/04, Sergey Kuznetsov v. Russia Judgment of 23 October 2008 Para 44 (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-89066"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019)

10. Application no. 34202/06 Berladir and others v.Russia, Judgment of 12 July 2012. Paras. 30, 58, 61 (հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.pravosudie.biz/189358> 05.02.2019)

11. Application no. 33268/03, Achouguian v. Armenia, Judgment of 17 July 2008. Para. 92, (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-87642"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019)

12. Oya Ataman v. Turkey, Judgment of 5 December 2006. Para. 42 (հասանելի աղբյուրը՝ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-78330"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)) 01.02.2019)

13. Application no. 31684/05 Barrako v. France, Judgment of 05 July 2009. Paras. 39-41 (հասանելի աղբյուրը՝ <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/12071354/> 05.02.2019)

14. Federal Constitutional Court (First Senate) 14 May 1985, 1 BvR 233, 341/811 (հասանելի աղբյուրը՝ <http://germanlawarchive.iuscomp.org/?cat=11&paged=3>).

15. <https://www.osce.org/odihr/73405?download=true> OSCE, 2011.

16. <https://www.a1plus.am/1645356.html>

17. <http://news.am/arm/news/479609.html>

¹⁵ «Արևելյան Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի ԼԳԲՏ քրիստոնյաների ֆորումն» ամենամյա միջոցառում է, որը տեղի է ունենում 2004թ-ից ի վեր:

¹⁶ Տե՛ս <https://www.a1plus.am/1645356.html>

¹⁷ Տե՛ս ՀՀ ոստիկանության պետի հայտարարությունը 06.11.2018 թ. (հասանելի աղբյուրը՝ <http://news.am/arm/news/479609.html> 12.02.2019):

Характер нелинейных флаттерных колебаний упругой прямоугольной пластинки при пост-критических сверхзвуковых скоростях

Петросян В.А., Шмавонян А.А.
Российско-Армянский университет (Армения, Ереван)
vahagpetrosyan1@gmail.com
harut.shmavonyan@gmail.com

Ключевые слова: нелинейные колебания, изотропная пластинка, обтекающий поток, устойчивость аэродинамических систем, флаттер

Առաձգական ուղղանկյուն սալի ոչ գծային ֆլատերային տատանումների բնույթը հետկրիտիկական գերձայնային արագություններում

Պետրոսյան Վ. Ա., Շմավոնյան Հ. Ա.
Հայ-Ռուսական համալսարան (Հայաստան, Երևան)
vahagpetrosyan1@gmail.com
harut.shmavonyan@gmail.com

Ամփոփում: Դիտարկվում է գերձայնային գազով շրջափակվող ուղղանկյուն առաձգական սալի ոչ գծային տատանումները: Ուսումնասիրությունը իրականացվել է հաշվի առնելով ոչ գծային երկու տեսակները՝ աէրոդինամիկ (քառակուսի և խորանարդ) և երկրաչափական (խորանարդ): Հայտնի է [1], որ շրջափակման բացակայության դեպքում սալի ոչ գծային տատանումների հաճախականության կախվածությունը ամպլիտուդայից կրում է խիստ բնույթ, այսինքն՝ ամպլիտուդայի մեծանալուն համընթաց տատանումների հաճախականությունը նույնպես մեծանում է: Ներկայիս աշխատանքում հաստատված է, որ շրջափակման առկայությունը կարող է դառնալ աղբյուր ինչպես քանակային, այնպես էլ որակային փոփոխությունների՝ տվյալ կախման բնույթի համար:

Վճռորոշ բառեր՝ ոչ գծային տատանումներ, առաձգական սալ, շրջափակող գազ, աէրոդինամիկ համակարգերի կայունություն, ֆլատեր:

The nature of nonlinear flutter oscillations of an elastic rectangular plate at post-critical supersonic speeds

Petrosyan V. A., Shmavonyan H. A.
Russian-Armenian University (Armenia, Yerevan)
vahagpetrosyan1@gmail.com
harut.shmavonyan@gmail.com

Abstract: Considered the problem of nonlinear oscillations of an isotropic rectangular plate flown around a supersonic gas flow. The study was conducted taking into account both types of nonlinearity: aerodynamic (quadratic and cubic) and geometric (cubic). It is known [1] that the dependence of the frequency of nonlinear oscillations of a plate on the amplitude in the absence of a flowing stream is rigid, i.e. with increasing amplitude, the oscillation frequency increases. In the present work, it is established that the presence of a streaming flow can become a source of both a quantitative and a qualitative change in the nature of this monotonously increasing dependence.

Keywords: nonlinear oscillations, isotropic plate, ambient flow, stability of aerodynamic systems, flutter.

Введение

Комплекс аэродинамических труб и газодинамических установок содержит более чем 60 установок, обеспечивающих условий полета при скоростях от 10 м/с до чисел, соответствующих $M=25$. Натурные дозвуковые аэродинамические трубы Т-101 и Т-104 дают возможность

проводить испытания крупногабаритных моделей тяжелых летательных аппаратов, маневренных самолетов с различным составом вооружения, натурных крылатых ракет с работающим двигателем, а также исследование аэродинамики, устойчивости, управляемости и флаттера раз-

личных летательных аппаратов при дозвуковых скоростях.

В дозвуковых трубах Т-102 и Т-103 ведут исследования на аэродинамически подобных моделях характеристик самолетов различного назначения.

Вертикальная аэродинамическая труба Т-105 служит для исследования моделей вертолетов и изучения штурманских качеств самолетов.

Трансзвуковые аэродинамические трубы переменной плотности Т-106, Т-112, Т-128 предназначены для исследований моделей военных и гражданских самолетов для окончательной отработки аэродинамики в широком диапазоне чисел Маха (до $M=1,05$ в Т-106 и $M=1,7$ в Т-128) и чисел Рейнольдса.

Труба Т-128 обладает уникальной системой адаптивной перфорации, практически исключая влияние стенок рабочей части на характеристики моделей, а оснащение ее сменными рабочими частями обеспечивает проведение всех известных видов аэродинамических экспериментов и существенно сокращает затраты времени на замену моделей и подготовку экспериментов.

Сверхзвуковые аэродинамические трубы Т-108, Т-109, Т-113, Т-114 служат для изучения моделей сверхзвуковых самолетов и ракет. Исследуются аэродинамические характеристики, устойчивость и управляемость, флаттер, реверс, разделение объектов, аэродинамика силовых установок в широком диапазоне летных чисел Маха (от 0,4 до 6,0).

Наличие в аэродинамической трубе Т-109 многорежимного регулируемого сопла расширяет ее экспериментальные возможности при исследованиях воздухозаборников силовых установок, флаттера ЛА.

Гиперзвуковые аэродинамические трубы Т-116 и Т-117 служат для испытаний моделей гиперзвуковых самолетов, ракет, космических аппаратов при скорости потока числа $M=20$.

Специализированные аэродинамические трубы СВС-2, ТПД и Т-131 служат для отработки аэродинамики силовых установок во всем летном диапазоне скоростей, вплоть до гиперзвуковых.

В вакуумных аэродинамических трубах ВАТ-3, ВАТ-102, ВАТ-103, ВАТ-104 проводятся исследования для создания объектов воздушно-космической техники.

Некоторые из аэродинамических труб ЦАГИ достойны занесения в книгу рекордов Гиннесса. Из них выделяется натурная дозвуковая аэродинамическая труба Т-101 с размером рабочей части 14×24 м, трансзвуковая труба Т-128 с рабочей частью размером $2,75 \times 2,75$ м, сверх- и гиперзву-

ковые трубы Т-116 и Т-117 с рабочей частью диаметром 1 м.

Установки СМГДУ с магнитогидродинамическим разгоном потока до скорости более 8000 м/с или УГСД с мультипликатором давления, в котором достигаются давления торможения в форкамере до 5000 атм, вообще не имеют аналогов в мире.

В составе лаборатории прочности включены залы с силовым полом и необходимое оборудование для статических и ресурсных испытаний натурных конструкций в сборе и отдельных агрегатов, а также электрогидравлические испытательные машины и стенды с усилием от 1 до 2500 т. Зал статических испытаний обладает площадью силового пола 3600 м^2 , а зал ресурсных испытаний — 6300 м^2 .

Комплекс теплопрочностных и акустических камер состоит из термовакуумных установок, установки МАК -1 с размерами камеры $2 \times 1,5 \times 0,25$ м и уровнем генерируемого шума до 162 дБ, реверберационной камеры РК-1500 с испытательным боксом $9 \times 11 \times 14$ м. и уровнем генерируемого шума до 163 дБ, тепло-прочностной вакуумной камеры ТПВК, предназначенной для исследования прочности натурных космических аппаратов. Этот комплекс обеспечивает испытания конструкций при воспроизведении реальных силовых, температурных и акустических нагрузок, действующих на летательные аппараты во всем диапазоне их применения.

Двигательные и компрессорные стенды часто используются для экспериментальных исследований гиперзвуковых воздушно-реактивных двигателей (ГПВРД), комбинированных силовых установок (ТРД+ПВРД, ТРД+ПВРД+ЖРД), процессов горения топлива в до- и сверхзвуковых камерах сгорания (ПВРД и ГПВРД), воздухозаборников и сопел силовых установок с ВРД, систем газоструйного управления ЛА, компрессоров ТРД и ВРД.

Экспериментальная база для исследования динамики полета летательных аппаратов состоит из различных пилотажных стендов, а также вычислительных комплексов для отработки структуры и функционирования цифровых систем управления, моделирования динамики движения аппаратов в реальном времени и др.

Рассмотрим тонкую изотропную прямоугольную пластинку постоянной толщины h . Прямоугольная система координат α, β, γ выбрана так, что координатная плоскость α, β , совпадает со срединной плоскостью пластинки, а координатные оси α и β и направлены по сторонам рассматриваемой пластинки. Пусть, далее, пластинка обтекается с одной стороны сверхзвуковым потоком газа с невозмущенной скоростью

$\vec{u}$, направленной вдоль оси $O\alpha$. Принимаются следующие предположения:

- а) гипотеза Кирхгофа о недеформируемых нормалях [18];
- б) основные предположения теории гибких пластин, считая, что нормальные перемещения сравнимы с толщиной пластинки [1];
- в) избыточное давление газа представляется по приближенной формуле “поршневой теории” [19,20].

На основе принятых предположений получается следующая нелинейная система дифференциальных уравнений движения пластинки [2]:

$$\frac{1}{Eh} \Delta^2 F + \frac{\partial^2 w}{\partial \alpha^2} \frac{\partial^2 w}{\partial \beta^2} - \left(\frac{\partial^2 w}{\partial \alpha \partial \beta} \right)^2 = 0, \quad (1)$$

$$D \Delta^2 w - \frac{\partial^2 w}{\partial \alpha^2} \frac{\partial^2 F}{\partial \beta^2} - \frac{\partial^2 w}{\partial \beta^2} \frac{\partial^2 F}{\partial \alpha^2} + 2 \frac{\partial^2 w}{\partial \alpha \partial \beta} \frac{\partial^2 F}{\partial \alpha \partial \beta} + \rho_0 h \frac{\partial^2 w}{\partial t^2} + \left(\rho_0 h \varepsilon + \frac{\varkappa p_\infty}{a_\infty} \right) \frac{\partial w}{\partial t} +$$

$$+ \varkappa p_\infty \left[M \frac{\partial w}{\partial \alpha} + \frac{\varkappa + 1}{4} M^2 \left(\frac{\partial w}{\partial \alpha} \right)^2 + \frac{\varkappa + 1}{12} M^3 \left(\frac{\partial w}{\partial \alpha} \right)^3 \right] = 0, \quad (2)$$

Здесь

$$D = \frac{Eh^3}{12(1-\mu^2)}, \quad M = \frac{u}{a_\infty}, \quad a_\infty = \frac{\varkappa p_\infty}{\rho_\infty},$$

$w(\alpha, \beta, t)$ – прогиб пластинки, M – число Маха, a_∞ – скорость звука для невозмущенного газа, $\varkappa$ – показатель политропы, μ – коэффициент Пуассона, ρ_0 – плотность материала пластинки, p_∞ и ρ_∞ – давление и плотность газа в невозмущенном состоянии, ε – коэффициент линейного затухания, $F = F(\alpha, \beta, t)$ – функция напряжений.

При исследовании вопросов устойчивости к уравнениям (1)–(2) присоединяются также условия на контуре пластинки, а именно, здесь рассматривается шарнирно опертая по всему контуру прямоугольная пластинка ($0 \leq \alpha \leq a$, $0 \leq \beta \leq b$). Тогда, следуя [2], граничные условия задачи принимаются в виде:

при $\alpha = 0, \alpha = a$

$$w = 0, \quad M_\alpha = -D \left(\frac{\partial^2 w}{\partial \alpha^2} + \mu \frac{\partial^2 w}{\partial \beta^2} \right) = 0, \quad (3)$$

$$S^\beta = 0, T_\alpha^0 = 0, \quad (4)$$

при $\beta = 0, \beta = b$

$$w = 0, \quad M_\beta = -D \left(\frac{\partial^2 w}{\partial \beta^2} + \mu \frac{\partial^2 w}{\partial \alpha^2} \right) = 0, \quad (5)$$

$$S^\alpha = 0, T_\beta^0 = 0, \quad (6)$$

где $T_\alpha^0, T_\beta^0, S^0$ – средние значения усилий на краях пластинки.

Приближенное решение уравнения (2), удовлетворяющее условиям (3) и (5) будем искать в виде [2]

$$w(\alpha, \beta, t) = f_{11}(t) \sin \lambda_1 \alpha \cdot \sin \mu_1 \beta + f_{21}(t) \sin \lambda_2 \alpha \cdot \sin \mu_1 \beta, \quad \left(\lambda_i = \frac{i\pi}{a}, \mu_k = \frac{k\pi}{b} \right). \quad (7)$$

Подставив (7) в (1) найдем функцию F , удовлетворяющую граничным условиям. Для

определения $f_{ik}(t)$ воспользуемся уравнением (2). Подставляя (7) и найденное выражение для F в (2) и применяя метод Бубнова-Галеркина для определения безразмерных неизвестных функций

$x_1 = f_1(t)/h$, $x_2 = f_2(t)/h$ получим следующую нелинейную систему обыкновенных дифференциальных уравнений [2,13]:

$$\begin{aligned} \frac{d^2 x_1}{d\tau^2} + \chi \frac{dx_1}{d\tau} + x_1 - \frac{2}{3} k v x_2 + k v^2 [\alpha_{11} x_1^2 + \alpha_{12} x_2^2 + v x_2 (\beta_{11} x_1^2 + \beta_{12} x_2^2)] + Q x_1 (\gamma_{11} x_1^2 + \gamma_{12} x_2^2) &= 0 \\ \frac{d^2 x_2}{d\tau^2} + \chi \frac{dx_2}{d\tau} + \gamma^2 x_2 + \frac{2}{3} k v x_1 + k v^2 [\alpha_{21} x_1 x_2 + v x_1 (\beta_{21} x_1^2 + \beta_{22} x_2^2)] + Q x_2 (\gamma_{21} x_1^2 + \gamma_{22} x_2^2) &= 0. \end{aligned} \quad (8)$$

Здесь, наряду с безразмерным временем $\tau = \omega_1 t$, введены обозначения

$$\left. \begin{aligned} \omega_i^2 &= \frac{1}{\rho_0 h} \left[D (\lambda_i^2 + \mu_i^2)^2 - \lambda_i^2 p_\alpha^0 - \mu_i^2 p_\beta^0 \right] \quad (i=1,2), \\ k &= \frac{4 \mathfrak{a} p_\infty}{\rho_0 \omega_1^2 h^2}, \quad Q = \frac{h}{16 \rho_0 \omega_1^2}, \quad v = M \frac{h}{a}, \quad \gamma = \frac{\omega_2}{\omega_1}, \quad \chi = \frac{2}{\omega_1} \left(\varepsilon + \frac{\mathfrak{a} p_\infty}{\rho_0 h a_\infty} \right), \end{aligned} \right\} \quad (9)$$

$$\left. \begin{aligned} \alpha_{11} &= \frac{2}{9}(\mathfrak{a}+1), \quad \alpha_{12} = \frac{56}{45}(\mathfrak{a}+1), \quad \alpha_{21} = \frac{16}{45}(\mathfrak{a}+1), \\ \beta_{11} &= \beta_{21} = \frac{\pi^2}{40}(\mathfrak{a}+1), \quad \beta_{22} = \frac{11\pi^2}{70}(\mathfrak{a}+1), \quad \beta_{12} = -\frac{9\pi^2}{70}(\mathfrak{a}+1), \\ \gamma_{11} &= E h (\lambda_1^4 + \mu_1^4), \quad \gamma_{12} = \gamma_{21} = 4 \gamma_{11} + E h \left(\frac{81}{\Delta_{\lambda_1 \mu_2}} + \frac{1}{\Delta_{\lambda_3 \mu_2}} \right) \lambda_1^4 \mu_1^4, \quad \gamma_{22} = E h (\lambda_2^4 + \mu_2^4), \end{aligned} \right\} \quad (10)$$

где ω_1 и ω_2 – частоты первой и второй формы малых собственных колебаний пластинки, v – приведенный параметр скорости.

Решению нелинейной задачи, как правило, предшествует анализ соответствующей линейной задачи. Это объясняется тем, что: а) на основе линейной задачи можно найти критическое значение параметра $v = v_{cr}$ (следовательно и критическое значение скорости обтекающего потока $u_{cr} = a h^{-1} v_{cr} a_\infty$ или $M_{cr} = a h^{-1} v_{cr}$), при котором невозмущенное состояние пластинки становится неустойчивым относительно малых возмущений, и б) указанное критическое значение u_{cr} (или M_{cr} или v_{cr}), будет необходимый и при исследовании задачи устойчивости в нелинейной постановке.

Соответствующая (8) линейная система допускает решения в виде $x_i = y_i \exp(\lambda \tau)$. В случае малых значений v , все характеристические показатели λ лежат в левой полуплоскости комплексного переменного, и тривиальное решение $w = 0$ асимптотически устойчиво по отношению к малым возмущениям. Значение параметра $v = v_{cr}$, при котором два из характеристических показателей становятся чисто мнимыми, а остальные по-прежнему лежат в левой полуплоскости, является критическим и соответствует критической скорости панельного флаттера в линейной постановке этой задачи. Согласно этому, получается следующая формула определения критической скорости флаттера в случае выбранной формы потери устойчивости пластинки [2]:

$$v_{cr} = \frac{3}{4} \frac{\gamma^2 - 1}{k} \sqrt{1 + \frac{2\chi^2(\gamma^2 + 1)}{(\gamma^2 - 1)^2}}. \quad (12)$$

Переходим к исследованию нелинейной задачи, описываемой нелинейной системой (8). Эта система отличается от аналогичных систем устойчивости гибких пластин нагруженных консервативными силами, наличием членов с квадратичными нелинейностями. Указанные члены, имеющие аэродинамическое происхождение, характеризуют несимметричность нелинейности, присущую к задачам устойчивости гибких оболочек. Поэтому, приближенное периодическое решение системы (8) будем искать в виде [10]

Здесь A_i, B_i, C_i – неизвестные постоянные и $\theta = \omega\omega_1^{-1}$ ($i=1,2$); ω – неизвестная частота нелинейных колебаний; точками обозначены члены, содержащие гармоники.

Подставим решение (14) в систему (8) и приравняем к нулю коэффициенты при свободном члене, $\cos\theta\tau$ и $\sin\theta\tau$ (члены, содержащие гармоники пренебрегаются). Получающаяся при этом система нелинейных алгебраических уравнений довольно громоздка для исследования и здесь не приводится. Для получения приближенного решения этой системы предполагается, что [10]: а) затухание системы достаточно мало ($\chi|B_i| \ll |A_i|, |B_i| \ll |A_i|; (i=1,2)$), и б) рассматриваемая аэроупругая система совершает установившиеся колебание с конечной амплитудой вокруг состояния, бесконечно мало отличающегося от невозмущенного ($|A_i| \gg |C_j|; j=1,2$). Тогда пренебрегая степенями выше первой и произведения величин B_1, B_2, C_1 и C_2 , получается система нелинейных алгебраических уравнений [], которая в силу своей громоздкости, здесь не приводится. Согласно принятому предположению о малости затухания получаем:

$$B_1 \approx 0, B_2 \approx 0 \quad \text{при} \quad \chi \approx 0.$$

Выражая C_1 и C_2 через A_1 и A_2 , подставляя найденные выражения в соответствующие уравнения, для определения амплитуд колебаний рассматриваемой аэроупругой системы A_1 и A_2 в зависимости от параметров θ и v , при $\chi \approx 0$ получаем следующую систему:

$$\begin{aligned} A_1(1-\theta^2) - \frac{2}{3}kvA_2 + 2kv^2\alpha_{11}A_1C_1 + 2kv^2\alpha_{12}A_2C_2 + \\ + \frac{3}{4}kv^3A_2(\beta_{11}A_1^2 + \beta_{12}A_2^2) + \frac{3}{4}QA_1(\gamma_{11}A_1^2 + \gamma_{12}A_2^2) = 0, \\ A_2(\gamma^2 - \theta^2) + \frac{2}{3}kvA_1 + kv^2\alpha_{21}(A_1C_2 + A_2C_1) + \\ + \frac{3}{4}kv^3A_1(\beta_{21}A_1^2 + \beta_{22}A_2^2) + \frac{3}{4}QA_2(\gamma_{21}A_1^2 + \gamma_{22}A_2^2) = 0. \end{aligned} \quad (15)$$

Здесь

$$C_1 = -\frac{kv^2}{2\Delta}[(\alpha_{11}A_1^2 + \alpha_{12}A_2^2)\Delta_2 - \alpha_{21}A_1A_2\Delta_4], C_2 = -\frac{kv^2}{2\Delta}[\alpha_{21}A_1A_2\Delta_1 - (\alpha_{11}A_1^2 + \alpha_{12}A_2^2)\Delta_3] \quad (16)$$

где

$$\begin{aligned} \Delta_1 = 1 + \frac{3}{2}Q\gamma_{11}A_1^2 + \frac{1}{2}Q\gamma_{12}A_2^2 + kv^3\beta_{11}A_1A_2, \quad \Delta_2 = \gamma^2 + kv^3\beta_{22}A_1A_2 + \frac{3}{2}Q\gamma_{22}A_2^2 + \frac{1}{2}Q\gamma_{21}A_1^2 \\ \Delta_3 = \frac{2}{3}kv + \frac{3}{2}kv^3\beta_{21}A_1^2 + \frac{1}{2}kv^3\beta_{22}A_2^2 + Q\gamma_{21}A_1A_2, \\ \Delta_4 = -\frac{2}{3}kv + \frac{3}{2}kv^3\beta_{12}A_2^2 + \frac{1}{2}kv^3\beta_{11}A_1^2 + Q\gamma_{12}A_1A_2, \quad \Delta = \Delta_1\Delta_2 - \Delta_3\Delta_4. \end{aligned}$$

Система (15) решается численно при следующих исходных данных: $E = 7.3 \cdot 10^{10} \text{ Н/м}^2$; $\mu = 0.34$; $\rho_0 = 2.79 \cdot 10^3 \text{ кг/м}^3$ (дюралюминий),

$\alpha = 1.4$; $\rho_\infty = 1.29 \text{ кг/м}^3$; $a_\infty = 340.29 \text{ м/с}$ (воздух). Исследована зависимость амплитуды (в точке

$(a/2, b/2, 0)$ пластинки) установившихся флаттерных колебаний A (в рассматриваемом случае $A = A_1$) от параметра θ при различных значениях v , h/a и a/b . Известно [1], что в отсутствии

обтекающего потока зависимость частоты нелинейных колебаний пластинки θ от амплитуды A носит жесткий характер, т.е. с увеличением амплитуды частота колебаний возрастает. В работах [2;3] исследована указанная зависимость как в случае докритических, так и в критических стадиях. В указанных работах установлено, что

- если $a/b > 1$, то существует интервал $[\theta_1, \theta_2]$ изменения частоты θ такой, что если $\theta < \theta_1$, то невозможно возбудить флаттерные колебания. При $\theta \in [\theta_1, \theta_2]$ функция $A(\theta)$ является однозначной, при $\theta > \theta_2$ функция $A(\theta)$ становится двузначной;
 - с увеличением скорости обтекающего потока длина отрезка $[\theta_1, \theta_2]$ стремится к нулю;
 - с увеличением скорости обтекающего потока характер амплитудно-частотной зависимости может существенно меняться. А это значит, что характер амплитудно-частотной зависимости нелинейных колебаний пластин обтекаемых сверхзвуковым потоком газа (благодаря аэродинамической нелинейности) идентичен характеру указанной зависимости в случае нелинейных собственных колебаний оболочек;
 - с дальнейшим увеличением скорости обтекающего потока область определения функции $A(\theta)$ из полубесконечной области $[\theta_1, +\infty)$ превращается в замкнутый отрезок $[\theta_*, \theta^*]$. Т.е. существует интервал $[\theta_*, \theta^*]$ изменения частоты θ , вне которого невозможно возбудить установившиеся флаттерные колебания. При этом, если $\theta \in [\theta_*, \theta^*]$, то значения амплитуды флаттерных колебаний находятся на границах замкнутых областей;
 - предельное значение частоты $\bar{\theta}^*$ (меньше которого невозможно возбудить флаттерные колебания), будучи больше единицы, увеличивается с уменьшением a/b ; б) установившиеся флаттерные колебания существуют при частотах $\theta > \bar{\theta}^*$;
 - если отношение a/b меньше единицы, то функция $A(\theta)$ определена в конечном интервале $[\theta_*, \theta^*]$, а если a/b достаточно меньше единицы – в полубесконечном интервале $[\theta_*, \infty)$. В обоих случаях функция $A(\theta)$ является многозначной функцией;
 - отличие от случая $v = 0$, где возможно возбудить нелинейные колебания только с частотой $\theta > \gamma$, в случае $v = v_{cr}$ флаттерные колебания можно возбудить с частотой намного меньше γ .
- Причем область изменения допустимых частот (область определения функции $A(\theta)$) является конечной, длина которой зависит от геометрии пластины;
- отличие от случая $v = 0$, где возможно возбудить нелинейные колебания только с частотой $\theta > \gamma$, при $v = v_{cr}$ флаттерные колебания можно возбудить с частотой намного меньше γ и область изменения частоты является полубесконечная область $[\theta_*, +\infty)$, где $\theta_* < \gamma$.

В настоящей работе исследована амплитудно-частотная зависимость рассматриваемых прямоугольных пластин в послекритической стадии ($v > v_{cr}$). Для этого случая функции $A(\theta)$, найденные численным методом, приведены в таблицах 1 и 2, на основе которых построены рисунки 1-3.

Рисунки 1 и 2 показывают, что

- характер амплитудно-частотной зависимости при $v > v_{cr}$ качественно совпадает со случаем $v = v_{cr}$. Помимо этого, по сравнению со случаем $v = v_{cr}$ имеют место следующие количественные отклонения: а) график функции $A(\theta)$ оторван от оси абсцисс; б) в случае относительно толстых пластин область определения функции $A(\theta)$ является отрезок $[\theta_*, \theta^*]$, который с уменьшением отношения a/b расширяется с обеих сторон и левая граница интервала изменения частоты θ_* при определенном значении a/b может находиться левее точки $\theta = 1$ (рис.1).
- Качественно новой зависимостью является рис.3, который показывает, что если v достаточно больше от v_{cr} и пластинка сравнительно толстая, то: а) область определения

функции $A(\theta)$ является конечный интервал вида $[0, \theta^*]$; б) в отличии от случая $v \leq v_{cr}$, флаттерные колебания могут существовать и при $0 \leq \theta < 1$; с) существует определенное значение частоты θ^* такое, что возбудить колебания с частотой больше θ^* невозможно.

Таблица 1. Значения амплитуды флаттерных колебаний при $v > v_{cr}$ и $b = 3a$.

v	θ h/a	1	1.5	2	$\gamma=2.5$	3	4
$v = 1.2v^*$	1/80	-	0.848 0.565	0.621 0.302	-	-	-
	1/200	-	-	2.503 0.061	4.249 0.731	5.486 0.781	7.691 0.735
$v = 1.5v^*$	1/80	0.544 0.442	0.487 0.346	0.29 0.2	-	-	-
	1/200	-	-	-	3.978 1.307	5.367 1.116	7.647 1.073

Таблица 2. Значения амплитуды флаттерных колебаний при $v = 2v_{cr}$ и $a = 80h$.

θ a/b	0	1	2	3.5	4	5	6	7
1/5	0.554 0.401	0.5334 0.3652	0.46 0.275	0.192 0.081	-	4.871 3.854	7.471 3.575	9.437 3.856
1/3	0.526 0.392	0.503 0.354	0.421 0.258	0.111 0.055	-	6.311 3.473	8.972 3.55	11.247 3.902

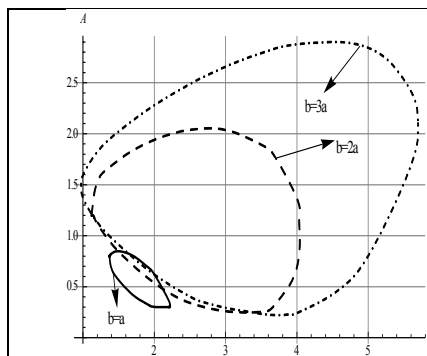

Рис.1. $v = 1.2v_{cr}$ и $a = 80h$.

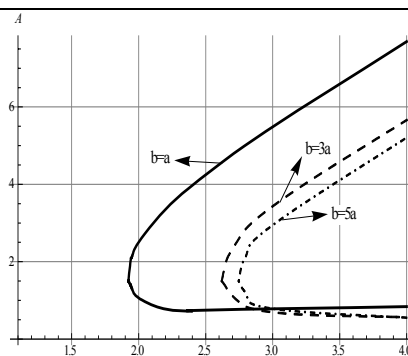

Рис.2. $v = 1.2v_{cr}$ и $a = 200h$.

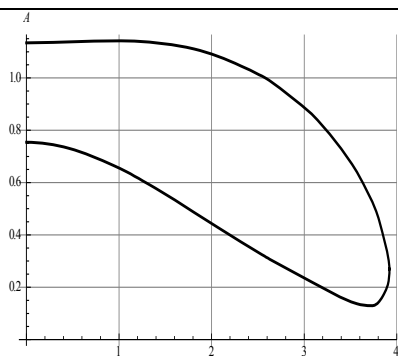

Рис.3. $v = 1.5v_{cr}$ и $a = 80h, b = 3a$.

Таким образом, установлена возможность существования незатухающих нелинейных колебаний в случае после-критических скоростей. Выявлен характер амплитудно-частотной зависимости нелинейных колебаний и исследовано влияние присутствия обтекающего потока на характер указанной зависимости. Установлен также, что переход из одного типа амплитудно-частотной зависимости к другому можно регулировать не только (вплоть до невозможности возбуждения подобных колебаний) соответствующим выбором геометрических и физических параметров рассматриваемой аэроупругой системы, но и величиной скорости обтекающего потока.

Литература

1. Вольмир А.С. Нелинейная динамика пластинок и оболочек. -М.: Наука, 1972. -432 с.
2. Болотин В.В. Неконсервативные задачи теории упругой устойчивости. - М.: Физматгиз, 1961. -339 с.
3. Алгазин С.Д., Кийко И.А. Флаттер пластин и оболочек. -М.: Наука, 2006, -247 с.

4. Новичков Ю.Н. Флаттер пластин и оболочек //Итоги науки и технологии. Механика деформируемых твердых тел, М., Наука, 1978. т.11. с.67-122.
5. Хедежпет Д. Флаттер прямоугольных свободно опертых панелей при больших сверхзвуковых скоростях. Сб. "Механика" ИЛ, N2. 1958. с.103-125.
6. Мовчан А.А. О колебаниях пластинки, движущейся в газе. ПММ, 1956. -Т.20.-Вып.2. с.211-222.
7. Miles J. W., Supersonic flutter of a cylindrical shell, Journ. Aeronaut. Sci. 24, № 2 (1957); 25, № 5 (1958).
8. Г.Е.Багдасарян, М.А.Микилян, Р.О.Сагоян Нелинейный флаттер ортотропной прямоугольной пластинки. Сборник научных трудов международной конференции "Актуальные проблемы механики сплошной среды", 2010, т.1, с. 118-123.
9. Baghdasaryan G.Y., Mikilyan M.A. & Marzocca P. On the Stability of Flexible Orthotropic Rectangular Plate in Supersonic Flow: Amplitude-Speed Dependency in Pre- and Post- Critical Flight Conditions. Journal of Aerospace Engineering, 10.1061/(ASCE)AS.1943-5525.0000246 (Jul. 19, 2012), ISSN: 0893-1321, 2012.
10. Багдасарян Г.Е. Об устойчивости ортотропных пологих оболочек, обтекаемых сверхзвуковым потоком газа, Изв.АН СССР ОТН Механика и машиностроение, 1961, N1, с. 92-98.
11. P. Marzocca, L. Librescu, D.H. Kim, I. Lee, S. Schober "Generalized Transonic Unsteady Aerodynamics via Computational-Fluid-Dynamics Indicial Approach," AIAA Journal, Vol. 43, No. 4, April 2005, pp.915-921.
12. 19. D.-H. Kim, I. Lee, P. Marzocca, L. Librescu, S. Schober "Nonlinear Aeroelastic Analysis of an Airfoil Using CFD-Based Indicial Approach," Journal of Aircraft, Vol. 42, No.5, September–October 2005, pp. 1340-1344.
13. Болотин В. В., Гаврилов Ю. В., Макаров Б. П. и Швейко Ю. Ю., Нелинейные задачи устойчивости плоских панелей при больших сверхзвуковых скоростях, Изв. АН СССР, ОТН, «Механика и машиностроение», № 3, 1959.
14. Fung Y. C, On two-dimensional panel flutter, Journ. Aeronaut. Sci. 25, № 3 (1958).
15. Шен С, Приближенное исследование нелинейных флаттерных задач, Сб. «Механика», № 4, ИЛ, 1959.
16. Багдасарян Г.Е., Микилян М.А., Сагоян Р.О., Марзока П. Влияние сверхзвукового потока на характер амплитудно-частотной зависимости нелинейных колебаний гибкой пластинки. Изв. НАН РА, Механика, 2013, 66 N3, с. 24-37.
17. Багдасарян Г.Е., Микилян М.А., Сагоян Р.О. Характер амплитудно-частотной зависимости нелинейных колебаний гибкой пластинки при критических скоростях. Прикладная математика и механика, Прикладная математика и механика, Гюмри, 2014, Вып.А, N1, с. 20-39.
18. Власов В.З. Общая теория оболочек и ее приложения в технике. Гостехтеориздат, Москва, 1949.
19. Ashley H., Zartarian C. Piston theory – a new aerodynamic tool for the aeroelastician. Journ. Aeronaut. Sci. 23, N6, 1956.
20. Илюшин А.А. Закон плоских сечений при больших сверхзвуковых скоростях. ПММ, 1956, т.XX, вып.6.
21. Меркин Д.П. Введение в теорию устойчивости движения. М.Наука, 1971, -312с.
22. Швейко Ю.Ю. Устойчивость круговой цилиндрической оболочки в потоке газа. Изв. АН СССР, ОТН, 1960, N6.
23. Гнуни В.Ц. К теории динамической устойчивости слоистых анизотропных пологих оболочек. Изв. АН Арм.ССР, 13, #1, 1960.
24. Багдасарян Г.Е., Микилян М.А., Сагоян Р.О., Марзока П. Влияние сверхзвукового потока на характер амплитудно-частотной зависимости нелинейных колебаний гибкой пластинки. Изв. НАН РА, Механика, 2013, 66 N3, с. 24-37.
25. Багдасарян Г.Е., Микилян М.А., Сагоян Р.О. Характер амплитудно-частотной зависимости нелинейных колебаний гибкой пластинки при критических скоростях. Прикладная математика и механика, Прикладная математика и механика, Гюмри, 2014, Вып.А, N1, с. 20-39.

Ինստիտուցիոնալ վերափոխումները Հայաստանի Հանրապետության բնական մենաշնորհի համակարգում

Սողոմոնյան Մ.Է.

*ՀՀ հանրային ծառայությունները կարգավորող հանձնաժողով,
Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան (Հայաստան, Երևան)
mikayelsoghomonyan@mail.ru*

Վճռորոշ բառեր՝ ինստիտուցիոնալ կառավարում, բնական մենաշնորհ, ինստիտուտներ, սեփականաշնորհում, հարկեր, օտարերկրյա ներդրումներ, հանրային ծառայություններ

Институциональные преобразования в системе естественной монополии Республики Армения

Согомонян М.Э.

*Комиссия по регулированию общественных услуг Республики Армения,
Национальный аграрный университет Армении (Армения, Ереван)
mikayelsoghomonyan@mail.ru*

Резюме: В статье основное внимание уделяется вопросам институциональной трансформации обеспечения перехода от планируемой экономической системы к рыночной экономики, особенно в области естественных монополий, которая наиболее востребована, поскольку действующие в этой сфере институты управления прежней экономической системы практически не существуют в новых условиях. В этом контексте автор уделяет особое внимание вопросам трансформации частной собственности и законодательной базы, без которых улучшение не может цивилизованным способом обеспечить функционирование налоговой системы и привлечение иностранных инвестиций. Основываясь на общем анализе статьи, сделаны некоторые рекомендации, которые могут способствовать повышению эффективности деятельности в области естественных монополий.

Ключевые слова: институциональное управление, естественная монополия, институты, приватизация, налоги, иностранные инвестиции, общественные услуги.

Institutional Transformations in the System of Natural Monopoly of the Republic of Armenia

Soghomonyan M.E.

*The public services regulatory commission of the Republic of Armenia,
The Armenian National Agrarian University (Armenia, Yerevan)
mikayelsoghomonyan@mail.ru*

Abstract: The article focuses on the issues of institutional transformation ensuring the transition from a planned economic system to a market economy, especially in the field of natural monopolies, which is most in demand, since the institutions of administration of the former economic system operating in this sphere practically do not exist in the new conditions. In this context, the author pays special attention to the transformation of private property and the legislative framework, without which improvement can not, in a civilized way, ensure the functioning of the tax system and attract foreign investment. Based on the general analysis of the article, some recommendations have been made that can contribute to increasing the efficiency of activities in the field of natural monopolies.

Keywords: institutional governance, natural monopoly, institutions, privatization, taxes, foreign investment, public services.

Նոր տնտեսական համակարգին անցնելու գործընթացում Հայաստանում անհրաժեշտություն առաջացավ իրականացնել ինստիտուցիոնալ վերափոխումներ, որպեսզի տնտեսվարող սուբյեկտները ձեռք բերեն տնտեսական ազատություն, ինքնուրույնություն և հնարավորություն ունենան բարձրացնելու ամբողջ տնտեսության արդյունավետությունը:

Ընդհանուր առմամբ, ինստիտուցիոնալ վերափոխումները պետք է իրականացվեն հաշվի առնելով երկրի տնտեսական զարգացման շահերը, այն համապատասխանի ազգային առանձնահատկություններին և նպաստի սահուն կերպով անցնելու մեկ տնտեսական համակարգից մյուսին, կամ էլ հին բազայի վրա ստեղծել նորը: Նոր ինստիտուտների ներ-

դրումը կարող է խզել կապերը նախկինում գործող ինստիտուտների միջև, ընդ որում ինչքան շատ լինեն ոչ ֆորմալ կարգավիճակ ունեցող կառույցներ, այնքան արդյունավետ կլինի նոր ինստիտուտների ներդրման գործընթացը: Դրանք կարող են իրականացվել հետևյալ ճանապարհով՝

- ինստիտուտների ներդրում զարգացած երկրների օրինակով,

- նախկինում գործող ինստիտուտների բազայի վրա, որոնք ձևավորվել են պատմականորեն հասարակության զարգացմանը զուգընթաց,

- ինստիտուտների ներդրում այլ երկրների պատմական փորձի հիման վրա,

- ինստիտուտների ներդրում, որը կարող է իրականացվել դեդուկցիայի մեթոդով՝ «տեսությունից դեպի պրակտիկա» մեթոդի կիրառումով:

Նշված ուղիներից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձնահատկությունը և երկրի ղեկավարությունն ընտրում է առավել արդյունավետը:

Հարկ է նշել, որ ներդրման հիշատակված մեթոդներից առավել տարածվածը զարգացած երկրների փորձի կիրառությունն է: Այդ մեթոդի առավելությունն այն է, որ առկա են ինստիտուտների ընտրության լայն տարբերակներ, քանի որ այլընտրանքային մոդելները շատ են, դրանք որոշակի ժամանակաշրջանում ենթարկվել են փորձարկումների, ապացուցել են իրենց առավելություններն ու թերությունները, ինչն էլ հնարավորություն է տալիս խոսել դրանց օգտագործման նպատակահարմարության մասին:

Հայաստանի Հանրապետությունում ինստիտուտները հիմնականում ներդրվել են ելնելով հատկապես զարգացած երկրների փորձից, որը ներկայումս համարվում է առավել արդյունավետ, քանզի բացի վերը նշված առավելություններից հնարավորություն է տալիս նվազեցնել ներդրման սոցիալական ծախսերը և ստանալ խորհրդատվություններ ներդրման գործընթացում առաջացող հարցերի վերաբերյալ: Ինչպես մնացած պոստսոցիալիստական երկրներում, այնպես էլ ՀՀ-ում անհրաժեշտություն առաջացավ ընդունել նոր սահմանադրություն, նոր օրենքների և նորմատիվ ակտերի ներդրում՝ ուղղորդված տնտեսական գործունեության կարգավորմանը: Շուկայական

ինստիտուցիոնալ համակարգի հիմնատարներն են.

1. Մասնավոր սեփականությունը,
2. Ձեռներեցությունը և ընտրության ազատությունը,
3. Մրցակցային հարաբերությունները,
4. Գների ազատականացումը,
5. Կառավարության գործունեության ոլորտները:

Շուկայական տնտեսական համակարգին անցնելուց հետո պետության համար նպատակահարմար չէ շուկայի բոլոր ոլորտների հանդեպ հսկողության իրականացումը, որտեղ ձեռնարկությունների գործունեության արդյունավետության բարձրացման և մրցակցության զարգացման լավագույն ձևը դառնում է սեփականության իրավունքի ապապետականացումը, հիմնականում մասնավոր սեփականության ինստիտուտի ձևավորման շնորհիվ:

Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ լինում են դեպքեր, երբ ինստիտուցիոնալ վերափոխումների գործընթացի օրենսդրական բազան ցուցաբերում է անճարակություն՝ ապահովել տնտեսության զարգացման իրավական հիմքի նորմալ գործունեություն: Դա բացատրվում է առաջին հերթին անհրաժեշտ ինստիտուտների թերզարգացվածությամբ և երկրորդ, ռեսուրսների ռացիոնալ բաշխման պայմանների բացակայությամբ: Հետևաբար անհրաժեշտ է ստեղծել հատուկ կառուցակարգեր, որոնք կարողանային ստիպել տրնտեսվարող սուբյեկտներին գործել ներդրման ինստիտուտների կանոններին համաձայն և սեփականաշնորհման գործընթացում խուսափել խնդիրներից:

Ինստիտուցիոնալ ներդրման գործընթացը պահանջում է իրականացնել համալիր միջոցառումներ հետևյալ ուղղություններով՝

- օրենսդրական բազայի ստեղծում (իրավական ինստիտուտների ստեղծում): Համապատասխան օրենքների, նորմատիվ ակտերի, ծրագրերի ընդունումը և սոցիալ-տնտեսական անհրաժեշտության դեպքում վերափոխումները ապահովում են ինստիտուտների ներդրման արդյունավետությունը¹,

- պետական գույքի մասնավորեցման գործընթացի հանդեպ վերահսկողության ապա-

¹ Бостанджян В., Экономические преобразования в РА и проблемы их законодательного обеспечения, Ереван, "Экономика", N 4, 1999, с. 28

հովման համար կազմակերպչական համալիր միջոցառումների իրականացում՝ կարգավորող մարմինների ստեղծման միջոցով,

- բարձրորակ կադրերի պատրաստում, որոնք կարող են արագ, արդյունավետ և բարձր արհեստավարժ մակարդակով ընդունել կառավարչական որոշումներ,

- մասնավոր սեփականության հանդեպ բարոյա-հոգեբանական մեթոդների կիրառման միջոցով հասարակական կարծիքի ձևավորում: Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ դա իրականացվում է զանգվածային լրատվական միջոցների օգնությամբ:

Ինստիտուտների ներդրման գործընթացում գործնականում ամենաբարդ հարցը մնում է բնակչության տարբեր սոցիալական խմբերի շահերի հաշվի առնելը, ինչի պատճառով կարգավորող մարմինների միջև հաճախ ծագում են հակասական մոտեցումներ:

Այստեղ մասնավորեցման գործընթացը դիտարկվում է ոչ միայն որպես պետական ձեռնարկությունների փոխանցում մասնավոր հաստիքներին, այլ որպես շուկայական հարաբերությունների հետագա զարգացման ինստիտուցիոնալ նախադրյալների ստեղծում:

ՀՀ-ում պետական ինստիտուցիոնալ և մասնավոր կառույցների անբավարար վիճակը խոչընդոտում է երկրի տնտեսության զարգացմանը: Կարգավորման ինստիտուտների բացակայության և (կամ) էլ դրանց ցածր արդյունավետության պատճառով, երբեմն պետական կառույցների միջև փոխհարաբերություններն այնքան են սրվում, որ ոչ ֆորմալ նորմերը փոխարինում են պաշտոնական նորմերին, իսկ գործող օրենքներն ու նորմատիվները հակադրվում են իրար, առաջացնելով անորոշության վիճակը պետական տարբեր կառույցների միջև:

Արդյունավետ ինստիտուցիոնալ ինստիտուտի ներդրման կարիք ունի հարկային համակարգը: Այն մեր երկրում, մի շարք օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով, ընդունվեց ուշացումով (1997թ.), ինչն էլ խառնաշփոթություն ստեղծեց այդ հույժ կարևոր կառույցի ժամանակին ներդրման և արդյունավետ օգտագործման հարցում:

Հարկերի հավաքման ցուցանիշները նախկինում շատ ցածր էին (2004թ. ՀՆԱ-ի 13%, 2011-ին՝ 16%): Այն աստիճանաբար բարձրանում է, 2016-ին կազմել է 23,2%, սակայն դա

նույնպես անբավարար է, եթե հաշվի առնենք, որ առանձին երկրներում այդ ցուցանիշը տատանվում է 40-50%-ի միջակայքում և ինչքան մեծ է պետական հաստիքի ձեռնարկությունների շահույթի չափը, այնքան բարձր է լինում այդ ցուցանիշի մակարդակը:

Հարկային բեռի բաշխվածության համաչափության խախտման վրա ազդում է նաև հարկային վարչարարությունը, որը ոչ միանշանակ և ոչ միատեսակ է կիրառվում առանձին հարկ վճարողների հանդեպ: Հարկ վճարողների իրավական ու հանրային համակարգի պաշտպանությունը և հովանավորչությունը դեռևս չի գտնվում ցանկալի մակարդակի վրա: Առավելապես բացասական ազդեցություն է թողնում նաև հարկային դեկրետավորումը, որոնք չեն ուղղվում տնտեսության կոնկրետ ոլորտի զարգացմանը: Օրինակ, անհասկանալի է, ինչ տրամաբանությունից է բխում ազատել շահութահարկից 1 մլն. ԱՄՆ դոլարը գերազանցող օտարերկրյա կապիտալի կիրառումից, իսկ դա չտարածել տեղական կապիտալի օգտագործման վրա: Եթե մենք ցանկանում ենք ներգրավել ավելի շատ օտարերկրյա կապիտալ, ապա անհիմն է հարկել ոչ ռեզիդենտի շահաբաժինը (դիվիդենտը) կամ շահույթը, դրանցից ազատելով ռեզիդենտներին:

Յուրաքանչյուր երկրի կառավարության գործառնությունների մեջ են մտնում պարբերաբար իրականացնել ինստիտուցիոնալ վերափոխումներ, այդ համատեքստում օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների (ՕՈՒՆ-երի) համար բարենպաստ միջավայր ստեղծել: 1995 թվականին ՕՈՒՆ-երի ներհոսքը ՀՀ-ում կազմել է 25, 2000-ին՝ 125, 2006-ին՝ 251, 2007-ին՝ 698,8, 2008-ին՝ 1001,1 մլն. ԱՄՆ դոլար: 2009-ից սկսել է նվազել՝ կազմելով 732,1, 2010-ին՝ 483 մլն.: Վերջին տարիներին ՀՀ գործակալների այլ երկրներում և այլ երկրների գործակալների Հայաստանում կատարած ներդրումների տարբերությունը եղել է բացասական²:

Սկսած 2009 թվականից գրանցվել է օտարերկրյա ներդրումների նվազում, ինչի մասին վկայում են աղյուսակի տվյալները:

Աղյուսակի տվյալները վկայում են, որ 2008-2017 թվականներին շեշտակիորեն նվազել են ինչպես ընդհանուր ներդրումներն,

² Տնտեսության պետական կարգավորում, Եր., ՏՆՏԵՍԱԳԵՏ, 2015, էջ 568

այնպես էլ ՕՈԻՆ-երը: Առաջին հայացքից դա կարելի է հիմնավորել 2009 թվականից սկսած ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից:

Նշանակում է այս ուղղությամբ ՀՀ կառավարությունը զգալի անելիքներ ունի: Կառավարությունը պետք է ակտիվացնի իր գործունեությունը, վերացնի անորոշությունները, հստակեցնի այդ գործընթացում ընդգրկված յուրաքանչյուր մասնակցի պատասխանատվությունն ու գործառույթները, կատարելագործի ներդրումային միջավայրը, որը դեռևս Հայաստանում կայուն չէ:

Քանի որ ՀՀ-ն վարում է ազատ արժույթային քաղաքականություն, ապա հաճախ տեղի է ունենում հետևյալ իրողությունը՝ տեղական ծագում ունեցող շատ ներդրումներ հոսում են արտասահման, այնուհետև ձևակերպելով որպես օտարերկրյա ներդրում, վերադառնում են, ինչի արդյունքում Հայաստանում ստեղծված միջոցների մի մասը մնում է արտաքին շուկայում, մյուսը վերադառնում է արդեն օտարերկրյա ներդրման կարգավիճակով:³

Այս երևույթը ևս մեկ անգամ պահանջում է, որ ճիշտ չէ խտրականություն մտցնել օտարերկրյա և տեղական ներդրումների ընդգրկման, խթանման և օգտագործման հարցերում, օրենքը պետք է հավասարապես տարածվի և ներքին և արտաքին ներդրողների վրա:

Ներդրումների վրա կոնկրետ ազդեցություն է թողնում ինստիտուցիոնալ գործիքները, հատկապես ազատ մրցակցության ապահովման գործում: 2011 թվականին «Տնտեսական մրցակցության պետական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում կատարվեցին ուշագրավ փոփոխություններ, խստացվեցին տնտեսական մրցակցության բնագավառում իրավախախտումներ նախատեսվող տուգանքների չափերը, որոնք տարածվում են տնտեսական մրցակցությունը սահմանափակողների, արգելողների, անբարեխիղճ մրցակցային գործողություն իրականացնող սուբյեկտների վրա:⁴

Հայաստանում ինստիտուցիոնալ պայմանների ապահովման գործում բացասական ազդեցություն են թողնում պետական կառավարման մարմինների անարդյունավետ գործունեությունը և կոռուպցիան: Համաձայն Հերիթիջ Ֆաունդեյշնի գնահատման, կաշառք ու ծանոթ-բարեկամ գործելաճը տարածված է պետական պաշտոնյաների շրջանում, ովքեր շատ հազվադեպ են պատժվում կամ ազատվում իրենց զբաղեցրած պաշտոններից: Դատական համակարգը անկախ և թափանցիկ չէ (Հերիթիջ Ֆաունդեյշն, 2016):⁵ Կոռուպցիոն ռիսկերը խոչընդոտում են օտարերկրյա ներդրումների ընդլայնմանը, այն հատկապես խոր արմատներ ունի հարկային, մաքսային և դատական համակարգում: Հակակոռուպցիոն միջոցառումները պետք է լինեն թիրախավորված, ինչը պահանջում է օրենսդրության և իրավական դաշտի կատարելագործում, աջակցող ինստիտուտների ստեղծում:

Հայաստանի Հանրապետության ինստիտուցիոնալ վերափոխումները պետք է ընդգրկեն նաև պայմանագրային հարաբերությունների ոլորտը, որտեղ պահանջվում է խելացի մոտեցումներ, մանրագնին հետազոտություններ ու վերլուծություններ, քանզի նա չունի ընտրության լայն հնարավորություններ և տարբերակներ՝ կապված Հայաստանի՝ ԵԱՏՄ անդամակցության հետ:

Հայաստանը 2015թ. հունվարի 2-ից անդամակցելով ԵԱՏՄ-ին, սկսեց բախվել լրացուցիչ խնդիրների հետ, քանի որ մեզ մոտ հարկադրույքներն ավելի բարձր են, քան ՌԴ-ում, Բելառուսում և Ղազախստանում: Այս իրավիճակում, չնայած ՀՀ կառավարությունը խոստանում է օժանդակել ՓՄՁ-ներին, այդուհանդերձ օրենսդրական փոփոխությունները զգալիորեն մեծացնում են հարկային բյուրոկրատիան, ինչն էլ ներդրողների համար լրացուցիչ տնտեսական ռիսկեր է ստեղծում:

Հայաստանի Հանրապետությունում կարգավորման ինստիտուտների ներդրումն անհրաժեշտ է իրականացնել ինստիտուցիոնալ դաշտի համալիր վերլուծությունից հետո, որն այսօրվա վիճակով կարիք ունի առավել արդյունավետ կարգավորման: Հետագայում, առ-

³ Կուրդիկյան Գ., ՀՀ ներդրումային միջավայրը կարգավորող օրենսդրական դաշտը և դրա կատարելագործման հիմնախնդիրները: Տնտեսության զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրները: Պարբերական գիտական ժողովաձու: Տնտեսագիտության և կառավարման ինստիտուտ: Խմբ. խորհ. - Եր.: "ՕՐ-ԴԱՐ", 2015, գիրք 8, էջ 264-277:

⁴ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ՊՏ 200.12.15/30 (128), հոդված 36:

⁵ Ագրոֆիզնեսի հետազոտությունների և կրթության միջազգային կենտրոն "ICARF", ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում ներդրումների և խթանման ուղիները, Երևան, 2017, էջ 14:

կա վիճակի վերլուծությունից և ինստիտուցիոնալ վերափոխումներ պահանջող գերակա ուղղությունների բացահայտումից հետո, անհրաժեշտ է կատարել նոր ինստիտուտների ներդրման փուլային աշխատանքներ: Ընդ որում, յուրաքանչյուր փուլում իրականացված միջոցառումներից հետո, անցանկալի գործոնների բացահայտման նպատակով, կարևորվում է կատարել տվյալ փուլի արդյունքների վերլուծություն:

Հատկապես կարևորվում է սկզբունքորեն ճիշտ ներկայացնել նոր ինստիտուտների առջև դրված խնդիրը, որպեսզի այդ գործընթացը հնարավոր լինի հասցնել իր տրամաբանական ավարտին և տալ ստացված արդյունքի հստակ գնահատական: Հիմնական խնդիրներից առաջին հերթին կարելի է մատնանշել օրենսդրությունում և տարբեր նորմատիվ ակտերում տեղ գտած անհամապատասխանություններից վերհանման ու հեռացման անհրաժեշտությունը: Նոր ինստիտուտների ներդրումը պետք է իրականացվի այն միջավայրում, որտեղ առկա են բավարար պայմաններ, նոր ինստիտուտների արդյունավետ գործընթացի ապահովման համար:

Այստեղ պետք է ի նկատի ունենալ, որ ինստիտուցիոնալ վերափոխումները չեն կարող տալ ակնթարթային արդյունքներ: Կարգավորման միջավայրում կայունության ապահովման գործընթացի իրականացման և նշանակալից արդյունքների գրանցման միջև միշտ էլ առկա է որոշակի ժամանակաշրջան, երբեմն տասնյակ տարիներ՝ կախված գործընթացի բարդությունից, առաջադրված նպատակներից, ինչպիսին պետք է լինի սպասվելիք արդյունքը և ինչքանով է արհեստավարժորեն կազմակերպված: Դրա հետ միասին երկրի ու հասարակության էվոյուցիոն զարգացումները վեր են հանում ինստիտուտների հետագա զարգացման գերակա ուղղությունները, որոնք պահանջում են նոր ինստիտուտների ներդրում կամ հների փոխարինում: Բնականաբար տվյալ գործընթացը պահանջում է համապատասխան գործառնական ծախսերի իրականացում, ինչը կարճաժամկետ հատվածում կարող են չաճել, բայց կմնա կայուն նույն մակարդակի վրա:⁶

Անդրադառնալով բնական մենաշնորհների (հանրային ծառայությունների) ոլորտում ինստիտուցիոնալ վերափոխումների հիմնախնդիրն, հարկ ենք համարում նշել, որ նշված բնագավառում անցումը վարչափրամայական տնտեսական համակարգից շուկայականին, ուղեկցվեց բազմաթիվ կառուցվածքային փոփոխություններով: Եթե էներգետիկայի ոլորտը, օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ իրավիճակներից ելնելով, սկսած անցյալ դարի 90-ական թվականներից, հայտնվեց հանրային ուշադրության կիզակետում և մեծ ճիգերի արդյունքում, այդ թվում նաև ֆինանսական, կարողացավ հաղթահարել անցման շրջանի նախնական փուլը, (ինստիտուցիոնալ վերափոխումների և շուկայական ինստիտուտների ձևավորման գործում), սակայն մյուս ոլորտներում դա չիրականացվեց: Նախ, ձևավորման գործընթացը տևեց շատ երկար և այդ ոլորտների առջև ծառացած խնդիրները չստացան օպերատիվ ու արագ լուծում: Երկրորդ, մի շարք վերափոխումներ հիմնավորված չէին, որոշումների ընդունումը կրում էին ինքնաբերական բնույթ և հաշվի չի առնվել համակարգային մոտեցման առանձնահատկությունը, ինչն էլ բերեց ծանր հետևանքների:

Բնական մենաշնորհների ձեռնարկությունների անարդյունավետ կարգավորումը, մի կողմից կարելի է բացատրել շուկայական հարաբերությունների պայմաններում գործելու անճարակությունից (եկնելով նախորդ տնտեսական համակարգի իներցիոն մոտեցումներից), այսինքն ինստիտուցիոնալ վերափոխումների կազմակերպման մշակույթի չիմացությունից, շուկայական հարաբերությունների համապատասխան պահանջներից և ազգային շահերի պատասխանատվության բացակայությունից: Մյուս կողմից, պետական քաղաքականությունը կրել է ոչ արդյունավետ և համարժեք բնույթ, քանի որ պետական ուղղակի միջամտությունը կրում էր հաճախ ֆինանսական բնույթ, և հետագայում, ինչպես ցույց տվեց պրակտիկան, ընտրված ուղին նպաստում էր միայն ֆինանսական խնդիրների լուծմանը, այն էլ միայն ժամանակավոր:⁷ Արդյունքը ՀՀ-ում ավելի մեծ կլինեք, եթե

⁶ Зотов В.В., Проблемы институционального анализа российских предприятий / В.В. Зотов, В.Ф. Пресняков, В.О.

Розенталь // Экономическая наука современной России. - 2002, - N 3, с. 40-45

⁷ Бутиркин А.Я., Естественные монополии: Теория и проблемы регулирования. - М., Новый век, 2003, с. 96

պետությունը լրացուցիչ ճիգեր գործադրել օրենսդրական բազայի կատարելագործմանը, ինստիտուցիոնալ վերափոխումների իրականացմանը, կառավարման կադրերի աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման խթանմանը և այլն: Եվ պատահական չէ, որ գնալով վատացավ հենց այդ ճյուղերի արտադրատնտեսական վիճակը, ինչը հանդիսանում է ուշացած վերափոխումների իրականացման արդյունք:

Թեև հանրային ծառայության ոլորտի բոլոր ճյուղերը համարվում են մարդկային կենսագործունեության ապահովման կարևորագույն բնագավառ, այդուհանդերձ, Հայաստանի բնական մենաշնորհի ճյուղերից ներկայումս առավել զարգացած և համեմատաբար բարձր արդյունավետությամբ է գործում էլեկտրաէներգետիկան:

Անցյալ տարիների փորձը ցույց է տալիս, որ անհրաժեշտ է շարունակել ինստիտուցիոնալ վերափոխումների իրականացման գործընթացը, մասնավորապես բնական մենաշնորհների ոլորտում, սակայն առավել արագ և հավասարակշռված մոտեցմամբ: Ընդ որում շատ կարևոր է գործընթացը շարունակել հետևողականորեն, տվյալ ոլորտի կայուն զարգացման պահանջով, քանի որ առանց դրա ամբողջ համակարգը կարող է վատացնել իր գործունեության արդյունավետությանը:

Մեր կարծիքով, ռազմավարական տեսանկյունից կարևոր նշանակություն ունի բնական մենաշնորհի ոլորտը դիտարկել ոչ թե առանձին-առանձին, ինչպես ներկայումս կատարվում է ՀՀ-ում, այլ որպես միասնական համակարգ, որոնց տարրերը լրացնում են իրար: Նշանակում է ինստիտուցիոնալ վերափոխումները պետք է իրականացվեն ելնելով այդ սկզբունքից: Պետական մարմինների միջամտությունը բնական մենաշնորհի ձեռնարկությունների գործունեությանը պետք է լինեն հիմնավորված, արդարացված, հաշվի առնելով, որ այդ ձեռնարկությունների միջև առկա են սերտ կապեր, իսկ գոյություն ունեցող հիմնախնդիրները նման են իրար: Կարելի է ենթադրել, որ վերջին տարիներին իրականացված ներդրումային և ինստիտուցիոնալ ծրագրերի արդյունքները զգալի բարձր կլինեն, եթե ի սկզբանե դրանք դիտարկվեին որպես միասնական համակարգ՝ հաշվի առնելով

բնապահպանական և տարածաշրջանային զարգացման խնդիրները:

Ամփոփելով բնական մենաշնորհի ոլորտում ինստիտուցիոնալ վերափոխումների վերլուծությունը, հանգում ենք նրան, որ այդ ոլորտի հիմնական առանցքը հանդիսացող էներգետիկայի ճյուղը ներկայումս կարիք ունի որոշակի վերափոխումների: Բավական է նշել, որ էներգետիկայի մասին ՀՀ օրենքը գործում է 2001 թվականից, իսկ էլեկտրաէներգետիկայի շուկայի կիրառվող մոդելը ուժի մեջ է մտել 2004-ին, ինչի հիմքում ընկած է միակ գնորդ-վաճառող, աշխարհում գրեթե իր ուժը կորցրած էլեկտրաէներգիայի շուկայի մոդելը: Այդ մոդելով, էլեկտրաէներգիայի բաշխման լիցենզիա ունեցող անձին է վերապահվում մեծածախ քանակով արտադրողներից գնել և մանրածախ գներով սպառողներին վաճառել էլեկտրաէներգիան, միաժամանակ այդ իրավունքը տարածելով արտահանման ու ներմուծման շուկաների վրա:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Ագրոբիզնեսի հետազոտությունների և կրթության միջազգային կենտրոն "ICARF", ՀՀ գյուղատնտեսության ոլորտում ներդրումների և խթանման ուղիները, Երևան, 2017, 52 էջ
2. Կուրդինյան Գ., ՀՀ ներդրումային միջավայրը կարգավորող օրենսդրական դաշտը և դրա կատարելագործման հիմնախնդիրները: Տնտեսության զարգացման և կառավարման հիմնախնդիրները: Պարբերական գիտական ժողովաձու: Տնտեսագիտության և կառավարման ինստիտուտ: Խմբ. խորհ.-Եր.: "ՕՐ-ԴԱՐ", 2015, գիրք 8, 338 էջ
3. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2016 թվական, հասանելի է՝ [<http://www.armstat.am>]
4. «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ՊՏ 200.12.15/30 (128), հասանելի է՝ [<http://www.arlis.am>]
5. Տնտեսության պետական կարգավորում, Եր., ՏՆՏԵՍԱԳԵՏ, 2015, 590 էջ
6. Бостанджян В., Экономические преобразования в РА и проблемы их законодательного обеспечения, Ереван, "Экономика", N 4, 1999, 96 с.
7. Бутиркин А.Я., Естественные монополии: Теория и проблемы регулирования.- М., Новый век, 2003, 148 с.
8. Зотов В.В., Проблемы институционального анализа российских предприятий / В.В. Зотов, В.Ф. Пресняков, В.О. Розенталь // Экономическая наука современной России. -2002, - N 3, с. 40-45

Анализ прямых инвестиций в Республику Армения за последнее десятилетие

Бегларян Т.В.
Российско-Армянский (Славянский) университет (Армения, Ереван)
tbeglaryan@mail.ru

Ключевые слова: прямые инвестиции, программа правительства, географическая структура прямых инвестиций, основные отрасли прямых инвестиций

Հայաստանի Հանրապետությունում վերջին տասնամյակի ողղակի ներդրումների վերլուծություն

Բեգլարյան Տ. Վ.
Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարան (Հայաստան, Երևան)
tbeglaryan@mail.ru

Ամփոփում: Հաշվի առնելով ուղղակի ներդրումների դրական ազդեցությունը տնտեսության զարգացման վրա՝ զարգացող և զարգացած երկրները գտնվում են լուրջ մրցակցության մեջ ուղղակի ներդրումներ ներգրավելու գործընթացում: Այս հոդվածը վերաբերում է Հայաստանի Հանրապետությունում վերջին տասնամյակում կատարված ուղղակի ներդրումների վերլուծությանը: Հոդվածում ներկայացվում են ՀՀ քաղաքականությունը ուղղակի ներդրումներ ներգրավելու շրջանակներում, հիմնական գործընկեր երկրների կողմից իրանացված ուղղակի ներդրումները, ինչպես նաև՝ իրականացված ուղղակի ներդրումները ըստ ոլորտների:

Վճռորոշ բառեր՝ ուղղակի ներդրումներ, կառավարության ծրագիր, ուղղակի ներդրումների աշխարհագրական կառուցվածք, ուղղակի ներդրումների հիմնական ոլորտներ

Analysis of Direct Investments to the Republic of Armenia During the Recent Decade

Beglaryan T.V.
Russian-Armenian (Slavonic) University (Armenia, Yerevan)
tbeglaryan@mail.ru

Abstract: Taking into account the positive impact of direct investment on the economic development, countries are in a tough competition for attracting direct investment. This article is devoted to the analysis of direct investments to Republic of Armenia during the recent decade. The article presents the policy of the Republic of Armenia within framework of attracting direct investments, presents direct investments made by major partner countries, presents attracted direct investments by main sectors.

Keywords: direct investment, government's program, geographic structure of direct investment, main sectors of direct investment

Нынешний этап развития мировой экономики свидетельствует о том, что прямые инвестиции являются одним из основных факторов сбалансированного экономического роста, улучшения бизнес среды и внедрения новых технологий. В связи с тем, что многие развивающиеся страны не обладают полноценными возможностями покрытия потребностей финансовых ресурсов исключительно за свой счет, создается необходимость привлечения в экономику иностранный капитал. К ряду основных форм привлечения иностранных денежных активов можно отнести прямые инвестиции и государственный долг, более желательным из которых, естественно, являются прямые инвестиции.

Ключевые международные организации, такие как Международный валютный фонд, Организация по экономическому сотрудничеству и развитию и Конференция Организации Объединенных Наций по торговле и развитию определяют прямые инвестиции как долгосрочное финансовое участие инвестора из одной страны в предприятии, которое находится в другой стране, тем самым оказывая значительное влияние на управление предприятием.

В разных исследованиях было доказано, что прямые инвестиции ускоряют экономическое и социальное развитие по нижеперечисленным пунктам:

- привлечению денежных активов, обеспечивающих подъем и оживление экономики, кото-

рые не создают или не увеличивают внешний долг;

- внедрению прогрессивных технологий, современных управленческих компетенций и знаний;
- улучшению внутренней конкуренции, снижению уровня высокой концентрации на товарных рынках и рынках предоставления услуг;
- сокращению уровня безработицы;
- повышению квалификации и навыков человеческих ресурсов.

Учитывая ограниченное количество природных ресурсов, небольшой размер экономики и геополитическое состояние, прямые инвестиции были и остаются ключевым фактором в процессе развития экономики и привлечения денежных активов в Республике Армения после приобретения независимости¹.

Принятый в 1994 году “Закон об иностранных инвестициях” Республики Армения предоставляет гарантии, обеспечивающие иностранному инвестору равные с инвесторами, являющимися гражданами или резидентами РА, права на имущество. В целях поощрения иностранных инвестиций, нацеленных на преимущественные экономические и социальные сферы, могут быть предоставлены дополнительные льготы согласно действующему законодательству. Согласно закону, конечная прибыль инвестора после погашения всех налоговых обязательств остается в его распоряжении.

В своей программе за 2019 год Правительство РА рассматривает прямые инвестиции как залог устойчивого роста и увеличения конкурентоспособности. В программе отмечается важность создания такого налогового администрирования, которое обеспечит высокую доходность бизнес деятельности иностранных инвесторов. Особое внимание будет уделено сокращению затрат и увеличению эффективности потенциальных инвесторов при первичном исследовании интересующих рынков. Иностранному инвестору будет также предоставлен определенный спектр услуг после осуществления вложений для легкой адаптации к местной среде².

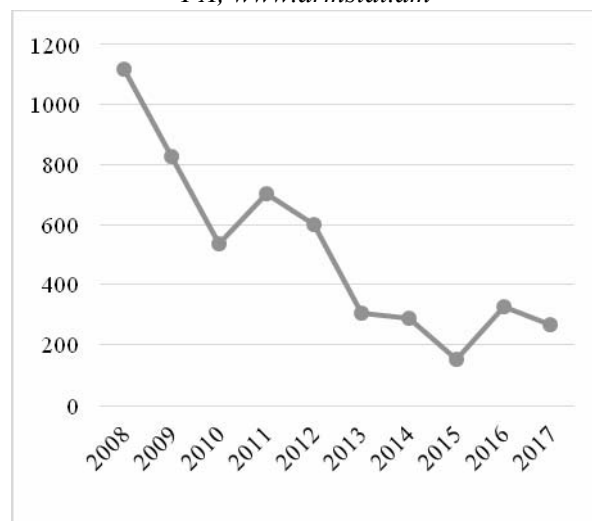
Согласно официальным данным Статистического комитета Республики Армения по прямым инвестициям, самый большой объем прямых инвестиций был зарегистрирован в 2008 году – свыше 1 млрд долларов. Из-за последствий мирового финансово-экономического кризиса, который оказал негативное влияние на экономик

большинства стран, в том числе и на экономику Армении, потоки прямых инвестиций резко сократились начиная с 2008 года.

Сокращение объемов прямых инвестиций в 2015 году обусловлено снижением цен на энергоресурсы и дальнейшим ухудшением общеэкономического состояния основного торгово-экономического партнера РА – Российской Федерации.

Рисунок 1. Объемы ПИИ в РА за период 2008-2017 года, млн долларов

Источник: данные Статистического комитета РА, www.armstat.am

Важно отметить, что, прямые инвестиции занимают существенную долю во валовом внутреннем продукте экономики РА в частности за 2008-2012 года. С одной стороны данная статистика говорит о насыщенности армянской экономики иностранными инвестициями, с другой стороны важно отметить, что данное явление взаимосвязано со скромными показателями ВВП Армении.

Таблица 1. Доля объемов ПИИ в ВВП за период 2008-2012 года, %

Источник: данные Всемирного банка, www.worldbank.org

2008	2009	2010	2011	2012
8.1	8.8	5.7	6.4	4.7

Таблица 2. Доля объемов ПИИ в ВВП за период 2013-2017 года, %

Источник: данные Всемирного банка, www.worldbank.org

2013	2014	2015	2016	2017
3.1	3.5	1.7	3.2	2.2

Исследуя географическую структуру прямых инвестиций становится ясно, что почти за весь период независимости Армении Российская Федерация занимает лидирующую позицию по объемам привлеченных прямых инвестиций. На

¹ “Закон об иностранных инвестициях” Республики Армения, www.arlis.am

² Программа Правительства Республики Армения 2019 г, www.gov.am

лидирующих позициях по прямым инвестициям в Армению также находятся Франция, Германия, Аргентина, Соединенное Королевство, Соединенные Штаты Америки и другие страны.

Таблица 3. Основные страны-инвесторы в РА за период 2009-2013 года, объемы ПИИ, млн долларов Источник: данные Статистического комитета РА, www.armstat.am

	2008	2009	2010	2011	2012
Всего ПИ	1118	828	535	703	598
Аргентина	87	48	29	8	51
Бельгия	3.5	1.2	1.5	0.65	0.35
Кипр	64	18	30.8	16.3	5.2
Франция	84	197	146	115	230
Германия	24	19.3	22.8	25.2	50.6
Италия	0.4	33	4.9	3.8	-
Ливан	19	28	11	18	13
Люксембург	6.6	2.4	5.1	4.9	3.5
Россия	735	399	201	357	90.5
Соединенное Королевство	7	-	4.5	11	13
Соединенные Штаты	23	22	17	24	3.8
Другие страны	64.5	60.1	61.4	119	137

Таблица 4. Основные страны-инвесторы в РА за период 2014-2017 года, объемы ПИИ, млн долларов Источник: данные Статистического комитета РА, www.armstat.am

	2013	2014	2015	2016	2017
Всего ПИ	304	289	150	325	266
Аргентина	12	16	26.1	7.3	6
Бельгия	0.4	-	-	-	-
Кипр	4.7	-15	0.5	129.7	7.6
Франция	99	10.2	-72	10	-12
Германия	28.2	48.9	-	-1.1	30
			18.5		
Джерси	-	-	-	21	223
Италия	-	1	6	-3.9	-1.5
Ливан	9	3.3	9.2	-11	-13
Люксембург	1.4	21.3	60.1	86.1	-38
Россия	72.4	107	77.5	-89	-0.8
Соединенное Королевство	10	53.3	-	116	24
			77.8		
Соединенные Штаты	2.6	10.9	-8.9	56.4	4.3
Другие страны	64	180	216	278	46

Рассматривая географическую структуру прямых инвестиций, необходимо отметить роль армянской диаспоры: лидирующие позиции определенных стран по данному показателю объясняются тем, что значительная часть прямых инвестиций в РА – это вложения осуществляемые армянской диаспорой. По разным оценкам количество этнических армян составляет более 10 миллионов, из которых примерно 3 миллиона

человек проживают в Армении. Странами с наибольшей армянской диаспорой являются Россия, Соединенные Штаты, Ливан, Аргентина, Канада, Сирия и Иран³.

На таблицах приведенных ниже показаны объемы прямых инвестиций в РА по основным странам-партнерам.

За 2008-2010 года в экономику Армении были направлены свыше 2,4 млрд долларов прямых инвестиций, основная часть которых (примерно 90% от всего потока) была направлена в нижеперечисленные отрасли:

- производство и распределение электроэнергии, газа, горячей воды и пара (примерно 31 % от всего объема прямых инвестиций за 2008-2010 года);
- деятельность воздушного, наземного и трубопроводного транспорта (примерно 18 % от всего объема прямых инвестиций за 2008-2010 года);
- связь и телекоммуникация (примерно 24 % от всего объема прямых инвестиций за 2008-2010 года);
- финансовое посредничество, кроме услуг по страхованию и пенсионному обеспечению (примерно 11 % от всего объема прямых инвестиций за 2008-2010 года);
- операции с недвижимым имуществом (примерно 4 % от всего объема прямых инвестиций за 2008-2010 года);
- производство напитков (примерно 3 % от всего объема прямых инвестиций за 2008-2010 года);
- добыча прочих полезных ископаемых (примерно 3 % от всего объема прямых инвестиций за 2008-2010 года).

Однако, в 2016 году произошли существенные изменения в лидирующих отраслях прямых инвестиций. На первом месте по объемам привлеченных прямых инвестиций за 2016 год оказалась деятельность финансового посредничества (кроме услуг по страхованию и пенсионному обеспечению): в данную сферу была направлена примерно 195 млн долларов. Общие потоки прямых инвестиций, направленных в сферу производства и распределения электроэнергии, газа, горячей воды и пара значительно сократились по

³ Статистика составлена на основе данных ведущих исследовательских центров (Armenian Studies) США, Европы, Латинской Америки, Ближнего Востока: <https://arm-world.ru/ludi/204-chislennost-armyan-v-mire.html>

сравнению с 2008-2010 годами, составляя примерно 9 млн долларов.

Рисунок 3. Приток прямых инвестиций по видам деятельности за 2008-2010 года, млн долларов
Источник: данные Статистического комитета РА, www.armstat.am

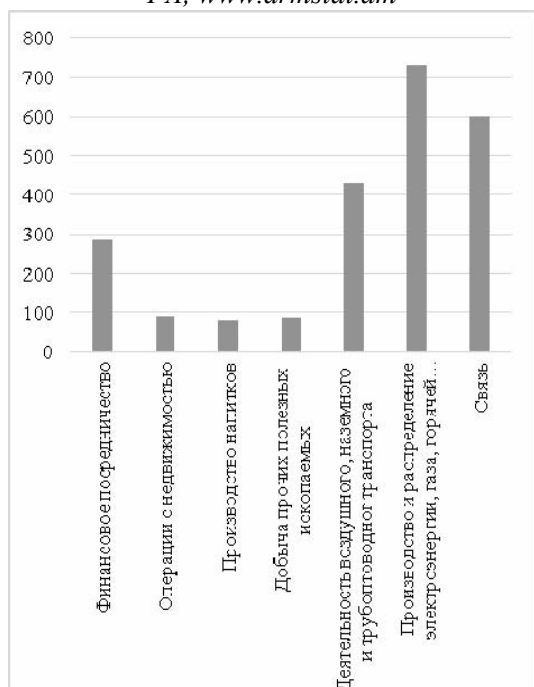
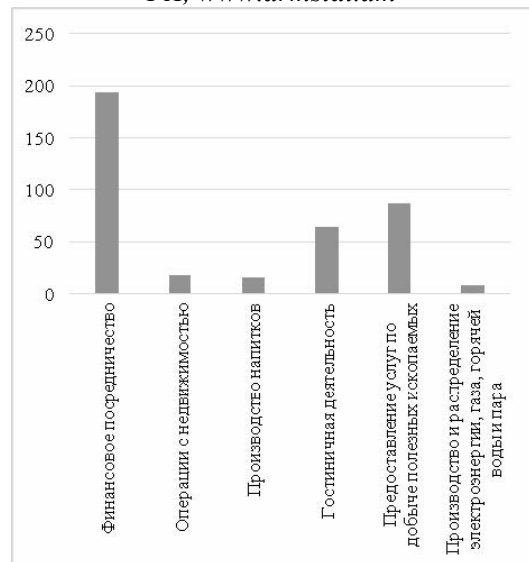

Рисунок 4. Приток прямых инвестиций по видам деятельности за 2016 год, млн долларов
Источник: данные Статистического комитета РА, www.armstat.am

На наш взгляд лидирующая позиция финансового посредничества взаимосвязана с изменением норматива Центрального банка РА, согласно которому минимальный порог нормативного капитала для банковской деятельности должен составить 30 млрд драмов начиная с 1 января 2017 года. До 2017 года требование ЦБ по данному нормативу составляло 5 млрд драмов⁴.

Значительных улучшений наблюдалось в сфере гостиничной деятельности, где было инвестировано примерно 65 млн долларов за 2016 год. Сфера гостиничной деятельности на данный момент имеет серьезный потенциал развития, учитывая тот факт, что начиная с 2007 года количество туристов, посетивших Армению увеличилось 5 раз: с 282 тысяч человек до 1,260 тысяч в 2016 году⁵.

Обобщая, мы можем сказать, что Армении до сих пор не удастся достигнуть того уровня прямых инвестиций, который был достигнут в 2008-2010 годах. До мирового финансово-экономического кризиса наблюдался стабильный рост притоков прямых инвестиций в Армению, однако, начиная с 2009 года наблюдается спад и уже в 2015 году был зафиксирован самый минимальный показатель по прямым инвестициям за последнее десятилетие (примерно 150 млн долларов).

Учитывая нынешнее состояние мировой экономики в связи с ограниченными активами, усилением конкуренции между странами, старающимися привлекать прямые инвестиции, Армении необходимо создавать более благоприятные условия для ведения бизнес деятельности, формировать четкую политику, направленную на укучение инвестиционной среды.

Список использованной литературы:

- ՀՀ Հաշվապահության ծրագիր 2019 թ., С. 46, www.armgov.am
- ՀՀ Կենտրոնական բանկ, www.cba.am
- Статистический ежегодник Армении 2009 год, Внешнеэкономическая деятельность, Статистический Комитет РА, С. 491-495, www.armstat.am
- Статистический ежегодник Армении 2012 год, Внешнеэкономическая деятельность, Статистический Комитет РА, С. 520-525, www.armstat.am
- Статистический ежегодник Армении 2013 год, Внешнеэкономическая деятельность, Статистический Комитет РА, С. 520-525, www.armstat.am
- Статистический ежегодник Армении 2017 год, Внешнеэкономическая деятельность, Статистический Комитет РА, С. 523-529, С. 544-557, www.armstat.am
- Закон Республики Армения “Об иностранных инвестициях”, www.arlis.am
- International Monetary Fund, Foreign Direct Investment: “Trends, Data, Availability, Concepts and Recording Practices”, С. 3
- OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment, Fourth Edition, С. 17
- Official Website of the World Bank, www.worldbank.org

⁴ Центральный банк Республики Армения, www.cba.am

⁵ Статистический Комитет Республики Армения, www.armstat.am

ԵԱՏՄ անդամակցության հետևանքները ՀՀ տնտեսության իրական հատվածի վրա՝ հարկային մուտքերի և արտաքին առևտրաշրջանառության տեսանկյունից

Քոչարյան Լ. Ա.
ՀՊՏՀ Ֆինանսական Հաշվառման ամբիոն
levonkocharyan@outlook.com

Վճռորոշ բառեր՝ Եվրասիական Տնտեսական Միություն, անդամակցություն, արտահանում, ներկրում, հարկային մուտքեր, առևտրաշրջանառություն

Воздействие Евразийского Экономического Союза на реальный сектор экономики Армении на основе налогов и торгового оборота

Кочарян Л.А.
Кафедра Финансового Учета АГЭУ
levonkocharyan@outlook.com

Резюме: В настоящее время в экономической жизни Республики Армения одним из самых обсуждаемых вопросов является эффективность вступления в члены в Евразийский Экономический Союз (далее-ЕАЭС). Начиная с СМИ и депутатов Национального собрания, заканчивая населением всех регионов, обсуждаются вопросы целесообразности, задач и угроз вступления в ЕАЭС. Следовательно, возникает необходимость представить влияние ЕАЭС на экономику Армении.

Ключевые слова: Евразийский Экономический Союз, членство, экспорт, импорт, таможенная система, интеграция

The Impact of Eurasian Economic Union on the Real Sector Economy of Armenia Based on Taxations and Trade Turnover

Kocharyan L.A.
Chair of Financial Accounting of ASEU
levonkocharyan@outlook.com

Abstract: Nowadays one of the most discussing topic of Armenian economic life is the productiveness of Armenia's integration to the Eurasian Economic Union (EEU). From journalist to deputies of the National Assembly of Armenia, from ordinary people to economists, fantasists and sociologists, discuss the issues, goals, expediency, problems, and threats of this Union. Hence, necessity emerges to present the Eurasian Economic Union's impact on the Armenia's economy.

Keywords. Eurasian Economic Union, membership, export, import, customs system, integration, taxes, influence

Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կյանքի ամենաքննարկվող հարցերից մեկը Հայաստանի՝ Եվրասիական տնտեսական միությանը (այսուհետ՝ ԵԱՏՄ) անդամակցության արդյունավետության թեման է: Սկսած լրատվամիջոցներից և Ազգային Ժողովի պատգամավորներից, վերջացրած բնակչության բոլոր հատվածներով, քննարկում են այս միության նպատակահարմարությունը, խնդիրները և սպառնալիքները: Հետևաբար, անհրաժեշտություն է առաջանում ներկայացնել ԵԱՏՄ անդամակցության տնտեսական հետևանքները ՀՀ տնտեսության վրա:

ԵԱՏՄ անդամակցության հարցը մնում է, և դեռևս կմնա ամենախնդրահարույց հարցերից մեկը: Շրջանառվում են երկու ծայրահեղական կարծիքներ՝ «ԵԱՏՄ»-ն Հայաստանի վրա ունի «կործանարար» ազդեցություն, կամ «ԵԱՏՄ»-ն Հայաստանի համար «փրկություն» է:

Վերլուծենք ԵԱՏՄ անդամակցության հետևանքները ՀՀ տնտեսության վրա՝ կոնկրետ փաստերով, թվերով և վիճակագրական տրվյալներով: Ստորև ներկայացված բոլոր վիճակագրական ցուցանիշները հիմնված են 2 աղբյուրի պաշտոնական հրապարակումների վրա՝ ՀՀ ՊԵԿ-ի և ԵՏՄ Հանձնաժողովի հրապարակումների:

Համաձայն Պետեկամուտների կողմից հրապարակված պաշտոնական տվյալների՝ 2015 թվականին Հայաստանի Հանրապետության Պետական Բյուջե հավաքագրված հարկային եկամուտների և պետական տուրքերի չափը կազմում է **1,065,644,210,110 ՀՀ դրամ**, որից **39.7%-ը** միայն ԱԱՀ գծով (423,933,475,500): Հավաքագրված ԱԱՀ-ի **10.7%-ը՝ 45,659,919,660 ՀՀ դրամը**, գոյացել է ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար: Միևնույն ժամանակ, բյուջե մուտքագրված ակցիզային հարկերը կազմել են 48,988,948,230 ՀՀ դրամ, որից 3,678,573,420 ՀՀ դրամը՝ ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար:

Գծապատկեր 1.

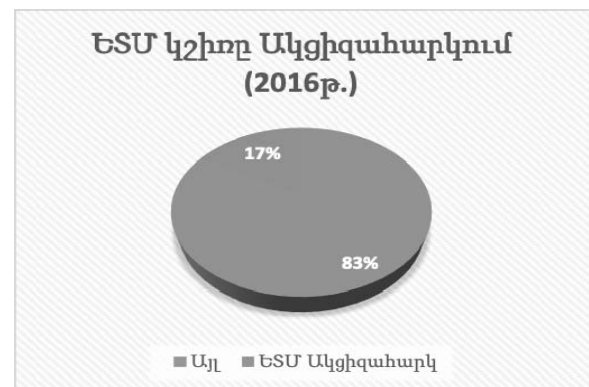
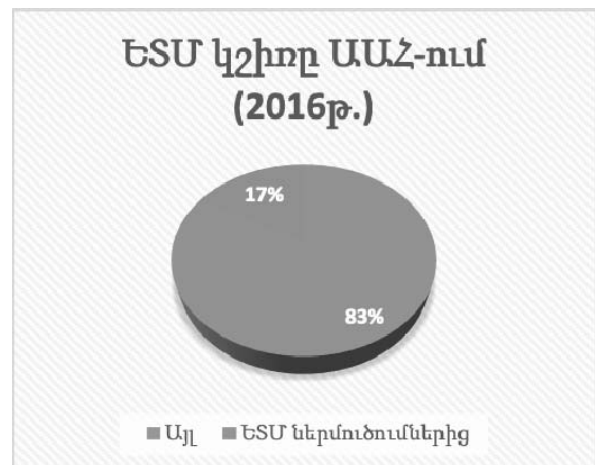
Հավաքագրված 61,487,456,110 ՀՀ դրամ մաքսատուրքերից 53,445,362,860 ՀՀ դրամը կամ **87%-ը** գոյացել են ԵՏՄ բյուջեից ՀՀ հաշվեգրված մաքսատուրքերից:

2016 թվականին Հայաստանի Հանրապետության Պետական Բյուջե հավաքագրված հարկային եկամուտների և պետական տուրքերի չափը կազմում է **1,078,294,202,600 ՀՀ դրամ**, որից **32.6%-ը** միայն ԱԱՀ գծով (391,087,746,100): Հավաքագրված ԱԱՀ-ի **16.8%-ը՝ 65,934,838,480 ՀՀ դրամը**, գոյացել է ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար: Միևնույն ժամանակ, բյուջե մուտքագրված ակցիզային հարկերը կազմել են 59,745,162,890 ՀՀ դրամ, որից 9,925,792,650 ՀՀ դրամը՝ ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար:

Հավաքագրված 55,428,498,470 ՀՀ դրամ մաքսատուրքերից 52,979,401,700 ՀՀ դրամը կամ **95.6%-ը** գոյացել են ԵՏՄ բյուջեից ՀՀ հաշվեգրված մաքսատուրքերից:

2017 թվականին Հայաստանի Հանրապետության Պետական Բյուջե հավաքագրված հարկային եկամուտների և պետական տուրք-

քերի չափը կազմում է **1,156,425,293,580 ՀՀ դրամ**, որից **35.3%-ը** միայն ԱԱՀ գծով (408,783,718,010 ՀՀ դրամ): Հավաքագրված ԱԱՀ-ի **20.6%-ը՝ 84,483,736,440 ՀՀ դրամը**, գոյացել է ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար: Ներկայացվածից երևում է, որ ԵՏՄ-ից ներմուծվող ապրանքների համար հավաքագրված ԱԱՀ գումարի չափը 1 տարվա ընթացքում աճել է **28,1%-ով**: Միևնույն ժամանակ, բյուջե մուտքագրված ակցիզային հարկերը կազմել են 82,324,811,920 ՀՀ դրամ, որից 13,569,669,900 ՀՀ դրամը՝ ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար: ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար հավաքագրված ակցիզային հարկերը նույնպես էապես աճել են՝ կազմելով **36,7%:**

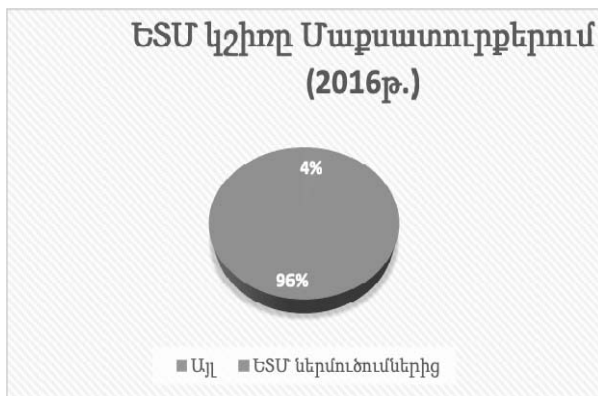

Գծապատկեր 2,3

Հավաքագրված 72,561,600,180 ՀՀ դրամ մաքսատուրքերից 68,582,770,290 ՀՀ դրամը կամ **94.5%-ը** գոյացել են ԵՏՄ բյուջեից ՀՀ հաշվեգրված մաքսատուրքերից: ԵՏՄ բյուջեից ՀՀ հաշվեգրված մաքսատուրքերը նույնպես գրանցել են էական աճ՝ կազմելով **29,5%:**

Այժմ ցույց տանք 2015-17թթ. ԱՀի դինամիկան ԵՏՄ հետ կապված ԱԱՀ, Ակցիզահարկի և Մաքսատուրքերի գծով.

ԵՏՄ հետ հարաբերությունները գնահատող բոլոր հարկային ցուցանիշները աճում են՝ սկսած ԵՏՄ անդամակցության առաջին օրվանից: Բացարձակ արժեքով ամենամեծ կշիռը ունեն մաքսատուրքերը, որը գոյանում է ԵՏՄ անդամ պետությունների ընդհանուր մասնաբաժիններից: Սրանից կարելի է հետևություն անել, որ ՀՀ Բյուջե ԵՏՄ անդամակցության հետևանքով տարեկան ավելի քան 100 մլն ԱՄՆ դոլար մուտքագրվում է ԵՏՄ մաքսատուրքերից: Եթե նույնիսկ մնացած ոչ մի հարկատեսակ չաճի, և մնա նույնը, ապա միայն մաքսատուրքերի այսպիսի ներհոսքը ունի միանշանակ դրական ազդեցություն:

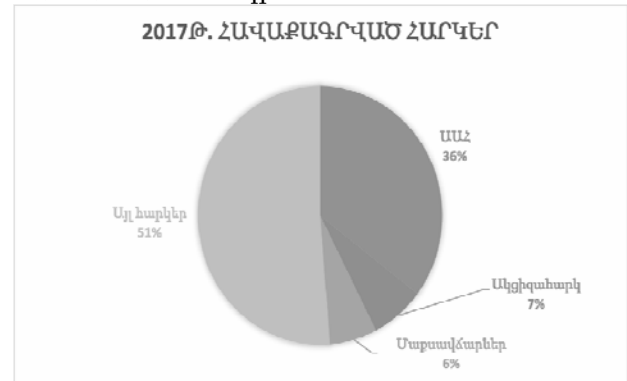

Գծապատկեր 4

2018 թվականի հունվար-հունիս հաշվետու ժամանակաշրջանի համար Ընդամենը վճարված հարկային եկամուտներ և պետական տուրքի չափը կազմել է **602,147,715,389** ՀՀ դրամ, իսկ 2017 թվականի միննույն ժամանակահատվածի համար՝ 549,600,384,010 ՀՀ դրամ: Երևում է, որ 2018թ.-ին հունվար-հունիս ժամանակաշրջանում մուտքագրված հարկերը 52,547,331,379 ՀՀ դրամով կամ 9.5% -ով ավել են, քան 2017-ն: Նույն ժամանակաշրջանի համար ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար հավաքագրված ԱԱՀ չափը կազմում է 42,979,601,470 ՀՀ դրամ՝ 2017թ. նույն ժամանակաշրջանում հավաքագրված 34,953,436,440 ՀՀ դրամի փոխարեն:

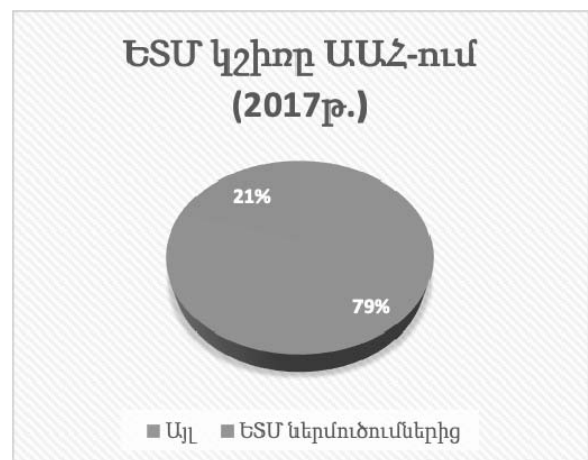
2018 թվականի հունվար-հունիս հաշվետու ժամանակաշրջանի համար հավաքագրված ակցիզահարկը ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար կազմել է

5,141,554,140 ՀՀ դրամ՝ 2017թ.-ի 6,757,549,900 ՀՀ դրամի համեմատ: Իսկ ԵՏՄ բյուջեից ՀՀ հաշվեգրված մաքսատուրքերի չափը համապատասխանաբար 35,567,132,679 ՀՀ դրամ և 31,201,210,290 ՀՀ դրամ:

Գծապատկեր 5

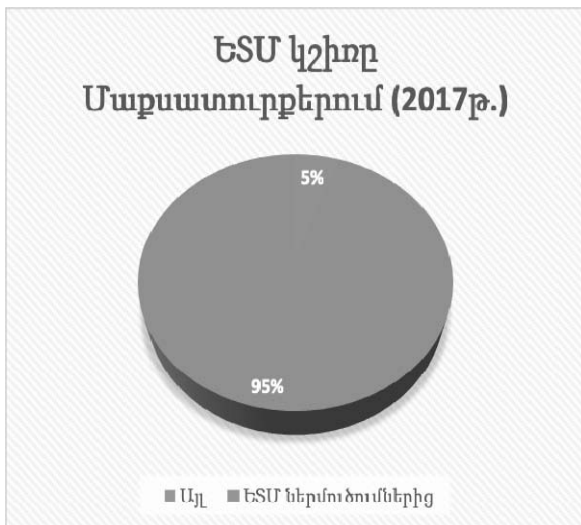
Այսպիսով, 2018 թվականի առաջին կիսամյակում ԵՏՄ գծով հավաքագրված ԱԱՀ + Ակցիզահարկ + Մաքսատուրք ցուցանիշը կազմել է 83,688,288,289 ՀՀ դրամ՝ 2017թ.-ի առաջին կիսամյակի 72,912,196,630 ՀՀ դրամի համեմատ աճելով 10,776,091,659 ՀՀ դրամով, կամ **12.8%-ով**:

Գծապատկեր 6,7.

Վերոնշյալ վիճակագրական տվյալներից հստակ կարելի է եզրակացնել, որ առնվազն բյուջե մուտքագրված հարկերի առումով ԵԱՏՄ անդամակցությունը ունի դրական ազդեցություն: Բոլոր այն հարկատեսակները, որոնք ուղղակիորեն փոխկապակցված են ԵՏՄ հետ առևտրաշրջանառության հետ, գրանցում են թռիչքային աճ՝ միջինում տարեկան 10-30% չափերով:

ԵՏՄ պետություններից ներմուծվող ապրանքների համար հավաքագրված ԱԱՀ չափերը տարեցտարի աճում են, ինչը ցույց է տալիս ԵՏՄ-ի՝ ՀՀ տնտեսական իրական հատվածի համար առավել հարմար և արդյունավետ շուկա հանդիսանալը: ԵՏՄ ապրանքների հետաքրքրությունը ներկայացված ցուցանիշների համաձայն ՀՀ տնտեսության իրական հատվածում անընդհատ աճում է: Ավելի արդյունավետ է դառնում ապրանքներ ներմուծել ԵՏՄ անդամ պետություններից, քան ԵՏՄ սահմաններից դուրս գտնվող երրորդ երկրներից:

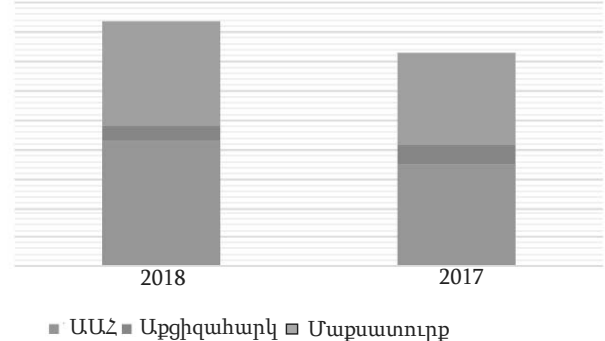
Գծապատկեր 8

Որպես ԵՏՄ անդամակցության ազդեցության վերլուծության եզր ակացություն, կարող ենք նշել հետևյալ փաստերը և եզրակացությունները.

1. Ընդհանուր առմամբ ԵՏՄ անդամակցությունից հետո ԵՏՄ հետ առևտրաշրջանառությունը գրանցում է զգալի աճ: Արտահան-

ման ծավալները աճում են ավելի արագ, քան ներմուծմանը, ինչը կարող է նպաստել այդ ցուցանիշների հավասարմանը:

2018 թվականի առաջին կիսամյակի՝ ԵՏՄ փոխկապակցված հարկային մուտքեր՝ 2017 թ.ի նույն ժամանակահատվածի հետ համեմատ

Գծապատկեր 9

2. ԵՏՄ հետ առևտրաշրջանառության 97.5%-ը բաժին է ընկնում Ռուսաստանին, և միայն 2.5%-ը՝ մնացած երկրներին: Սրանից կարելի է հետևություն անել, որ ԵՏՄ անդամակցության ամբողջ պոտենցիալը չի օգտագործվում, և այդ շուկաները դեռևս մնում են չբացահայտված: Ըստ էության, ԵՏՄ լինել թե չլինել՝ ՌԴ հետ առևտուրը միևնույն է աճելու էր նման չափերով:

3. Այնուամենայնիվ, ՀՀ-ի համար ծավալային առումով ԵՏՄ-ն 3-րդ երկրների խումբն է՝ զիջելով ԵՄ և Ասիական երկրներին:

4. Սակայն, եթե ՀՀ տնտեսվարող սուբյեկտները օգտագործեն Ղազախական և Բելառուսական հսկա շուկաների պոտենցիալը, շատ մոտ ապագայում հնարավոր կլինի շրջանցել ԵՄ և Ասիական երկրներին:

5. Զգալի աճ են գրանցում նաև ՀՀ պետական բյուջե կատարված հարկային մուտքերը՝ ԵՏՄ հետ հարաբերություններով պայմանավորված: Մասնավորապես, ԱԱՀ, Ակզիցային հարկի և մաքսավճարների մուտքերը վերջին 3 տարիների ընթացքում գրանցում են ստաբիլ աճ:

Օգտագործված գրականություն

1. www.petekamutner.am
2. www.armstat.am
3. ՀՀ ԿԱՊԵԿ պաշտոնական հարցման պատասխան նամակներ

ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի զարգացման հեռանկարները և դրանց ազդեցությունը ֆինանսական շուկայի աշխուժացման վրա

Շահինյան Մ. Ս.

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի կառավարման ֆակուլտետի
աշխատանքի տնտեսագիտության ամբիոն (Հայաստան, Երևան)
mher.shahinyan1996@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ պարտադիր կուտակային կենսաթոշակային բաղադրիչ, կենսաթոշակային ֆոնդեր, ֆոնդի կառավարիչ, զուտ ակտիվների արժեք, արժեթղթերի շուկա, ակտուարական հաշվարկ, կենսաթոշակային ֆոնդի եկամտաբերություն:

Перспективы развития пенсионных фондов в Республике Армения и их влияние на активизацию финансового рынка

Шагинян М. С.
Армянский государственный экономический университет (Армения, Ереван)
mher.shahinyan1996@gmail.com

Резюме: Внедрение накопительной пенсионной системы предполагает формирование соответствующих пенсионных фондов. Пенсионные фонды позволяют увеличить долгосрочные финансовые ресурсы страны, обеспечивая стабильность пенсионной системы. Следует отметить, что инвестиции осуществляются в различные и в крупные активы, что позволяет диверсифицировать возможные риски. Мы изучили действующие в Армении обязательные пенсионные фонды, проанализировали и сравнили некоторые их показатели эффективности. Так же исследовали влияние накопительных пенсионных активов на финансовый рынок и наметили перспективы их развития в нашей стране.

Ключевые слова: обязательная накопительная пенсионная составляющая, пенсионные фонды, управляющий фондом, стоимость чистых активов, рынок ценных бумаг, актуарные расчеты, доходность пенсионного фонда.

The prospects of the development of the pension funds in the Republic of Armenia and their impact on the activation of financial market

Shahinyan M. S.
Armenian State University of Economics (Armenia, Yerevan)
mher.shahinyan1996@gmail.com

Abstract: The implementation of the cumulative pension system implies formation of the appropriate pension funds. Pension funds allow to increase the country's long-term financial resources, ensuring the retirement system stability. It should be noted that the investments are made in various and large-scale assets, which enables to diversify possible risks. In the article we have studied mandatory pension funds operating in Armenia, analyzed and compared some of their performance indicators. We have also analyzed the impact of accumulative pension assets on the financial market and outlined the prospects of the development in our country.

Keywords: mandatory funded pension component, pension funds, fund manager, net asset value, stock exchange, actuarial calculations, profitability of the pension fund.

Կենսաթոշակային ապահովությունը հասարակության կայուն զարգացման կարևոր սոցիալական երաշխիքներից մեկն է: Կենսաթոշակային համակարգերի բարեփոխման անհրաժեշտությունը ծառայում է ոչ միայն Հայաստանում, այլև արդիական է ամբողջ աշխարհում:

Աշխարհի շատ երկրներում, այդ թվում՝ նաև ՀՀ-ում, կենսաթոշակների մշտապես ցա-

ծր մակարդակը մտահոգություն է առաջացնում երկրի բնակչության շրջանում, թերահավատություն առաջացնում ապագայում եկամտի կորստի դեպքում բավարար կենսամակարդակ ապահովելու նկատմամբ: Այս ոլորտում ներկայումս իրականացվող բարեփոխումները հնարավորություն կտան բարձրացնել յուրաքանչյուրի պատասխանատվությունը իր ապագա կենսաթոշակի ձևավորման

նկատմամբ: Հետևաբար, շատ կարևոր է ուսումնասիրել և գնահատել ներդրված կենսաթոշակային համակարգի արդյունավետությունը: Արդյունավետ կենսաթոշակային համակարգը պետք է հաշվի առնի երեք խմբերի շահերը՝ ներկա սերնդի կենսաթոշակառուների, ներկա սերնդի զբաղվածների և ապագա սերունդների քաղաքացիների¹: Ելնելով այս պահանջից՝ կենսաթոշակային համակարգի արդյունավետության չափանիշները պետք է լինեն.

1. Կենսաթոշակների չափերի համապատասխանությունը, որն արտացոլում է ներկա կենսաթոշակառուների շահերը. այն պետք է բավարար լինի հետևյալ երկու խնդիրների լուծման համար.

ա/ անաշխատունակ բնակչության շրջանում աղքատության ռիսկի կրճատում,

բ/ աշխատանքային գործունեության ավարտին եկամուտների հնարավոր անկման կանխարգելում:

2. Ֆինանսավորման բեռը: Վերոնշյալ ցուցանիշը արտացոլում է զբաղված բնակչության, այսինքն՝ ներկա սերնդի շահերը, ինչը ենթադրում է հարկային բեռի ծանրություն վճարողների համար: Այս բեռը չպետք է լինի այնքան ծանր, որի հետևանքով իջնի զբաղված բնակչության կենսամակարդակը, և նրանց մոտ առաջանա եկամուտները թերահաշվառելու ցանկություն:

3. Երկարաժամկետ կայունություն: Կարևոր է բոլոր սերունդների համար և ենթադրում է կենսաթոշակային համակարգի «ունակությունը»՝ կատարելու իր պարտավորությունները երկարաժամկետ հեռանկարում (առանց լրացուցիչ ռեսուրսների ներգրավման):

4. Հարմարվողականությունը, որը ենթադրում է կենսաթոշակային համակարգի «ունակությունը»՝ ենթարկվելու տնտեսական, ժողովրդագրական և քաղաքական պայմաններին:

Արդյունավետ կենսաթոշակային համակարգը պետք է համապատասխանի վերը նշված 4 չափանիշներին:

Թվարկենք կենսաթոշակային բարեփոխումների հնարավոր դրական ազդեցությունները.

1. աղքատության կրճատում,

2. կենսաթոշակային համակարգի փոխհատուցման գործակիցի բարձրացում,

3. կենսաթոշակային իրավունքների փոխանցվելիության խնդրի լուծում. թե՛ կուտակային միջոցները և թե՛ վճարվող կենսաթոշակները հեշտությամբ կարելի է փոխանցել ժառանգության իրավունքով և տեղափոխել երկրից երկիր,

4. ֆինանսական շուկայի զարգացում,

5. կենսաթոշակային կուտակումները՝ որպես «երկար և էժան փողեր», նպաստելու են կապիտալի և հիփոթեքային շուկաների, երկարատև ներդրումներ պահանջող ճյուղերի զարգացմանը,

6. էապես մեծանալու են նաև պետական ներդրումների հնարավորությունները,

7. արագանալու են Հայաստանի տնտեսության զարգացման ու համաշխարհային տնտեսությանը ինտեգրացման տեմպերը և այլն:

Կուտակային բաղադրիչի ներդրումը ենթադրում է արժեթղթերի շուկայի զարգացում: Այդ նպատակով վերլուծել ենք ՀՀ արժեթղթերի շուկայի գործունեությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշները վերջին ութ տարիների կտրվածքով: Արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 1-ում:

Աղյուսակ 1-ի տվյալներից երևում է, որ 2011թ.-ին ՀՀ ֆոնդային բորսայում կատարված գործարքների ընդհանուր ծավալը կազմել է 17686,3 միլիոն դրամ, որը 2010թ.-ի համեմատ աճել է 8,1 տոկոսային կետով: Ընդ որում ֆոնդային բորսայում կատարված գործարքների մեջ ամենամեծ տեսակարար կշիռ ունեին ռեպո գործարքները՝ 64,5% (11403,3 մլն դրամ), երկրորդ տեղում պետական պարտատոմսերով գործարքներն են՝ 30,4%, կորպորատիվ պարտատոմսերով գործարքները՝ 4%, իսկ բաժնետոմսերով գործարքները կազմել են 1,1%: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ արդեն 2015 թ.-ին ՀՀ ֆոնդային բորսայում կատարված գործարքների ընդհանուր ծավալը կազմել է 33080,9 միլիոն դրամ, որը, համեմատած 2011թ.-ի, 1,9 անգամ աճել է: Ընդ որում, ֆոնդային բորսայում կատարված գործարքների մեջ ամենամեծ տեսակարար կշիռ ունեն կորպորատիվ պարտատոմսերով գործարքները՝ 43%, իսկ պետական պարտատոմսերով և բաժնետոմսերով գործարքները կազմել են համապատասխանաբար երկրորդ և երրորդ տեղերը՝ 36,5 % և 20,5 %: Արդեն 2017 թ.-ին ՀՀ

¹ World Bank. 1994. Averting the old age crisis : policies to protect the old and promote growth (English). Washington DC : World Bank.

Աղյուսակ 1

ՀՀ արժեթղթերի շուկայի գործունեությունը բնութագրող հիմնական ցուցանիշները 2010-2017 թթ.
(Կազմված է՝ ըստ Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Երևան, ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, 2011-2018 թթ. տվյալների:)

Ցուցանիշ (մլն դրամ)	Արդյունքները՝ ըստ տարիների							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ֆոնդային բորսայում կատարված գործարքների ընդհանուր ծավալը	16 359.5	17 686.3	6 198.4	24 319.3	75 493.3	33 080.9	97 238.9	98 622.9
այդ թվում՝ ռեպո համաձայնագրեր, որից՝ երկարաձգված	7 923.3 -	11 403.3 9 285.2	852.8 591.1	1 773.3 934.0	2 177.7 1 685.8	0.0 0.0	119.3 0.0	2 468.3 1 278.6
բաժնետոմսերով	127.5	200.2	418.7	1 494.3	28 772.1	6 767.7	31 839.2	12 057.4
պետական պարտատոմսերով	5 492.9	5 373.8	4 525.7	15 101.3	33 766.1	12 082.5	53 798.0	65 101.3
կորպորատիվ պարտատոմսերով	2 815.8	709.0	401.2	5 950.4	10 777.4	14 230.7	11 482.3	18 995.9
այլ արժեթղթերով	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

Աղյուսակ 2

«Ցե-Կվադրատ Ամպեգա Ասեթ մենեջմենթ Արմենիա» և «Ամունդի-Ակբա Ասեթ մենեջմենթ»
ընկերությունների կառավարման ներքո եղած ակտիվների հիմնական ցուցանիշները 2014-2017
թթ. (Կազմված է՝ ըստ <https://www.c-quadrat-ampega.am/am> և <http://www.amundi-acba.am/>
կայքերում հրապարակված տարեկան ֆինանսական հաշվետվությունների տվյալների:)

Ցուցանիշ Ցուցանիշ	Ցե-Կվադրատ Ամպեգա Ասեթ մենեջմենթ Արմենիա		Ամունդի-Ակբա Ասեթ մենեջմենթ	
	2014թ.	2017թ.	2014թ.	2017թ.
Ընդամենը ակտիվներ (մլն ՀՀ դրամ), որից՝	5839.04	51721.54	6291.8	53899.6
1. Կայուն եկամտային	77.49	342.57	157.8	722.4
2. Պահպանողական	5627.81	50822	5838	51852
3. Հավասարակշռված	133.74	556.97	296	1325.2
Զուտ ակտիվների արժեքը մեկ փայի գծով (ՀՀ դրամ)				
1. Կայուն եկամտային	1059.75	1484.74	989.65	1388.95
2. Պահպանողական	1026.45	1408.75	1032.71	1434.87
3. Հավասարակշռված	1048.11	1413.62	1045.77	1474.06
Ֆոնդերի միջին տարեկան եկամտաբերություն (%)	Ստեղծման պահից մինչև 31.12.2017թ.		Ստեղծման պահից մինչև 31.12.2017թ.	
1. Կայուն եկամտային	10.72		9.02	
2. Պահպանողական	8.52		9.95	
3. Հավասարակշռված	8.59		10.73	

Ֆոնդային բորսայում կատարված գործարքների ընդհանուր ծավալը կազմել է 98622.9 միլիոն դրամ, որը 2015 թվականի համեմատ աճել է մոտ 3 անգամ, ինչը վկայում է ֆինանսական շուկայի աշխուժացման մասին, որը, բնականաբար, ունի դրական աճի միտում:

Ընդ որում, ֆոնդային բորսայում կատարված գործարքների մեջ կտրուկ առաջընթաց է գրանցվել պետական պարտատոմսերով գործարքներում՝ ունենալով ամենամեծ կշիռը՝ 66%, կորպորատիվ պարտատոմսերով գործարքները կազմել են 19%, բաժնետոմսերով

գործարքները՝ 12%, ռեպո համաձայնագրերով գործարքները՝ մոտ 3%: Սա վկայում է այն մասին, որ ֆինանսական շուկան շարունակում է զարգանալ և ընդլայնել գործիքակազմը:

Կենսաթոշակային ֆոնդերի դերը մեծ է թե՛ մասնավոր, թե՛ ազգային խնայողությունների ավելացման հարցում հատկապես պարտադիր կենսաթոշակային ծրագրերի և զարգացող երկրների դեպքերում: Այն երկրներում, որտեղ առկա է բնակչության վստահություն կենսաթոշակային ֆոնդերի նկատմամբ, բարձր է ֆինանսական գրագիտության մակարդակը, առկա է երկարաժամկետ խնայողություններ կատարելու հակվածությունը, զարգացած է կենսաթոշակային համակարգը և ավելի շատ խնայողություններ են կատարվում կենսաթոշակային ֆոնդերում: Կենսաթոշակային ֆոնդերի գործունեության և զարգացման վրա ուղղակիորեն ազդում են զանազան երկրների ֆինանսական համակարգի զարգացման տարբեր աստիճան ունեցող ֆինանսական շուկաները: Կարելի է նաև նշել հակառակը. լինելով միջնորդ անհատների խնայողությունների և մասնավոր ընկերությունների ֆինանսավորման միջև՝ կենսաթոշակային ֆոնդերը նպաստում են ֆինանսական շուկաների զարգացմանը՝ խորացնելով մրցակցությունը և բարելավելով պարտատոմսերի և առաջնային արժեթղթերի շուկաների արդյունավետությունը: Արժեթղթերի, այդ թվում՝ ածանցյալ արժեթղթերի շուկաները կենսական նշանակություն ունեն տնտեսական աճի համար: Դրանք աջակցում են կորպորատիվ նախաձեռնություններին, ֆինանսավորում նոր գաղափարները և հեշտացնում ֆինանսական ռիսկի կառավարումը¹:

Կենսունակ կենսաթոշակային համակարգը կարևոր է նաև տնտեսական ու ֆինանսական շուկայի արդյունավետության տեսանկյունից: Օրինակ՝ Մեծ տասնյակի երկրների ներկայացուցիչների համար պատրաստված 2005 թվականի հաշվետվության մեջ նշվում էր, որ այդ երկրներում կենսաթոշակային ֆոնդերը արդեն դարձել են ինստիտուցիոնալ ներդրողների ամենամեծ դասը, և կենսաթոշակային խնայողությունները ու հարակից կապիտալի հոսքերը է՛լ ավելի կարևոր

ազդեցություն կունենան ֆինանսական շուկաների վրա²:

Այսպիսով, կենսաթոշակային համակարգի բարեփոխումները պետք է ներառեն հետևյալ ուղղությունները.

1. բաշխողական համակարգի կատարելագործում,
2. կուտակային համակարգի զարգացում,
3. այլ «գործիքների» զարգացում, որոնց նպատակն է կենսաթոշակառուների կյանքի ֆինանսական աջակցությունը՝ կյանքի ապահովագրություն, բժշկական ապահովագրություն:

Նշենք, որ ՀՀ-ում պարտադիր կուտակային կենսաթոշակային բաղադրիչը մասնակիորեն ներդրվել է 2014 թվականի հուլիսի 1-ից (1974 թ. հունվարի 1-ին և դրանից հետո ծնված պետական ոլորտի աշխատողների համար), իսկ արդեն ամբողջությամբ՝ 2018 թվականի հուլիսի 1-ից (ընդրկելով նաև մասնավոր ոլորտի աշխատողներին): Կենսաթոշակային ֆոնդի կառավարիչներից յուրաքանչյուրն առաջարկում է պարտադիր կենսաթոշակային ֆոնդերի երեք տեսակ՝ կայուն եկամտային, պահպանողական, հավասարակշռված:

Ֆոնդերը միմյանցից տարբերվում են դրանցում առկա միջոցների ներդրման ռիսկայնության և եկամտաբերության աստիճաններով: Կայուն եկամտային ֆոնդը համեմատաբար ցածր ռիսկային է և ապահովում է կայուն, ոչ բարձր եկամուտ: Պահպանողական ֆոնդը միջին ռիսկային է և կարող է ապահովել համեմատաբար բարձր եկամուտ: Հավասարակշռված ֆոնդը համեմատաբար բարձր ռիսկային է և կարող է ապահովել ավելի բարձր եկամուտ:

ՀՀ-ում պարտադիր կուտակային կենսաթոշակների ակտիվների կառավարումը վրստահվել է երկու հեղինակավոր ֆոնդերի կառավարիչների՝ «Ամունդի-Ալբա Ասեթ Մենեջմենթ» և «Ցե-Կվադրատ Ամպեգա Ասեթ մենեջմենթ Արմենիա» ընկերություններին:

Հետազոտությունն ավելի ամբողջական դարձնելու նպատակով կատարել ենք վերոնշ-

¹ St' u IOSCO, Objectives and Principles of Securities Regulation:

² St' u G-10, Ageing and Pension System Reform: Implications for Financial Markets and Economic Policies (September 2005); Economic and Financial Efficiency: The Importance of Pension Plans (Remarks by David Dodge, Governor of the Bank of Canada, to l' Association des MBA du Québec (AMBAQ), Montréal, Quebec, 9 November 2005):

յալ ֆոնդերի կառավարիչների կառավարման ներքո եղած ակտիվների հիմնական ցուցանիշների համեմատական վերլուծություն, որի արդյունքները ներկայացված են աղյուսակ 2-ում:

Աղյուսակ 2-ի արդյունքներից պարզ է դառնում, որ 2014 թ. դեկտեմբերի 31-ի /հաշվարկն իրականացվել է 2014 մարտի 11-ից (գործունեությունը սկսելու ամսաթվից) մինչև 2014թ. դեկտեմբերի 31-ն ընկած ժամանակաշրջանի համար/ դրությամբ «Ցե-Կվադրատ Ամպեգա Ասեթ մենեջմենթ Արմենիա» ընկերության կառավարման տակ են գտնվել 5839.04 մլն դրամի ակտիվներ, որից՝ Կայուն եկամտային ֆոնդ՝ 77.49 մլն դրամ, Պահպանողական ֆոնդ՝ 5627.81 մլն դրամ, Հավասարակշռված ֆոնդ՝ 133.74 մլն դրամ: Զուտ ակտիվների արժեքը մեկ փայի գծով նույն ժամանակաշրջանի համար կազմել է՝ 1059.75 ՀՀ դրամ՝ կայուն եկամտային, 1026.45 ՀՀ դրամ՝ պահպանողական և 1048.11 ՀՀ դրամ՝ հավասարակշռված ֆոնդերի համար: Արդեն 2017 թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ նույն ցուցանիշների գծով պատկերը շեշտակիորեն փոխվել է. ընկերության կառավարման տակ են գտնվում 51721.54 մլն դրամի ակտիվներ (2014 թ. Դեկտեմբերի 31-ի նկատմամբ աճը կազմել է 785.8 տոկոս), որից՝ Կայուն եկամտային ֆոնդ՝ 342.57 մլն դրամ, Պահպանողական ֆոնդ՝ 50822 մլն դրամ, Հավասարակշռված ֆոնդ՝ 556.97 մլն դրամ: Զուտ ակտիվների արժեքը մեկ փայի գծով նույն ժամանակաշրջանի համար կազմել է՝ 1484.74 ՀՀ դրամ՝ կայուն եկամտային, 1408.75 ՀՀ դրամ՝ պահպանողական և 1413.62 ՀՀ դրամ՝ հավասարակշռված ֆոնդերի համար. այս ցուցանիշի գծով ևս աճի միտում կա: Ֆոնդերի միջին տարեկան եկամտաբերությունը ստեղծման պահից մինչև 31.12.2017 թ. կազմել է՝ 10.72%՝ կայուն եկամտային, 8.52%՝ պահպանողական և 8.59%՝ հավասարակշռված ֆոնդերի համար:

Վերլուծությունն ավելի համապարփակ դարձնելու նպատակով համեմատել ենք նույն ցուցանիշների գծով ստացված արդյունքները նույն ժամանակահատվածների համար «Ամունդի-Ակրա Ասեթ Մենեջմենթ» ընկերության համապատասխան արդյունքների հետ: 2014 թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ ընկերության կառավարման տակ են գտնվել 6291.8 մլն դրամի ակտիվներ, որից՝ Կայուն եկամտային

ֆոնդ՝ 157.8 մլն դրամ, Պահպանողական ֆոնդ՝ 5838 մլն դրամ, Հավասարակշռված ֆոնդ՝ 296 մլն դրամ: Զուտ ակտիվների արժեքը մեկ փայի գծով նույն ժամանակաշրջանի համար կազմել է՝ 989.65 ՀՀ դրամ՝ կայուն եկամտային, 1032.71 ՀՀ դրամ՝ պահպանողական և 1045.77 ՀՀ դրամ՝ հավասարակշռված ֆոնդերի համար: Արդեն 2017 թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ նույն ցուցանիշների գծով բավականին այլ պատկեր է. ընկերության կառավարման տակ են գտնվում 53899.6 մլն դրամի ակտիվներ (2014 թ. դեկտեմբերի 31-ի նկատմամբ աճը կազմել է 756.67 տոկոս), որից՝ Կայուն եկամտային ֆոնդ՝ 722.4 մլն դրամ, Պահպանողական ֆոնդ՝ 51852 մլն դրամ, Հավասարակշռված ֆոնդ՝ 1325.20 մլն դրամ: Զուտ ակտիվների արժեքը մեկ փայի գծով նույն ժամանակաշրջանի համար կազմել է՝ 1388.95 ՀՀ դրամ՝ կայուն եկամտային, 1434.87 ՀՀ դրամ՝ պահպանողական և 1474.06 ՀՀ դրամ՝ հավասարակշռված ֆոնդերի համար. այս ցուցանիշի գծով ևս աճի է արձանագրվել: Ֆոնդերի միջին տարեկան եկամտաբերությունը ստեղծման պահից մինչև 31.12.2017 թ. կազմել է՝ 9.02%՝ կայուն եկամտային, 9.95%՝ պահպանողական և 10.73%՝ հավասարակշռված ֆոնդերի համար:

Նկատենք, որ 2014 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ «Ամունդի-Ակրա Ասեթ Մենեջմենթ» ընկերության կառավարման ներքո են գտնվել 7,75 տոկոսով ավելի շատ ակտիվներ, քան «Ցե-Կվադրատ Ամպեգա Ասեթ մենեջմենթ Արմենիա» ընկերության: Արդեն 2017 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ կրկին «Ամունդի-Ակրա Ասեթ Մենեջմենթ» ընկերության կառավարման ներքո գտնվող ակտիվներն ավելի շատ են, սակայն տարբերությունը մեղմացել է՝ դառնալով 4,21 տոկոսով ավելի, քան «Ցե-Կվադրատ Ամպեգա Ասեթ մենեջմենթ Արմենիա» ընկերությանը:

Կարծում ենք, որ կուտակային կենսաթոշակային համակարգի ներկայումս ունեցած թերություն կարելի է համարել պարտադիր կուտակային կենսաթոշակային ֆոնդերի կառավարիչների սակավ թիվը (ընդամենը երկու), ինչն ըստ էության կարող է հանգեցնել շուկայում անարդար մրցակցության: Կարծում ենք՝ կառավարիչների թվի ավելացումը կնպաստի կուտակային վճարներ իրականացնող սուբյեկտների ընտրության հնարավորու-

թյան բազմազանեցմանը և համակարգի հանդեպ վստահության բարձրացմանը:

ՀՀ-ում կուտակային կենսաթոշակային բաղադրիչի ներդրմամբ կսկսի «աշխուժանալ» նաև արժեթղթերի շուկան: Արժեթղթերի առաջնային և երկրորդային շուկաները խիստ փոխկապակցված են. որքան զարգացած է տվյալ արժեթղթի երկրորդային շուկան, այնքան թողարկողին ավելի հեշտ է գումար ներգրավել առաջնային շուկայից նոր թողարկումների միջոցով, և որքան բարձր է տվյալ արժեթղթի գինը երկրորդային շուկայում, այնքան բարձր կլինի դրա առաջնային տեղաբաշխման գինը և հակառակը:

Շատ հաճախ հարց է առաջանում, թե ինչու կատարել ներդրումներ կենսաթոշակային ֆոնդերում, եթե հնարավոր է դա անել ավանդի տեսքով: Ամբողջ աշխարհում կենսաթոշակային ֆոնդերը, ի տարբերություն բանկային ավանդների, երկարաժամկետ խնայողության մեխանիզմ են: Դրանց միջոցով մարդիկ կուտակում են երկար ժամանակ, կառավարում այդ միջոցները՝ ապագայում բարեկեցիկ ծերություն ունենալու ակնկալիքով: Երկարաժամկետ կտրվածքով կենսաթոշակային ֆոնդերն առավել մեծ եկամտաբերություն ունեն, քան ավանդները:

Բացի այդ, ավանդի դեպքում մեծ է գումարը վաղաժամ հանելու գայթակղությունը, այսինքն՝ մինչև կենսաթոշակային տարիքը լրանալը, հետևաբար մեծ է նաև կենսաթոշակային տարիքում աղքատ լինելու ռիսկը:

Այնուամենայնիվ, օրենքը նախատեսում է մի շարք դեպքեր, երբ կուտակային միջոցները կարելի է ստանալ ավելի շուտ, ինչպես օրինակ՝ ծանր հիվանդությունները, 55 տարեկանում վաղաժամ թոշակի անցնելու հնարավորությունը, կուտակողի մահվան դեպքում ժառանգների կողմից միջոցները կանխիկ ստանալու հնարավորությունը:

Քննարկվում է նաև կենսաթոշակային միջոցները կենսաթոշակային ֆոնդերից վաղաժամ ստանալու այլ լրացուցիչ դեպքերի՝ օրենքում ներառելու հնարավորությունը (մեծ բժշկական ծախսեր, հիփոթեքի կանխավճար, ուսման վարձ, ժամանակավոր գործազրկություն):

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ որևէ հեռանկարային նպատակով խնայողություն կատարող մարդկանց շուրջ 80 տո-

կոսը այդ գումարը ծախսում է վաղաժամ՝ բոլորովին այլ ծախսեր հոգալու համար³: Այդպիսի խնայողություններ են նաև ավանդները, որտեղ գումարի ստացման մեխանիզմները շատ ավելի մեղմ են, հետևաբար ավելի ռիսկային՝ տնտեսված միջոցները ոչ նպատակային օգտագործելու, անհամեմատ ավելի կարճ ժամանակահատված կառավարման մեջ գտնվելու արդյունքում ավելի քիչ եկամտաբեր լինելու տեսանկյունից: Լինելով երկարաժամկետ խնայողություններ՝ կուտակային կենսաթոշակային միջոցներով կատարվող ներդրումները առավել եկամտաբեր են, քան ավանդները⁴:

Բացի այդ, ավանդներն ունեն միջին եկամտաբերություն, երաշխավորվում են «Ավանդների հատացումը երաշխավորող» հիմնադրամի կողմից, հարկվում են ՀՀ եկամտային հարկի դրույքաչափերով: Ի տարբերություն ավանդների՝ ֆոնդի փայերի եկամտաբերությունը կախված է ֆոնդից, այն վերահսկվում է ՀՀ ԿԲ-ի և Պահառուի կողմից, ապահովում է դիվերսիֆիկացիա, ինչպես նաև չի հարկվում:

Այսպիսով, ամփոփելով կարող ենք նշել, որ կենսաթոշակային ֆոնդերի ներդրման և զարգացման գերակա շարժառիթը կապիտալի շուկայի զարգացման ապահովումն է: Կենսաթոշակային ֆոնդերը երկարաժամկետում կարող են նպաստել ֆինանսական ռեսուրսների ծավալների մեծացմանը: Օրենսդրության համաձայն՝ կենսաթոշակային ֆոնդերի ակտիվների զգալի մասը պետք է տեղաբաշխվի երկրի ներսում, ինչը ենթադրում է երկրում ներդրումային ծավալների ավելացում: Դա իր հերթին կնպաստի տնտեսության ֆինանսական հատվածի աշխուժացմանը, որն ուղիղ համեմատական կապ ունի երկրի տնտեսական աճի հետ: Կենսաթոշակային ֆոնդերն առավելագույնս կնպաստեն կապիտալի շուկայի, հետևաբար՝ նաև երկրի տնտեսության զարգացմանը, եթե ապահովվի հնարավորինս մեծ թվով անձանց մասնակցություն:

Բնականաբար, կենսաթոշակային ֆոնդերի կառավարման ընթացքում առաջանում են

³ Տե՛ս «Կենսաթոշակային համակարգի իրազեկման կենտրոն» հիմնադրամ, «Կենսաթոշակային նոր համակարգի վերաբերյալ բազային հետազոտության» արդյունքներ, 2012թ.:

⁴ http://www.epension.am/am/press_release_article?content.cid=2228:

որոշակի ռիսկեր, որոնց նվազեցման ուղղությամբ տարվող աշխատանքների թվում է արտասահմանում վերապատրաստված, բարձր որակավորում ունեցող ակտուարների համալրումը կենսաթոշակային ֆոնդեր: Կենսաթոշակային ֆոնդերի կառավարիչների կողմից հիմնավորված և ճիշտ ակտուարական հաշվարկները ՀՀ-ում կնպաստեն ֆինանսական ինստիտուտների գործունեության զարգացմանը, հնարավորություն կտան կենտրոնացնել լայնածավալ ֆինանսական ակտիվներ:

Կենսաթոշակային համակարգի զարգացումը պայմանավորված է ներդրումային ճիշտ քաղաքականության իրականացմամբ, որն ուղղված կլինի երկրի տնտեսության իրական հատվածի զարգացմանը: Նոր աշխատատեղերի բացման շնորհիվ հնարավոր է մեծացնել կենսաթոշակային ֆոնդերի մասնակիցների թիվը, ինչն անմիջականորեն կբարձրացնի բնակչության վստահությունը համակարգի հանդեպ՝ մասնակցելու կենսաթոշակային ֆոնդերի ձևավորմանը:

Նշենք, որ 2018 թ. դեկտեմբերի 28-ի դրությամբ կենսաթոշակային ֆոնդերի մասնակիցների քանակը կազմել է՝ 458,134 մարդ, որից 231,069-ը՝ արական սեռի, իսկ 227,065-ը՝ իգական: Համեմատության համար նշենք, որ 2017 թ. դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ կենսաթոշակային ֆոնդերի մասնակիցների քանակը կազմել է՝ 326,129 մարդ, իսկ 2015 թ.-ի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ այդ թիվը կազմել է՝ 202,430 մարդ: Հետևաբար, տարեցտարի այս թիվն աճում է, ինչը, բնականաբար, կարելի է արձանագրել որպես դրական միտում կուտակային կենսաթոշակային բաղադրիչի զարգացման համատեքստում⁵:

Այսպիսով, ՀՀ-ում կուտակային բաղադրիչի մասնակիցները դանդաղորեն սկսում են հարմարվել նոր խնայողություններ կատարելու մշակույթին, ինչը կարևոր խթան է համակարգի զարգացման համար:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. «Կենսաթոշակային համակարգի իրազեկման կենտրոն» հիմնադրամ, «Կենսաթոշակային նոր համակարգի վերաբերյալ բազային հետազո-

տության արդյունքներ», Երևան, 2012թ.: [“Kensatoshakayin hamakargi irazekman kentron himnadram, Kensatoshakayin nor hamakargi veraberyal bazayin hetazotutyanyardunkner, Yerevan, 2012”] [in Armenian]

2. Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն, Երևան, ՀՀ վիճակագրական կոմիտե: [“Hayastani finansneri vichakagrutyun, Yerevan, HH vichakagrakan komite”] [in Armenian]

3. Буйнова М.О., Кобзева С.И., Кондратьева З.А. Право социального обеспечения. Учебное пособие, 3-е изд., М., 2009: [Buyanova M.O., Kobzeva S.I., Kondrateva Z.A. Pravo sotsialnogo obespecheniya. Uchebnoye posobiye, 3-e izd., M., 2009] [in Russian]

4. Drouin A. and Cichon M.: Optimal financing and self adjustment mechanisms for sustainable retirement systems: The social stabilization of pensions in times of crisis and beyond. A critical review of three decades of pension reform and their outcomes. Report, Otava, September, 2009:

5. G-10, Ageing and Pension System Reform: Implications for Financial Markets and Economic Policies (September 2005); Economic and Financial Efficiency: The Importance of Pension Plans (Remarks by David Dodge, Governor of the Bank of Canada, to l'Association des MBA du Québec (AMBAQ), Montréal, Quebec, 9 November 2005):

6. IOSCO, Objectives and Principles of Securities Regulation:

7. OECD. Growing unequal? Income distribution and poverty in OECD countries, part III, Paris, 2008:

8. USAID Social protection systems strengthening projects (SPSS/USAID). Landis Mackellar, 2007:

9. WB, Annuities and other retirement products; designing the payout phase, 2011:

10. World Bank. 1994. Averting the old age crisis : policies to protect the old and promote growth (English). Washington DC ; World Bank.

11. «Ցե-Կվադրատ Ամպեգա Ասեթ մենեջմենթ Արմենիա» ընկերության պաշտոնական կայքէջ. <https://www.c-quadrat-ampega.am>:

12. «Ամունդի-Ակբա Ասեթ Մենեջմենթ» ընկերության պաշտոնական կայքէջ. <http://www.amundi-acba.am>:

13. «Կենսաթոշակային համակարգի իրազեկման կենտրոն» հիմնադրամի պաշտոնական կայքէջ. <http://www.epension.am>:

14. ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայքէջ. <https://www.cba.am>:

⁵ Տեղեկատվության աղբյուրը՝ <https://www.cba.am/am/SitePages/statfinorg.aspx>: Պարտադիր կենսաթոշակային ֆոնդերի հիմնական ցուցանիշները ստ տարիների:

Արդյունավետ աշխատավարձ և նրա կիրառությունները

Դանիելյան Հ.Ա., Ավետիսյան Ա. Ա.
Երևանի պետական համալսարան (Հայաստան, Երևան)
hayk.danielyan@ysumail.am
ara.avetisyan@ysumail.am

Վճռորոշ բառեր՝ արդյունավետ աշխատավարձի տեսություն, արտադրողականություն, ջանքերի տեսություն

Эффективная заработная плата и ее применение

Даниелян А.А., Аветисян А.А.
Ереванский государственный университет (Армения, Ереван)
hayk.danielyan@ysumail.am
ara.avetisyan@ysumail.am

Резюме: Заработная плата является факторным доходом, полученным в результате использования фактора труда, а также равновесной ценой работы, которая формируется на рынке спросом и предложением. Заработная плата в компаниях зависит от квалификации работника, образования, опыта работы, рабочей сфере и т. д. Но возможно, что люди, работающие в одной сфере, будут получать разные зарплаты. Зачастую фирмы платят высокую зарплату, даже когда учитываются такие факторы, как требуемое качество рабочей силы, навыки и т. д. Стандартные конкурентные модели, а также неидеальные конкурентные модели не объясняют это явление. Объяснение этого поведения дает теория эффективной заработной платы, которая объясняет, почему работники более продуктивны, когда зарабатывают больше. То есть, в теории эффективной заработной платы высокая заработная плата является не результатом высокой производительности, а причиной. Эта теория в основном используется для развивающихся стран, где рыночная заработная плата не может быть адекватной, например, для обеспечения здоровья работников. Поэтому фирмы могут платить более высокую заработную плату, чем рынок, чтобы улучшить здоровье своих сотрудников и, таким образом, повысить их производительность. В данной работе представлена теория эффективной заработной платы, ее достоинства и недостатки. Чтобы избежать риска увольнения, введена страховая модель «страхования по безработице», в рамках которой человек может подписать договор страхования и получать денежные потоки до тех пор, пока не достигнет пенсионного возраста. С помощью регрессионных моделей было проверено действует ли гипотеза эффективной заработной платы в Республике Армения и существуют ли причинно-следственные связи между производительностью труда и вознаграждением.

Ключевые слова: теория эффективной заработной платы, производительность, теория усилий

Efficiency Wages and its Applications

Danielyan H.A., Avetisyan A.A.
Yerevan State University (Armenia, Yerevan)
hayk.danielyan@ysumail.am
ara.avetisyan@ysumail.am

Abstract: Salary is a factor income generated by the use of the workforce as a factor, as well as the equilibrium labor price which is being formed in the market by labor supply and demand. At firms salaries depend on employee's skills, education, work experience, working area and etc. However, it is possible that people working in the same field are paid different salaries, one higher than the other. Sometimes, firms pay higher salaries in some cases even taking into consideration such factors as the quality of workforce, skills and etc. Standard competitive models as well as non-perfect competitive models do not explain this phenomenon. A relatively standard explanation of this behavior gives the Efficiency wage theory, which explains why workers are more productive when being payed more. In other words, in theory of efficiency wages high wages are not the result of high productivity but the reason. This theory is mainly used for developing countries where market salaries may not be sufficient insuring for instance, the health of employees. Thus, firms can pay salaries higher than the market level to improve their employee's health and thereby improve their productivity. Thus, firms pay higher salaries to improve the health of the employees and so improve their productivity. The paper presents the Efficiency wages theory, its advantages and disadvantages. For avoiding the risk of losing a job, an insurance model of "unemployment insurance" is introduced, in which a person can sign an insurance contract and receive cash flows until the retirement age in the case if he loses his job. Regression models are used to determine whether the efficiency wages hypothesis is satisfied in the Republic of Armenia and whether there is a causal relationship between the employees' productivity and the wage level.

Keywords: efficiency wage theory, productivity, effort theory

Աշխատավարձը հանդիսանում է գործոնային եկամուտ, որն առաջանում է աշխատանք գործոնի կիրառման հետևանքով, ինչպես նաև այն աշխատանքի հավասարակշիռ գինն է, որը շուկայում ձևավորվում է աշխատանքի պահանջարկի և առաջարկի փոխհարաբերությամբ: Ընկերություններում աշխատավարձը սահմանում են կախված աշխատակցի հմտությունից, կրթությունից, աշխատանքային փորձից, աշխատանքային ոլորտից և այլն: Սակայն հնարավոր է, որ միևնույն ոլորտում աշխատող անձինք ստանան տարբեր աշխատավարձեր: Հաճախ ֆիրմաները վճարում են բարձր աշխատավարձ, նույնիսկ, երբ հաշվի են առնվում այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են պահանջվող աշխատուժի որակը, հմտությունները և այլն: Մտանդարտ մրցակցային մոդելները, ինչպես նաև ոչ կատարյալ մրցակցային մոդելները չեն բացատրում այս երևույթը: Այս վարքագծի բացատրությունը տալիս է արդյունավետ աշխատավարձի տեսությունը, որը բացատրում է, թե ինչու են աշխատողները ավելի արտադրողական լինում ավելի շատ վճարվելու պարագայում: Այսինքն՝ արդյունավետ աշխատավարձի տեսության մեջ բարձր աշխատավարձը ոչ թե բարձր արտադրողականության արդյունք է, այլ դրա պատճառը: Այս տեսությունը հիմնականում կիրառվում է զարգացող երկրների համար, որտեղ շուկայական աշխատավարձը կարող է բավարար չլինել, օրինակ՝ աշխատակիցների առողջությունը ապահովելու համար: Ուստի, ֆիրմաները կարող են շուկայականից բարձր աշխատավարձ վճարել, որպեսզի բարելավեն իրենց աշխատակիցների առողջությունը և այդպիսով բարելավեն նրանց արտադրողականությունը: [2],[11]

Աշխատանքի շուկայի մոդելավորման հիմնական շրջանակները

Պարզագույն մոդելը դիտարկվում է միատարր ազենտի շրջանակներում, որտեղ ֆիրմաների և աշխատողների անհատական որոշումները կայացվում են ինֆորմացիոն ասիմետրիայի պայմաններում: Սա թույլ է տալիս ուսումնասիրել աշխատանքի շուկան հավասարակշռության պայմաններում: Յուրաքանչյուր աշխատող կարող է գտնվել 2 հնարավոր իրավիճակում՝ աշխատում և գործադրում է ոչ բացասական ջանք կամ գործազուրկ է և փնտրում է աշխատանք: Համանման ձևով,

յուրաքանչյուր ֆիրմա ունի աշխատատեղեր, որոնք կարող են լրացվել աշխատողներով կամ ազատ են և փնտրում են աշխատողներ: Ֆիրմաները և աշխատողները ունեն նույն հաստատուն դիսկոնտավորման դրույքը: Աշխատանքի ընտրությունը տարասեռ է՝ կախված արտադրողականության պարամետրից, որը ստացվում է արտադրողականության բաշխման ֆունկցիայից: Աշխատանք փնտրելը պատահական բնույթ է կրում և միաժամանակ հանդիսանում է աշխատողների և ֆիրմաների համար արտադրողականության ռեալիզացիա, այսինքն, զբաղված լինելու դեպքում աշխատողը ընտրում է ջանքի օպտիմալ մակարդակ՝ պայմանագրային աշխատավարձի դիմաց, իսկ ջանքը չափվում է շարունակական մասշտաբով և դիտարկելի չէ ֆիրմայի կողմից: Բացի դրանից, աշխատողը հակված չէ ռիսկի՝ ռիսկից խուսափող է, և ունի ակնթարթային օգտակարության ֆունկցիա, մինչդեռ ֆիրմաները անտարբեր են ռիսկի նկատմամբ: Հետևաբար երկու ֆունկցիաներն էլ նորմալիզացված են, որպեսզի ապահովեն 0-ական ակնթարթային օգտակարություն՝ աշխատավարձի և ջանքի 0-ական արժեքների դեպքում: Յուրաքանչյուր աշխատանքային հարաբերություն ենթարկվում է մշտական արտադրական շուկի՝ նվազեցնելով արտադրողականության արժեքը մինչև 0: Արտադրական շուկը ունի Պուասոնյան բաշխում: Մոդելի կարևոր հատկություններից մեկն այն է, որ այս բաշխումը (աշխատանքի բաժանումը աշխատողների միջև) մոդելավորվում է, որպես նվազող ֆունկցիա աշխատողների ջանքերից, ինչը նշանակում է, որ բարձր ջանքը նվազեցնում է բացասական արտադրական շուկի հավանականությունը:

Արտադրողականության 0-ական արժեք ընդունելու պարագայում աշխատանքը վերանում է, և աշխատողը դառնում է գործազուրկ: Այս պրոցեսի միակ ուղղակի հետևանքը կայանում է նրանում, որ արտադրանքի ներկա արժեքը հանդիսանում է աճող ֆունկցիա՝ կախված աշխատողների ջանքից:

Աշխատավարձը որոշվում է Նեշի ընդհանուր բանակցային գործընթացի շնորհիվ, որտեղ և՛ աշխատողները, և՛ ֆիրմաները հաշվում են սպասվող ջանքի մակարդակը: Ոչ մի պարտավորություն գոյություն չունի, ուստի աշխատավարձը անընդհատ վերանայվում է:

Հավասարակշիռ իրավիճակում աշխատողի վարձավճարը կարող է բաժանվել մոտիվացիոն պրեմիայի և բանակցային պրեմիայի, որտեղ առաջինը ենթադրում է հրաժարվել աշխատողին վճարվելիք բարձր վարձավճարից՝ ապահովելու համար պատշաճ աշխատանքային խթան (սա ցույց է տալիս արդյունավետ աշխատավարձ բաղադրիչի էությունը մոդելում): Մյուս կողմից, աշխատանքի անցնելուց հետո աշխատողը բախվում է փոխզիջման խնդրին՝ ներդնել ավելի շատ ջանք և նվազեցնել բաշխման ռիսկը կամ ներդնել ավելի քիչ ջանք և ունենալ բարձր բաշխման ռիսկ: Ուստի օպտիմալ ջանքի մակարդակը ստացվում է՝ հավասարացնելով սահմանային եկամուտները և ջանքի սահմանային ծախսերը: [6]

Օպտիմալ ջանքի ընտրություն.

Ենթադրենք U և W գործազուրկների և աշխատողների սպասվող դրամական հոսքերի դիսկոնտավորված արժեքներն են: Երբ աշխատողը ընդունում է աշխատանքը w աշխատավարձով, նա ընտրում է օպտիմալ ջանքի մակարդակ՝ e և պահում է աշխատանքը մինչև բացասական արտադրական շոկի ի հայտ գալը, որի ժամանակ կորցնում է աշխատանքը: Եթե հրաժարվում է աշխատանքից, ունենում է գործազրկության եկամուտ, նպաստ՝ z , և կրկին փնտրում է աշխատանք հաջորդ ժամանակահատվածում: Գործազուրկների և աշխատողների համար Բելմանի հավասարումները հետևյալն են՝

$$rU = v(z) + \lambda(\theta)(W - U)$$

$$rW = \max_{\theta \geq 0} \{v(w) - C(e) - s(e)(W - U)\}$$

Որտեղ $s(e)$ -ն աշխատանքի բաշխման դրույքն է: Աշխատողը մաքսիմալացնում է աշխատանքային ավելցուկը՝ $(W - U)$, տրված աշխատավարձի՝ w , և գործազրկության արժեքի՝ U , դեպքում: Մաքսիմալացման խնդրի ժամանակ ջանքը ընտրվում է դրական միջակայքից՝ $[0, \infty]$, որպեսզի հավասարակշռի սահմանային եկամուտը ցածր բաշխման դրույքի դեպքում, և սահմանային ծախսը՝ $C(e)$: Աշխատողների օպտիմիզացիոն խնդրի առաջին կարգի անհրաժեշտ պայմանը տրվում է հետևյալ կերպ՝

$$W - U = \frac{v(w) - rU - C(e)}{r + s(e)} = \left| \frac{C'(e)}{s'(e)} \right|$$

Աշխատավարձի չափի որոշում.

Այստեղ առանձնացվում է զբաղեցրած աշխատանքի սպասվող եկամտաբերության ներկա դիսկոնտավորված արժեք և թափուր աշխատատեղից սպասվող եկամտաբերության ներկա դիսկոնտավորված արժեքը: Որպեսզի պահեն իրենց բաց դիրքերը, ֆիրմաները իրենց վրա են վերցնում ազատ աշխատատեղերի ծախսերը: Այստեղ նույնպես պայմանագրային աշխատավարձը որոշվում է Նեշի ընդհանրացված բանակցային գործընթացով, որտեղ բանակցային կողմերը «հաշվում են» օպտիմալ ջանքը, որպես աշխատողի պատասխան: Բանակցային աշխատողի համար մեկ այլ տարբերակ է մնալ գործազուրկ և փնտրել այլ աշխատանք: Ֆիրմայի կողմից տրվող աշխատավարձը հանդիսանում է զբաղեցրած աշխատանքի սպասվող եկամտաբերության ներկա դիսկոնտավորված արժեքի և թափուր աշխատատեղից սպասվող եկամտաբերության ներկա դիսկոնտավորված արժեքի տարբերություն: Սակայն, նոր աշխատատեղերի բացման համար «ազատ մուտքի պայմանը» ենթադրում է, որ ֆիրմաների միջև մրցակցությունը կարող է հանգեցնել աշխատանքային սահմանային ռենտայի (աշխատավարձի) նվազմանը մինչև 0: Ուստի ֆիրմայի կողմից տրվող աշխատավարձը կարելի է բաժանել երկու մասի՝ մոտիվացիոն պրեմիա, որը տրվում է ավելացնելու համար աշխատողների ընդհանուր ջանքը, և բանակցային պրեմիա, որը տեղի է ունենում աշխատակիցների բանակցային ուժի (կամ արհմիությունների) շնորհիվ: [6]

Շապիրո-Մոդիլիանի մոդելը

Ենթադրենք տնտեսությունը բաղկացած է մեծ քանակությամբ աշխատողներից և մեծ քանակությամբ ֆիրմաներից: Աշխատողները մաքսիմալացնում են իրենց սպասվող օգտակարությունը, իսկ ֆիրմաները մաքսիմալացնում են իրենց սպասվող շահույթը: Ֆիրմայի շահույթը կարող ենք ներկայացնել որպես ստացված եկամտի և աշխատակիցներին տրված աշխատավարձի տարբերություն: Սակայն ֆիրմայի աշխատակիցները իրենց հերթին բաժանվում են երկու մասի՝ խուսափող և ջանք գործադրող: Ուստի ֆիրմայի կարևորագույն խնդիրներից մեկն է հանդիսանում սահմանել այնպիսի աշխատավարձ, որ աշխատակիցները գերադասեն աշխատանքը և ջանք գործադրեն: Այդ աշխատավարձը պետք է լինի

այնպիսին, որ օգտակարությունը աշխատանքի դեպքում լինի ավելի մեծ քան օգտակարությունը գործազրկության դեպքում, որն էլ հանդիսանում է մոդելի չխուսափման տարբերակը:[1]

Արդյունավետ աշխատավարձի և զբաղվածության ապահովագրության միջև կապը

Աշխատողը, ստանալով արդյունավետ աշխատավարձ՝ w^* , և ներդնելով դրա համար համապատասխան ջանք՝ e^* , որը նրանից պահանջվում է, չի կարող երաշխավորել, որ t պահին զբաղված լինելով, $t+1$ պահին ևս կլինի զբաղված: Ներկայացուցչական աշխատողի կյանքի օգտակարության ֆունկցիան հետևյալն է՝

$$U = \int_0^{\infty} e^{-pt} u(t) dt, \quad p > 0$$

Որտեղ p -ն դիսկոնտավորման դրույքն է, t ժամանակը, իսկ $u(t)$ -ն ակնթարթային օգտակարությունն է՝

$$u(t) = \begin{cases} w(t) - e(t) \\ 0 \end{cases}$$

Եթե աշխատողը սկսի աշխատել ինչ-որ t_0 ժամանակ (և եթե աշխատողը ջանք է գործադրել), ապա հավանականությունը, որ աշխատողը մի որևէ t ժամանակ հետո կմնա այդ աշխատանքում կլինի՝

$$P(t) = e^{-b(t-t_0)}, \quad b > 0$$

Ուստի անձը կարող է զրկվել իր աշխատանքից և դառնալ գործազուրկ տարբեր պատճառներով՝ օրինակ դիտավորյալ կամ ոչ դիտավորյալ կերպով խուսափման պատճառով (ըստ Շապիրո-Ստիգլիցի մոդելի, եթե անձը ստանում է w^* և աշխատանքից խուսափելը հայտնի է դառնում ($q > 0$ հավանականությամբ), ապա հետացվում է աշխատանքից), կազմակերպության տնտեսական վիճակից, երկրի տնտեսական վիճակից և այլն:

Կյանքի օգտակարության ֆունկցիան ներկայացնենք հետևյալ տեսքով՝

$$U = \int_0^1 e^{-pt} u(t) dt + \int_1^2 e^{-pt} u(t) dt + \dots$$

Եթե ինչ-որ հատվածում անձը դառնա գործազուրկ, ապա այդ հատվածում ինտեգրալը կընդունի 0 արժեք, քանի որ այդ հատվածում ակնթարթային օգտակարությունը կլինի 0՝ $u(t) = 0$: Արդյունքում, կյանքի օգտակարության ֆունկցիան դառնում է U^* , ընդ որում

$U^* < U$: U^* -ը ավելի իրատեսական օգտակարության ֆունկցիա է:

Ուստի, որպեսզի անձը ապահովի իր օգտակարության համեմատաբար բարձր և կայուն մակարդակի վրա՝ U^* , կարող է կնքել զբաղվածության կամ գործազրկության ապահովագրություն: Այս դեպքում ստացված աշխատավարձից որոշակի տոկոս վճարվում է որպես ապահովագրական պրեմիա՝ ակնկալելով, որ ապահովագրական պատահար տեղի ունենալու դեպքում՝ այս դեպքում գործազուրկ դառնալու դեպքում, ապահովագրական ընկերությունը կհատուցի որոշակի β գումար, մինչև այն պահը, երբ անձը կամ վերագտնի աշխատանք, կամ հասնի կենսաթոշակային տարիքին, կամ, ծայրահեղ դեպքում, մինչև կենսաթոշակային տարիքին հասնելը մահանա: Ուստի այսպիսի պայմանագիրը կարող է ունենալ հետևյալ տեսքը՝ m տարով հետաձգված n ժամկետայնությամբ ապահովագրական պայմանագիր, ըստ որի, պայմանագրի կնքման պահից սկսած անձ կատարում է ամենամսյա վճարներ՝ $a q^k \approx w^*$ մինչև պատահարի ի հայտ գալը, իսկ դեպք տեղի ունենալուց հետո ստանում է ընդհանուր β գումար հատուցում:

Այս դեպքում հատուցումը կունենա հետևյալ տեսքը՝

$$m \setminus A_{t|n} = \begin{cases} 0; K(t) < m \\ \beta q^{K(t)+1}; m < K(t) \leq m+n \\ 0; K(t) > m+n \end{cases}$$

Իսկ ակտուարական բերված արժեքը կլինի՝

$$m \setminus A_{t|n} = \beta \sum_{k=m}^{m+n} q^{k+1} P(K(t) = k)$$

Եթե ենթադրենք որ հատուցման պահերը ունեն բինոմական բաշխում՝ $K(t) \sim Bin(1, p)$, ապա հատուցումների բերված արժեքը կլինի՝

$$m \setminus A_{t|n} = \beta \sum_{k=m}^{m+n} q^{k+1} p^k (1-p)^{1-k} = \beta \sum_{k=m}^{m+n} q^{k+1} p^k q^{1-k}$$

$$(m \setminus A_{t|n} = \beta \sum_{k=m}^{m+n} q^{k+1} q^{k-m} p)$$

Որտեղ նետումների քանակը՝ h , որը այստեղ համարժեք է կատարված հայտերի քանակին, 1 է՝ $h = 1$: Այստեղ q -ն հանդիսանում է դիսկոնտավորման դրույքը, որի հիմքում ընկած է ռիսկից գերծ տոկոսադրույքը:

Հատուցվող գումարը հետևյալն է՝

$$\beta = w^* \left(\left(\frac{1}{1 + \frac{r_x}{12}} \right)^1 + \left(\frac{1}{1 + \frac{r_x}{12}} \right)^2 + \dots + \left(\frac{1}{1 + \frac{r_x}{12}} \right)^{100-m} \right)$$

Որտեղ r_x -ը ռիսկից զերծ տարեկան տոկոսադրույքն է, որը հաստատվում է տվյալ երկրի կենտրոնական բանկի կողմից:

Հետևաբար, աշխատողը, կատարելով զբաղվածության ապահովագրություն, իր օգտակարության ֆունկցիան կհաստատի հետևյալ մակարդակով՝ $U^* < U' < U$: $U' < U$, քանի որ ընդհանուր առմամբ ենթադրվում է, որ անձը «անվերջ» աշխատում է նույն աշխատավարձով, իսկ ապահովագրության դեպքում օգտակարությունը համեմատաբար ցածր է, քանի որ ակնթարթային օգտակարությունը նվազում է՝ վճարելով աշխատավարձից $\alpha\%$, սակայն ապագայում՝ գործազրկության ժամանակ, սպասվում է կայուն դրամական հոսքեր, որի արդյունքում $U^* < U'$:

Հնարավոր է նաև, որ ապահովագրական ընկերությունը նվազեցնի հատուցվող գումարի չափը՝ դարձնելով $\beta - \epsilon$, որտեղ ϵ -ն իր մեջ ներառում է աշխատանքի փնտրման ծախսերը, որը ապահովագրական ընկերությունը վերցնում է իր վրա: Ինչպես նաև, որպեսզի խթանի աշխատողներին, կատարելու համար նմանատիպ ապահովագրություն, կարող է ներմուծել զեղչային համակարգ, ըստ որի որոշակի տարին մեկ ապահովագրական պրեմիան նվազում է օրինակ 3%-ով:

Այսպիսի ապահովագրության համար ապահովագրական ընկերությունը կարող է դնել սահմանափակումներ, որոնք իրենց մեջ ներառում են պայմաններ, համաձայն որի, հատուցում չի կատարի, եթե օրինակ անձը դիտավորյալ կերպով խուսափի կամ ինքնակամ դուրս գա աշխատանքից կամ հրաժարվի իրեն առաջարկված աշխատանքից, որն առաջարկվում է նույն աշխատավարձը, ինչ ստացել է անձը մինչև գործազուրկ դառնալը: Մինչև հատուցում կատարելը՝ ապահովագրական ընկերությունն իր կողմից կատարում է մոնիթորինգ՝ բացահայտելու համար գործազրկության պատճառը: Այսպիսի մոնիթորինգային ծախսերը նույնպես ներառված են ապահովագրական պրեմիայի մեջ: Քանի որ շատ քիչ գործատուներ են հակաված վճարել այսպիսի աշխատավարձ, ապահովագրական ընկերությունը կարող է իրականացնել

հետևյալ՝ ապահովագրի համար գտնել աշխատանք, որը վճարում է ավելի ցածր աշխատավրձ, և իր կողմից կատարել հատուցում $d = w^* - w$ չափով: Արդյունքում վճարվող β^2 հատուցումը ավելի քիչ է լինում, քան β -ն և, հետևաբար, շահում է նաև ապահովագիրը, և՛ ապահովագրողը:

Արդյունավետ աշխատավարձի էմպիրիկ քեստեր

Գոյություն ունեն արդյունավետ աշխատավարձի տարբեր մոդելներ, սակայն կդիտարկենք հիմնական արդյունավետ աշխատավարձի մոդելը ամենապարզ ձևով: Այստեղ ներկայացնում ենք Կոբ-Դուգլասի և տրասլագային արտադրական ֆունկցիաները՝

$$\begin{aligned} \ln Y_{it}^* &= \beta_0 + \beta_1 \ln K_{it} + \beta_2 \ln E_{it} + \beta_3 \ln O_{it} + \beta_4 T + \beta_5 \ln RWE_{it} + \beta_6 \ln RWO_{it} + v_{it} - u_{it} \\ \ln Y_{it} &= \beta_0 + \beta_1 \ln K_{it} + \beta_2 \ln E_{it} + \beta_3 \ln O_{it} + \beta_4 T + \beta_5 \ln RWE_{it} + \beta_6 \ln RWO_{it} + \beta_{11} (\ln K_{it})^2 \\ &\quad + \beta_{22} (\ln E_{it})^2 + \beta_{33} (\ln O_{it})^2 + \beta_{44} T^2 + \beta_{55} (\ln RWE_{it})^2 + \beta_{66} (\ln RWO_{it})^2 \\ &\quad + \beta_{12} (\ln K_{it})(\ln E_{it}) + \beta_{13} (\ln K_{it})(\ln O_{it}) + \beta_{14} (\ln K_{it})T + \beta_{15} (\ln K_{it})(\ln RWE_{it}) \\ &\quad + \beta_{16} (\ln K_{it})(\ln RWO_{it}) + \beta_{23} (\ln E_{it})(\ln O_{it}) + \beta_{24} (\ln E_{it})T \\ &\quad + \beta_{25} (\ln E_{it})(\ln RWE_{it}) + \beta_{26} (\ln E_{it})(\ln RWO_{it}) + \beta_{34} (\ln O_{it})T \\ &\quad + \beta_{35} (\ln O_{it})(\ln RWE_{it}) + \beta_{36} (\ln O_{it})(\ln RWO_{it}) + \beta_{45} T(\ln RWE_{it}) \\ &\quad + \beta_{46} T(\ln RWO_{it}) + \beta_{55} (\ln RWE_{it})(\ln RWO_{it}) + v_{it} - u_{it} \end{aligned}$$

և ենթադրում, որ ջանքի էլաստիկությունը ըստ աշխատավարձի մեկ է: Այստեղ, ընտրելով կամայական մեկ փոփոխական և ֆիքսված պահելով մնացածը, կարող ենք հաշվարկել արտադրանքի էլաստիկությունը ըստ տարբեր փոփոխականների:^[3]

«Արդյունավետ աշխատավարձի հիպոթեզ»-ի ստուգումը Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության համար

Այժմ դիտարկենք Հայաստանի տնտեսությունը և պարզենք արդյոք այս հիպոթեզը տեղի ունի: Արդյունավետ աշխատավարձի տեսության մեջ մենք դիտարկում ենք աշխատավարձի և ջանքի միջև կապը և նրանց փոփոխությունները, սակայն իրականում ջանքը դիտարկելի չէ, իսկ դրա հաշվարկը պրակտիկորեն բավականին բարդ է, ուստի ջանքի համար որպես փոխարինող փոփոխական վերցնում ենք արտադրողականությունը:

Վերլուծության համար վերցրել ենք հետևյալ փոփոխականները՝ տնտեսապես ակտիվ բնակչություն / a_pop, արտադրողականություն / eff, աշխատող անձանց միջին տարիքը / a_age, մարդկային կապիտալ / h_capital, մեծ ֆիրմաների քանակը / b_firms, փոքր ֆիրմաների քանակը / s_firms, կրթությունը՝ տարիներով / educ, զբաղվածությունը / employ, գործազրկություն / unemploy, ՀՆԱ / GDP, որակա

Dependent Variable: DWAGE				
Method: Least Squares				
Sample (adjusted): 2000Q2 2016Q4				
Included observations: 67 after adjustments				
Convergence achieved after 58 iterations				
MA Backcast: 2000Q1				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DEFF	0.372417	0.116155	3.206213	0.0022
(DEFF)^2	6.218251	1.469664	4.231069	0.0001
DA_AGE	1.640428	0.513568	3.194182	0.0023
(DA_AGE)^2	54.72447	16.83850	3.249962	0.0019
(DEDUC)^2	12.75777	2.593170	4.919760	0.0000
DQ_WORKERS	0.197533	0.036306	5.440806	0.0000
C	0.027099	0.005093	5.320898	0.0000
MA(1)	-0.961293	0.039362	-24.42202	0.0000
R-squared	0.489006	Mean dependent var		0.031306
Adjusted R-squared	0.416516	S.D. dependent var		0.102328
S.E. of regression	0.084598	Akaike info criterion		-1.990165
Sum squared resid	0.422251	Schwarz criterion		-1.726918
Log likelihood	74.67051	Hannan-Quinn criter.		-1.885997
F-statistic	5.366291	Durbin-Watson stat		1.888208
Prob(F-statistic)	0.000086			
Inverted MA Roots	.96			

Dependent Variable: LOG(WAGE)				
Method: Least Squares				
Sample: 1 73				
Included observations: 73				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
SMALL_FIRM	-0.393798	0.155731	-2.528699	0.0139
EXPER	0.079266	0.021059	3.764038	0.0004
MALE	0.306497	0.137477	2.229443	0.0292
PRO5	2.725356	0.577656	4.717954	0.0000
PRO4	2.976598	0.571012	5.212848	0.0000
PRO3	2.811042	0.581100	4.837452	0.0000
PRO2	2.847266	0.648126	4.393076	0.0000
C	8.400166	0.565564	14.85274	0.0000
R-squared	0.632844	Mean dependent var		11.51150
Adjusted R-squared	0.582535	S.D. dependent var		0.755821
S.E. of regression	0.543700	Akaike info criterion		1.722268
Sum squared resid	19.21464	Schwarz criterion		1.973277
Log likelihood	-54.86279	Hannan-Quinn criter.		1.822300
F-statistic	10.59139	Durbin-Watson stat		2.359301
Prob(F-statistic)	0.000000			

վորված աշխատողների քանակը / $q_workers$, իրական աշխատավարձը / r_wage , նվազագույն աշխատավարձը / m_wage : Տվյալները վերցված են ազգային վիճակագրական ծառայությունից:

Վերջնական մոդելը կունենա հետևյալ տեսքը՝

$$d(r.wage) = \beta_0 + \beta_1 d(q.work) + \beta_2 d(ef) + \alpha_1 (d(ef))^2 + \beta_3 d(a.age) + \alpha_2 (d(a.age))^2 + \alpha_3 (d(educ))^2 + ma(1) + \theta$$

Ներառված անկախ փոփոխականները միջինում բացատրում են կախյալ փոփոխականի տատանողականությունը **49%-ով** $R^2 = 0.489$: Այստեղ առանցքային փոփոխականը արդատրողականությունն է, որի գործակիցը ցույց է տալիս՝ եթե արդատրողականության փոփոխությունը աճի **1%-ով**, ապա աշխատավարձը կաճի **0,37%-ով**:

Այժմ ստուգենք այս հիպոթեզը տարածական տվյալների դեպքում: Տվյալների հավաքագրման համար կատարվել է հարցում, որի ժամանակ տրվել են հարցեր, որոնք ներառվել են մոդելի մեջ որպես փոփոխականներ: Այդ փոփոխականներն են՝ աշխատող անձանց տարիքը, սեռը, կրթությունը (տարիներով), աշխատանքային բնագավառը՝ ծառայություն, SS, գյուղատնտեսական, արտադրական, այլ, աշխատանքային փորձը, ընկերության չափերը և արտադրողականությունը (այստեղ, որպես չափման միավոր վերցվել է 1-5 բալային համակարգով գնահատումը և աշխատողները գնահատել են իրենց միավոր ժամանակում կատարած աշխատանքային արտադրողականությունը): Այս դեպքում սեռը, աշխատանքային բնագավառը, ընկերության չափը և արտադրողականությունը համարվում են կեղծ փոփոխականները և ընդունում են 0 կամ 1 արժեքներ: Վերցնելով աշխատավարձը, որպես կախյալ փոփոխական, մոդելում ներառելով վերցված բոլոր փոփոխականները, բացի կին, փոքր ֆիրմա, 0-ական արտադրողականություն և աշխատանքային այլ բնագավառ փոփոխականներից (այս փոփոխականները համարվում են բազիսային փոփոխականներ), և մոդելից հանելով ոչ նշանակալի փոփոխականները՝ կունենանք հետևյալ մոդելը՝

$$\log(wage) = \beta_0 + \beta_1 male + \beta_2 exper + \beta_3 pro2 + \beta_4 pro3 + \beta_5 pro4 + \beta_6 pro5 + \beta_7 small_firm + \varepsilon$$

Ներառված **male** փոփոխականի անկյունային գործակիցը ցույց է տալիս որ միջինում

տղամարդիկ 30%-ով ավելի են վարձատրվում, քան կանայք, **exper**-ի գործակիցը ցույց է տալիս, որ, եթե աշխատանքային փորձը ավելանա մեկ տարով, ապա աշխատավարձը կավելանա 7%-ով: **small - firm** փոփոխականի գործակիցը ցույց է տալիս, որ փոքր ֆիրմաների աշխատակիցները միջինում 39%-ով ավելի ցածր են վարձատրվում, քան միջին չափի ֆիրմաների աշխատակիցները: Նշված մոդելում կախյալ փոփոխականները բացատրում են անկախ փոփոխականի տատանողականությունը 63%-ով:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ արդյունավետ աշխատավարձը հանդիսանում է այն միակ մոդելը, որի ներքո ընկերությունները կարող են նվազեցնել մոնիտորինգային ծախսերը, ավելացնել արտադրություն ի հաշիվ աշխատակիցների ներդրած ջանքերի: Վերջինիս ավելացումը նույնպես կապված է արդյունավետ աշխատավարձի հետ: Աշխատակիցները իրենց հերթին ձգտում են մաքսիմալ և միննույն ժամանակ խելամիտ ջանք գործադրել, որպեսզի պարգևատրվեն բարձր աշխատավարձով: Սա սպասելի էր, չնայած այն բանի, որ հավելյալ միավոր վարձատրությունը ավելացնում է արտադրողականությունը, սակայն բերում է ավելի քիչ օգտակարության, քանի որ գործում է սահմանային օգտակարության նվազող էֆեկտը: Հարուստ տնտեսություն ունեցող երկրներում, երբ շահույթը հավասարաչափ է բաշխված (GINI գործակիցը մոտ է 0-ին)՝ այսինքն, սահմանային արդյունքը հավասար է 0-ի, հնարավոր է, որ աշխատավարձը գերազանցի արդյունավետ աշխատավարձը: Ի հակադրություն սրան, այն երկրները, որոնք ունեն բավականին աղքատ տնտեսություն՝ այսինքն աշխատուժի սահմանային արտադրողականությունը 0 է, ունեն հաստատված միակ աշխատավարձ և աշխատակիցները չեն ստանում ավելի բարձր աշխատավարձ, առավել ևս արդյունավետ աշխատավարձ: Ներառելով աշխատակիցների հարստության ֆունկցիաները մեր մոդելներում՝ տեսնում ենք որ այն ունի մեծ ազդեցություն և առաջ է քաշում նախընտրելիության հարցը, այսինքն անձը ունենալով սկզբնական կապիտալ, ստացված ժառանգություն կամ այլ ակտիվներ, հաշվի առնելով հոգեբանական գործոնը, կարող է

չհամաձայնվել աշխատել արդյունավետ աշխատավարձով՝ ներդնելով բավականին մեծ ջանքեր: Սակայն մյուս կողմից գոյություն ունի չհագեցվածության պայմանը, ըստ որի անձը միշտ ձգտում են ավելի բարձր եկամտի: Հետևաբար կարող ենք ասել, որ գոյություն ունի մի որևէ շեմ, այնպիսին, որ մինչև այդ շեմը անձը, ով ունի նախնական կապիտալ, կնախընտրի աշխատանքը, իսկ այդ շեմից հետո կնախընտրի հանգիստը:

Չնայած իր առավելություններին, այս մոդելը ունի որոշ թերություններ: Առաջինը, այն ավելացնում է գործազրկության մակարդակը՝ այսինքն, գործատուն նախընտրում է վճարել ավելի բարձր աշխատավարձ, քան շուկայի մաքրման մակարդակն է, մեկ աշխատակցին, երկու աշխատող պահելու փոխարեն, որը հանգեցնում է գործազրկության: Երկրորդը՝ անձը, ով ստանում է արդյունավետ աշխատավարձ, անգամ փոքր թերացման դեպքում կարող է հեշտությամբ հեռացվել աշխատանքից:

Ստացանք նաև, որ աշխատող անձը ապահովագրության միջոցով կարող է ապահովագրել իրեն «գործազրկությունից»՝ ստանալով մինչև կենսաթոշակային տարիքը իր աշխատավարձին համապատասխան գումար, իսկ այդ տարիքից հետո՝ կենսաթոշակ: Ուստի անձը ստանում է անընդհատ դրամական հոսքեր: Սակայն այսպիսի ապահովագրությունը ավելի նպատակահարմար է այն մարդկանց համար, ովքեր ստանում են արդյունավետ աշխատավարձ, քանի որ, եթե նրանք կորցնեն իրենց աշխատանքը, չեն կարող գտնել նման աշխատավարձով այլ ախտանք, քան այն մարդիկ, որքեր ստանում են մրցակցային աշխատավարձ: Բացի այդ, այսպիսի ապահովագրությունը կարող է լինել բավականին թանկ՝ հաշվի առնելով գործազուրկ դառնալու հավանականությունը: Ուստի, ցածր կամ միջին վարձատրությամբ աշխատողների համար այսպիսի ապահովագրությունը այդքան էլ գրավիչ չէ:

Հայաստանի տնտեսության վրա կատարած վերլուծության արդյունքում, ստացանք, որ այս հիպոթեզը բավարարվում է մասամբ. արտադրողականությունը ունի պատճառա-

կան ազդեցություն աշխատավարձի վրա, սակայն չի ապահովվում այն փաստը, որ աշխատավարձը կարող է ազդել արտադրողականության վրա՝ ինչպես նշվում է Շապիրո-Ստիգլիցի մոդելի մեջ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. David Romer «Advanced Macroeconomics» 4th edition, Copyright 2012 by The McGraw-Hill Companies Inc, New York (NY)
2. Հասմիկ Թորոյան «Անցումային և զարգացող երկրների անդրազգային ֆիրմաներում արդյունավետ աշխատավարձի տեսության կիրառումը և աշխատանքի շուկան», 2007 :
3. Masud Rana, Azizul Baten, Anton Abdulbasah Kamil «A stochastic frontier approach for empirical tests of efficiency wage models»՝ Scientific Research and Essays Vol.5(11), pp. 1234-1242, 4 June, 2010:
4. Michael Woodford «Notes on Dynamic Efficiency Wage Models» ; August 1994
5. Akerlof, George A. , «Labor Contracts as Partial Gift Exchange» , Quarterly Journal of Economics 97 : 543-569 (1982):
6. Anna Zaharieva, «Working Effort and Endogenous Job Separation in Search Equilibrium», October 12, 2010
7. Arne Hallam, Peter F. Orazem, «Empirical Tests of Efficiency Wage Models », Economica, New Series, Vol. 65, No. 257 (Feb., 1998), pp. 125-143
8. JOSSE DELFGAAUW and ROBERT DUR « SIGNALING AND SCREENING OF WORKERS MOTIVATION», CESIFO Working Paper NO.1099, Dcember 2003
9. Шульц Дмитрий Николаевич, «Обзор математических моделей рынка труда в условиях несовершенной информации», No 16-12-59015
10. A.B. Atkinson, «On the measurement of inequality», Journal of Economic Theory ,2(1970),244-63
11. Drusilla K. Brown, Alan V. Deardorff, and Robert M. Stern (2002), The Effects of Multinational Production on Wages and Working Conditions in Developing Countries, Research Seminar in International Economics Discussion Paper 483.
12. Yellen Janet L. (1984), Efficiency Wage Models of Unemployment, American Economic Review Papers and Proceedings 74, 200-205.
13. Adrianna D. Kugler «Employee referrals and efficiency wages», Department of economics, Universitat Pompeu Fabra, 25-27, 08005, Bcelona
14. Mansour Khalili Araghi «Test of Efficient Wage Model for Irans Economy», Iranian economic review, Vol. 10, No.17, Fall 2006
15. www.armstat.am
16. www.taxservice.am

Մեծ տվյալները, մեքենայական ուսուցումը և դրանց կիրառությունները կենտրոնական բանկերում

Մարգարյան Ա. Հ.

Հայաստանի Պետական Տնտեսագիտական Համալսարան (Հայաստան, Երևան)
and.sargsyan@yahoo.com

Վճռորոշ բառեր՝ մեծ տվյալներ, արհեստական բանականություն, մեքենայական ուսուցում, կենտրոնական բանկեր

Большие данные, машинное обучение и их применение в центральных банках

Саргсян А. О.

Армянский государственный экономический университет (Армения, Ереван)
and.sargsyan@yahoo.com

Резюме: Развитие компьютерных технологий и снижение стоимости хранения данных привело к сбору и сохранению массовых электронных данных организациями. Трудно, а иногда и невозможно, проанализировать большие данные с помощью существующих традиционных методов. Для их анализа созданы новые статистические модели, которые строятся на основе данных и делают прогнозы. В статье описываются большие данные, машинное обучение, их применение и проблемы связанные с внедрением в центральных банках.

Ключевые слова: центральные банки, большие данные, искусственный интеллект, машинное обучение

Big Data, Machine Learning and their applications in Central Banks

Sargsyan A. H.

Armenian State University of Economics (Armenia, Yerevan)
and.sargsyan@yahoo.com

Abstract: The development of computer technology and the reduction of data storage cost resulted in the collection and maintenance of mass electronic data by organizations. It is difficult, sometimes impossible, to analyze big data through existing traditional methods. New statistical models have been developed which are built from the given data and make predictions about the future. The article describes big data and machine learning, their applications and challenges associated with the implementation in Central Banks.

Keywords: central banks, big data, artificial intelligence, machine learning

Համակարգչային տեխնիկայի զարգացումը և տվյալների պահպանման գնի իջեցումը հանգեցրին կազմակերպությունների կողմից հսկայածավալ էլեկտրոնային տվյալների հավաքագրման և պահպանման: Այդ ծավալի տվյալները գոյություն ունեցող ավանդական մեթոդներով վերլուծելը բարդ է, երբեմն էլ անհնար: Դրանց վերլուծման համար ստեղծվել են վիճակագրական նոր մոդելներ, որոնք կառուցվում են տրված տվյալների հիման վրա և կանխատեսումներ կատարում ապագայի վերաբերյալ: Հոդվածում ներկայացվում են մեծ տվյալների, մեքենայական ուսուցման սահմանումները, դրանց կիրառությունները և ներդրման հետ կապված մարտահրավերները կենտրոնական բանկերում:

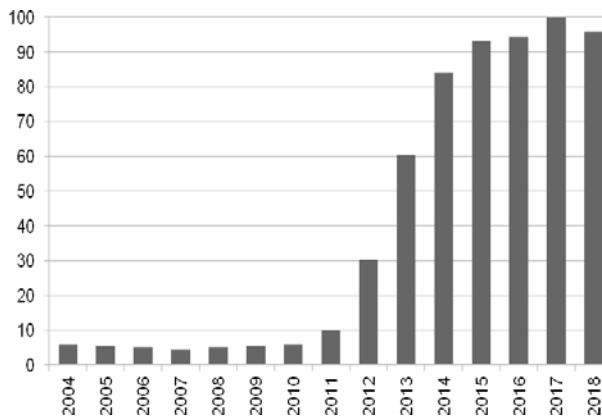
Հաշվողական տեխնիկայի և ինտերնետի զարգացմանը զուգընթաց տարբեր աղբյուրներից գնեռացվող և ստացվող տեղեկատվության ծավալը երկրաչափական պրոգրեսիայով

աճեց: Դա առաջացրեց անհրաժեշտություն՝ ստեղծելու նման տվյալների պահպանման և մշակման նոր մեխանիզմներ: Այդ մեխանիզմների ներդրումը այսօր գտնվում է խոշոր կազմակերպությունների, այդ թվում նաև Կենտրոնական բանկերի ուշադրության կենտրոնում: Կենտրոնական բանկերը, օգտագործելով մեծածավալ և տարբեր աղբյուրներից ստացվող տվյալները, փորձում են կատարել ավելի ճշգրիտ կանխատեսումներ և մշակել ավելի արդյունավետ դրամավարկային քաղաքականություն:

Մեծ են համարվում մեծածավալ, բարդ և արագ աճող տվյալները, որոնք պահանջում են առաջադեմ տեխնիկա և տեխնոլոգիա ինֆորմացիան հավաքագրելու, պահպանելու, բաշխելու, կառավարելու և վերլուծելու համար¹:

¹ St'u Demystifying Big Data: A Practical Guide To Transforming The Business of Government, 2012

Մեծ տվյալներ (Big data) տերմինը առաջին անգամ կիրառել է O'Reilly Media հրատարակչության մարքեթինգի բաժնի տնօրեն Ռոջեր Մագուլասը 2005 թվականին: Դա վերաբերում էր տվյալների այնպիսի մեծ բազմությանը, որը գրեթե անհնար էր կառավարել և մշակել օգտագործելով բիզնես վերլուծության գործիքները²: Չնայած նրան, որ մեծ տվյալներ հասկացությունը սկսել է շրջանառվել դեռևս 2005 թվականից, դրա նկատմամբ հետաքրքրությունը առավել մեծ տեմպով սկսել է աճել 2012 թվականից:

Գծապատկեր 1. “Big data” տերմինի որոնման թրենդը 2004-2018 թթ. ըստ Google Trends օնլայն գործիքի³

Մեծ տվյալները սովորաբար բնորոշվում են երեք առանցքներով (3V մոդել)⁴.

- ծավալ (volume)
- արագություն (velocity)
- բազմազանություն (variety)

Ծավալը նշանակում է, որ այդ տվյալները վերաբերում են հսկայածավալ ինֆորմացիայի վերլուծությանը՝ սովորաբար սկսած 10 և ավելի տերաբայթից: IBM-ի հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ աշխարհի բոլոր տվյալների 90%-ը ստեղծվում են նախորդող 2 տարիների ընթացքում⁵: Այսինքն՝ ունենք տվյալների ծավալի երկրաչափական պրոգրեսիայով աճ, և աճի տեմպը միայն ավելի է արագանում:

Արագությունը արտացոլում է տվյալների ստեղծման և փոփոխման տեմպը: Օրինակ՝ ֆոնդային բորսաներում արժեթղթերի առք ու վաճառքի գների փոփոխությունը, սոցիալական մեդիայում կատարվող հրապարակումների քանակը միավոր ժամանակում և այլն:

Բազմազանությունը նկարագրում է այն փաստը, որ մեծ տվյալները գալիս են շատ և տարբեր աղբյուրներից, տարբեր ֆորմատներով, որոնք կարող են լինել թե՛ կառուցվածքային, թե՛ ոչ կառուցվածքային: Կառուցվածքային տվյալները ունենում են հստակ սահմանված կառուցվածք, ինչը հնարավորություն է տալիս արագ որոնում կատարել և վերլուծություն իրականացնել: Կառուցվածքային տվյալները հիմնականում պահվում են ռելյացիոն տվյալների բազայում: Ոչ կառուցվածքային տվյալները մնացած բոլոր տվյալներն են, որոնք չունեն հստակ մոդել կամ սխեմա (տեքստային ֆայլեր, սոցիալական մեդիայի տվյալներ, էլեկտրոնային հաղորդագրություններ և այլն): Տարբեր ուսումնասիրություններում նշվում է, որ կազմակերպություններում տվյալների մոտ 80-85%-ը ոչ կառուցվածքային են: Ոչ կառուցվածքային տվյալների ճիշտ վերլուծության միջոցով հնարավոր է քաղել արժեքավոր ինֆորմացիա, որը կնպաստի ճիշտ որոշումների կայացմանը⁶:

3V մոդելը առաջարկվել էր Դագ Լեյնիի կողմից 2001 թվականին: Այսօր 3V-երին միացել են ևս 6-ը՝ արժանահավատություն (Veracity), արժեք (Value), հիմնավորվածություն (Validity), փոփոխականություն (Variability), վիրտուալ (Virtual), վիզուալիզացիա (Visualization)⁷:

Մեծ տվյալները կարելի է օգտագործել արհեստական բանականությամբ օժտված ծրագրեր մշակելու համար, որոնք կարող են լուծել բարդ խնդիրներ: Արհեստական բանականության ուսումնասիրության առարկան խելացի մեքենաների և ծրագրերի մշակումն է⁸:

Արհեստական բանականության հիմնական

² Տե՛ս Gali Halevi, Henk Moed. 2012. The evolution of big data as a research and scientific topic: Overview of the literature

³ Գծապատկերը կառուցվել է հեղինակի կողմից Google Trends օնլայն գործիքի տվյալների հիման վրա

⁴ Տե՛ս Doug Laney, “3D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity, and Variety”, Gartner, file No. 949. 6 February 2001

⁵ Տե՛ս Performance and Capacity Implications for Big Data, 2014

⁶ Տե՛ս Ise Anderson Orobor, 2016. Integration and Analysis of Unstructured Data for Decision Making: Text Analytics Approach

⁷ Տե՛ս Ripon Patgiri, Arif Ahmed. 2016. Big Data: The V’s of the Game Changer Paradigm.

⁸ Տե՛ս Mubashir Hussain, Dr. Manhas, 2016. Artificial intelligence for big data: potential and relevance. International Academy of Engineering and Medical Research, Volume-1, ISSUE-1

մեթոդներից է մեքենայական ուսուցումը: Այդ տերմինը ներմուծել է Արթուր Սամուելը 1959 թվականին, իսկ Թոմ Միտչելը տվել է մեքենայական ուսուցման ալգորիթմի հետևյալ ֆորմալ սահմանումը. «Կասենք, որ համակարգչային ծրագիրը սովորում է՝ ելնելով E փորձից, հաշվի առնելով T խնդիրը և ունենալով ինչ որ P էֆեկտիվության գործակից, այնպես որ նրա էֆեկտիվությունը T խնդրի համար, որը չափվում է P էֆեկտիվության գործակցով, բարելավվում է E փորձի ընթացքում»^{9, 10}:

Մեքենայական ուսուցման հիմնական մեթոդները կարելի է խմբավորել հետևյալ երկու դասերում.

- սուպերվիզորով ուսուցման մեթոդներ
- առանց սուպերվիզորի ուսուցման մեթոդներ

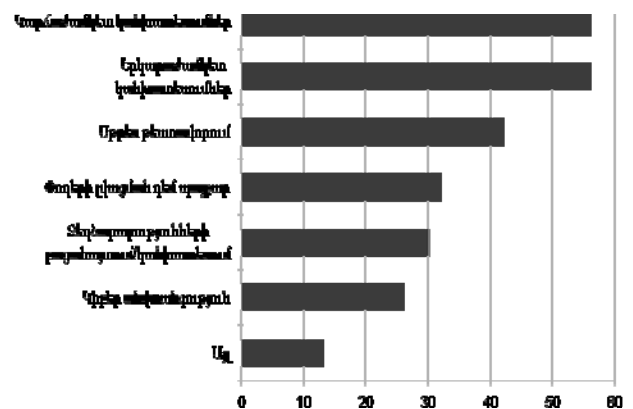
Սուպերվիզորով ուսուցման մեթոդները իրենց հերթին լինում են ռեգրեսիոն և դասակարգման համար նախատեսված: Ռեգրեսիոն մեթոդներով կարելի է լուծել օրինակ անշարժ գույքի գների կանխատեսման խնդիրը, իսկ դասակարգման մեթոդներով՝ կանխատեսել վարկառուի սնանկացումը:

Առանց սուպերվիզորի ուսուցման մեթոդները հնարավորություն են տալիս իրականացնել ոչ կառուցվածքային տվյալների վերլուծություն: Դրանց միջոցով հնարավոր է տվյալների մեջ գտնել օրինաչափություններ, իրականացնել տվյալների կլաստերիզացիա, ինչպես նաև իջեցնել տվյալների չափողականությունը վիզուալիզացիայի նպատակով:

Վերը նշված մեթոդները ներկայումս լայն կիրառություններ ունեն տնտեսության այն ոլորտներում, որտեղ գեներացվում են մեծ քանակությամբ տվյալներ: Կենտրոնական բանկերի համար դրանք նույնպես հետաքրքրություն են ներկայացնում, քանի որ տնտեսական շատ երևույթներ հնարավոր է ուսումնասիրել և բացատրել մեծածավալ տվյալների ուսումնասիրման միջոցով, իսկ մեքենայական ուսուցումը տալիս է գործիքներ՝ անհրաժեշտ օրինաչափությունները գտնելու համար: Մասնավորապես, կենտրոնական բանկերում մեծ

տվյալների հավաքագրումը և մեքենայական ուսուցման մեթոդների օգնությամբ վերլուծությունը կարող են հնարավորություն տալ իրականացնել երկրի մակրոտնտեսական ցուցանիշների առավել ճշգրիտ կանխատեսումներ և վարել ավելի արդյունավետ դրամավարկային քաղաքականություն: Բացի այդ՝ կենտրոնական բանկերը մեծ տվյալների վերլուծությունը կարող են կիրառել բանկերի իրացվելիությունը և վճարունակությունը գնահատելու, փողերի լվացման և վճարահաշվարկային համակարգերում զեղծարարությունների դեմ պայքարելու համար:

Ըստ Central Banking հրատարակչության և BearingPoint խորհրդատվական ընկերության՝ համատեղ հետազոտության արդյունքների՝ հետազոտությանը մասնակցած աշխարհի 52 կենտրոնական բանկերի 56%-ը աշխատում է մեծ տվյալներ ներառող պրոյեկտի վրա: Հարցվածների 55%-ը մեծ տվյալների վերլուծությունը օգտագործում է երկարաժամկետ և կարճաժամկետ կանխատեսումների համար, 42%-ը՝ սթրես թեստավորման, 32%-ը՝ փողերի լվացման դեմ պայքարի, իսկ 30%-ը՝ զեղծարարությունների բացահայտման և կանխատեսման համար¹¹:

Գծապատկեր 2. Central Banking-ի կողմից ԿԲ-երի միջև անցկացված հարցման արդյունքները մեծ տվյալների կիրառման ոլորտների վերաբերյալ¹²

Թերևս կենտրոնական բանկերի համար մեծ տվյալների վերլուծության գլխավոր մարտահրավերներից են հանդիսանում, նախ և

⁹ St' u Mitchell, T. (1997). Machine Learning. McGraw Hill. p. 2.

¹⁰ St' u Arthur Samuel, 1959. "Some Studies in Machine Learning Using the Game of Checkers". IBM Journal of Research and Development. 3 (3): 210–229

¹¹ St' u Emma Glass, Big data in central banks: 2018 survey results

¹² Գծապատկերը կազմվել է Big data in central banks, 2018 հարցման տվյալների հիման վրա

առաջ, գոյություն ունեցող տվյալների որակը (հատկապես զարգացող երկրների համար), քանի որ դրանք հաճախ մեծ ծավալի աղմուկ են պարունակում, իսկ մյուս կողմից՝ հսկայածավալ տվյալների մշակման դժվարությունը և համապատասխան մասնագետների ներգրավումը: Կենտրոնական բանկերը տվյալների որակին առնչվող խնդիրները կարող են լուծել այլընտրանքային աղբյուրներից տվյալների ձեռքբերմամբ, իսկ մասնագետների բացակայությունը՝ իրենց աշխատակիցների վերապատրաստման միջոցով:

Այսպիսով՝ մեծ տվյալների վերլուծությունը հնարավոր է դառնում մեքենայական ուսուցման մեթոդների կատարելագործման և հաշվողական հզորությունների ավելացման միջոցով: Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ Կենտրոնական բանկերը հետաքրքրված են այդ մեթոդներով իրենց առջև դրված խնդիրների լուծմամբ: Դա պայմանավորված է ինչպես տարբեր աղբյուրներից ստացվող տվյալների ծավալի աճով, այնպես էլ հաշվողական տեխնիկայի զարգացմամբ: Մասնավորապես՝ Կենտրոնական բանկերում մեքենայական ուսուցման մեթոդները կիրառվում են կամ կարող են կիրառվել մակրոտնտեսական ցուցանիշների կանխատեսման, զեղծարարությունների և փողերի լվացման դեմ պայքարի, ռիսկերի կառավարման և իրականացված քաղաքականության ազդեցության գնահատման համար: Մեծ տվյալների վերլուծությունը մեծ

հավանականությամբ կշարունակի գտնվել կենտրոնական բանկերի ուշադրության կենտրոնում և ձևափոխել նրանց կողմից ֆինանսական, տնտեսական վերլուծությունների իրականացման և որոշումների կայացման մեխանիզմները:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Demystifying Big Data: A Practical Guide To Transforming The Business of Government (2012)
2. Glass, E. (2018). Big data in central banks: 2018 survey results
3. Halevi, G., Moed H. (2012). The evolution of big data as a research and scientific topic: Overview of the literature
4. Hussain M, Dr. Manhas (2016). Artificial intelligence for big data: potential and relevance. International Academy of Engineering and Medical Research, Volume-1, ISSUE-1
5. Jewell, D., Barros, R. D., Diederichs, S., Duijvestijn, L. M., Hammersley, M., Hazra, A. and Zolotow, C. (2014). Performance and Capacity Implications for Big Data, IBM Redbooks
6. Laney, D. (2001, February). 3D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity, and Variety, Gartner, file No. 949
7. Mitchell T. (1997). Machine Learning. McGraw Hill. p. 2.
8. Orobor, I. A. (2016). Integration and Analysis of Unstructured Data for Decision Making: Text Analytics Approach
9. Patgiri R., Ahmed A. (2016). Big Data: The V's of the Game Changer Paradigm.
10. Samuel, A. (1959). Some Studies in Machine Learning Using the Game of Checkers. IBM Journal of Research and Development, 3 (3), 210–229

Методы факторного анализа ликвидности коммерческой организации

Васильева Н. К., Мирзоян Г. Н.
Кубанский государственный аграрный университет имени И. Т. Трубилина
(Россия, Краснодар
gaya098@mail.ru)

Ключевые слова: факторный анализ, модель, ликвидность, плановые показатели, фактические показатели, активы, обязательства.

Առևտրային կազմակերպության գործունեության վերլուծության մեթոդները

Վասիլևա Ն. Կ., Միրզոյան Գ. Ն.
Ի. Տ. Տրուբիլինի անվան Կուբանի պետական ագրարային համալսարան (Ռուսաստան,
Կրասնոդար)
gaya098@mail.ru

Ամփոփում: Այս հոդվածը մանրամասնորեն նկարագրում է բացարձակ ճգնաժամային իրացվելիության հարաբերակցության փոփոխության մոդելը: Աշխատանքի նպատակն է, հաշվի առնել կոնկրետ օրինակ, գործունեության վերլուծության եւ ֆինանսական պլանավորման հաշվարկային ընթացակարգերը, որոնք վերաբերում են ցուցանիշներին:

Վճռորոշ բառեր՝ գործունեության վերլուծություն, մոդել, իրացվելիություն, փաստացի ցուցանիշներ, ակտիվներ, պարտավորություններ:

Methods of factor analysis of the liquidity of a commercial organization

Vasilyeva N. K., Mirzoyan G. N.
Kuban state agrarian University named after I. T. Trubilin (Russia, Krasnodar)
gaya098@mail.ru

Abstract: This article describes in more detail the model of change in the absolute critical liquidity ratio. The aim of the work is to consider, on a concrete example, the computational procedures of factor analysis and financial planning with respect to indicators and the critical liquidity model.

Keywords: factor analysis, model, liquidity, targets, actual indicators, assets, liabilities.

Методика факторного анализа отклонения фактической ликвидности от ее планового значения является необходимым инструментом аналитического обеспечения решений по управлению ликвидностью коммерческой организации.

Абсолютный показатель критической ликвидности определяется как разница стоимостных величин ликвидных оборотных активов и краткосрочных обязательств.

Под ликвидными оборотными активами понимается совокупность денежных средств, краткосрочных финансовых вложений, краткосрочной дебиторской задолженности покупателей и прочей краткосрочной дебиторской задолженности. Смысл выделения ликвидных оборотных активов из состава оборотных активов заключается в том, что скорость превращения в денежные средства значительной их части обычно в среднем выше чем скорость превращения в денежные средства остальных оборотных активов.

Одной из основных моделей оценки факторных влияния факторов на изменение критической ликвидности является модель изменения абсолютного показателя критической ликвидности, так как она позволяет более точно и полно раскрыть взаимосвязь между результативными и фактическими показателями.

Основой вычислительных алгоритмов факторного анализа отклонения фактического значения абсолютного показателя критической ликвидности от планового уровня является общая модель изменения исследуемого показателя. Данная модель отражает влияние 12 факторов на изменение абсолютного значения показателя критической ликвидности (таблица 1).

Кроме того, для расчета фактического изменения абсолютного показателя критической ликвидности за отчетный период необходимо использовать данные агрегированной балансовой модели финансового состояния организации, ус

Таблица 1 - Условные обозначения исходных данных, используемые в данной модели

Обозначение показателя	Название показателя
N	Выручка от продаж за анализируемый период
$\Delta_{\text{З}}^3 =$	Себестоимость проданной продукции, товаров, работ, услуг за анализируемый период
$= N -$	Валовая прибыль за анализируемый период
$r^N =$	Рентабельность продаж
Δ_{+E^3}	Сумма приобретения запасов, текущих затрат
$\Delta_{E^3} = \frac{\Delta_{\text{З}}^3}{\Delta_{+E^3}}$	Коэффициент мобильности запасов
$\Delta_{+K}^{\text{ДК}}$	Сумма долгосрочных кредитов и займов, полученных за период
$\Delta_{-K}^{\text{ДК}}$	Погашение задолженности по долгосрочным кредитам и займам
$\Delta_{-K}^{\text{ДК}(\%)}$	Проценты по долгосрочным кредитам и займам
$\Delta_{\text{ДК}} = \Delta_{+K}^{\text{ДК}} - \Delta_{-K}^{\text{ДК}} -$ $\Delta_{-K}^{\text{ДК}(\%)}$	Чистый денежный поток по долгосрочным кредитам и займам за период
Δ_{+F}	Приобретение внеоборотных активов и затраты по незавершенным капитальным вложениям за период
Δ_{+A}	Начисление амортизации внеоборотных активов за период
$S^{\text{упр}}$	Управленческие расходы за период
$S^{\text{ком}}$	Коммерческие расходы за период
$\Delta \text{VAT}^{\text{ин}} = \Delta_{+VAT}^{\text{ин}} - \Delta_{-VAT}^{\text{ин}}$	Изменение остатка НДС по приобретенным ценностям за период
Δ_{+TAX}	Начисленный текущий налог на прибыль за период
$\Delta_{+K}^{\text{КК}(\%)}$	Начисленные проценты по краткосрочным кредитам и займам за период
$\Delta_{\text{Э}}$	Изменение разницы прочей краткосрочной дебиторской задолженности и прочих краткосрочных обязательств

Таблица 2 – Условные обозначения агрегированной балансовой модели финансового состояния коммерческой организации

Обозначение показателя	Название показателя
F	Внеоборотные активы
E^3	Запасы
$E^{\text{ДЗ}}$	Краткосрочные финансовые вложения и краткосрочная дебиторская задолженность
$E^{\text{ДС}}$	Денежные средства и денежные эквиваленты
$K^{\text{С}}$	Собственный капитал
$K^{\text{ДО}}$	Долгосрочные обязательства
$K^{\text{КК}}$	Краткосрочные кредиты и займы
$K^{\text{КЗ}}$	Кредиторская задолженность

ловные обозначения для которой представлены в таблице 2.

Общая модель изменения абсолютного показателя критической ликвидности, записанная в условных обозначениях, представленных в таблице 1, выглядит следующим образом:

$$\Delta L = ((\Delta_{\text{З}}^3) / (1 - r^N) - 1) \times \Delta_{+E^3} + \Delta_{\text{ДК}} - ((\Delta_{+F} - \Delta_{+A}) + S^{\text{упр}} + S^{\text{ком}} + \Delta \text{VAT}^{\text{ин}} + \Delta_{+TAX} + \Delta_{+K}^{\text{КК}(\%)}) + \Delta_{\text{Э}} \quad (1)$$

В правой части отражена сумма факторов изменения абсолютного показателя критической ликвидности. Приращение данного показателя за

анализируемый период отраженное в левой части модели, вычисляется на основе значений показателя на начало и конец периода, рассчитанных по агрегированной балансовой модели финансового состояния:

$$F + E^3 + E^{\text{ДЗ}} + E^{\text{ДС}} = K^{\text{С}} + K^{\text{ДО}} + K^{\text{КК}} + K^{\text{КЗ}} \quad (2)$$

в соответствии с определением абсолютного показателя критической ликвидности, т.е. как разница стоимостных величин ликвидных оборотных активов и краткосрочных обязательств.

$$L = (E^{\text{ДЗ}} + E^{\text{ДС}}) - (K^{\text{КК}} + K^{\text{КЗ}}) \quad (3)$$

Таблица 3 – Исходные данные для факторного анализа отклонения абсолютного показателя критической ликвидности от планового значения в ООО «Патон» г.Краснодара

Обозначение показателя	Единицы измерения	2017 г.	2018 г.
N	тыс. руб.	215688	186720
$\Delta_{\text{Л}}^{\text{Л}}$ =	тыс. руб.	181178	158712
= N -	тыс. руб.	34510	28008
$\tau^{\text{Л}}$ =	%	0,16	0,15
Δ_{+E^3}	тыс. руб.	183008	161040
$\Delta_{+E^3} = \frac{\Delta_{\text{Л}}^{\text{Л}}}{\Delta_{+E^3}}$	пункт	0,99	0,985544
$\Delta_{+K^{\text{ДК}}}$	тыс. руб.	3990	2990
$\Delta_{-K^{\text{ДК}}}$	тыс. руб.	690	790
$\Delta_{-K^{\text{ДК}}(\%)}$	тыс. руб.	140	190
$\Delta_{\text{ДК}} = \Delta_{+K^{\text{ДК}}} - \Delta_{-K^{\text{ДК}}} - \Delta_{-K^{\text{ДК}}(\%)}$	тыс. руб.	3160	2010
Δ_{+F}	тыс. руб.	184578	186078
Δ_{+A}	тыс. руб.	173476	172976
$S^{\text{упр}}$	тыс. руб.	1800	4300
$S^{\text{ком}}$	тыс. руб.	3536	5036
$\Delta_{\text{VATin}} = \Delta_{+VAT^{\text{in}}} - \Delta_{-VAT^{\text{in}}}$	тыс. руб.	15104	16104
Δ_{+TAX}	тыс. руб.	2908	3308
$\Delta_{+K^{\text{КК}}(\%)}$	%	1344	1944
$\Delta_{\text{Л}}$	тыс. руб.	0	0

Таблица 4 – Исходные данные агрегированной балансовой модели финансового состояния ООО «Патон»

Обозначение показателя	2017 г., тыс. руб.	2018г., тыс. руб.
F	345952	359054
E^3	51688	70120
$E^{\text{ДЗ}}$	29632	36600
$E^{\text{ДС}}$	2036	2102
$K^{\text{С}}$	387046	400276
$K^{\text{ДО}}$	1580	3780
$K^{\text{КК}}$	16200	26890
$K^{\text{КЗ}}$	24482	36930

Рассмотрим применение методики факторный анализ отклонения фактического значения критической ликвидности от планового значения на примере ООО «Патон» Краснодарского края. Организация осуществляет сельскохозяйственную деятельность.

Исходные данные для расчета представлены в таблице 4.

На основе исходных данных агрегированной балансовой модели из таблицы 4 рассчитаем значения абсолютного показателя критической ликвидности на начало анализируемого периода:

$$L_{\text{Л}}^0 = (29632 + 2036) - (16200 + 24482) = - 9014 \text{ тыс. руб. (4)}$$

и на конец анализируемого периода:

$$L_{\text{Л}}^1 = (36600 + 2102) - (26890 + 36930) = -25118 \text{ тыс. руб. (5)}$$

Изменение абсолютного показателя критической ликвидности за анализируемый период составляет

$$L_{\text{Л}}^1 - L_{\text{Л}}^0 = (-25118) - (- 9014) = - 16104 \text{ тыс. руб. (6)}$$

На основе рассчитанных показателей, можно сделать вывод о том, что критическая ликвидность снизилась за анализируемы период. Недостаток ликвидных оборотных активов для покрытия краткосрочных обязательств увеличился за период на 16 104 тыс. руб. с помощью модели фактическое изменение абсолютного показателя критической ликвидности (6) может быть рассчи-

тано как результат влияния фактических значений факторов, отраженных в табл. 3.

$$\Delta L_{\phi} = \frac{0,98554}{1 - 0,15} - 1) \times 161040 + 2010 - ((186079 - 172976) + 4300 + 5036 + 16104 + 3308 + 1944 = 16104 \quad (7)$$

Аналогично за 2018 г. значениям факторов, отраженным в таблице 3, рассчитаем изменение показателя критической ликвидности за аналогичный период.

$$\Delta L_n = \frac{0,99}{1 - 0,16} - 1) \times 183008 + 3160 - ((184578 - 173476) + 1800 + 3536 + 15104 + 2908 + 1344 = 46 \text{ тыс. руб.} \quad (8)$$

В соответствии с плановыми значениями факторов абсолютный показатель критической ликвидности должен был вырасти на 46 тыс. руб., и в этом случае недостаток ликвидных оборотных активов для покрытия краткосрочных обязательств на конец планового периода должен был составить:

$$L_n^1 = \Delta L_n + \Delta L_{\phi} = (-9014) + 46 = -8968 \text{ тыс. руб.} \quad (9)$$

Отклонение фактического значения абсолютного показателя критической ликвидности от планового значения совпадает с разницей фактического изменения абсолютного показателя критической ликвидности за период и его планового изменения, поэтому факторный анализ можно проводить на основе модели и данных табл. 3. Отклонение фактического значения абсолютного показателя критической ликвидности от планового значения, анализируемое с помощью модели, может быть представлено как сумма 12 факторных влияний:

$$L_n^1 - L_n^1 = \Delta L_{\phi} - \Delta L_n = \sum_{i=1}^{12} \Delta_i L \quad (10)$$

где ΔL_n - плановое изменение абсолютного показателя критической ликвидности за анализируемый период,

ΔL_{ϕ} - фактическое изменение абсолютного показателя критической ликвидности за анализируемый период.

При записи формул алгоритма факторного анализа ликвидности фактические величины обозначают с помощью нижнего индекса ϕ , плановые величины – с помощью нижнего индекса n . Рассчитаем факторные влияния:

1. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактической рентабельности продаж от плановой:

$$\frac{0,98554}{1 - 0,15} \quad \frac{0,98554}{1 - 0,16}$$

$$\Delta_1 L = \left(\frac{0,98554}{1 - 0,15} - 1 \right) \times 0,99 \times 183008 = -2538 \text{ тыс. руб.} \quad (11)$$

2. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактической мобильности запасов от плановой:

$$\Delta_2 L = \frac{0,985544 - 0,99}{1 - 0,15} \times 183008 = -959 \text{ тыс. руб.} \quad (12)$$

3. изменение ликвидности под влиянием отклонения фактической суммы приобретения запасов, текущих затрат, увеличивающих остатка незавершенного производства, и увеличения расходов будущих периодов от плановой

$$\Delta_3 L = \frac{0,985544}{1 - 0,15} - 1) \times (161040 - 183008) = -3503 \text{ тыс. руб.} \quad (13)$$

4. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактической величины чистого денежного потока по долгосрочным кредитам и займам за период от плановой

$$\Delta_4 L = 2010 - 3160 = -1150 \text{ тыс. руб.} \quad (14)$$

5. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактической амортизации внеоборотных активов, начисленной за период, от плановой:

$$\Delta_5 L = 172976 - 173476 = -500 \text{ тыс. руб.} \quad (15)$$

6. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактической суммы приобретений внеоборотных активов и затрат по незавершенным капитальным вложениям от плановой:

$$\Delta_6 L = -(186078 - 184578) = -1500 \text{ тыс. руб.} \quad (16)$$

7. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактической величины управленческих расходов от плановой.

$$\Delta_7 L = -(4300 - 1800) = -2500 \text{ тыс. руб.} \quad (17)$$

8. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактической величины коммерческих расходов от плановой

$$\Delta_8 L = -(5036 - 3536) = -1500 \text{ тыс. руб.} \quad (18)$$

9. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактического изменения остатка НДС по приобретенным ценностям за период от планового:

$$\Delta_9 L = -(16104 - 15104) = -1000 \text{ тыс. руб.} \quad (19)$$

10. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактического текущего налога на прибыль, начисленного за период, от планового:

$$\Delta_{10}L = - (3308-2908) = - 400 \text{ тыс. руб.} \quad (20)$$

11. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактической величины процентов по краткосрочным кредитам и займам начисленных за период, от плановой

$$\Delta_{11}L = - (1944-1344) = - 600 \text{ тыс. руб.} \quad (21)$$

12. изменение абсолютного показателя критической ликвидности под влиянием отклонения фактической величины изменения разницы прочей краткосрочной дебиторской задолженности и прочих краткосрочных обязательств от плановой:

$$\Delta_{12}L = ((-16104)-46)-((-2538)+(-959))+(-3503)+(-1150)+(-500)+(-1500)+(-2500)+(-1500)+(-1000)+(-400)+(-600)=(-16150)-(-16150)=0 \quad (22)$$

Сумма 12 факторных влияний (11) – (22) равна величине отклонения фактического значения абсолютного показателя критической ликвидности от планового значения на конец анализируемого периода, т.е. разнице (15) и (1.9)

$$L_{\text{ф}}^1 - L_{\text{п}}^1 = \Delta L_{\text{ф}} - \Delta L_{\text{п}} = (-2538)+(-959)+(-3503)+(-1150)+(-500)+(-1500)+(-2500)+(-1500)+(-1000)+(-400)+(-600)+0 = (-25118)-(-8968) = -16150 \quad (23)$$

Для рассматриваемого примера доминирующим фактором, оказавшим наибольшее влияние на критическую ликвидность, является сумма приобретения запасов, текущих затрат, увеличивающих остатки незавершенного производства, и увеличения расходов будущих периодов сниже-

ние данной суммы на 21 968 тыс. руб. по сравнению с отчетной величиной привело к снижению абсолютного показателя критической ликвидности на 3503 тыс. руб.

В ООО «Патрон» сумма показателей рентабельности продаж и мобильности запасов составляет 1,136, что и объясняет имевшее место отрицательное факторное влияние на отклонение абсолютного показателя критической ликвидности.

Обобщая все вышесказанное, можно сделать вывод о том, что информация о доминирующих факторах критической ликвидности является важной частью аналитического обеспечения решений по управлению финансовой устойчивостью коммерческой организации, что обуславливает значение факторного анализа ликвидности и методики его проведения.

Литература

1. Донцова Л.В. Анализ финансовой отчетности: учебник для вузов /Л.В. Донцова, Н.А. Никифорова – 8-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело и сервис, 2014. – 412с.
2. Казакова Н. А. Финансовый анализ: учебник практикум /Н.А. Казакова. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – 539с.
3. Комплексный экономический анализ: учебно-методическое пособие для студентов заочной формы, обучающихся по специальности 080109.65 «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» / Н.К. Васильева, А.Г. Прудников, А.И. Трубилин . - Краснодар: Тип. КубГАУ, 2011. - 121 с.

Ծախսերն արդյունավետ են կենտրոնական, թե՞ համայնքային մակարդակում. ֆիսկալ ապակենտրոնացման ազդեցությունը հայաստանյան մարզերի զարգացման վրա¹

Կարապետյան Ն. Ն.

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան (Հայաստան, Երևան)
karapetyan.narek.9618@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ համայնքային բյուջեներ, պետական բյուջե, ֆիսկալ ֆեդերալիզմ, ծախսերի արդյունավետություն, ֆիսկալ ապակենտրոնացման մակարդակ, պանելային ռեգրեսիոն վերլուծություն

Государственные расходы эффективны на центральном, или местном уровне? Влияние фискальной децентрализации на развитие областей Армении

Карапетыан Н.Н.

Армянский Государственный Экономический Университет (Армения, Ереван)
karapetyan.narek.9618@gmail.com

Резюме: Данная статья посвящена анализу социально-экономических последствий фискальной децентрализации, или повышению роли муниципальных бюджетов в Армении. Цель исследования - выявить, что расходы центрального или местного правительства лучше влияют на развитие территориальных делений Армении (марзов), что было проанализировано с помощью регрессионных моделей. В результате исследования мы обнаружили, что армянские муниципалитеты более эффективны в предоставлении социальных услуг, но неэффективны в стимулировании экономического развития и влиянии на безработицу и бедность. В результате исследования мы предлагаем создать надежный механизм для повышения эффективности экономической и социальной политики на уровне местного самоуправления путем надлежащего надзора и подотчетности.

Ключевые слова: муниципальный бюджет, государственный бюджет, фискальный федерализм, степень фискальной децентрализации, панельный регрессионный анализ.

Government Spending is Efficient in Central, or in Local Level? The Impact of Fiscal Decentralization on the Development of Provinces of Armenia

Karapetyan N.N.

Armenian State University of Economics (Armenia, Yerevan)
karapetyan.narek.9618@gmail.com

Abstract: This article is devoted to the analysis of the socio-economic effects of fiscal decentralization, or enhancing the role of the municipal budgets in Armenia. The aim of the research is to reveal – central or local government spending has better impact on the development of territorial divisions of Armenia (marzes), which was analyzed with regression models. According to the research we revealed, that Armenian municipalities are more efficient in providing social services, but inefficient in stimulating economic development and influencing on unemployment and poverty. As a result of the research we suggest to create sound mechanism for enhancing the efficiency of economic and social policies in local government level, by proper supervision and accountability.

Keywords: Local government budget, central government budget, fiscal federalism, efficiency of expenditures, degree of fiscal decentralization, panel regression analysis.

¹ Հետազոտությունը կատարվել է ՀՌԿԿ-Հայաստանի «ՀաՄաՏեղ» հետազոտական ծրագրի շրջանակներում: Հեղինակը շնորհակալություն է հայտնում ՀՌԿԿ-Հայաստանին և նրա աշխատակազմին հետազոտության իրականացմանն աջակցելու և արժեքավոր դիտողություններ տրամադրելու համար:

Ապակենտրոնացումը որպես «բարիք» դիտարկելու արմատները տեսական են: Այսպես, տնտեսագետ-տեսաբանների մի խումբ (Tiebout 1956, Oates 1972, Brennan և Buchanan 1980 և այլոք) ապակենտրոնացումը դիտում են որպես հանրային քաղաքականության բարեփոխումների բաղկացուցիչ, որն ուղղված է բարձրացնելու պետական հատվածի արդյունավետությունը, ակտիվացնելու հանրային ծառայությունների մատուցման գործընթացում տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև մրցակցությունը և խթանելու տնտեսական զարգացումը: Այս տեսակետը զարգացնելով և բերելով էմպիրիկ փաստարկների դաշտ, մի շարք հետազոտողներ ցույց են տվել, որ ֆիսկալ ապակենտրոնացման մակարդակի և տնտեսական աճի միջև դրական կապ գոյություն ունի¹:

Սակայն կա նաև ձևավորված հակառակ տեսակետը. ֆիսկալ ապակենտրոնացումը, բացի սկզբում նշված «բարիքներից», կարող է նաև խնդիրներ հարուցել, ինչպիսիք են «կենտրոնից» վերահսկողության թուլացման դեպքում հնարավոր կոռուպցիան, մակրոտնտեսական կայունության համար առաջացող ռիսկերը և այլն: Այս ռիսկերի մասին փաստել են տարբեր հետազոտողներ (Bardhan և Mookherjee 2000, Era Dabla-Norris 2006, Andrés Rodríguez-Pose և Anne Krøijer 2009), որոնք չեն գտել դրական կապ ապակենտրոնացման մակարդակի և տնտեսական աճի միջև կամ փաստել են բացասական կապի առկայության վերաբերյալ:

Հայաստանում պետական ծախսերի արդյունավետության բարձրացման հրամայականը, համայնքային խնդիրները լուծելու համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների սակավության վերաբերյալ մասնագիտական ու հանրային հարթակներում առկա քննարկումը, ինչպես նաև Ֆիսկալ ապակենտրոնացման վերաբերյալ գիտական մակարդակում վերը հիշատակված բանավեճը անհրաժեշտ են դարձնում նորովի ուսումնասիրել և

գնահատել ֆիսկալ ապակենտրոնացման գործընթացը Հայաստանում: Խնդիրը կարևոր է նաև այնքանով, որ ապակենտրոնացման մակարդակը բնութագրող ցուցանիշները Հայաստանում դեռևս բավականին հեռու են զարգացած երկրների ցուցանիշներից: Այսպես, եթե 2017թ-ին համայնքային բյուջեների ծախսեր/Համախառն ներքին արդյունք հարաբերակցությունը կազմել է 2.2%, ապա ԵՄ երկրներում այս ցուցանիշը գերազանցել է 10%-ը²: Սա կարող է հիմք ծառայել ակնկալելու, որ ապագայում Հայաստանի ցուցանիշը կարող է ավելանալ՝ զուգամիտելու զարգացած երկրների ցուցանիշներին: Այս համատեքստում, մենք ուսումնասիրում ենք Երևանում և տասը մարզերում համայնքային բյուջեների մեկ շրջին ընկնող ծախսերի ազդեցությունները տվյալ տարածքային միավորի սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների վրա: Հետազոտության արդյունքներով մենք փորձում ենք նպաստել համայնքային ծախսերի արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված քաղաքականությունների մշակմանը՝ ցույց տալով համայնքային բյուջետային ծախսերի առավել ուժեղ և թույլ ազդեցության ոլորտները:

Մենք նախ ուսումնասիրում ենք տնտեսական զարգացման վրա ֆիսկալ ապակենտրոնացման ազդեցության հարցի շուրջ առկա տեսամեթոդական գրականությունն ու կատարված էմպիրիկ գնահատումների արդյունքները, այնուհետև դրանց հիման վրա ձևակերպում հետազոտության հարցը, մշակում մեթոդը և իրականացնում էկոնոմետրիկ գնահատում պանելային ռեգրեսիոն մոդելներով: Մոդելների գնահատման արդյունքներով կատարում ենք առաջարկություններ Հայաստանում ֆիսկալ ապակենտրոնացման ուղղությունների վերաբերյալ:

Գրականության տեսություն: Ֆիսկալ ապակենտրոնացման օգտին հանդես եկող գրականության մեջ եղած գերիշխող տեսակետը հայտնի է որպես ֆիսկալ ֆեդերալիզմի տեսություն, և հիմնվում է երկու հիմնական

¹ Սույն հետազոտությունում առաջնորդվում ենք այն սկզբունքով, որ ֆիսկալ ապակենտրոնացման մակարդակը (կամ խորությունը) բնութագրվում է համայնքային բյուջեներ/համախառնված բյուջե կամ համայնքային բյուջեներ/ՀՆԱ հարաբերակցությամբ: Այս հարաբերական ցուցանիշների աճը նշանակում է ապակենտրոնացման խորացում:

² Վիճակագրական ցուցանիշների աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ (<http://armstat.am/am/>), ՀՀ տարածքային կառավարման և զարգացման նախարարություն (<http://www.mtad.am/hy/budgetary-expenditure/>), հեղինակի հաշվարկներ և Եվրոպայի վիճակագրական ծառայության շտեմարան (<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tec00023&language=en>):

փաստարկների վրա: Ըստ առաջին փաստարկի, տեղական ինքնակառավարման մարմինները առավել մոտ են տեղակայված մատուցվող ծառայությունների շահառուներին, հետևաբար ունեն առավելություն ավելի լավ հասկանալու վերջիններիս իրական կարիքները և հասնելու ավելի բարձր արդյունավետության: Ըստ երկրորդ փաստարկի, մատուցվող ծառայությունների արդյունավետության բարձրացման են նպաստում բնակչության շարժունությունը և տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջև մրցակցությունը, որոնք համայնքային պաշտոնյաներին ստիպում են ծախսերի ավելի մեծ արդյունավետություն ապահովել: Այս տեսակետին են հարում մի խումբ գիտնականներ, ովքեր զարգացրել են այն արդեն էմպիրիկ ուսումնասիրությունների դաշտում, և, երկրների խմբի համար կիրառելով պանելային ռեգրեսիոն վերլուծության մեթոդը, դրական կապ են գտել ֆիսկալ ապակենտրոնացման մակարդակի և տնտեսական աճի միջև (Pirou-Sall (1998), Zhang և Zou (2001), Rodden (2002), Martinez-Vazquez և McNab (2003), Thießen (2003), Rodríguez-Pose և Bwire (2004) և այլն):

Միննույն ժամանակ, բազմաթիվ տեսաբաններ քննադատության են ենթարկել ֆիսկալ ֆեդերալիզմի տեսությունը: Քննադատությունը հիմնվում է միջազգային փորձի և էմպիրիկ ուսումնասիրությունների արդյունքների վրա, որոնք վկայում են, որ ապակենտրոնացումը կարող է նաև բացասաբար ազդել տնտեսական զարգացման վրա՝ եթե անհրաժեշտ մակարդակով չկառավարվեն առաջացող ռիսկերը: Այսպես, այս տեսակետի կողմնակիցներից ոմանք (Davoodi և Zou 1997) ֆիսկալ ապակենտրոնացման ազդեցությունների բնույթը պայմանավորում են երկրի զարգացող կամ զարգացած լինելով. եթե զարգացած երկրում ապակենտրոնացումը սովորաբար դրական արդյունքներ է տալիս, ապա զարգացող երկրներում առաջացող ռիսկերը դժվար է կառավարել, հետևաբար արդյունքը կարող է բացասական լինել: Արժույթի միջազգային հիմնադրամի ֆիսկալ քաղաքականության փորձագետներից Էրա Դաբլա-Նորրիսը (Era Dabla-Norris 2006) փաստում է, որ ազդեցությունները կարող են տարբեր լինել՝ պայմանավորված համայնքների և կառավարության ինստիտուցիոնալ կառուցակարգով և

հնարավորություններով: Կապի այսպիսի բնույթը թերևս պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ապակենտրոնացման ազդեցությունները չեն սահմանափակվում միայն մեկ ուղղությամբ, այլև ընդգրկում են տնտեսական արդյունավետությունը, ռեսուրսների վերաբաշխումը և մակրոտնտեսական կայունությունը: Եթե ընդունենք, որ առաջինի վրա ապակենտրոնացումը դրական է ազդում, ապա երկրորդի և երրորդի հարցում ռիսկերը բավականին շատ են: Ապակենտրոնացումը իշխանությունը «կենտրոնական էլիտաներից» փոխանցում է «տեղական էլիտաների», ինչը մեծացնում է կոռուպցիայի հնարավորությունները (Bardhan և Mookherjee 2000): Մյուս կողմից՝ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին տրվող ֆիսկալ ինքնավարությունը կարող է խաթարել ֆիսկալ կայունությունը՝ հատկապես ճգնաժամերի ժամանակ:

Ապակենտրոնացման ազդեցությունները տնտեսագետները գնահատել են ոչ միայն երկրների խմբերի, այլև առանձին երկրների համար՝ ուսումնասիրելով համայնքային բյուջեների ծախսերի և արդյունքային փոփոխականների՝ համայնքի սոցիալ տնտեսական վիճակը բնութագրող ցուցանիշների միջև առկա կապերը: Այս հետազոտություններն առավելապես փաստում են բացասական կապի առկայության վերաբերյալ՝ եթե համայնքների բյուջետային ծախսերը ֆինանսավորվում են կենտրոնական կառավարությունից ստացվող սուբսիդիաների, և դրական կապի՝ եթե ֆինանսավորվում են ինքնուրույն հավաքագրված հարկերի հաշվին: Այսպես, Բելգիայի համար իրականացված հետազոտությամբ (De Borger և Kerstense 1996) պարզվել է, որ համայնքի բյուջեի ընդհանուր եկամուտները և եկամուտների բաղկացուցիչ սուբսիդիաները բացասական ազդեցություն ունեն համայնքի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակի վրա, իսկ բյուջեի եկամուտներից տեղական հարկերը և բյուջեի ծախսերից կրթությանն ուղղված ծառայությունների գծով ծախսերը՝ դրական: Գերմանիայի համար իրականացված էմպիրիկ վերլուծության (Kalb 2010) արդյունքները ցույց են տալիս որ կառավարությունից ստացված սուբսիդիաները նվազեցնում են համայնքների ծախսերի արդյունավետությունը, մինչդեռ համայնքային իշխանություններին տրված ավելի մեծ ինքնավարությունը և

սեփական եկամուտներ գեներացնելու հնարավորությունը՝ բարձրացնում: Պորտուգալիայի համար կատարված վերլուծությունը (Afonso և Fernandes 2003) փաստում է, որ առավել մեծ համայնքային բյուջեների ծախսերը միշտ չէ որ համընկնում են առավել բարձր սոցիալ-տնտեսական զարգացման ցուցանիշների հետ: Մեկ այլ հետազոտությամբ, որն իրականացվել է Չեխիայի տվյալների հիման վրա (Štastná և Gregor 2011), բացահայտվում է, որ համայնքի սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակի վրա ի թիվս այլ գործոնների դրականորեն են ազդում կապիտալ ծախսերը, մեկ շնչին բաժին ընկնող սուբսիդիաները և սեփական եկամուտների՝ ընդհանուրում ունեցած կշիռը: Վերջապես, Հարավային Աֆրիկայի համար իրականացված վերլուծության (Financial and Fiscal Commission, 2017) արդյունքներով պարզվել է, որ համայնքների կողմից իրականացվող կապիտալ ծախսերը բացասաբար են ազդում գնահատված արդյունքային փոփոխականի՝ աշխատուժի արտադրողականության (չափվում է որպես աշխատուժի մեկ շնչի հաշվով ստեղծվող արդյունք) վրա:

Հետազոտության հարցը: Գրականության ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա ֆիսկալ ապակենտրոնացման ազդեցության բնույթի հարցը հակասական է: Մի շարք հետազոտողներ այդ ազդեցության բնույթը փորձում են բացահայտել երկրների խմբային վերլուծությամբ, իսկ մյուսները ուսումնասիրում են առանձին համայնքներում ծախսերի փոփոխության և համայնքի սոցիալ-տնտեսական վիճակը բնութագրող ցուցանիշների կապը:

Ինչպիսի՞ն է այդ կապը Հայաստանում: Արդյո՞ք համայնքներին հատկացվող սուբսիդիաների կամ համայնքների սեփական եկամուտների ավելացման շնորհիվ հնարավոր է հասնել առավել բարձր որակի համայնքային ծառայությունների և սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման:

Ուսումնասիրելով ապակենտրոնացման մակարդակը բնութագրող ցուցանիշների շարժընթացը ՀՀ-ում (տե՛ս Գծապատկեր 1), պարզ է դառնում, որ չնայած 2008-2017թթ համայնքային բյուջեների ծախսեր/համախմբված բյուջե և համայնքային բյուջեների ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցությունն աճել է, սակայն վերջին տարիներին առաջին ցուցանիշը նվազման միտում է ունեցել, իսկ երկրորդին կայուն որևէ միտում դժվար է վերագրել: Այսպիսի դիմամիկան, մասնավորապես՝ հստակ միտումի բացակայությունը առավել կարևոր է դարձնում հետազոտության առջև դրված խնդրի իրագործումը, որին մենք ավելացնում ենք մեկ այլ հարց ևս. ինչ ուղղություններով է առավել արդյունավետ ֆիսկալ ապակենտրոնացումը: Դիցուք, պե՞տք է արդյոք համայնքները սահմանափակվեն միայն սոցիալական ծառայությունների մատուցմամբ, թե վերջիններիս առջև կարող են դրվել տնտեսական ակտիվության խթանման գործառնություններ ևս:

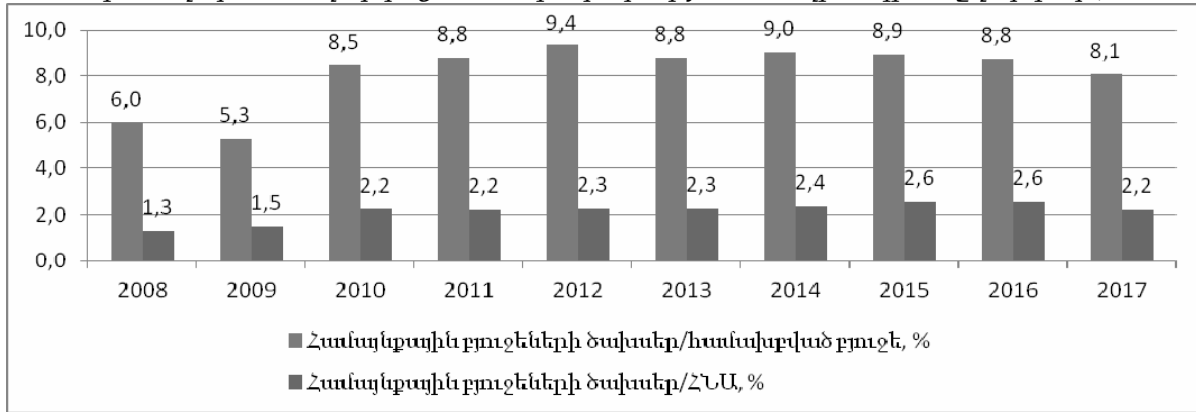
Հետազոտության մեթոդը:

Գրականության վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ապակենտրոնացման տնտեսական ազդեցությունը գնահատելու երկու հիմնական մեթոդ կա՝ գնահատում երկրների խմբի համար պանելային ռեգրեսիոն վերլուծությամբ (panel regression), և առանձին երկրի համար գնահատում՝ հիմնվելով համայնքների տարածական ընտրանքի վրա (cross-sectional regresion):

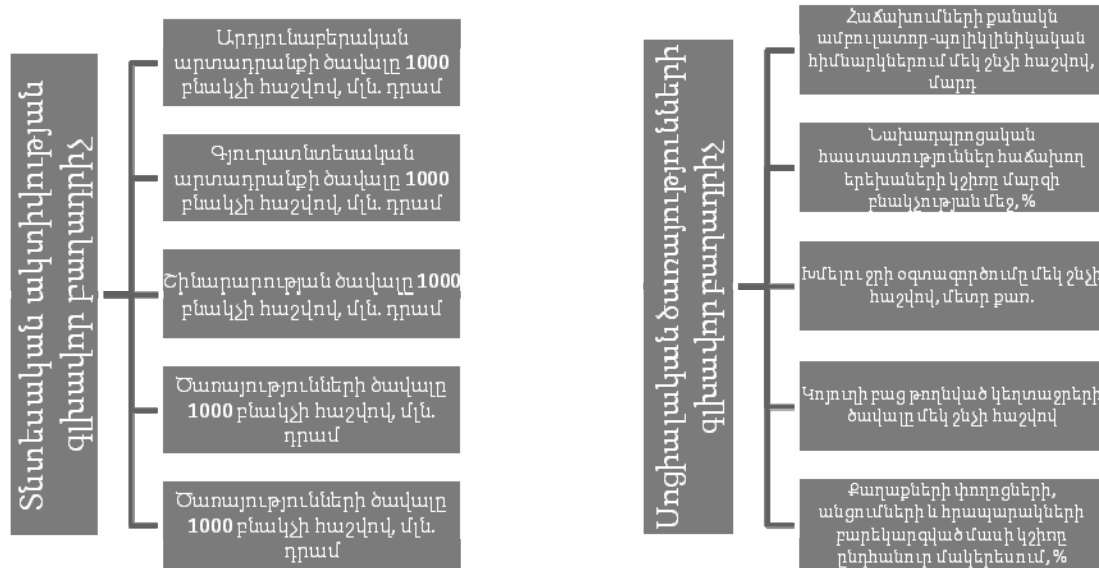
Պանելային ռեգրեսիան քանակական վերլուծության մեթոդ է, որը հնարավորություն է տալիս ուսումնասիրելու սուբյեկտների խմբին բնորոշ կապերն ու օրինաչափությունները ժամանակի մեջ: Ի տարբերություն պանելային վերլուծության, տարածական վերլուծությունը ուսումնասիրում է ընդամենը սուբյեկտների խմբին բնորոշ կապերը ժամանակի կոնկրետ

Գծապատկեր 1. Ապակենտրոնացման մակարդակը բնութագրող ցուցանիշների շարժընթացը ՀՀ-ում 2008-2017թթ (Աղբյուրը՝ ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, ՀՀ Տարածքային

կառավարման և զարգացման նախարարություն և հեղինակի հաշվարկներ:

Գծապատկեր 2. Ցուցանիշների համախմբումը գլխավոր բաղադրիչներում

պահի դրությամբ (Gujarati, 2012): Այսինքն, պանելային վերլուծությունը տարածական վերլուծության ժամանակի մեջ ընդլայնված տարբերակն է:

Մենք հետազոտության մեջ առաջնորդվում ենք երկրի մակարդակով իրականացվող վերլուծությամբ՝ հաշվի առնելով հետազոտության առջև դրված խնդիրները: Մակայն հաշվի առնելով համայնքների մակարդակով անհրաժեշտ սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների բացակայությունը, մենք առաջնորդվում ենք մարզերի և Երևանի տվյալներով, իսկ ընտրանքում դիտարկումների անհրաժեշտ քանակությունն ապահովելու համար մշակում պանելային ռեգրեսիոն մոդել: Մոդելում որպես անկախ փոփոխական ընդունվում է մարզերում համայնքային բյուջեների (և Երևանի բյուջեի) և պետական բյուջեի ծախսերը մեկ շնչի հաշվով, իսկ որպես կախյալ փոփոխականներ՝ մարզերի և Երևանի սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշները (վերջիններիս համար

ևս առանձնացվում կամ հաշվարկվում են մեկ շնչին ընկնող ցուցանիշները):

Ֆիսկալ ապակենտրոնացումը էմպիրիկ գնահատման մեջ արտացոլելու համար մենք անկախ փոփոխականի՝ համայնքային ծախսերի ազդեցությունները «կարգավորում» ենք երկրորդ անկախ փոփոխականով՝ պետական բյուջեի ծախսերի ծավալներով: Գնահատելով դրանցից յուրաքանչյուրի մեկ միավորով (դրամով) ավելացման ազդեցության չափը կախյալ փոփոխականի վրա, եզրակացնում ենք՝ արդյոք պետական բյուջեի նկատմամբ համայնքային բյուջեների ավելի արագ աճը (նույնն է որ՝ համայնքային բյուջեներ/համախմբած բյուջե հարաբերակցության աճ՝ ֆիսկալ ապակենտրոնացման խորացում) կբարելավի սոցիալ տնտեսական ցուցանիշները, թե ոչ:

Հետազոտության տվյալները և դրանց վերլուծությունը: Հետազոտության համար հիմք են ծառայել ՀՀ պետական բյուջեի, ըստ մար-

գերի՝ համայնքային բյուջեների և Երևանի բյուջեի ծախսային մասի տվյալները, համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) և մարզերի ու Երևանի սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշները՝ տարեկան պարբերականությամբ 2008-2017թթ համար:

Մոդելում որպես անկախ փոփոխական, ինչպես արդեն նշեցինք, հանդես են գալիս մարզերում համայնքների մեկ շնչին ընկնող ծախսերը: Որպես կախյալ փոփոխականներ տարբեր մոդելներում հանդես են գալիս մարզերի և Երևանի սոցիալ-տնտեսական վիճակը բնութագրող ցուցանիշները, որոնք մեր կողմից հավաքագրվել են «Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևանը թվերով» ժողովածուներից:

Հնարավոր կախյալ փոփոխականների թիվը բավականին մեծ է, այդ պատճառով՝ մենք դրանք համախմբում ենք, քանի որ մեզ համար կարևոր է անկախ փոփոխականների ազդեցությունը հենց ցուցանիշների խմբի վրա (տե՛ս Գծապատկեր 1):

Մենք խմբավորումը իրականացրել ենք «գլխավոր բաղադրիչների վերլուծության» մեթոդով (Principal components analysis), և կոռելացված ու չափելի մի քանի փոփոխականներից ստեղծում ենք մեկ «գլխավոր բաղադրիչ»: Վերջինս արհեստական փոփոխական է, որն իր մեջ միավորում է օգտագործված փոփոխականների ինֆորմացիան՝ ստանձնելով միասնական ինդեքսի դերը: Այս մեթոդը կիրառվում է առանձին երկրների համար իրականացվող վերլուծություններում, երբ համայնքների բյուջեների ծախսերի ազդեցությունը գնահատվում է ոչ թե համայնքի սոցիալ-տնտեսական վիճակը արտացոլող բոլոր ցուցանիշների, այլ դրանցից կառուցված մեկ «գլխավոր բաղադրիչի» վրա (տե՛ս օրինակ, Štastná and Gregor 2011):

Էմպիրիկ վերլուծություն և արդյունքներ:

Համայնքային և պետական բյուջեների ծախսերի ազդեցությունը երկրում սոցիալ-տնտեսական վիճակի վրա ուսումնասիրելու համար կառուցվել են թվով 4 մոդելներ:

Մեր կողմից գնահատվող պանելային ռեգրեսիոն մոդելները ունեն հետևյալ տեսքը.

$$C_{it} = B_0 + B_1 X_{1it} + B_2 X_{2it} + \varepsilon_t$$

Որտեղ՝ C -կախյալ (բացատրվող) փոփոխական, B_0 – ազատ անդամ, B_1 , B_2 – պարա-

մետրեր, X_1 (պետական բյուջեի ծախսեր), X_2 (համայնքային բյուջեների ծախսեր) – անկախ (բացատրող) փոփոխականներ, $i = 1, 2, \dots, 11$ (մարզեր և Երևան), $t = 1, 2, \dots, 9$ (2008-2016թթ), ε - մոդելի սխալը¹:

Քննարկենք մշակված մոդելները², որոնց արդյունքները ցուցադրված են Աղյուսակ 1-ում:

Աղքատության մակարդակ: Աղյուսակ 1-ում բերված վկայում են, որ թե՛ պետական բյուջեի, թե՛ համայնքային բյուջեների ծախսերը նշանակալի ազդեցություն չունեն աղքատության մակարդակի վրա: Միննույն ժամանակ, պետական բյուջեի ծախսերի ազդեցության ուղղությունը համապատասխանում է սպասվածին (չնայած որ կապը ոչ նշանակալի է թե 5, թե 10 տոկոս նշանակալիության մակարդակում), այն է՝ ծախսերի աճը նվազեցնում է աղքատության մակարդակը, իսկ համայնքային բյուջեների դեպքում մեր սպասումներին չի համապատասխանում:

Գործազրկության մակարդակ: Գնահատված մոդելը չարտացոլեց համայնքային բյուջեի ծախսերի ավելացման ակնկալվող ազդեցությունը գործազրկության վրա: Մեկ բնակչին ընկնող բյուջետային ծախսերը նշանակալիության 5 և 10 տոկոս մակարդակներում չունեն բացասական կապ գործազրկության մակարդակի հետ, սակայն պետական բյուջեի ծախսեր հետ կապը նշանակալիորեն բացասական է, այսինքն՝ աճի դեպքում նվազում է գործազրկության մակարդակը:

Սոցիալական ծառայություններ: Համայնքային բյուջեի ծախսերը նշանակալիորեն դրական են կապված բնակչության սոցիալական ծառայություններից օգտվելու մակարդակը արտացոլող փոփոխականի հետ: Ընդ

¹ Մոդելների նման տեսքը արտացոլում է «Ֆիքսված էֆեկտներով» պանելային ռեգրեսիոն (fixed effects regression model), որը թույլ է տալիս ընտրանքում ներառված յուրաքանչյուր սուբյեկտի (մարզ կամ Երևան) ունենալ սեփական ազատ անդամը՝ այս կերպ գնահատելով անկախ փոփոխականների առանձին ազդեցությունները յուրաքանչյուր սուբյեկտի համար:

² Մոդելները գնահատվել են Eviews 10 վիճակագրական փաթեթի օգնությամբ:

Աղյուսակ 1. Ռեզրեսիոն մոդելների գնահատման արդյունքները

Մոդել	Կախյալ փոփոխական	Բացատրող փոփոխականներ	Ազդեցության չափը (միավոր)	Նշանակալիություն (հավ.)	Դետերմինացիայի գործակից
1. Ծախսեր-աղքատություն	Աղքատության մակարդակ(%)	Պետական բյուջեի ծախսեր, հազ. դրամ	-0,01	0,18	0,74
		Համայնքային բյուջեների ծախսեր, հազ. դրամ	0,04	0,68	
2. Ծախսեր – գործազրկություն	Գործազրկության մակարդակ(%)	Պետական բյուջեի ծախսեր, հազ. դրամ	-0,01	0,05	0,92
		Համայնքային բյուջեների ծախսեր, հազ. դրամ	0,07	0,13	
3. Ծախսեր-սոցիալական վիճակ	Սոցիալական ցուցանիշների գլխավոր բաղադրիչ	Պետական բյուջեի ծախսեր, հազ. դրամ	0,00	0,00	0,97
		Համայնքային բյուջեների ծախսեր, հազ. դրամ	0,01	0,02	
4. Ծախսեր - տնտեսական ակտիվություն	Տնտեսական ակտիվության գլխավոր բաղադրիչ	Պետական բյուջեի ծախսեր, հազ. դրամ	0,00	0,17	0,96
		Համայնքային բյուջեների ծախսեր, հազ. դրամ	0,01	0,47	

որում կապը դրական է նաև պետական բյուջեի ծախսերի մեծության հետ, սակայն համայնքային բյուջեի ազդեցության գործակիցը էականորեն բարձր է:

Տնտեսական ակտիվություն: Աղյուսակ 1-ը ցույց է տալիս, որ թե համայնքային, թե պետական բյուջեների ծախսերը չունեն նշանակալի դրական ազդեցություն տնտեսական ակտիվությունն արտացոլող փոփոխականի վրա:

Այսպիսով, էկոնոմետրիկ գնահատման արդյունքում պարզ դարձավ, որ մեկ շնչի հաշվով համայնքային ծախսերի աճը դրական ազդեցություն ունի բնակչության սոցիալական ծառայություններից օգտվելու մակարդակի տեսանկյունից: Սակայն համայնքային բյուջեների ծախսերի աճը, ըստ վերլուծության արդյունքների, չի նպաստում աղքատության և գործազրկության մակարդակի նվազեցմանը: Միաժամանակ վերջիններիս վրա թույլ ազդեցություն կարող է ունենալ պետական բյուջեի ծախսերի ավելացումը: Տնտեսական ակտիվության վրա դրական ազդեցություն չունեն թե համայնքային, թե պետական բյուջեի ծախսերը:

Ամփոփում: Ֆիսկալ ապակենտրոնացման և համայնքների զարգացման միջև կապի հարցը Հայաստանում արդիական է՝ ինչպես մասնագիտական, այնպես էլ հանրային շրջանակներում: Կապի բնույթը քննարկող մեր կողմից ուսումնասիրված գրականությունում առկա տեսակետերը հաճախ տրամագծորեն տարբերվում են: Ըստ տեսաբանների առաջին խմբի (ֆիսկալ ֆեդերալիզմի կողմնակիցներ), ֆիսկալ ապակենտրոնացումը դրական է ազդում համայնքների զարգացման վրա, քանի որ բարձրացնում է ծախսերի տեղաբաշխման արդյունավետությունը՝ հանրային բարիք սպառողներին ավելի մոտ լինելու հաշվին: Ըստ երկրորդ խմբի՝ ֆիսկալ ապակենտրոնացումը բարձրացնում է կոռուպցիայի հնարավորությունները և մակրոտնտեսական անկայունության ռիսկերը: Հետևաբար, ձևավորվել է տեսակետ, որ ֆիսկալ ապակենտրոնացման ազդեցությունները համայնքների զարգացման վրա տարբեր են կախված երկրների առանձնահատկություններից: Ելակետ ընդունելով այս բանավեճը, մենք մեր հետազոտությունում ստուգել ենք ֆիսկալ ապակենտրոնացման սոցիալ-տնտեսական ազդեցությունները Հա-

յատանում՝ օգտագործելով մեկ շնչին ընկնող մարզերի և Երևանի համայնքային բյուջեների, ՀՀ պետական բյուջեի և սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների միջև կապերը պանելային ռեգրեսիոն եղանակով:

Հետազոտության արդյունքները վկայում են, որ ֆիսկալ ապակենտրոնացումը Հայաստանում դրական արդյունքեր ունի՝ բնակչության սոցիալական ծառայությունների հասանելիության և դրանց սպառման տեսանկյունից: Սակայն իրական սոցիալական վիճակի վրա ազդեցություն ունենալու տեսանկյունից համայնքային բյուջեները արդյունավետ չեն, քանի որ ՏԻՄ-երը ի վիճակի չեն բյուջետային ծախսերի ավելացմամբ աղքատության և գործազրկության մակարդակների կրճատման հասնել: Միևնույն ժամանակ, համայնքային բյուջեները արդյունավետ չեն նաև տնտեսական ակտիվության վրա ազդելու տեսանկյունից: Առաջին մասով՝ հետազոտության արդյունքները նպաստում են ֆիսկալ ֆեդերալիզմի տեսաբանների տեսակետին՝ ցույց տալով, որ ֆիսկալ ապակենտրոնացումը հանգեցնում է բնակչության կողմից սոցիալական ծառայությունների հասանելիության, որակի և սպառման աճին: Միևնույն ժամանակ, երկրորդ մասով՝ հետազոտության արդյունքները չեն հակասում ֆիսկալ ֆեդերալիզմի քննադատների (Bardhan և Mookherjee 2000, Era Dabla-Norris 2006) և այլոց) տեսակետին, քանի որ չնայած Հայաստանյան համայնքային բյուջեների ծախսերի կառուցվածքում սոցիալական նպատակներով նախատեսվող միջոցների առկայությանը, համայնքային բյուջեների ծախսերի աճը չի նպաստում աղքատության ցուցանիշի նվազմանը:

Հետազոտության արդյունքները նպաստում են Հայաստանում ֆիսկալ ապակենտրոնացման շուրջ առկա մասնագիտական բանավեճին՝ հարցին մոտենալով քանակական վերլուծության գործիքներով և առաջարկելով համեմատական արդյունավետության գնահատականներ ըստ ծախսերի ուղղությունների: Հետազոտությունը տեղ է բացում հարցի շուրջ լրացուցիչ ուսումնասիրությունների և վերլուծությունների համար, մասնավորապես՝ բացահայտելու համայնքների սոցիալ-տնտեսական վիճակի վրա առանձին ծախսային

ուղղությունների (ըստ ֆինանսավորման աղբյուրների) ազդեցությունները:

Ինչպես ցույց տվեցին հետազոտության տեսական և գործնական մասերը, համայնքային բյուջեները ծախսերը ընդհանուր առմամբ ավելի բարձր արդյունավետություն կունենան, եթե ֆինանսավորվեն սեփական աղբյուրներից և օգտագործվեն հանրային ծառայությունների մատուցման և սոցիալական ենթակառուցվածքների բարելավման ուղղություններով: Սակայն կարևոր է տնտեսական ակտիվության և բնակչության սոցիալական վիճակի վրա ՏԻՄ-երի ներգործելու ունակության բարձրացումը, ինչը որպես նախապայման պետք է լինի ֆիսկալ ապակենտրոնացման միջոցառումների հիմքում: Սա նշանակում է, որ հետազոտության արդյունքներով բացահայտված «խնդրահարույց կետում»՝ սոցիալական խնդիրների լուծման կամ տնտեսության խթանման ուղղվածությամբ համայնքային բյուջեների ծախսերը պետք է իրականացվեն բարձր հաշվետվողականության, հանրային և պետական բարձր վերահսկողության ներքո՝ ապահովելու ծախսերի արդյունավետությունը:

Օգտագործված գրականություն

1. Տ.Գ.Թ. Դ. Ս. Թումանյանի խմբագրությամբ, Տեղական ինքնակառավարման բարեփոխումները Հայաստանում. քաղաքականության տարբերակներ և ուղիներ, Ազգային կոնֆերանսի նյութերի ժողովածու, 2004թ, 204 էջ
2. Bruno De Borger and Kristiaan Kerstens, Cost efficiency of Belgian local governments: A comparative analysis of FDH, DEA, and econometric approaches, 1996, 26p.
3. Damodar Gujarati, Econometrics by Example, 2012, 379p.
4. António Afonso and Sónia Fernandes, Efficiency of Local Government Spending: Evidence for the Lisbon Region, 2003, 33p.
5. Andres Rodriguez-Pose and Anne Kr. Jørgensen, Fiscal Decentralization and Economic Growth in Central and Eastern Europe, 2009, 42p.
6. Neringa SLAVINSKAITE, FISCAL DECENTRALIZATION AND ECONOMIC GROWTH IN SELECTED EUROPEAN COUNTRIES, 2016, 13p.
7. JORGE MARTINEZ-VAZQUEZ, ROBERT M. MCNAB, Fiscal Decentralization and Economic Growth, 2003, 20p.
8. Hamid Davoodi and Heng-fu Zou, Fiscal Decentralization and Economic Growth: A Cross-Country Study, 1997, 14p.
9. Local Government Efficiency: Evidence from the Czech Municipalities, Lenka Štátná Martin Gregor, 2011, 71p.
10. Measuring The Efficiency of Local Government Expenditure: An FDH Analysis of Sample of South African Municipalities, Jugal Mahabir, 2013, 22p
11. Measuring The Efficiency of Local Government Expenditure: An FDH Analysis of Sample of South African Municipalities, Jugal Mahabir, Financial and Fiscal Commission, 2017
12. The Challenge of Fiscal Decentralisation in Transition Countries, ERA DABLA-NORRIS, 2006, 32p

Կրիպտոարժույթների գներում «փուչիկների» թեստավորումը աջակողմյան միավոր արմատի թեստերի օգնությամբ

Ավետիսյան Ա. Ա.

Երևանի պետական համալսարան (Հայաստան, Երևան)

ara.avetisyan@ysumail.am

Շմավոնյան Հ. Ա.

Հայ-Ռուսական համալսարան (Հայաստան, Երևան)

harut.shmavonyan@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ կրիպտոարժույթներ, «փուչիկներ», իռացիոնալ գնագոյացում

Тестирование «пузырей» в ценах криптовалют с помощью правостороннего теста на единичный корень

Аветисян А.А.

Ереванский государственный университет (Армения, Ереван)

ara.avetisyan@ysumail.am

Шмавонян А.А.

Армянско-российский университет (Армения, Ереван)

harut.shmavonyan@gmail.com

Резюме: Огромные колебания цен на криптовалют вызвали много споров. Из-за отсутствия какого-либо центрального банка, правительства или регулирующего органа, а также из-за существенно децентрализованной компьютерной сети ежедневный оборот с биткойнами достигает сотен миллионов долларов. Это наблюдение привело к тому, что некоторые эксперты утверждают, что цена биткойна является огромным спекулятивным пузырем, и его стоимость не основана на какой-либо фундаментальной ценности. Однако некоторые авторы отвергают эту точку зрения, определяя модель ценообразования на основе предельных издержек издании биткойна.

Как мы можем отличить спекулятивный пузырь от роста цен из-за рационального роста основы актива, который не имеет четкого экономического определения?

В работе будут представлены статистические тесты для распознавания пузырей цен на активы, будет обсуждена динамика цен биткойна и рипла, вышеуказанные тесты будут использованы с целью распознавания пузырей в рынке криптовалют на исторических данных.

Ключевые слова: криптовалюта, пузырь, иррациональное ценообразование

Testing for Bubbles in Cryptocurrency prices with Right-Tailed unit root tests

Avetisyan A.A.

Yerevan State University (Armenia, Yerevan)

ara.avetisyan@ysumail.am

Shmavonyan H.A.

Russian-Armenian University (Yerevan, Armenia)

harut.shmavonyan@gmail.com

Abstract: Huge fluctuations in cryptocurrency prices caused a lot of controversy. Due to the absence of any central bank, government or regulatory body, and also due to a substantially decentralized computer network bitcoins' daily turnover reaches hundreds of millions of dollars. This observation led to the fact that some experts claim that the price of bitcoin is a huge speculative bubble, and its cost is not based on any fundamental value. However some authors reject this point of view defining a pricing model on the basis of marginal costs of bitcoin.

How can we distinguish a speculative bubble from a rise in prices due to a rational growth of fundamental asset that does not have a clear economic definition?

Statistical tests for recognition of bubbles of asset prices will be introduced in this paper, the price dynamics of bitcoin and a ripple will be discussed, the above-stated tests will be used for the purpose of recognition of bubbles in the market of cryptocurrencies based on historical data.

Keywords: cryptocurrency, bubble, irrational pricing.

Բիթքոինը համակարգչային ցանցի վրա հիմնված ապակենտրոն կրիպտոգրաֆիկ վիրտուալ արժույթի սխեմա է, որը վերջին տարիներին ներգրավել է բավականին մեծ թվով օգտատերերի [1]: Բիթքոինի կառուցվածքը առաջին անգամ ներկայացվել է Սատոշի Նակամոտոյի կողմից 2008 թվականին հրատարակված աշխատության մեջ: Լինելով նորարարություն՝ բիթքոինը անմիջապես ձեռք բերեց մեծ հնչեղություն մամուլի կողմից, արժանացավ ինչպես ընդունելության, այնպես էլ քննադատությունների կառավարությունների և կարգավորող մարմինների կողմից:

Բիթքոինը ստեղծվում է համակարգչային հզորությամբ կառուցված բարդ կոդերի շնորհիվ: Պրոցեսը կոչվում է «մայինգ» և տեսականորեն կարող է իրագործվել ցանկացած մարդու կողմից, ով ունի համակարգիչ [8]: Պարզ սահմանմամբ՝ բիթքոինը բարդ ալգորիթմ է, որը պետք է բացահայտվի մայինգի միջոցով: Բիթքոինը կարող է ձեռք բերվել նաև սովորական առևտրի, ինչպես նաև անհատական փոխանցումների միջոցով: Բիթքոին թողարկող մայները օգտագործում է համակարգչի պրոցեսինգային հզորությունը, որպեսզի կատարի կրիպտոգրաֆիկ ալգորիթմի համար անհրաժեշտ հաշվարկները: Որպես այդ պրոցեսորային ժամանակի փոխհատուցում՝ այն մայները, որը ամենակարճ ժամանակահատվածում լուծում է կրիպտոգրաֆիկ խնդիրը, ստանում է բիթքոինը: Այսպիսով, մայինգը իրենից ենթադրում է թողարկողների միջև մրցակցություն, ինչի արդյունքում բիթքոինի նոր միավորի ձևավորման դրույքը հաստատուն է, և պահանջարկի աճը չի կարող հանգեցնել առաջարկի աճի [2]:

Չնայած այն հանգամանքին, որ որպես արժույթ բիթքոինը հիմքում չունի որևէ կարգավորող մարմնի ապահովություն, այն սպառողների համար գրավիչ է մի քանի պատճառներով: Առաջին ակնառու առավելությունը թափանցիկությունն է. ցանցի բոլոր հանգույցները նույն չափով տիրապետում են ինֆորմացիային: Համակարգի ներսում փոխանցումների մասին ողջ ինֆորմացիան գրանցվում է ընդհանուր հասանելի տվյալների բազայում, և որոշակի պարբերականությամբ թարմացվում է այդ ընթացքում տեղի ունեցած փոխանցումների մասին տեղեկատվությունը, որին ավելացվում է նաև բլոկների ստեղծման ժա-

մանակի մասին տեղեկատվությունը: Ինֆորմացիոն թարմացումը կրում է կուտակային բնույթ, ամեն թարմացումից հետո ինֆորմացիային ավելացվում է նախորդ ժամանակահատվածում տեղի ունեցած փոխանցումների նկարագրությունը, ինչը պրակտիկորեն անհնար է դարձնում փոխանցումների մասին տվյալներում հետին թվով որևէ փոփոխություն: Բիթքոինի հետ առնչվող գործարքներում չկա մասնակցող որևիցե երրորդ կողմ, ինչի արդյունքում համակարգը դառնում է կատարելապես ապակենտրոն: Գնորդը և վաճառողը շփվում են անմիջապես միմյանց հետ (peer to peer), բայց նրանց անձնական տվյալները կոդավորված են, և ոչ մի անձնական տվյալ հասանելի չէ ուրիշ անձի:

Բիթքոինի գները կտրուկ աճ ապրեցին՝ 2015 թ. հունիսին արձանագրված 250\$-ից 2017թ. դեկտեմբերին հասնելով 19000\$, ինչի արդյունքում շուկայի կապիտալիզացիան գերազանցեց 325 մլրդ-ի շեմը: Այժմ էլ, օրական հարյուր միլիոնավոր դոլարների ծավալով շրջանառություն է տեղի ունենում բիթքոինով, մինչ կրիպտոարժույթները գործում են հիմնավորապես իրենց իսկ ապակենտրոնացված համակարգչային ցանցի շնորհիվ՝ ապահովված չլինելով որևէ կենտրոնական բանկի, կառավարության կամ կարգավորող որևէ մարմնի կողմից:

Այս դիտարկումը հիմք տվեց որոշ մասնագետների պնդել, որ կրիպտոարժույթների գները իրենցից ներկայացնում են հսկայական սպեկուլյատիվ փուչիկ և դրանց արժեքի հիմքում չկա որևէ հիմնարար մեծություն [3]: Անգամ Wall Street Journal-ը որակեց բիթքոինը որպես «հավանաբար զրո հիմնարար արժեքով» մեծություն [9]:

Հայեքը պնդում է, սակայն, որ բիթքոինը ունի չափելի ներքին արժեք և սահմանում է գնագոյացման մոդել, որը հիմնված է թողարկման սահմանային արժեքի վրա: Համակարգչային կենտրոնացված ջանքերի միջոցով նոր բիթքոինի ստեղծման պրոցեսը՝ մայինգը, պահանջում է էլեկտրականության սպառում, որը իրական չափելի ծախս է հանդիսանում մայինգի մասնակիցների համար՝ ձևավորելով բիթքոինի թողարկման սահմանային ծախսը:

Հայեւք սահմանում է թողարկման սահմանային օրական ծախսը մայնինգի միավոր ուժի համար՝ E_{day} , հետևյալ կերպ.

$$E_{day} = (\rho/1000)(\$/kWh * W_{perGH/s} * hr_{day}) \quad (1)$$

Որտեղ E_{day} -ը թողարկողի համար դոլարային արտահայտությամբ օրական ծախսն է, ρ -ն մայների կողմից օգտագործվող համակարգչային հզորությունն է, $\$/kWh$ -ը մեկ կիլովատտ/ժամի համար գինն է՝ դոլարային արտահայտությամբ, $W_{perGH/s}$ -ը էներգիայի արդյունավետությունն է, և hr_{day} -ը՝ օրվա ժամերի քանակը:

Միննույն մայների կողմից օրական թողարկվող բիթքոինների սպասվող քանակը հաշվելու համար օգտագործվում է հետևյալ հավասարումը՝

$$BTC/day^* = \left(\frac{\beta \rho * sec_{hr}}{\delta * 2^{32}} \right) * hr_{day} \quad (2)$$

Որտեղ BTC/day^* -ը բիթքոինի օրական թողարկման սպասվող մակարդակն է, β -ն՝ բլոկի արդյունքը (արտահայտված $BTC/block$ միավորներով), ρ -ն՝ մայների կողմից օգտագործվող հզորությունը, իսկ δ -ն՝ բարդության աստիճանը (արտահայտված $GH/block$ միավորներով): sec_{hr} հաստատունը մեկ ժամում վայրկյանների քանակն է, իսկ hr_{day} -ը՝ մեկ օրվա ժամերի քանակը: Բլոկի արդյունքը վերցվել է 12,5 BTC բլոկի համար [3]:

Համաաձայն միկրոտնտեսագիտության տեսության՝ կատարյալ մրցակցության պայմաններում սահմանային արդյունքը պետք է հավասար լինի սահմանային ծախսին, որին և պետք է հավասար լինի վաճառքի գինը: Հիմք ընդունելով այս տեսական հավասարությունը՝ կարելի է վերցնել $\$/BTC$ գնի մակարդակը որպես ծախս/օր և Բիթքոին /օր մեծությունների հարաբերություն: Այս P^* թողարկման օբյեկտիվ գինը շուկայական գնի ստորին սահման է հանդիսանում, որից ներքև թողարկողը կկրի սահմանային կորուստ, և ենթադրվում է, որ դուրս կգա թողարկման համակարգից: P^* -ը արտահայտվում է մեկ բիթքոինի համար դոլարային արտահայտությամբ՝ տրված բարդության և թողարկման ծախսի պարագայում՝

$$P^* = \frac{E_{day}}{BTC/day^*} \quad (3)$$

Այսպիսով, հեղինակի կողմից ստացված արդյունքները թույլ են տալիս պնդել, որ թողարկման սահմանային ծախսը ընկած է բիթքոինի գնագոյացման հիմքում և մերժում է այն հիպոթեզը, որ բիթքոինի թողարկումը հիմնավորապես ծախս չի ենթադրում:

Ֆինանսական շուկաներում փուչիկ ասելով հասկանում են ակտիվի հիմնարար արժեքի նկատմամբ շուկայական գնի աճը որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում, որը նկարագրվում է երկարատև գների աճով և դրան հաջորդող անկմամբ: Ըստ Շիլլերի. «Սկզբնական շրջանում գինը աճում է: Դա հանգեցնում է գների ավելի աճի, որը պայմանավորված է արդեն իսկ առկա բարձր գների պարագայում ներդրողների պահանջարկի ավելացմամբ: Այս աճի երկրորդ փուլը հետադարձ կապ է ապահովում երրորդ փուլի համար, հետո չորրորդ, և այսպես շարունակ» [7]:

Հիմք ընդունելով վերը նշված արդյունքները առ այն, որ բիթքոինը ունի զրոյից տարբերվող հիմնարար արժեք, որը արտահայտվում է մայնինգի պրոցեսում սահմանային ծախսերով, կարող ենք աշխատանքի այս հատվածում օգտագործել ակտիվների գներում փուչիկների ճանաչման վիճակագրական թեստերը: Այդ թեստերը հիմնված են ակտիվների գների շարքում ստանդարտ ADF միավոր արմատ թեստի աջակողմյան վարիացիայի վրա, որտեղ զրոյական հիպոթեզը միավոր արմատն է, իսկ այլընտրանքային հիպոթեզը մեկից մեծ արժեք ընդունող ավտոռեգրեսիվ գործակիցն է:

Փ. Ֆիլիպսի, Յ. Վուի և Ջ. Յուի (PWY) կողմից կողմից հեղինակած թեստերը ուղղված են փուչիկների ճանաչմանն ուղղված կրճատ տեսքի մոտեցմանը, որտեղ հիմնական կենտրոնացումը հիմնարարներից շեղումների բացահայտումն է սխալ գնագոյացումը:

Մոդելը ռեգրեսիոն հավասարման տեսքով տրվում է հետևյալ կերպ.

$$y_t = dT^{-\eta} + \theta y_{t-1} + \varepsilon_t, \quad \varepsilon_t \sim (0, \sigma^2), \quad \theta = 1 \quad (4)$$

որտեղ d -ն հաստատուն է, T -ն ընտրանքի չափսն է, իսկ η -ն տեղայնացնող պարամետրն է, որը կառավարում է ազատ գործակցի մեծությունը և հոսքը, երբ $T \rightarrow \infty$:

Ենթադրենք, որ փոփոխվող պատուհանով ռեգրեսիոն ընտրանքը սկսվում է ընդհանուր

ընտրանքի (T) r_1 -ը մասնաբաժնից և ավարտվում r_2 -ը մասնաբաժնում, որտեղ $r_2 = r_1 + r_w$, և r_w -ն ռեգրեսիայի կոտորակային պատուհանի չափսն է: Էմպիրիկ ռեգրեսիոն մոդելը կարող է գրվել՝

$$\Delta y_t = \alpha_{r_1, r_2} + \beta_{r_1, r_2} y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \psi_{r_1, r_2}^i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

որտեղ k -ն լազային կարգն է, և $\varepsilon_t \stackrel{iid}{\sim} (0, \sigma_{r_1, r_2}^2)$: Դիտարկումների քանակը ռեգրեսիայում $T_w = [Tr_w]$ է, որտեղ $[\cdot]$ -ը ցույց է տալիս արգումենտի ամբողջ մասը: ADF վիճակագրությունը (t-հարաբերությունը)՝ հիմնված այս ռեգրեսիայի վրա, նշանակվում է $ADF_{r_1, r_2}^{r_2}$ [5]:

Rtadf հավելվածի կողմից թեստավորվող հավասարումը ունի հետևյալ կրճատ տեսքի արտահայտությունը՝

$$y_t = \mu + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \phi_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

որտեղ y_t -ն հավասարման փոփոխականն է (բաժնետոմսի գինը), μ -ն ազատ գործակիցն է, p -ն լազերի առավելագույն արժեքն է, ε_t -ն սխալն է [4]:

Թեստավորվում է հետևյալ զրոյական հիպոթեզը՝

$$H_0: \delta = 1$$

$$H_1: \delta > 1$$

Նշանակենք համապատասխան t-վիճակագրությունը ADF_r -ով, իսկ ADF_1 -ը կհամապատասխանի ամբողջական ընտրանքին: Զրոյական հիպոթեզի ներքո կունենանք՝

$$ADF_r \Rightarrow \frac{\int_0^1 W dW}{(\int_0^1 W^2)^{\frac{1}{2}}}$$

որտեղ W -ն ստանդարտ Բրոունյան շարժումն է, իսկ $\tilde{W}(r) = W(r) - \frac{1}{r} \int_0^1 W(r) dr$ ձևափոխված Բրոունյան շարժումն է [6]:

SADF թեստը

Մինչ SADF թեստին անցնելը, անդրադարձ կատարենք ADF թեստին: Պարզության համար մենք օգտագործում ենք $[0, 1]$ ընտրանքային միջակայքը (T-ով նորմալիզացվում է սկզբնական ընտրանքը): Նշանակենք δ_{r_1, r_2} -ով և ADF_{r_1, r_2} -ով (6) հավասարմամբ գնահատված գործակիցը և դրան համապատասխան

ADF վիճակագրությունը $[r_1, r_2]$ նորմալիզացված ընտրանքի համար: Թեստերի միջև տարբերությունները բխում են r_1 և r_2 ընտրությունից:

Առաջին թեստը ստանդարտ ADF թեստի աջակողմյան տարբերակն է: Այս դեպքում r_1 և r_2 ֆիքսված են, որպես ամբողջ ընտրանքի առաջին և վերջին դիտարկումներ, իսկ $r_w = r_0 = 1$:

SADF թեստը հիմնվում է ADF մոդելի կրկնվող հաշվարկի վրա, որը կատարվում է պարբերաբար ընդարձակվող ընտրանքի հաջորդականության վրա, և թեստը վերցվում է, որպես համապատասխան ADF վիճակագրությունների հաջորդականության սուփրեմում արժեք: Այս դեպքում r_w պատուհանի չափսը ընդարձակվում է r_0 -ից 1, այնպես որ r_0 -ն փոքրագույն ընտրանքային պատուհանի լայնությունն է ցույց տալիս, իսկ 1-ը ռեկուրսիայում մեծագույն պատուհանի չափսը (ընդհանուր ընտրանքի չափսը): r_1 սկզբնակետը ֆիքսված է 0-ում, այնպես որ յուրաքանչյուր ընտրանքի վերջնակետը (r_2) հավասարվում է r_w -ի և տատանվում է r_0 -ից 1: ADF վիճակագրությունը ընտրանքի համար, որը ընկած է 0-ից r_2 , նշանակվում է $ADF_0^{r_2}$: SADF վիճակագրությունը սահմանվում է որպես՝

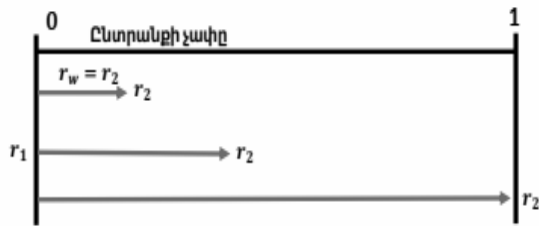
$$SADF(r_0) = \sup_{r_1 \in [r_0, 1]} \{ADF_0^{r_1}\}$$

Փոփոխվող պատուհանով GSADF թեստը

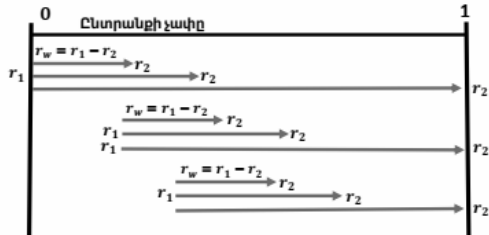
GSADF թեստը շարունակում է ռեկուրսիվ եղանակով ADF թեստի ռեգրեսիան ստուգել տվյալների ենթաընտրանքների վրա: Բայց ենթաընտրանքները, որոնք օգտագործվում են, շատ ավելի ընդարձակ են, քան SADF թեստի ժամանակ: Բացի ռեգրեսիայի վերջնակետը՝ r_2 -ը, փոփոխելը r_0 -ից 1, GSADF թեստը թույլ է տալիս r_1 սկզբնակետը փոփոխել 0-ից $r_2 - r_0$: GSADF վիճակագրությունը սահմանվում է, որպես r_1 և r_2 բոլոր հնարավոր միջակայքերի մեծագույն ADF վիճակագրություն և նշանակվում է՝

$$GSADF(r_0) = \sup_{\substack{r_1 \in [r_0, 1] \\ r_2 \in [0, r_1 - r_0]}} \{ADF_{r_1}^{r_2}\}$$

SADF և GSADF գործընթացների ներկայացումը գրաֆիկորեն՝

Գրաֆիկ 1. **SADF** գործընթացի ներկայացումը

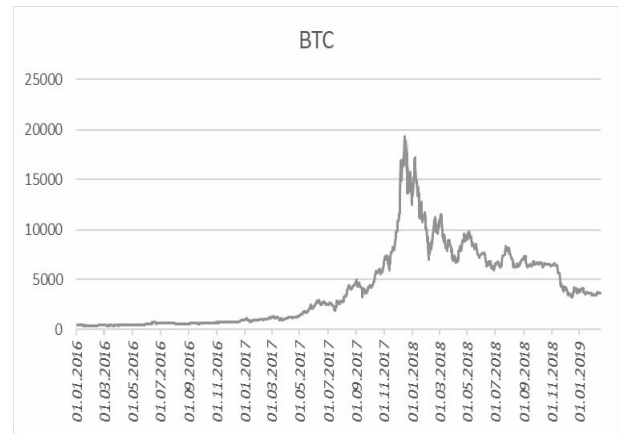
Գրաֆիկ 2. **GSADF** գործընթացի ներկայացումը

GSADF-ի ասիմպտոտիկ բաշխումը կախված է r_0 պահուստի փոքրագույն չափից: Պրակտիկայում r_0 -ն պետք է ընտրվի՝ ելնելով T դիտարկումների ընդհանուր թվից: Երբ T-ն փոքր է, r_0 -ն պետք է բավականին մեծ լինի, որպեսզի ապահովի ադեկվատ սկզբնական հաշվարկի համար անհրաժեշտ դիտարկումների գոյությունը: Երբ T-ն մեծ է, r_0 -ն կարող է լինել փոքր թիվ այնպես, որ թեստը բաց չի թողնի իռացիոնալ աճի դրվագ բացահայտելու ոչ մի հնարավորություն:

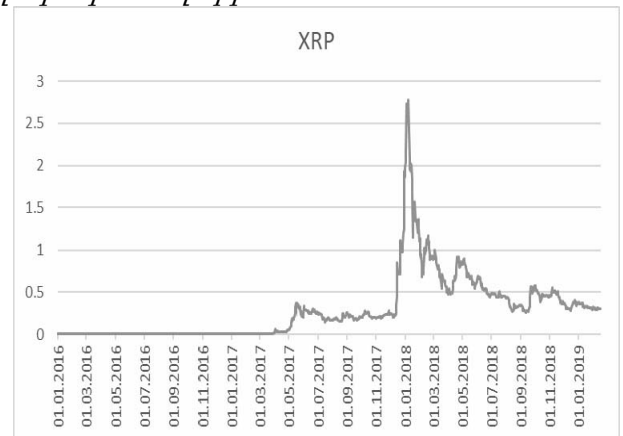
Հետազոտության համար անհրաժեշտ տրվյալները հավաքագրելու համար գրվել է ծրագիր, որի օգնությամբ հնարավոր է ներբեռնել տարբեր կրիպտոարժույթների գները ժամանակի կամայական միջակայքերի համար՝ կամայական պարբերականությամբ: Ընթերցողը կարող է գործիքին հասանելիություն ստանալ հետևյալ հղմամբ¹:

Տվյալ աշխատանքում օգտագործվել են բիթքոինի (BTC) և ռիփփլի (XRP) գները 24-ժամյա պարբերականությամբ 2016թ.-ի հունվարի 1-ից մինչև 2019թ. փետրվարի 16-ը:

Բիթքոինի և Ռիփփլի շարքերում փոփոխությունների առկայությունը ստուգելու համար կիրառվել են SADF և GSADF թեստերը:

Գրաֆիկ 3. Բիթքոինի գների դինամիկան 2016 թվականի հունվարի մեկից մինչև 2019 թվականի հունվարի 31

Գրաֆիկ 4. Րիփփլի գների դինամիկան 2016 թվականի հունվարի մեկից մինչև 2019 թվականի հունվարի 31

Աղյուսակ 1-ում և աղյուսակ 2-ում համապատասխանաբար ներկայացված են բիթքոինի և ռիփփլի համար կիրառված SADF և GSADF թեստերի կրիտիկական արժեքները, որոնք ստացվել են Մոնտե Կարլոյի սիմուլյացիաների շնորհիվ՝ 1000 ռեպլիկացիայի պարագայում (ընտրանքի չափը 760): Կրիտիկական արժեքները հաշվարկելիս պատուհանի փոքրագույն չափը վերցվել է 57 դիտարկում: Աղյուսակ 1-ում ամփոփված տեղեկատվությունը տալիս է բավականին խիստ վկայություն այն մասին, որ բիթքոինի գինն իր մեջ պարունակում է իռացիոնալ աճի ժամանակահատվածներ: Ե՛վ SADF, և՛ GSADF վիճակագրությունները գերազանցում են իրենց 1% աջակողմյան կրիտիկական արժեքները:

Աղյուսակ 2-ում ամփոփված տեղեկատվությունը տալիս է խիստ վկայություն այն մասին, որ ռիփփլի գինը ևս իր մեջ պարունակում է իռացիոնալ աճի ժամանակահատվածներ: Ե՛վ

¹ <https://github.com/harutyun3172800/CryptoCurrencyData>

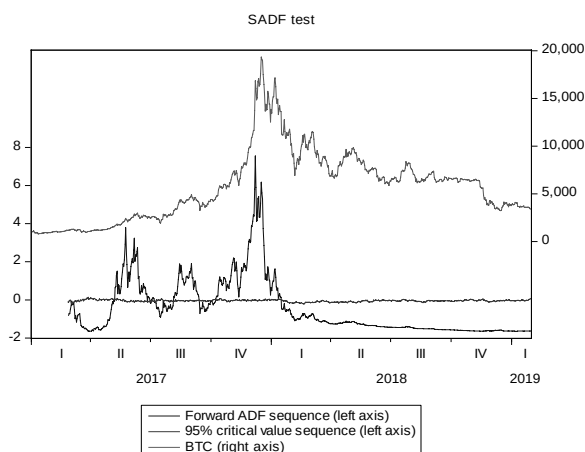
SADF, և՛ GSADF վիճակագրությունները գերազանցում են իրենց 1% աջակողմյան կրիտիկական արժեքները:

		Հնտրանքային կրիտիկական արժեքները (BTC)		
	Test stat.	90%	95%	99%
SADF	7.55	1.28	1.62	2.06
GSADF	7.55	2.12	2.35	2.98

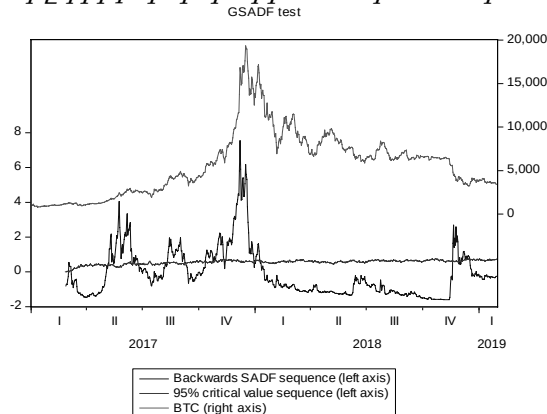
Աղյուսակ 1. Բիթքոինի գների համար SADF և GSADF վիճակագրությունների արժեքները և ընտրանքային կրիտիկական արժեքները

		Հնտրանքային կրիտիկական արժեքները (XRP)		
	Test stat.	90%	95%	99%
SADF	8.77	1.28	1.62	2.08
GSADF	9.82	2.12	2.35	2.98

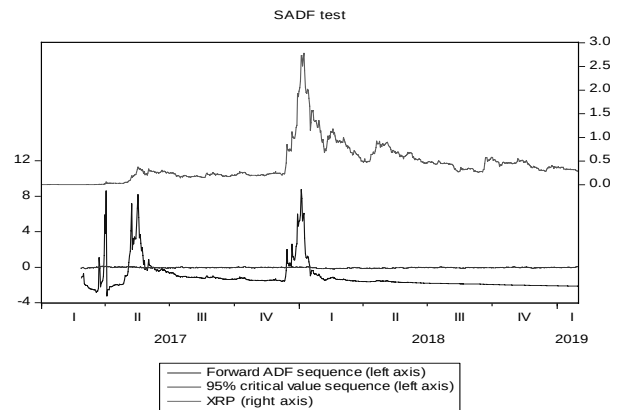
Աղյուսակ 2. Բիթֆիլի գների համար SADF և GSADF վիճակագրությունների արժեքները և ընտրանքային կրիտիկական արժեքները

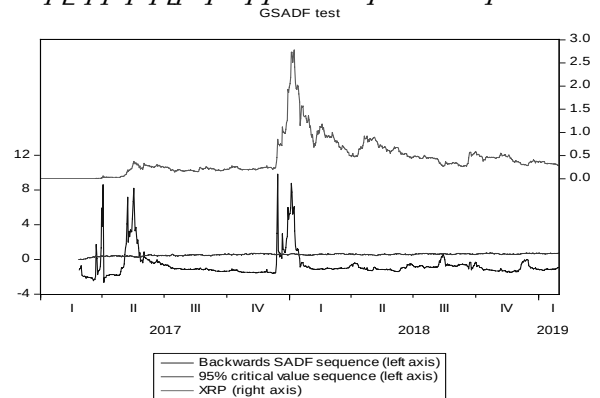
Գրաֆիկ 5. Փուչիկների ժամանակաշրջանները բիթքոինի գների համար. **SADF** թեստ

Գրաֆիկ 6. Փուչիկների ժամանակաշրջանները բիթքոինի գների համար. **GSADF** թեստ

Գրաֆիկ 7. Փուչիկների ժամանակաշրջանները բիթֆիլի գների համար. **SADF** թեստ

Գրաֆիկ 8. Փուչիկների ժամանակաշրջանները բիթֆիլի գների համար. **GSADF** թեստ

Արդյունքները ցույց են տալիս, որ բիթքոինի գների շարքում SADF թեստը փուչիկի առկայություն ճանաչել է 2017 թվականի մայիս ամսից մինչև հուլիս ամիս, 2017 թվականի օգոստոս ամսից սեպտեմբեր ամիս և 2017 թվականի հոկտեմբեր ամսից 2018 թվականի հունվար ամիս ժամանակահատվածներում: GSADF թեստը ի հավելումն SADF թեստի միջոցով ստացված արդյունքների, փուչիկի առկայության ժամանակաշրջան է ճանաչել նաև 2018 թվականի նոյեմբեր ամսից դեկտեմբեր ամիս ընկած ժամանակահատվածը:

Բիթֆիլի գների շարքում SADF թեստը փուչիկի առկայություն ճանաչել է 2017 թվականի մարտ ամսից մինչև ապրիլ ամիս, 2017 թվականի մայիս ամսից հունիս ամիս և 2017 թվականի դեկտեմբեր ամսից 2018 թվականի հունվար ամիս ժամանակահատվածներում: GSADF թեստը կիրառելու պարագայում ստանում ենք SADF թեստի միջոցով ստացված արդյունքներին համանման արդյունքներ:

Ինչպես տեսնում ենք, երկու կրիպտոարժույթների շարքերում փուլիկների ժամանակաշրջաններում կան հաճախակի հատումներ, ինչը վկայություն է հանդիսանում այն բանի, որ շուկայում իռացիոնալ աճի պարագայում ներդրողները աճ են ակնկալում տարբեր կրիպտոարժույթների գներում, ինչը իր հերթին հանդիսանում է լրացուցիչ պահանջարկի և գների հետագա աճի շարժառիթ:

Արդյունքները ցույց են տալիս նաև, որ բիթքոինի և բիֆիլի գներում այժմ առկա չեն իռացիոնալ աճի միտումներ, ինչը մեկնաբանելի է գների ներկայիս ցածր մակարդակի պարագայում:

Գրականության ցանկ

1. A. Malhorta, M. Maloo, BITCOIN – Is it a Bubble? Evidence from unit root tests, Indian institute of technology, Bombay, 2014, p. 1-3

2. A. Hayes, Bitcoin price and its marginal cost of production: support for a fundamental value, University of Wisconsin-Madison, Cyprus, 2018, p. 1-10
3. A. Hayes, Cryptocurrency Value Formation: An empirical study leading to a cost of production model for valuing Bitcoin, Telematics and Informatics. 2016, p. 1314-1321
4. Itamar Caspi, Rtaf: Testing for Bubbles with EViews, Bank of Israel, 2013, p. 5-13
5. Peter C.B. Phillips, Shu-Ping Shi, Jun Yu, Testing for Multiple Bubbles: Historical Episodes of Exuberance and Collapse in The S&P500, Yale University, 2013, p. 6-32
6. Peter C. B. Phillips, Yangru Wu and Jun Yu, Explosive behavior in the 1990s NASDAQ: When did exuberance escalate asset values?, 2012, p. 207-212
7. R. Shiller, Irrational Exuberance, Princeton, Princeton University Press, 2000, p. 135-142
8. S. Basu, R. Sreenivasan, T. Tang, Bitcoin – Bubble or Reality?, University of California, Santa Barbara, 2018, p. 73-74
9. <https://www.wsj.com/articles/bitcoins-wild-ride-shows-the-truth-it-is-probably-worth-zero-1505760623>

Анализ структуры банковских депозитов и кредитов на примере Республики Армения

Мнацаканян Л. А.

Кафедра экономической теории и проблем экономики переходного периода
Российско-Армянского (Славянского) университета (Армения, Ереван)

mnatsakanyan.lida@gmail.com

Каримян Д. В.

Российско-Армянский (Славянский) университет, МОП «Стратегический менеджмент»
(Армения, Ереван)

iosfan123@gmail.com

Ключевые слова: финансовый сектор, депозиты, кредиты, банковская система

Բանկային ավանդների և վարկերի կառուցվածքի վերլուծությունը Հայաստանի Հանրապետության օրինակի վրա

Մնացականյան Լ. Ա.

Ռուս-հայկական (Սլավոնական) համալսարանի տնտեսագիտության տեսության և անցումային
շրջանի տնտեսության հիմնախնդիրների Ամբիոն (Հայաստան, Երևան)

mnatsakanyan.lida@gmail.com

Քարիմյան Դ. Վ.

Ռուս-հայկական (Սլավոնական) համալսարանի Ռազմավարական կառավարման ֆակուլտետ
(Հայաստան, Երևան)

iosfan123@gmail.com

Ամփոփում: Հոդվածում քննարկվում են Հայաստանի բանկային համակարգի ավանդների և վարկերի
կառուցվածքը և ներկա իրավիճակում առկա հիմնական խնդիրները բացահայտելու փորձերը:

Վճռորոշ բառեր: ֆինանսական հատված, ավանդներ, վարկեր, բանկային համակարգ

Analysis of the Structure of Banking Deposits and Credits on the Example of the Republic of Armenia

Mnatsakanyan L.A.

Russian-Armenian (Slavonic) University, Department of Economic Theory and
the Issues of Transition Period Economies (Armenia, Yerevan)

mnatsakanyan.lida@gmail.com

Karimyan D.V.

Russian-Armenian (Slavonic) University, Strategic Management faculty (Armenia, Yerevan)

iosfan123@gmail.com

Abstract. The article presents the structure of deposits and crediting of the banking system of Armenia, and an attempt
is made to identify the main problems arising from complicated situation.

Keywords: financial sector, deposits, loans, banking system

Деятельность любого коммерческого банка в первую очередь направлена на привлечение депозитов и предоставление кредитов. Привлечение депозитов рассматривается как пассивная деятельность банка, а кредитование как активная операция. Кредитование в свою очередь способствует экономическому развитию, что непосредственно зависит от объема привлеченных депозитов. Одновременно эффективность мобилизации и использования средств в банках зависит от причинно-следственного воздействия друг на

друга. Относительно взаимосвязи между банковскими кредитами и депозитами имеется множество исследований. Например, Klein¹ (1971) и Monti² (1972) пишут о том, что объем выдачи

¹ Klein, Michael A. 1971. A Theory of the Banking Firm. Journal of Money, Credit and Banking 3: 205–18.

² Monti, Mario. 1972. Deposit, credit and interest rate determination under alternative bank objective functions. In Mathematical Methods in Investment and Finance. Edited by Karl Shell and G. P. Szegö. Amsterdam: North-Holland, pp. 431–54.

кредитов и объем привлеченных депозитов независимы, в то время как Dermine³ (1986) выявил, что эти два решения взаимозависимы, если банк сталкивается с непредвиденными ситуациями, такими как вероятность дефолта. Используя базу данных итальянских банков, Corradi et al⁴. (1990) показал, что существует коинтеграция между свободными банковскими резервами, займами и депозитами, и тем самым предоставил доказательство гипотезы о том, что существует причинно-следственная связь между банковскими депозитами и кредитами. Kashyap и др⁵. (2002) также выявил синергизм между двумя видами деятельности - депозитом и кредитованием и далее утверждал, что они являются двумя проявлениями одной примитивной функции банка, а именно предоставления ликвидности по требованию.

Исследования эффективности банков в основном рассматривают банки как посредников между вкладчиками и заемщиками. В этом контексте согласно Sealey и Lindley⁶ (1977), кредиты и другие активы служат в качестве продукции, в то время как депозиты и другие обязательства считаются входными данными банков. Соответственно, исследования эффективности банковской деятельности изучают способы сокращения объемов депозитов, и возможности увеличения кредитов, или одновременно дна вопроса.

Так, например, Berger⁷ (1993) изучил техническую эффективность вкладов американских банков в период 1984-1989 годов, используя средства и количество сотрудников в качестве входных переменных; в то время как Assaf⁸ (2011) использовали совокупные депозиты для оценки эффективности вклада банков Синкина (т. е. кредитных ассоциаций в Японии) в период 2000-2006 годов. Напротив, Fujii (2014) изучил ориентированную на выпуск эффективность индийских банков в производстве клиентских кре-

дитов; в то время как Nguyen и Simioni⁹ (2015) использовали общие кредиты для анализа ориентированного на выпуск изменения общей производительности факторов с течением времени вьетнамских банков с 2008 по 2012 год.

Рассмотрим структуру депозитов и кредитов банковской системы и попытаемся выявить, существует ли взаимосвязь между ними.

В настоящее время Армения имеет относительно неразвитую финансовую систему, в которой около 87% всех активов приходится на коммерческие банки. Данный факт говорит о неравномерном развитии финансовых институтов. Остальную долю финансового рынка занимают кредитные организации и страховые компании. Политика Центрального банка с начала формирования банковской системы была акцентирована на ликвидации банков, занимающихся рискованной деятельностью, улучшении качества банковских активов, укреплении надежности. Вследствие небольшой доли банковской системы не все денежные потоки проходят через банки. Одной из причин этого является высокий уровень теневой экономики - значительная часть реального сектора предпочитает использовать наличность.

Если рассмотрим срочность кредитов и депозитов банковской системы по срочности, то заметим, что в нашей стране объем депозитов сроком на 2 и более лет очень низкий, в то время как долгосрочные кредиты у нас занимают значительную долю. Что касается других сроков, то замечаем, что объем кредитов значительно превышает объем депозитов, что свидетельствует о том, что банковская система довольно неразвита и есть вероятность столкнуться с очередным кризисом, связанным с финансовым сектором.

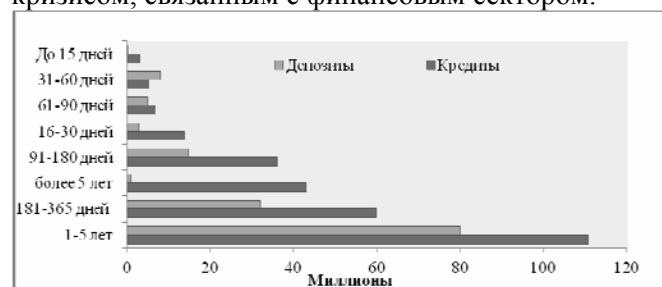

Рисунок 1. Срочность кредитов и депозитов банковской системы, AMD (оставшиеся дни; ранжировано по кредитам) по состоянию на 30/06/2018 (Источник: составлено автором на основе базы данных ЦБ РА, www.cba.am)

³ Dermine, Jean. 1986. Deposit rates, credit rates and bank capital. *Journal of Banking & Finance* 10: 99–114.

⁴ Corradi, Valentina, Marzio Galeotti, and Riccardo Rovelli. 1990. A cointegration analysis of the relationship between bank reserves, deposits and loans: The case of Italy, 1965–1987. *Journal of Banking & Finance* 14: 199–214.

⁵ Kashyap, Anil K., Raghuram Rajan, and Jeremy C. Stein. 2002. Banks as Liquidity Providers: An Explanation for the Coexistence of Lending and Deposit-taking. *The Journal of Finance* 57: 33–73.

⁶ Sealey, Calvin W., and James T. Lindley. 1977. Inputs, outputs, and a theory of production and cost at depository financial institutions. *The Journal of Finance* 32: 1251–66.

⁷ Berger, Allen N., and Loretta J. Mester. 1997. Inside the black box: What explains differences in the efficiencies of financial institutions? *Journal of Banking & Finance* 21: 895–947.

⁸ Assaf, A. George, Carlos P. Barros, and Roman Matousek. 2011. Productivity and efficiency analysis of Shinkin banks: Evidence from bootstrap and Bayesian approaches. *Journal of Banking & Finance* 35: 331–42.

⁹ Nguyen, Phuong Anh, and Michel Simioni. 2015. Productivity and efficiency of Vietnamese banking system: New evidence using Färe-Primont index analysis. *Applied Economics* 47: 4395–407

В качестве инструмента для регулирования всяческих внешних шоков, активно используемым Центральным банком Армении, является минимальная норма резервирования вкладов. С одной стороны, этот инструмент денежно-кредитной политики используется для ограничения денежного предложения в контексте таргетирования инфляции. С другой стороны, норма резервирования выполняет функцию защитного буфера, используемого для выхода из шоковых состояний и бесперебойного функционирования банковской системы.

Меры Центрального банка по достижению заданного уровня надежности банковской системы в то же время носят ограничивающий характер. Существующие нормативные требования и увеличение минимального требования к общему капиталу в совокупности производят эффект ограничения оттока экономических ресурсов из финансового сектора в реальный, который необходим для дальнейшего более эффективного распределения и использования.

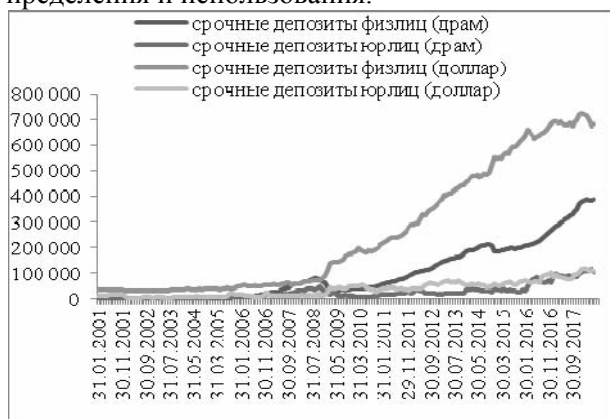

Рисунок 2. Срочные депозиты (млн.AMD)

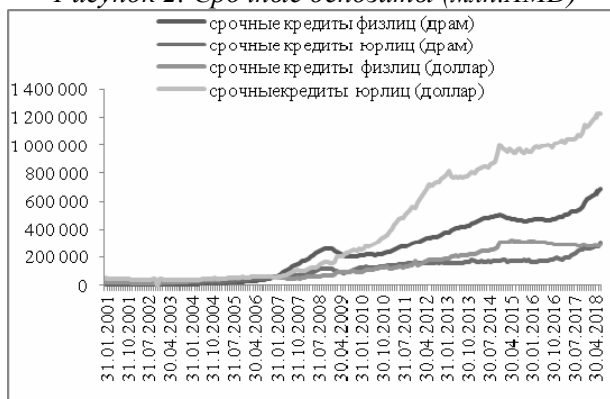

Рисунок 3. Кредиты (млн.AMD)

(Источник: сайт ЦБ РА, www.cba.am)

Рассмотрим структуру депозитов и кредитов банковской системы РА в зависимости от валюты. Как мы видим из рис.2 и 3 основной объем депозитов банковской системы привлекаются в иностранной валюте, что стало причиной долларизации экономики нашей страны. Что касается выданных кредитов, мы замечаем аналогичную

картину: значительная часть кредитов выдается в иностранной валюте, что обуславливает появление всяческих рисков.

Данная структура свидетельствует о наличии проблем в государственном регулировании экономики.

Валютный кризис 2014-2015 гг. оказал шоковые воздействия на экономику Армении. Вследствие введенных санкций против экономических субъектов России экономическая активность в стране значительно сократилась, более того из-за сокращения цен на нефть курс российского рубля сократился почти в два раза. В результате этого сократился объем инвестиций, частных трансфертов, экспорта и туризма и из-за этого и притока валюты в РА. Это обязательно сказалось на резком падении курса национальной валюты. В декабре 2014 года, за очень короткий период, курс драма обесценился до 527 драмов за один доллар, что на 30%-ов выше докризисного курса (405 AMD/USD)¹⁰. Данное падение вызвало шоковую реакцию и ажиотаж на валютном рынке. Центральный банк старался остановить обесценение курса драма, путем валютных интервенций. Но сложившийся ажиотажный спрос и негативные ожидания по валюте ускорили процесс обесценения. Центральным банком было принято решение об увеличении нормативной ставки обязательного резервирования банковских обязательств в иностранной валюте с 12% до 24% и с условием размещения этих резервов в ЦБ исключительно в драмах¹¹. Раньше для депозитов в иностранной валюте требовалось резервировать 6% в драмах, а остальные 6% в валюте депозита¹². Это решение резко отразилось на курсе драма. Решение было принято 17 декабря 2014 года и буквально на следующий день курс драма укрепился и составил 497 драмов за 1 доллар. 23 декабря того же года это решение было пересмотрено и норма резервирования сократилась до 20%-ов. Эти изменения четко отражаются на графике динамики курса доллара приведенному ниже (график 8). Позже, в сентябре 2016 года ЦБ снизил требование до 18%-ов, которое действует до сегодняшнего дня. Это решение вызвало искусственную дополнительную потребность в национальной валюте, которая изымалась из обращения вызывая сокращения кредитования в экономике.

Объем выданных кредитов сокращается сразу после повышения ставки резервирования и до начала января 2016 года остается почти неизмен-

¹⁰ <https://www.cba.am/>

¹¹ <https://www.cba.am/am/SitePages/regbanks.aspx>

¹² Положение 2. Регулирование деятельности банков, основные экономические нормативы банковской деятельности

ным, после чего снова растёт, но уже с медленным темпом. Из-за негативных ожиданий банки стремились кредитовать исключительно в иностранной валюте, что очевидно сократило объём кредитов в целом.

Кроме этого доходность активов коммерческих банков тоже сократилась. Многие банки понесли убытки. Действия центрального банка, направленные на стабилизацию курса национальной валюты и недопущение повышения уровня инфляции в стране, серьёзно сказались на банковскую систему, результатом чего было большие убытки коммерческих банков. Поддержание уровня инфляции в пределах таргетируемого коридора в этом периоде, имела положительный эффект на реальном секторе, не допуская значительного обесценивания доходов населения.

Таким образом, политика применения нормы резервирования для вкладов в иностранной валюте оказала краткосрочное воздействие для поддержания валютного курса и уровня цен. Данная политика также имела значительное воздействие на структуру депозитов и кредитов банковской системы, однако ЦБ следует искать более эффективные методы регулирования финансового сектора для обеспечения дальнейшего развития.

Список использованной литературы

1. Klein, Michael A. 1971. A Theory of the Banking Firm. *Journal of Money, Credit and Banking* 3: 205–18.
2. Monti, Mario. 1972. Deposit, credit and interest rate determination under alternative bank objective functions. In *Mathematical Methods in Investment and Finance*. Edited by Karl Shell and G. P. Szegö. Amsterdam: North-Holland, pp. 431–54.
3. Dermine, Jean. 1986. Deposit rates, credit rates and bank capital. *Journal of Banking & Finance* 10: 99–114.
4. Corradi, Valentina, Marzio Galeotti, and Riccardo Rovelli. 1990. A cointegration analysis of the relationship between bank reserves, deposits and loans: The case of Italy, 1965–1987. *Journal of Banking & Finance* 14: 199–214.
5. Kashyap, Anil K., Raghuram Rajan, and Jeremy C. Stein. 2002. Banks as Liquidity Providers: An Explanation for the Coexistence of Lending and Deposit-taking. *The Journal of Finance* 57: 33–73.
6. Sealey, Calvin W., and James T. Lindley. 1977. Inputs, outputs, and a theory of production and cost at depository financial institutions. *The Journal of Finance* 32: 1251–66.
7. Berger, Allen N., and Loretta J. Mester. 1997. Inside the black box: What explains differences in the efficiencies of financial institutions? *Journal of Banking & Finance* 21: 895–947.
8. Assaf, A. George, Carlos P. Barros, and Roman Matousek. 2011. Productivity and efficiency analysis of Shinkin banks: Evidence from bootstrap and Bayesian approaches. *Journal of Banking & Finance* 35: 331–42.
9. Nguyen, Phuong Anh, and Michel Simioni. 2015. Productivity and efficiency of Vietnamese banking system: New evidence using Fare-Primont index analysis. *Applied Economics* 47: 4395–407.
10. Официальный сайт ЦБ РФ, <https://www.cba.am/>

Анализ влияния преступности на экономику в России

Манукян А. А.

Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики»

(Россия, Москва)

sargis-97@mail.ru

Мкртчян С. А.

Ереванский государственный университет языков и социальных наук имени В. Я.

Брюсова (Армения, Ереван)

serzh096@gmail.com

Ключевые слова: Преступление, тяжкое преступление, рациональная модель, поведенческая теория, социальные нормы, уровень безработицы

Հանցագործության ազդեցությունը Ռուսաստանի տնտեսության վրա

Մանուկյան Ա. Ա.

Ազգային Հետազոտական համալսարանի Բարձրագույն տնտեսագիտության դպրոց

(Ռուսաստան, Մոսկվա)

sargis-97@mail.ru

Մկրտչյան Ս. Ա.

Երեվանի Վ. Բրյուսովի անվան պետական լեզվա-հասարակագիտական համալսարան

(Հայաստան, Երևան)

serzh096@gmail.com

Ամփոփում: Այս աշխատանքը նվիրված է Ռուսաստանում հանցագործության տարբեր տեսակների ուղղման և պատժման մեթոդների ուսումնասիրմանը, ինչպես նաև կատարված հանցագործության վերաբերյալ էմպիրիկ տվյալների և տնտեսական տրբեր ցուցանիշների նկատմամբ դրնց հրաբերություն վերլուծությունը: Նպատակ՝ Ուսումնասիրել հանցագործության տնտեսության ֆենոմենը տեսական տեսանկյունից և ՌԴ իրականության մեջ:

Խնդիրներ՝ Հաստատել կամ ժխտել այս հարցի վերաբերյալ լայնորեն ընդունված հիփոթեզը:

Վճռորոշ բառեր՝ հանցագործություն, ծանր հանցագործություն, ռացիոնալ մոդել, վարքագծային տեսություն, սոցիալական նորմեր, գործազրկության մակարդակ

Analysis of the Effect of Crime on the Economy of Russia

Manukyan A.A.

National Research University Higher School of Economics (Russia, Moscow)

sargis-97@mail.ru

Mkrtchyan S. M.

Yerevan Brusov State University of Languages and Social Sciences (Armenia, Yerevan)

serzh096@gmail.com

Abstract: This work is devoted to the study of correction and punishment methods for different types of crime in Russia and to the analysis of the empiric data on the crime committed and its relation to different economic indicators.

Objectives: Study the phenomenon of the crime economy from theoretical view and in the reality of the RF.

Tasks: Confirm or deny the generally accepted hypothesis regarding this issue.

Keywords: Crime, felony, rational model, behavioral theory, social norms, level of unemployment

Экономическая эффективность применения мер исправления и наказания к различным типам преступлений в России

На сегодняшний день в России более полу-миллиона человек были признаны нарушившими закон, вследствие чего находятся в исправитель-ных колониях. Ежегодно государство тратит ог-ромные средства на охрану и содержание заклю-

ченных (около 400 тыс. руб. на индивида), при этом бюджет ФСИН составляет 260 миллиардов рублей на 2015 год, что превышает бюджеты таких ведомств, как Минсельхоз, Минздрав или МЧС. Поэтому, естественно, возникает следую-щий вопрос: каким образом возможно изменить существующую систему исполнения наказания, чтобы, с одной стороны, снизились расходы в

данной сфере, и, с другой стороны, уменьшился уровень преступности, в первую очередь, за счет рецидивов. В данном исследовании будет предложена классификация видов преступлений, опираясь на которую система исполнения и наказания может функционировать эффективнее.

Определяющим фактором любого преступления является мотив. Исключения составляет категория преступлений, совершенных непреднамеренно, но в данном разделе они рассмотрены не будут – мы вводим предпосылку, что прежде, чем преступить закон, человек руководствуется какими-либо соображениями или мотивами. Опираясь на эту идею, выделим три группы преступных деяний. Сразу же стоит отметить, что возможны ситуации, когда конкретное преступление может быть отнесено к двум или даже к трем типам, однако для этого и существует аппарат правосудия, который должен выделить основополагающий мотив для каждого прецедента.

Первый тип можно назвать «бытовыми преступлениями»: причина их совершения кроется в краткосрочной психоэмоциональной нестабильности индивида. К наиболее типичным поступкам данной категории можно отнести нанесение телесных повреждений в результате конфликта между индивидами, возникшего на бытовой почве. Но этот тип преступлений нельзя отнести к тем, которые обусловлены экономическими мотивами.

Ко второму типу относятся наиболее опасные для общества преступления – назовем их «аморальными» (хотя, безусловно, любое нарушение закона может быть названо этим эпитетом, в данном случае, подчеркивается крайняя жестокость поведения индивида, влекущая за собой особо тяжкие последствия для общества). Мотив «аморальных преступлений» сформирован на протяжении длительного периода времени – непосредственно их совершение происходит с полной осознанностью индивидом, при этом в большинстве случаев преступник получает удовольствие от своих действий. К этому типу преступлений можно отнести терроризм, изнасилования, преступления, основанные на идеологической, национальной, религиозной ненависти или неприязни к различным социальным группам. Но к этому типу мы также возвращаться не станем, поскольку они не представляют для нас интереса.

Наконец, последний тип, «экономические преступления», связан с желанием индивида получить материальную выгоду посредством нарушения закона. Это наиболее «популярные»

преступления: кражи (83%), грабежи (6%)¹. Сюда же можно отнести разбои, распространение наркотиков, коррупционные действия, а также многие другие незаконные действия, при помощи которых человек стремится увеличить свое богатство.

Теперь рассмотрим, какие меры наказания применяются для выделенных групп, проанализируем их эффективность с экономической точки зрения и попробуем улучшить некоторые из мер.

Согласно Уголовному Кодексу РФ, «Наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также в целях исправления осужденного и предупреждения совершения новых преступлений»². Виды наказаний, согласно действующему законодательству, начинаются со штрафов и заканчиваются лишением свободы, в том числе и пожизненным. Важно понимать, что само наказание должно выполнять не только карательную функцию, но и исправительную и превентивную, однако, к сожалению, основной акцент ставится именно на первый пункт. При этом наиболее популярным видом наказания является лишение свободы, которое, в большинстве случаев, в крайне слабой мере помогает исправить поведение индивида, а, наоборот, даже увеличивает вероятность повторного совершения преступлений после освобождения.

Однако основной смысл ограничения свободы человека заключается в том, что исключается возможность совершения преступлений за время содержания, что в определенной мере повышает безопасность в обществе. Поэтому данный вид наказания в лучшей степени подходит для «аморальных преступлений», представляющих наибольшую опасность для окружающих людей.

Высшей мерой наказания, действующей не сегодняшний день в России, является пожизненное лишение свободы, применяемое особых случаях за наиболее жестокие действия: терроризм, массовые и серийные убийства, производство или сбыт наркотиков в особо крупных размерах, а также еще за ряд преступлений. Здесь, естественно, возникает вопрос, а какой смысл тратить огромные средства на содержание таких преступников, если можно просто ввести смертную казнь за подобного рода преступления? Согласно большинству опросов населения, в целом, сторонников введения смертной казни вместо пожизненного заключения намного больше противников.

С одной стороны, смертная казнь полностью исключает вероятность совершения преступле-

¹ Данные МВД РФ

² УК РФ Статья 43.2

ний, в том числе, в результате совершения побега. Кроме этого, отчасти она служит возмездием за совершение преступления. Также некоторые исследования утверждают, что введение смертной казни дает сильный сдерживающий эффект. Наконец, сохраняются огромные средства, направленные на содержание заключенных, осужденных на пожизненный срок. С другой стороны, существует возможность ошибки следствия, в результате чего казнь может быть применена к невиновному человеку.

Безусловно, основной целью смертной казни, по мнению большинства, является снижение затрат на содержание преступников, вследствие чего деньги могут быть направлены, например, в сферу медицины или образования. Однако, на мой взгляд, данный подход абсолютно неэффективен с превентивной точки зрения.

Совершая особо тяжкие преступления, человек осознает (делаем предпосылку о рациональности индивида), что его могут поймать и приговорить к смертной казни или убить непосредственно в момент задержания (также он может быть не пойман или пойман, но оправдан). Фактически, всего два варианта – либо ничего, либо летальный исход. В отсутствие смертной казни уже три варианта – добавляется еще и пожизненное заключение, которое, на мой взгляд, имеет более сильный сдерживающий эффект.

Таким образом, пожизненное заключение, несмотря на то, что оно связано с большими затратами на содержание, во-первых, представляет собой более жесткую меру наказания, реализуя в большей степени принцип «око за око», во-вторых, обладает лучшим превентивным эффектом, так как ни один преступник не захочет отбывать такое наказание.

Мы рассмотрели два наиболее жестких наказания, применяемые к «аморальным преступлениям». Однако существуют и такие действия индивидов, которые, хотя и несут серьезный вред для общества, не соответствуют высшей мере наказания. В таких случаях к провинившимся применяются меры ограничения свободы на определенный период – в России, до 35 лет.

Нахождение человека в исправительных колониях, по идеи, должно способствовать законопослушному поведению после освобождения, так как немногие получают удовольствие от нахождения в подобного рода местах, хотя, к сожалению, существуют и такие. Однако на практике получается так, что после отбытия наказания индивид вновь совершает преступления, чему способствует ряд причин.

За время пребывания в исправительных учреждениях происходит серьезная десоциализация индивида. Не стоит игнорировать тот факт,

что для большинства тюрем характерна жестокость между заключенными: в результате постоянных драк и насилия, даже если индивид не принимает в них участие, происходит сильное изменение психики, в результате чего у него возникают проблемы на свободе. Кроме этого, преступник утрачивает имеющиеся профессиональные навыки при наличии таковых, вследствие чего возникают проблемы трудоустройством. К этому следует добавить, что и сами работодатели не стремятся принимать людей, отбывших срок. Все это приводит к тому, что человек просто вынужден вновь совершать преступления, поэтому вероятность совершения преступления человеком, отбывшим срок, скорее, увеличивается.

Не сажать в тюрьму нельзя. Однако необходимо создать такие условия, чтобы у человека после отбытия срока больше не возникало желания совершать преступления. Во-первых, необходимо стараться производить размещение по камерам преступников по схожим психологическим характеристикам для избегания возникновения конфликтов. Возможно и размещение в одиночных камерах. Для поддержания социализации – увеличение количества свиданий, также более-менее разнообразный досуг и предоставление возможности получить образование. Большинство заключенных имеют возможность работать, что позволяет не только им тратить время с пользой и зарабатывать деньги, но и дает возможность колонии использовать дешевый рабочий труд. Годовой объем выручки в российских тюрьмах оценивается в 1 миллиард долларов.

Подобные условия должны создать благоприятные условия для индивида как на время нахождения в исправительном учреждении, так и после освобождения. Такие мероприятия подойдут в наилучшей степени для «бытовых преступников» – значительно снижается вероятность рецидива. Также для не слишком опасных подобных преступлений в качестве мер исправления и наказания отлично подходят исправительные или принудительные работы, которые представляют собой не только карательные функции для индивида, но приносят доход государству.

Для последнего типа преступлений, «экономических», в качестве основополагающей карательной силы необходимо использовать высокие штрафы – у индивида, думающем, например, совершить кражу или взять взятку, сильно падает математическое ожидание выигрыша, что является действующим механизмом сдерживания. Сюда также можно отнести исправительные или принудительные работы и конфискацию имущества для особо крупных преступлений. Очень эффективными оказались меры борьбы с

правонарушениями среди полицейских: в случае совершения противоправного деяния наказывался как сам совершивший, так и его непосредственный начальник. В качестве, как превентивной функции, так и справедливой меры наказания выступает лишение права заниматься определенной деятельностью, например, врачебной или государственной службой. Но важно вводить пожизненное лишение.

Тяжесть наказания за преступления этой категории варьируется от штрафов до лишения свободы, в том числе, и пожизненного (за изготовление и продажу наркотических средств в особо крупном размере). Подавляющее большинство людей, находящиеся на данный момент в исправительных колониях, осуждены за кражи и грабежи, причем многие в первый раз. Использование других мер наказания, на мой взгляд, будет более эффективен в подобных случаях, например, исправительные работы и условный срок на несколько лет, в случае нарушения которого к преступнику будут применены более серьезные санкции.

К экономическим преступникам важно применять меры исправления, которые заключаются в том, что нарушители могут предоставлять правоохранительным органам собственный преступный опыт, который способен помочь в борьбе с дальнейшими преступлениями. Фактически, данная категория лиц может выступать кем-то вроде консультантов, взамен получая смягчение наказания.

Таким образом, в ходе работы мы выделили основные меры наказания различных типов преступников, исходя из их мотивации, рассмотрели эффективность санкций как с точки зрения наказания, так и предотвращения. Существующее в России уголовное законодательство в целом эффективно в сфере наказания, но с точки зрения превентивной функции существует ряд пробелов. Поэтому были предложены некоторые изменения, позволяющие увеличить экономическую эффективность в данной сфере. Предложения были направлены на смягчение наказания в ряде случаев для «экономических преступлений» и предотвращение рецидивов среди «бытовых» и не слишком тяжких «аморальных» преступлений. Данные инициативы, возможно, будут затратными, однако за счет улучшения мер исправления и предотвращения суммарный экономический эффект окажется положительным.

Анализ преступности в России на основе эмпирических данных

Описание данных и методология

В данном разделе мы постараемся выявить связь между преступностью и некоторыми экономическими показателями.

Мы исследуем ежегодные показатели индекса Джини для России, доли населения с доходом меньше, чем граница бедности, доля безработного населения среди молодых, среднедушевой доход населения, индекс ИПЦ³ и число совершенных экономических преступлений с 1991 по 2016 год⁴.

Мы оценим модель линейной регрессии зависимости количества совершенных экономических преступлений от остальных приведенных показателей.

Оценка модели линейной регрессии и интерпретация результатов

В текущем подразделе нашего исследования будет оценена линейная модель регрессии:

$$Crime_t = \beta_0 + \beta_1 Unemp_t + \beta_2 Poor_t + \beta_3 Gini_t + \beta_4 Avincom_e_t + \beta_5 CPI_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

При необходимости мы вправе расширить модель, если некоторые переменные окажутся незначимыми. Перед этим отметим, что индекс Джини рассматривается, как возможный регрессор, поскольку есть мнение, что в странах, где доход распределен относительно неравномерно, уровень преступности может оказаться гораздо выше.

Чем больше индекс Джини, тем менее равномерно распределены доходы населения в России. Заметим, что после распада СССР произошло резкое расслоение населения. Известно, что в 90-ые годы уровень преступности и коррупции резко вырос, в связи с чем, многие приобрели богатство нелегальными путями, а рабочему классу стало тяжелее жить, поскольку рухнула не только страна, а и многие отрасли, рабочие места. Возможно, среди них оказались те, кто решил воспользоваться сложившейся ситуацией и зарабатывать на жизнь иными способами. Регрессантом в модели линейной регрессии будет являться количество совершенных экономических преступлений.

Теперь оценим простую линейную регрессионную модель с помощью модели МНК. Результаты оценки можно увидеть в таблице, приведенной ниже (см. Таблица 2, 3, 4):

Таблица 1. Ключевые статистики регрессии

Regression Statistics		Multiple R	
R Square			0.419220751
Adjusted Square	R		0.274025939
Standard Error			254.655574
Observations			26

³ ИПЦ - индекс потребительских цен

⁴ Данные из Росстата (www.gks.ru)

Рисунок 1. Динамика индекса Джини для России с 1991 по 2016 гг.

Рисунок 2. Динамика совершенных экономических преступлений в России с 1991 по 2016 гг.

В таблице можно заметить, что показатель R-квадрат принимает значение 0,42, но его информативность в данном вопросе можно поставить под сомнение, поскольку нельзя идеально предсказать поведение такой наблюдаемой переменной, как количество совершенных преступлений. Но в таблице 3 можно увидеть, что регрессии в целом значима и адекватна.

Важно также рассмотреть оценки параметров и их значимость (см. Таблица 3). Достаточно значимой оказалась переменная среднедушевого дохода, и на уровне значимости 2% можно отвергнуть гипотезу о незначимости этой переменной. Стоит также обратить внимание на то, что доля безработного молодого населения незначимо влияет на уровень преступности, на имеющихся данных это слабо описывает вариацию показателя совершенных преступлений.

Но на этом анализ данного вопроса нельзя считать законченным. Уровень преступности в России был гораздо выше, чем в текущее время. Криминальный мир находился на пике своего развития. Нельзя также отрицать существование высокой коррупции, в том числе и в рамках правоохранительных органов. Возникает вопрос насколько корректными являются наблюдаемые нами переменные по совершенным экономическим преступлениям. Однозначно стоит это проверить. В связи с этим, мы немножко подкорректируем уравнение регрессии (1). Мы введем дамми-переменную, которая до 1999 года принимает значение 1, а далее значения 0. Почему именно так? Предполагается, что в 90ые годы уровень преступности был совершенно высоким. Также стоит вспомнить случившийся кризис и иные громкие события, произошедшие за этот период. С началом президентства Владимира

Таблица 2. Значимость регрессии и адекватность модели

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
<i>Regression</i>	5	936198.74	187239.7	2.887298	0.040321
<i>Residual</i>	20	1296989.2	64849.46		
<i>Total</i>	25	2233188			

Таблица 3. Оценка и значимость параметров модели

	<i>Coefficients</i>	<i>s. e.</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>
<i>Константа</i>	594.3453105	1505.6771	0.394736	0.697216
<i>Индекс Джини</i>	3510.160494	2357.2773	1.489074	0.152068
<i>Доля населения с доходом ниже ПМ</i>	24.64294672	16.517475	-1.49193	0.151323
<i>Доля безработного молодого населения</i>	13.23852983	22.766246	0.581498	0.567402
<i>Среднедушевой доход населения</i>	-0.02508882	0.0099707	-2.51626	0.020508
<i>ИПЦ</i>	<u>0.06562177</u>	<u>0.1366781</u>	<u>0.480119</u>	<u>0.636352</u>

Владимировича Путина качество работы правоохранительных органов улучшилось, поэтому стоит предположить, что не зафиксированных по тем или иным причинам преступлений в 21 веке гораздо меньше, чем до этого. Чувствительность модели к подобной дамми-переменной как раз подскажет нам могли ли быть не зафиксированные экономические преступления в 90-ые годы. Представим аналогичные таблицы для новой регрессии (уравнение 2) и сравним модели с помощью F-теста.

$$Crime_i = \beta_0 + \beta_1 Unemp_i + \beta_2 Poor_i + \beta_3 Gini_i + \beta_4 AvIncom_e_i + \beta_5 CPI_i + \beta_6 Drummy + \varepsilon_i \quad (2)$$

Ниже приведена таблица основных показателей качества регрессии. Значение показателя R-квадрат выросло и теперь составляет примерно 0,53.

Наличие дамми-переменной увеличивает предсказывающую силу модели.

Таблица 4. Ключевые статистики расширенной регрессии

Regression Statistics

<i>Multiple R</i>	0.730018461
<i>R Square</i>	0.532926953
<i>Adjusted R Square</i>	0.385430202
<i>Standard Error</i>	234.3032118
<i>Observations</i>	26

Что касается значимости модели в целом и адекватности (см. Таблица 5), то, очевидно, что модель стала более значимой в целом, уже на уровне 1%. Следовательно, данную спецификацию можно считать более адекватной в целом.

Предыдущее утверждение можно подтвердить тем, что параметр при дамми-переменной значим на уровне 5%, а параметр при среднедушевом доходе теперь стал более значимым (см. Таблица 6), а именно на уровне 0,5%.

Следовательно, однозначно стоит оставить новую спецификацию линейной модели регрессии и утверждать, что она лучше предсказывает уровень преступности.

Наконец, сравним модели с помощью F-теста, где новая спецификация линейной модели будет служить, как неограниченная модель, а старая – ограниченной. Наблюдаемое значение F-статистики считается по следующей формуле:

$$(RUR/2 - RR2)/q$$

$$F_{\text{набл}} = (1 - R_{UR2}) / (n - k - 1) \sim F_{q, n - k - 1}$$

где $R_{UR2} = 0,533$, $R_R^2 = 0,419$, $q = 1$ (количество ограничений), $n = 26$ (количество наблюдений) и $k = 6$ (количество регрессоров)

$$F_{\text{набл}} = 4,625 > F_{\text{крит}} = F(0,05; 1; 19) = 4,381$$

Соответственно, гипотеза о том, что ограниченная и неограниченные модели являются равнозначными, отвергается. Следовательно, модель с дамми-переменной значимо лучше. Теперь можно смело утверждать, что расширенная модель лучше предсказывает уровень преступности. И, действительно, как и было предположено ранее, возможно, в 90-ые годы скрывалось множество совершенных преступлений, в том числе и экономических. В этом мы убедились благодаря включению в линейную модель дамми-переменной.

В работе был рассмотрен кейс исследования мер исправления и наказания к различным типам преступлений в России и анализ эмпирических данных по совершенным преступлениям и связи между различными экономическими показателями. Последний выявил, что среднедушевой уровень дохода населения значимо влияет на уровень преступности, а именно, экономических

Таблица 5. Значимость регрессии и адекватность модели

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
<i>Regression</i>	6	1190126	98354.3	3.613144	0.014625
<i>Residual</i>	19	1043062	54898		
<i>Total</i>	<u>25</u>	<u>2233188</u>			

Таблица 6. Оценка и значимость параметров модели

	<i>Coefficients</i>	<i>s. e.</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>
<i>Константа</i>	471.2681649	1386.523	0.339892	0.737666
<i>Индекс Джини</i>	3350.500128	2170.151	1.543902	<u>0.139105</u>
<i>Доля населения с доходом ниже ПМ</i>	-20.12107589	15.34213	-1.31149	0.20532
<i>Доля безработного молодого населения</i>	22.97993643	21.43086	1.072282	0.297025
<i>Дамми-переменная</i>	-314.3751419	146.1745	-2.15068	0.044584
<i>Среднедушевой доход населения</i>	-0.029235177	0.009374	-3.11869	0.005654
<i>ИПЦ</i>	0.087203629	0.126154	0.691246	<u>0.636352</u>

преступлений в России. Также подтвердилось предположение о том, что в 90-ые годы, возможно, не было зафиксировано множество преступлений.

Преступность является серьезной проблемой для стран, поскольку она может иметь непосредственное значение на экономическую стабильность. Но может быть и наоборот, что нестабильная и неблагополучная экономика может спровоцировать рост преступности.

Список литературы

1. Becker, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), 169–217.
2. Block, M. K., & Heineke, J. M. (1975). A labor theoretic analysis of criminal choice. *American Economic Review*, 65(3), 314–325.
3. Danziger, S. (1976). Explaining urban crime rates. *Criminology*, 14(2), 291–296.
4. Chalfin A, Raphael S. 2011. Work and crime
5. Danziger, S. (1976). Explaining urban crime rates. *Criminology*, 14(2), 291–296
6. Ehrlich, I. (1973). Participation in illegitimate activities: A theoretical and empirical investigation. *Journal of Political Economy*, 81(3), 521–564
6. Freeman, R. B. (1999). The economics of crime
7. Gordon, D. (1973). Capitalism, class, and crime in America. *Crime and Delinquency*,
8. Gould E, Weinberg B, Mustard D. 2002. Crime rates and local labor market opportunities in the United States: 1979–1997.
9. Kleiman, M. A. R. (2005). When brute force fails: Strategic thinking for crime control
10. Lochner L, Moretti E. 2004. The effect of education on crime: evidence from prison inmates, arrests and self-reports
11. Machin S, Marie O, Vuji c S. 2011. The crime reducing effect of education
12. Nagin, D., & Pogarsky, G. (2003). An experimental investigation of deterrence: Cheating, self-serving bias, and impulsivity
13. Sickles R. C., Williams J. Turning from crime: A dynamic perspective
//*Journal of Econometrics*. – 2008. – Т. 145. – №. 1. – С. 158–173.
14. Уголовный кодекс РФ. URL: <http://base.garant.ru/10108000/>
15. Федеральная служба государственной статистики.
URL: www.gks.ru
16. Российский статистический ежегодник. URL: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1135087342078

Մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված քաղաքացիական նախաձեռնությունները հետխորհրդային Հայաստանում

Տիգրանյան Ա. Հ.

ԵՊՀ, մշակութաբանության բաժին (Հայաստան, Երևան)

armine.hayk2014@gmail.com

Վճռորոշ բառեր՝ մշակութային ժառանգության պահպանություն, պահպանությանն ուղղված քաղաքացիական նախաձեռնություններ, մշակույթի պետական պահպանություն, պահպանության ոչ պետական համակարգ, ժառանգության համայնք, քաղաքացիական հասարակություն, հանրային տարածք, սոցիալական կապիտալ:

Гражданские инициативы направленные на сохранению культурного наследия в постсоветской Армении

Тигранян А.А.

Кафедра культурологии ЕГУ (Армения, Ереван)

armine.hayk2014@gmail.com

Резюме: Возникновение и рост гражданских инициатив, направленных на сохранение культурного наследия, за последние 11 лет можно считать новым «пробуждением» сознания общества, и утверждать, что оно было обусловлено как новым поколением, которое не проживало в советском режиме и не испытывало его непосредственно, так и определенным отказом от государственных подходов культурной политики РА. Росту инициатив в области культурного наследия также способствовала международная культурная политика, которая в значительной степени подчеркивает функцию сохранения общественной культуры. Их росту также поспособствовал развитие новых информационных и коммуникационных технологий. Они смогли повлиять на социально-культурные и политические события в Армении, смогли внести вклад в сохранение культурного наследия и создать новую гражданскую культуру. Фактически, то, что в течение длительного времени не удалось выполнить негосударственным организациям и западным донорам, выполнили гражданские инициативы. Появление гражданских инициатив направленных на сохранение культурного наследия в Армении указало на развитие гражданского общества, и изменило о ней советское восприятие и практику. Хотя гражданские инициативы сосредоточены на конкретных вопросах, их борьба сосредоточена на больших проблемах, таких как коррупция, олигархические рычаги, отсутствие закона, разочарование политиками и другие вопросы. В статье также рассказывается о роли гражданских инициатив в реальных ситуациях, таких как укрепление социального капитала и демократия, связывая все это с концепцией сохранения культурного наследия. Хотя гражданские инициативы смогли повлиять на культурную политику и расширить участие общественности в этой области, тем не менее им все еще необходимо преодолеть фундаментальные проблемы.

Ключевые слова: сохранение культурного наследия, гражданские инициативы на сохранению культурного наследия, общественное пространство, гражданское общество, социальный капитал, государственная охрана культуры, негосударственная система охраны культуры, сообщество наследия.

Civic initiatives (grassroot movements) aimed at the preservation of cultural heritage in Post-Soviet Armenia

Tigranyan A.H.

YSU, Chair of culturology (Armenia, Yerevan)

armine.hayk2014@gmail.com

Abstract: The emergence and growth of civic initiatives (grassroot movements) aimed at the preservation of cultural heritage can be considered a new "awakening" of the society's consciousness over the past 11 years, and claim that it was conditioned by a new generation that did not live in the Soviet regime and did not directly experience it as well as by a certain refusal from the state policy approaches of the RA cultural policy. International cultural policies have also contributed to the growth of cultural heritage initiatives, which greatly emphasizes the function of public cultural preservation. The development of new information and communication technologies also contributed to their growth. They were able to promote the socio-cultural and political developments in Armenia, to contribute to the preservation of cultural heritage and create a new civic culture. In fact, what has not been done for a long time by the NGOs and

western donors, grassroot movements have succeeded. The emergence of grassroot movements in Armenia has shown the development of civil society and changed Soviet perceptions and practices about it. Though grassroot movements are focused on specific issues, their struggle is focused on more problems, corruption, oligarchic levers, lack of law, disappointment with politicians and other issues. The article also outlines the role of grassroot movements in real-life situations such as strengthening social capital and democracy by linking it to the concept of preserving cultural heritage. Although the civic initiatives was able to influence cultural policy and expand public participation in the field, they still need to overcome fundamental issues.

Keywords: preservation of cultural heritage, state protection of culture, civil initiatives (grassroot movements), civil society, non-governmental organizations, public sphere, social capital, non-state protection system of cultural heritage, heritage community.

Հոդվածը ներկայացնում է մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված քաղաքացիական նախաձեռնությունների բնույթը, առաջացման հիմքերը, ընթացքը, զարգացման հեռանկարները և վերջինիս խոչընդոտները Հայաստանում: Քաղաքացիական նախաձեռնությունների ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ ենք համարել քննել քաղաքացիական հասարակության գործունեության տարբեր ոլորտները: Ինչպես հասարակական կազմակերպությունները, այնպես էլ քաղաքացիական նախաձեռնությունները: Հոդվածում ներկայացված է մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված քաղաքացիական ակտիվիզմը՝ սկսած 1980-ական թվականներից մինչև մեր օրերը, որոնք ընթացան մի քանի փուլերով և բազմաթիվ խմորումներից հետո միայն վերջին 11 տարում ցուցաբերեցին իրական ակտիվություն:

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների բնույթը: Քաղաքացիական նախաձեռնությունները¹ (այսուհետ՝ ՔՆ) ներքևից ձևավորված, կամավորական, անկուսակցական խմբեր են՝ սովորաբար բաղկացած 20-ից մինչև մի քանի հարյուր հոգուց²: Նրանք համախմբվում են՝ միասին առաջ քաշելու որևէ հարց և բարձրացնելու հանրության իրազեկվածությունը դրա վերաբերյալ: Մասնակիցների տարիքը ընկած է 20-ից-45-ի միջև, որոնց մեծ մասը միջին դասի, կրթված մասնագետներ կամ համալսարանական ուսանողներ են: ՔՆ-ը, որպես կանոն, ունենում է ակտիվիստների միջուկ՝ ոչ ֆորմալ առաջնորդությամբ: Վերջինիս կառուցվածքը հորիզոնական է, իսկ որոշումների ընդունումը հիմնված է համաձայնությո-

յան վրա: Ինչ վերաբերում է ՔՆ-ի անդամներին, ապա այն ընդգրկում է թե՛ ակտիվ և թե՛ պասիվ՝ «պայմանական» անդամների: Նրանց միջև տարբեր է ներգրավվածության և մասնակցության գործառնությունների մակարդակը: Կան մարդիկ, ովքեր գտնում և ապահովում են անհրաժեշտ ռեսուրսները և կան ավելի թույլ ակտիվություն ունցողները, ովքեր, օրինակ կարող են գրել նամակներ ընտրված պաշտոնյաներին³: ՔՆ-ը երբորդ դասի⁴ մարզինալ

³ Barkan, S. E. "Explaining Public Support for the Environmental Movement: A Civic Voluntarism Model", 2004, Social Science Quarterly, University of Maine, pp. 913-937.

⁴ Երբորդ դաս ասելով նկատի ունենք քաղաքացիական հասարակությունը, որը հանրային կյանքի կազմակերպման ու կառավարման գործընթացներում կարևոր առաքելություն իրականացնող, կամավորության և շահերի ընդհանրության սկզբունքով ձևավորված, ինքնավարությամբ գործող ոչ կառավարական հասարակական կազմակերպություններն են: Նրանք անկախ են պետական իշխանության ուղղակի միջամտությունից և ազատ՝ կամքի դրսևորման տեսանկյունից: Հանդես են գալիս քաղաքական համակարգի նկատմամբ հասարակության պահանջների և աջակցության ֆիլտր: Ֆ. Վեֆորտի պնդմամբ, այն պատճառով է «հրեշավոր» պետության դեմ և հակակշռում է վերջինիս (Weffort, F. C., "Why Democracy?", in Stephen A. (ed) "Democratizing Brazil: Problems of Transition and Consolidation". New York: Oxford University Press, 1989, p. 349). Քաղաքացիական հասարակությունը պետությունից ու տնտեսությունից դուրս գտնվող կոլեկտիվ նպատակների համար ձևավորված մարդկանց խումբ է (Alison van Rooy, A. Civil Society and the Aid Industry: The Politics and Promise, London: Earthscan. 1998, p.30.): Ռոբերտ Փաթմենի մոտեցմամբ այն ընտանիքից դուրս գտնվող մարդկանց խումբ է, որոնք միմյանց հետ կապված են ոչ թե արյունակցական, այլ արդարության և համերաշխության հորիզոնական կապերով: Նրանք պետության հետ հարաբերություններում ստանձնեցին զուգակշռման և հակակշռման, քաղաքացիների շահերի ինտեգրման և քաղաքական որոշումների մակարդակում դրանց ներկայացման գործառնություններ: (Putnam, R., D. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 1993, pp 83-99.): Անտոնիո Գրամշին պնդում էր, որ ՔՆ-ը պետությունից առանձին «գոտի» է, որը միաթմամանակ և՛ մարտահրավեր է նետում նրան և իր սկզբունքներով «պաշտպանում» է իշխող կարգերը՝ հիշեցնելով օրինականության մասին (Gramsci, A., Selections from the Prison Notebooks, ed.

¹ Քաղաքացիական նախաձեռնությունները արևմտյան գրականության մեջ հայտնի են "grassroots movement" անվանմամբ:

² Դ. Վոլլեբեկը քաղաքացիական նախաձեռնությունների անդամների թիվը սահմանում է 1-ից մինչև 30 մարդ (Wollebaek, D. Change in Local Voluntary Associations. Ph.D. Thesis. Bergen: University of Bergen. 2009):

խմբերի կողմից ձևավորված և ղեկավարված, բայց միևնույն ժամանակ հասարակության կառուցվածքային հիմնական կաղապար հանդիսացող շարժումներ են: Նրանք ծնվում են փոքր գյուղական կամ քաղաքային հարևանական համայնքներում, որտեղ «ընդհանուր» կամ «հասարակ» մարդն է ապրում⁵: Վ. Կեմպտոնը բնորոշում է ՔՆ-ը որպես անհատների կողմից ինքնաբերաբար ձևավորվող և հատուկ նպատակներով առաջնորդվող շարժումներ⁶: Այն կամավորական ակտիվիզմ է լոկալ տիրույթում⁷: Բայց հատկանշական է, որ նրանց բարձրացրած խնդիրները ինչքան էլ ունենան լոկալ նշանակություն, ուղղված են համընդհանուր շահերի պաշտպանությանը, երբեմն նաև ազգային և միջազգային մակարդակով: ՔՆ-ները իրենց իրավունքների պաշտպանության համար մարտահրավեր են նետում պետությանը, և միևնույն ժամանակ հնարավորություններ ստեղծում ժողովրդավարության հաստատման համար:

Այս շարժումները ամբողջ աշխարհում սկսել են գործել և մեծ թափ ստանալ 1970-ականների վերջին՝ կենտրոնանալով շրջակա միջավայրի, մշակութային արժեքների պահպանության, մարդու իրավունքների և այլ խնդիրների վրա՝ ճանաչելով նաև այդ հարցերի համընդհանուր և միջազգային քաղաքականության միասնական լուծման մեխանիզմների անհրաժեշտությունը: Քանի որ համայնքի կենտրոնական ուժը գտնվում է հենց նրանց ձեռքում, ուստի նրանք առավել մեծ լեգիտիմություն ունեն ներկայացնելու վերջինիս «շահերը»⁸: Մ. Էդվարդսը տեսնում է նախաձեռնությունների հիմնական առանձնահատկությունը հենց նշված վերջին կետում և նշում, որ համայնքների խնդիրների հանդեպ նրանց ունեցած լեգիտիմ իրավունքը իրենց գործողու-

թյուններն ու կառուցվածքը ավելի հավասարակշռված են դարձնում: Նրանք ցուցադրում են քաղաքականության այլընտրանք, լուծումներ և ռազմավարություն, քանզի ունեն փորձառություն ներկայացվող խնդիրների հանդեպ: Քաղաքականություն իրականացնելու ճանապարհին նրանք «քայլում են առջևից», իսկ ուժի և իշխանության հանդեպ ունեն ավելի կենտրոնացված մոտեցում⁹: Չնայած ՔՆ-ների գործողությունները հիմնականում ուղղված են ոչ քաղաքական խնդիրներին ու դաշտերին, այնուամենայնիվ նրանք հնարավորություն ունեն քաղաքական գործողության: **Այսպիսով, ՔՆ-ը համայնական ակտիվություն է, որն ունի քաղաքական գործողության հնարավորություն:**

Ամերիկացի սոցիոլոգ Դեվիթ Սմիթը տալիս է որոշակի լայն բնորոշում ՔՆ-ի առաքելությանն ու դերին: Նրա կարծիքով այս խմբերը ուղիղ կերպով կապվում են քաղաքացիական հասարակության հետ և հիմքում ունեն գաղափարներ, ինչպիսիք են հավասարությունը, հանդուրժողականությունը, ազատությունը կամ բռնության մերժումը: Այս ամենի հետ մեկտեղ նրանք ներառում են դեպքեր, երբ հնարավոր է «կոտրել» օրենքները հանուն «օգտակար» նպատակների (մարդու իրավունքների պաշտպանություն, մշակութային և բնական ժառանգության պահպանություն, արդարության հաստատումը և այլն): Դ. Սմիթը նշում է, որ ժամանակային տեսանկյունից ՔՆ-ները սովորաբար գործում են են կարճ ժամանակային տիրույթում, բայց երկար գործելու արդյունքում դառնում են ավելի բարդ և կազմակերպված միավորումներ՝ ի վերջո վերածվելով շահույթ չհետապնդող կազմակերպության¹⁰: Այս պարագայում ՔՆ-ը անհետանում է և նոր, ավելի պրոֆեսիոնալ կազմակերպություն է հաստատվում՝ քաղաքացիական էթի-

by Q. Hoare and G. Nowell Smith. London: Lawrence and Wishart. 1971. p. 285.):

⁵ Batliwala, S., "Grassroots Movements as Transnational Actors: Implications for Global Civil Society." *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 13(4): 2002, pp.393-409. (p. 396).

⁶ Kempton, W., D. C. Holland, et al. (2001). "Local Environmental Groups: A Systematic Enumeration in Two Geographical Areas." *Rural Sociology* ,66(4), pp. 557-578.

⁷ Rochester, C., Paine, A.E., Hewlett, S. Zimmeck, M., "Volunteering and Society in the 21st Century". Palgrave: Macmillan, 2010, p.38-42.

⁸ Edwards, M., *Global civil society and community exchanges: A different form of movement*. *Environ. Urban.* 13(2), 2001, pp. 145-149 (p. 145).

⁹ The Merriam-Webster Collegiate Dictionary, Eleventh edition, Incorporated Springfield, Massachusetts, U.S.A., <https://www.merriam-webster.com/dictionary/grassroots> (21.01.2019).

¹⁰ Հայաստանում Թեղուտի պաշտպանության քաղաքացիական նախաձեռնությունը գործելով երկար ժամանակ աստիճանաբար ինստիտուցիոնալացվեց և ստեղծեց նոր որակի ՀԿ, որն արդեն առավել պրոֆեսիոնալ մակարդակում է տեսնում և կազմակերպում հարցի լուծումը, ինչպես նաև Ամուլսարի պաշտպանության քաղաքացիական նախաձեռնությունը, որն աճեց և վերածվեց «Էկոլոպ» ՀԿ-ին:

կան փոխելով պրոֆեսիոնալով¹¹: ԴՄԻԽը շեշտում է կամավորության հսկայական դերը ՔՆ-ում և նշում, որ այն ոչ ֆորմալ, տեղական և ինքնավար բնույթի, շահույթ չհետապնդող միությունն է, որի անդամներն ունեն համընդհանուր «բարձր» գաղափարներ ու նպատակներ¹²: Կամավորության մեխանիզմը նախաձեռնությունների դեպքում կրում է յուրահատուկ բնույթ¹³: Ողջ ակտիվիզմը հիմնականում իրականացնում են նրանց անդամները, այսինքն «ակտիվիստը» և «կամավորը» նույնացվում են¹⁴: ՄԻԽի կարծիքով այս գործողությունների ընթացքում մարդիկ սովորում են քաղաքացիական հմտություններ և դառնում ավելի «լավ» քաղաքացիներ (ինչպես քննարկել, կազմակերպվել և ներկայացնել կարծիք): Նա այս գործընթացն անվանում է **«դեմոկրատիայի դպրոց»**¹⁵: Ա. Թոքվիլի պնդմամբ ևս նախաձեռնությունները «ժողովրդավարության դպրոցներ» են, որտեղ մարդիկ հանդիպում և տալիս են ընդհանուր հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի լուծումներ¹⁶: Թոքվիլն առաջինն էր, ով դեմոկրատիային հասնելու ճանապարհին նշեց ինքնակազմակերպված նախաձեռնությունների կարևորության մասին¹⁷: Ըստ նրա, քաղաքացիական միավորումները պետության և հասարակության միջև հավասարակշռության ապահովման բանալին են: Նա ՔՆ-ները տեսավ որպես հակակշիռ, որն օգնում էր պետությանը լինել հաշվետու, իսկ գործողությունների տեսանկյունից՝ առավել արդյունավետ: Շատ հեղի-

նակների մեկնաբանություններում նշվում է ՔՆ-ի ևս մեկ առանձնահատկություն, որ վերջինիս արդյունքը պետք է բերի հանրային օգուտ: Այն զուտ ազատ ժամանակը լցնելու ձև չէ, չվճարվող աշխատանք կամ բարի կամքի դրսևորում ինչ-որ կազմակերպության կամ խմբի համար¹⁸: **Ուստի, եթե քաղաքացիական նախաձեռնությունը ի շահ հանրության խնդիրների լուծման չլինի, ապա այն կգրկվի իր առաջնային նպատակից:**

Քաղաքացիական նախաձեռնությունները, բացի իրենց առջև դրված կոնկրետ խնդրից, իրականացնում են շատ ավելի ընդարձակ գործառույթներ, օրինակ սոցիալական կապիտալի ամրապնդումը: Այս կոնտեքստում շատ գիտնականներ (Ռ. Փաթմեն¹⁹, Ս. Թոեփլեր²⁰, Ֆ. Ֆուկույամա²¹, Ջ. Շտիգլից²²) նշում են ՔՆ-ների միջոցով սոցիալական կապիտալի կառուցման կարևորության մասին: **ՔՆ-ներում մասնակցության հետևանքով անհատները վստահվում են համընդհանուր վստահության ձևեր, որը դիտարկվում է որպես «սոցիալական կապիտալ»:**

¹¹ Jantulová, Šťovičková, M. “Analýza procesu profesionalizace v občanském sektoru očima jeho aktérů”, Sociální studia (1), 2005. pp.131–146, (p.143).

¹² Smith, D.H., “The Rest of the Nonprofit sector: Grassroots Associations as the Dark Matter Ignored in Prevailing “Flat Earth” Maps of the Sector”. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 1997b, 26 (3): pp.114–131.

¹³ Շահույթ չհետապնդող և ոչ պետական շատ կազմակերպությունների գործունեության որոշ դեպքերում հնարավոր է, որ նրանք ունենան վարձատրվող աշխատակիցներ, բայց լինել քաղաքացիական նախաձեռնության կամավոր, նշանակում է կամավորության մի տեսակ, որը չի վարձատրվում և ղեկավարվում է խմբի ևս կամավոր անդամների կողմից:

¹⁴ Smith, D.H., “Grassroots Associations Are Important: Some Theory and a Review of the Impact Literature”. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 1997a, 26 (3), pp.269–306.

¹⁵ Նույն տեղում՝ էջ 294:

¹⁶ Tocqueville, A., Mansfield, H. C., & Winthrop, D., Democracy in America. Chicago: University of Chicago Press. 2000.

¹⁷ Kaldor, H. M., “Global Civil Society: An Answer to War”. Cambridge: Polity Press. 2003, p.19.

¹⁸ Dekker, P., Halman, L., “Volunteering and Values: An Introduction’ A Cross-Cultural Perspective”. New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers, 2003. pp.1–17.

¹⁹ Փաթմենը ՔՆ-ները ուղիղ կերպով կապեց սոցիալական կապիտալի հետ՝ նշելով, որ սոցիալական կապիտալը ձևավորվում է հենց փոխազդեցության հարաբերություններում: Նա նաև պնդում է, որ երբ քաղաքացիական ներգրավվածության ցանցերը խիտ են, իսկ փոխազդեցությունն ու վստահությունը խթանված, ապա առաջանում է «սոսնձված» սոցիալական կյանք (Putnam, R. D., “Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community”, New York: Simon and Schuster, 2000):

²⁰ Ս. Թոեփլերի տեսակետի համաձայն, թեև նախաձեռնությունների տնտեսական ազդեցությունը մարզինալ է, բայց դրանք կարևոր են սոցիալական կապիտալի ձևավորման տեսանկյունից (Toepler, S., “Grassroots Associations Versus Larger Nonprofits: New Evidence from a Community Case Study in Arts and Culture”, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly “ 32 (2), 2003, pp. 236–251, (p. 238)):

²¹ Ֆրենսիս Ֆուկույաման նշում է, որ ՔՆ-ները ծնում և ուժեղացնում են «սոցիալական կապիտալը», որն ամրապնդվում է միմյանց նկատմամբ քաղաքացիների փոխադարձ վստահությամբ, համագործակցությամբ և միմյանց սատարելու պատրաստակամությամբ (Фукуяма, Ф., “Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию”, М., 2004):

²² Ջ. Շտիգլիցի պնդմամբ ևս ՔՆ-ը սոցիալական կապիտալի կարևոր բաղադրիչն են, որը մեծ դեր է խաղում նաև ՔՀ-ն զարգացման գործում (Stiglitz, J., “Towards a new Paradigm for Development: Strategies, Policies, and Processes”, Prebisch Lecture, UNCTAD, Geneva October 19, 1998):

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների և ՀԿ-ների տարբերությունները: ՔՆ-ները տարբեր են պաշտոնապես գրանցված, մասնագիտացված ՀԿ-ներից մի շարք առանցքային կողմերով, այդ թվում նրանց կառուցվածք և որոշումների ընդունման ձևերը, ռազմավարությունն ու գործողությանների զինանոցը, նրանց կողմից օտարերկրյա ֆինանսավորման մերժումը և դոնորների օգնությանը չապավիճելը²³: Հաջողության հասնելու ճանապարհին նրանք ապավինում են անմիջական գործողությունների և զանգվածային մոբիլիզացիայի ռազմավարություններին, լայնորեն օգտագործում սոցիալական լրատվամիջոցների և այլ տեխնոլոգիական հնարավորություններ կազմակերպման և մոբիլիզացիայի համար: ՔՆ-ների և ՀԿ-ների կառուցվածքային և բովանդակային տարբերությունների մասին խոսել են շատ մասնագետներ, որոնցից են Ֆոետոդենբուրգը և Սթեֆինսապիրը²⁴: Վերջիններս պնդում են, որ քաղաքացիական նախաձեռնություններն ունեն մի շարք բնութագրիչները, որոնք հակասում են ՀԿ-ների առանձնահատկություններին:

- քաղաքացիական նախաձեռնություններ՝
- վստահություն մասնակցային ժողովրդավարությանը,
 - անվստահություն պրոֆեսիոնալներին և գիտական հետազոտություններին,
 - հանրային բարօրության շեշտադրություն, երկարաժամկետ նպատակների իրականացման պահանջ,
 - պետական պաշտոնյաների տեսակետի մերժում,
- հասարակական կազմակերպություններ՝
- հավատ պրոֆեսիոնալ անձնակազմին և պասիվ մասնակցությանը,
 - հակվածություն տեխնոլոգիական լուծումներին,
 - պետական պաշտոնյաների դիրքորոշման հաստատում:

²³ Սա նաև քաղաքական որոշում է, որի նպատակն է մեծացնել իրենց լեգիտիմությունը հանրության աչքին և խուսափել պնդումներից, թե նրանք «գրանտակերներ» են:

²⁴ Freudenberg, N., and Steinsapir, C., "Not in Our Backyards: the Grassroots Environmental Movement. In R. E. Dunlap and A. G. Mertig, American Environmentalism: The U.S. Environmental Movement, 1970-1990, Philadelphia, Taylor & Francis: 1992, pp. 27-37.

Բայց անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ այս տարբերությունները չեն նշանակում, թե ՔՆ-ները կապեր չունեն ՀԿ-ների հետ: Նրանք կարող են լրացնել միմյանց²⁵:

Ինչ վերաբերում է մշակութային ժառանգության պահպանության քաղաքացիական նախաձեռնություններին, ապա նրանց հիմնական նպատակը ոչ միայն պահպանության քաղաքականության վրա ազդեցությունն ունենալն է, այլ ժողովրդի վարքագծի ու վերաբերմունքի փոփոխությունը այդ արժեքների նկատմամբ, այնքանով, որ նրանք կարողանան ինքնուրույն հաղթահարել մշակութային ժառանգության պահպանության խնդիրները: Այս նպատակի համար նրանք պետք է կենտրոնացնեն հանրային աջակցությունը, ռեսուրսները և կազմակերպվեն արդյունավետ փոփոխության համար²⁶: Մշակութային ժառանգության քաղաքացիական նախաձեռնությունները հասարակության հանդեպ ունեն նաև բարօրական պարտավորություն, և ապահովում են համերաշխության զգացողություն²⁷: Սոցիալական շարժման տեսությունը պնդում է, որ այս դեպքում մասնակիցները ընդհանուր հավատով են միմյանց հետ կապված հանուն փոփոխության²⁸:

Մշակութային ժառանգության պահպանության գործում քաղաքացիական նախաձեռնությունների անհրաժեշտությունը պայմանավորված են մի քանի պատճառներով: Պատճառներից մեկը 21-րդ դարի մարտահրավերներն են (գլոբալիզացիան, անհանդուրժողականությունը, անտարբերությունը և անհատականացման գործընթացները), որոնք ջրնջում են անհատի համայնքին պատկանելու

²⁵ Օրինակ, ՀԿ-ները կարող էին իրենց փորձը ներկայացնել նախաձեռնության խմբերին, իսկ վերջիններս կարող են ակտիվացնել ՀԿ-ներին: ՀԿ-ներում աշխատող անհատները հաճախ միանում են ՔՆ-ին՝ իրենց ունակություններով աջակցելով վերջիններս, իսկ որոշ դեպքերում՝ տրամադրում են խորհրդատվություն՝ օգնելով նախաձեռնությունների ազդեցության մեծացմանն ու ընդլայնմանը:

²⁶ Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G.A. and Kalof, L., "A Value-Belief-Norm Theory of Support for Social Movements: The Case of Environmentalism." Human Ecology Review 6(2), 1999, pp.81-97.

²⁷ Jenkins, J. C., "Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements." Annual Review of Sociology 9:1, 1983, pp. 527-553.

²⁸ Stallings, R. A., "Patterns of Belief In Social Movements: Clarifications from an Analysis of Environmental Groups." The Sociological Quarterly ,14:4, 1973, pp. 465-480.

զգացումը, խզում են կոլեկտիվ ինքնության և անհատի կապը: Եվ այդ բացը լրացնելու համար առանցքային նշանակություն ունի մշակութային ժառանգությունը, քանի որ վերջինս կարող է վերականգնել համայնքի այս զգացումը²⁹, ստեղծելով համախմբման միջավայր, խթանելով և պաշտպանելով ինքնությունը, ավանդույթները և արժեքները: Բենջամին Բարբերը այս կոնտեքստում նաև ընդգծում է մշակութային ժառանգության գործնական նշանակությունը համայնքի «կառուցման» գործում և շեշտում, որ մշակութային ժառանգությունը կառուցվածքային ազդեցություն ունի համայնքի համար³⁰: Միևնույն ժամանակ մշակութային ժառանգությունը նպաստում է համայնքի բարօրությանը և ինքնության զգացողությանը³¹, այն նաև «հանրային բարիք» է, որը անհատին ու կոլեկտիվին կարող է ապահովել համայնքին պատկանելու զգացումով: Ուժեղացնելով մարդկանց և շրջակա միջավայրի միջև կապերը, մշակութային ժառանգությունը նպաստում է կայունությանը: Քանի որ ամբողջ աշխարհում մշակութային ժառանգության քաղաքականությունը այլևս ինքնիշխան պետությունների մենաշնորհը չէ և միջազգային շատ կառույցների վերազգային կազմակերպությունները ներգրավված են մշակութային ժառանգության պահպանության քաղաքականության մեջ, ուստի մշակութային ժառանգության պահպանությունը նույնպես պետք է վերազգային մակարդակով լինի: Քաղաքացիական հասարակությունը՝ հանդես գալով քաղաքացիական նախաձեռնությունների տեսքով, կարող է խթանել պետությունից անկախ գործողությունները մշակույթի պահպանության ոլորտում և նպաստել մշակույթի ժողովրդավարացման սկզբունքին:

1990-ական թվականներին, մշակութային ժառանգության սահմանում³² վերածվեց ավելի լայն հայեցակարգի: Մշակութային ժառանգությունը ասացավ ավելի ակտիվ դերակատարում տեղական, եվրոպական և ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մակարդակներում և դարձավ մշակույթի ոլորտում կենտրոնացված քաղաքականություն: Այս նորացված ուշադրությունը տեղական ինքնության հանդեպ աճող գլոբալացման հակառակ կողմն էր:

Միջազգային հանրությունը իր բազմաթիվ կոնֆերանսների, կոնվենցիաների և համաժողովների ժամանակ բազմիցս ընդգծել է համայնքի ներգրավվածության և քաղաքացիական նախաձեռնությունների կարևորությունը մշակութային արժեքների պահպանման գործում. 1996 թ. ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի «Մշակույթի և զարգացման համաշխարհային հանձնաժողովը» հրապարակեց «Մեր ստեղծագործական բազմազանությունը» զեկույցը³³, որը կարևորեց մշակութային ժառանգության ոլորտում քաղաքացիական հասարակության ներգրավվածությունը: Հանձնաժողովը, հաշվի առնելով ժառանգության պահպանության պետական նպատակների և միջոցների միջև անհամապատասխանությունը, առաջարկում է միջազգային ջանքեր գործադրել բոլոր տարիքի կամավորներին բարի կամքի դրսևորման համար և լինել «Մշակութային ժառանգության կամավորներ»: Նրանց մշտական առաքելությունը կլինի նպաստել ողջ մարդկության նյութական կամ ոչ նյութական ժառանգության պահպանմանն ու ամրապնդմանը, օգտագործելով ժամանակակից տեխնիկան՝ օգտակար գիտելիքների տարածման, ժառանգության մասին գիտելիքների հարստացման և մշակույթների միջև ավելի խորը փոխըմբռնման և հարգանքի

²⁹ Rosenstein, C., “How Cultural Heritage Organizations Serve Communities: Priorities, Strengths and Challenges”. The Urban Institute, Washington, D.C., 2006 p.1.

³⁰ Barber, B. R., Managing Europe’s Cultural Heritage: A Democratic Perspective. In Visies op erfgoed in Vlaanderen en Europa. Visions of Heritage in Flanders and Europe. Optiques de gestions du patrimoine en Flandre et en Europe, edited by Joris Capenberghs, Jan Cools, and Patrick De Rynck, Culturele Biografie Vlaanderen vzw, Antwerpen, 2003. pp. 80–84.

³¹ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, International Council on Monuments and Sites International Committee on Risk Preparedness, United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Heritage and Resilience: issues and opportunities for reducing disaster risks. Fourth Session of the Global Platform on Disaster Risk Reduction (Geneva, 18- 23 May 2013).

³² Մշակույթը հասարակության կամ հասարակական խմբի հոգևոր, նյութական, մտավոր և զգացմունքային առանձնահատկությունների համախումբ է և ընդգրկում է արվեստի ու գրականության, կենցաղի, միասին ապրելու ուղիների, հնարավորությունների, արժեքային համակարգերի, ավանդույթների ու հավատալիքների ամբողջությունը և այն ժառանգված է անցյալ սերունդներից, և պահպանվում է ներկա և ապագա սերունդների համար (Universal Declaration on Cultural Diversity adopted by the United Nations Economic, Social and Cultural Organization (UNESCO) in 2002).

³³ UNESCO World Commission on Culture and Development, UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity was adopted by the General Conference of UNESCO (31st Session), Paris, 15 Oct.-3 Nov,2001.

խթանման համար: Հանձնաժողովը այդ «պարտավորությունները» հանձնեց նաև ՄԱԿ-ի կամավորներին (UNV) և առաջարկեց ընդլայնել իրենց շրջանակը՝ ներառելով մշակութային ժառանգությունը:³⁴ 2001 թ.-ի ապրիլի 5-7-ը Պորտոռոզում տեղի ունեցավ «Ժառանգության» համար պատասխանատու նախարարների հինգերորդ եվրոպական կոնֆերանսը³⁵, որը հայտարարություն ընդունեց մշակութային ժառանգության ոլորտում կամավորական կազմակերպությունների կամ միավորումների դերի մասին (Պորտոռոզյան հռչակագիր 2001): Այս հռչակագիրը բանալի դարձավ հաջորդ՝ 2005 թ. հոկտեմբերի 27-ին մշակութային ժառանգության արժեքի մասին շրջանակային կոնվենցիայի (այսպես կոչված Ֆարոյի կոնվենցիա) ընդունման համար: Ֆարոյի կոնվենցիան նոր մեկնաբանություն տվեց «մշակութային ժառանգություն» բաղադրիչին այն վերաձևակերպելով որպես «**ժառանգության համայնք**»: *Կոնվենցիան «ժառանգության համայնքը» սահմանում է որպես անցյալից ժառանգված նյութական և ոչ նյութական ռեսուրսների ամբողջություն, որը որոշում է մարդկանց ինքնությունը սեփականությունից անկախ, որպես անընդհատ զարգացող արժեքների, համոզմունքների, գիտելիքների և ավանդույթների արտացոլում և արտահայտում: Այն արտահայտում է այն սկզբունքը, որ պահպանումը ինքնանպատակ չէ, այլ ծառայում է անհատական և կոլեկտիվ բարօրությանը:* Այն ներառում է շրջակա միջավայրի բոլոր ասպեկտները, որոնք առաջանում են ժամանակի և ժողովրդի փոխազդեցության արդյունքում: Ժառանգության համայնքը բաղկացած է այն մարդկանցից, ովքեր գնահատում են մշակութային ժառանգության կոնկրետ ասպեկտները, և հասարակական գործողության միջոցով պահպանում և փոխանցելու ապագա սերունդներին:³⁶ Կոնվենցիան նաև ճանաչում է մշակութային ժառանգության նկատմամբ անհատական և կոլեկտիվ պա-

տասխանատվությունը և ընդգծում, որ մշակութային ժառանգության պահպանումն ու դրա կայուն օգտագործումը մարդկային զարգացման և կյանքի որակը բարձրացնող գործոններ են: Կոնվենցիան շեշտում է նաև մշակութային ժառանգության դերը ժողովրդավարական հասարակության կառուցման գործում և նշում, որ յուրաքանչյուրը, միայնակ կամ կոլեկտիվ, պարտավոր է հարգել այլոց մշակութային ժառանգությունը, որքան իրենց սեփական ժառանգությունը:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի 2003 թ.-ի հոկտեմբերին ընդունված «Ոչ նյութական մշակութային ժառանգության պահպանման մասին կոնվենցիան» ևս կարևորում է ոչ նյութական մշակութային ժառանգության «արտադրության», պահպանման, պաշտպանման և գեղագիտական նշանակության համար **համայնքների ունեցած պոտենցիալը**³⁷: 2005 թ.-ին ընդունված «Մշակութային արտահայտությունների բազմազանության պահպանման և խթանման մասին կոնվենցիան» ևս վերաբերում է **քաղաքացիական հասարակության կարևորությանը** մշակութային բազմազանության խթանման և պահպանման գործում: Այս մտահոգությունը վերահաստատվել և կարևորվել են նաև 2006 թ. «Ոչ նյութական մշակութային ժառանգության պահպանման համայնքների ներգրավման վերաբերյալ փորձագետների հանդիպման ժամանակ»³⁸: Բացի այդ, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գործունեության օժանդակման 2001-2006 թվականների գլխավոր կոնֆերանսին շեշտադրվեց նաև ոչ պետական սեկտորի և քաղաքացիական նախաձեռնությունների ակտիվության կարևորությունը³⁹: Իսկ արդեն 2008 թ.-ին ՅՈՒՆԵՍԿՕ-յի միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցության բաժինը ոչ պետական կազմակերպություններին և **քաղաքացիական միավորումներին ՅՈՒՆԵՍԿՕ-յի կարևոր գործընկերներ** համարեց վերջինիս

³⁴ UNESCO, Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, World Heritage Committee, Twentieth session, Merida, Yucatan, Mexico, 2-7 December 1996, p. 14.

³⁵ Fifth European Conference of Ministers responsible for the Cultural Heritage, Portoroz, Slovenia, 6-7 April 2001.

³⁶ Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Article 2, Council of Europe Treaty Series - No. 199, Faro, 27.10.2005, <https://rm.coe.int/1680083746> (28.03.2019).

³⁷ UNESCO, Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, 2003, <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006> (28.03.2019).

³⁸ Expert Meeting on community involvement in safeguarding intangible cultural heritage: towards the implementation of the 2003 convention, 13-15 March 2006, Tokyo, Japan REPORT, Published by Intangible Heritage Section Division of Cultural Heritage, Sector for Culture UNESCO, Asia/Pacific Cultural Centre for UNESCO (ACCU), 2006, pp. 6-15.

³⁹ UNESCO, Sexennial Report of the Executive Board to the General Conference on the Contribution made to UNESCO's activities by NonGovernmental Organisations (2001-2006), 176 EX/46, Paris, 9 March 2007.

ծրագրերի և հիմնական գործառույթների իրականացման գործում: Այսպիսով, քաղաքացիական հասարակությունը ներառյալ մշակութային ժառանգության պահպանության քաղաքացիական նախաձեռնությունները, գործիք դարձան մշակութային ժառանգության խթանման, պահպանման, և պաշտպանության համար:

Հայաստանի քաղաքացիական ակտիվիզմը 1980-90-ական թվականներին: Մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված ՔՆ-ների առաջացման հիմքերի ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ ենք համարում քննության առնել այն հասարակական և քաղաքական իրավիճակը, որի արդյունքում կամ ինչի դեմ պայքարում նրանք ձևավորվեցին: Նրանց առաջացումը սերտորեն կապված է խորհրդային, այնուհետև հետխորհրդային Հայաստանում առկա մի շարք մշակութային և քաղաքական խնդիրների հետ: ՔՆ-ների նախահիմքերը առաջացան դեռևս 1980-ական թվականներին և տարբեր փոփոխությունների ենթարկվեցին հաջորդ տարիների ընթացքում: Այդ ընթացքը բաժանվում է մի քանի փուլերի.

✓ 1987-1991թթ.-բնապահպանական քաղաքացիական ակտիվիզմի ձևավորումը Խորհրդային Հայաստանում,

✓ 1991-2007թթ.-Հետխորհրդային Հայաստանի հասարակական կազմակերպությունների բուռն աճի, քաղաքացիական հասարակության արհեստական «ստեղծման» կամ «սնուցման» ժամանակաշրջան,

✓ 2007-2018թթ.-ոչ ֆորմալ ՔՆ-ների առաջացման և ինքնորոշված քաղաքացիական ինքնագիտակցությամբ «իրական» քաղաքացիական հասարակության⁴⁰ ծնունդը Հայաստանում:

1980-ականներին ԽՍՀՄ-ում հայտարարվեց «գլխաձուլ» և «վերափոխման» քաղաքականություն, որը նոր հնարավորություններ ստեղծեց ֆորմալ միավորումների ձևավորման համար՝ ակտիվացնելով պետական վերահսկողությունից դուրս գտնվող կազմակերպությունների գոյությունը: Այս փոփոխությունների առավելություններից օգտվեցին նաև

Հայաստանում: Սկսեցին հայտնվել առաջին ոչ պետական կազմակերպությունները, որոնք կոչվեցին հասարակական⁴¹: 1980-ականների կեսին Խորհրդային Հայաստանում սկսեց ի հայտ գալ բնապահպանական ակտիվիզմը⁴², որը իշխող վարչակարգի մոտ դիմադրության չհանդիպեց: Վերջինիս պատճառն ըստ Լևոն Աբրահամյանի այն էր, որ խորհրդային իշխանությունները չէին կարծում, թե բնապահպանական շարժումները կարող են մեծ սպառնալիք ներկայացնել իշխող վարչակարգի համար⁴³: Բայց պետք է փաստել, որ բնապահպանական շարժումները Հայաստանում հետապնդում էին քաղաքականապես ավելի զգալուն նպատակներ՝ այդ թվում Կոմունիստական կուսակցության վերահսկողության թուլացումը, լայն ազգային իրավունքների, քաղաքական բարեփոխումների և անկախության հասնելը: Արդյունքում ակտիվիզմը փոխակերպվեց մի շարժման, որն ի վերջո անկախության կոչեր էր անում⁴⁴:

Հայաստանի քաղաքացիական ակտիվիզմը 1991-2007 թվականներին: Երբ 1991թ. Հայաստանն անկախացավ, բնապահպանական մտահոգությունները հետին պլան մղվեցին այնպիսի հրատապ հարցերի համեմատ, ինչպիսիք էին 1988թ. Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժի հետևանքներին արձագանքելը (45.000 մարդկային կյանքի կորուստ և 500.000 անօթևան), Ադերբեյջանի հետ պատերազմի և շրջափակման ազդեցության հաղթահարումը, Լեռնային Ղարաբաղի զինված հակամարտության և նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության անկման խնդիրները, աճող աղքատությունը, փախստականների

⁴¹ Արևմուտքում դրանք հիմնականում կոչվում են ոչ կառավարական կազմակերպություններ՝ NGO-ներ (non-governmental organisation), որը հայերեն թարգմանվել է հասարակական կազմակերպություն (ՀԿ), և հետազոտողների կարծիքով՝ այդ եզրը կրում է Հայաստանի խորհրդային անցյալի բեռը և նույնացվում է այդ տարիներին հասարակական հիմունքներով գործող կազմակերպությունների և կառույցների հետ:

⁴² 1986թ. մարտից մինչև 1988թ. փետրվարը տեղի ունեցան մի շարք ցույցեր Երևանում գտնվող «Նաիրիտ» քիմիական գործարանի և Թուրքիայի սահմանին մոտ գտնվող «Մեծամորի ատոմակայանի» դեմ:

⁴³ Abrahamian, L., Armenian Identity in a Changing World Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2006, p. 253.

⁴⁴ Henry, L. A., Two Paths to a Greener Future: Environmentalism and Civil Society Development in Russia. Demokratizatsiya, Spring 10, 2002, pp. 184-206 (p. 186).

⁴⁰ Abrahamian, L., Hm. "Civil Society Born in the Square: The Karabagh Movement in Perspective." In The Making of NagornoKarabagh, Springer. 2001. Pp.116-134.

ներհոսքը և այլն: Եվ փաստորեն, նոր ձևավորված ՀԿ-ների գործունեության սկզբնական ուղղվածությունը թվարկված իրադարձություններին արձագանքելն ու մարդասիրական օգնության ցուցաբերումն էր⁴⁵: Վերջիններս հիմնականում կենտրոնացան ոչ թե քաղաքացիական կամ մշակութային ժառանգության պահպանման, այլ հումանիտար խնդիրների վրա: Բացի դա, 1990-ականների սկզբին Հայաստանի բնապահպանական կազմակերպությունների հեղինակությունն ընկավ հասարակության աչքին և ծնեց անվստահության մթնոլորտ: Ակտիվիստներին այդ ժամանակ մեղադրում էին շրջակա միջավայրին վերաբերող մտահոգությունները տնտեսական զարգացումից վեր դասելու համար⁴⁶: ***Անկախության առաջին մեկուկես տասնամյակի (1991--2007թթ.) ընթացքում Հայաստանում շատ քիչ ակտիվություն է նկատվել մշակութային և բնական ժառանգության պահպանության բնագավառում, իսկ քաղաքացիական գործընթացները ընդհանրապես հետին պլան էին մղված:***

Բայց, հենց այդ նույն ժամանակաշրջանում Հայաստանում առաջ եկան շարժումներ, որոնց նպատակը սոցիալիստական վարչակարգերի փլուզումից հետո շուկայական տնտեսությանը և ժողովրդավարությանն աջակցելն էր: Այս ամենի թիկունքում կանգնած էին արևմտյան դոնորները, ովքեր ժողովրդավարության էին ցանկանում հասնել քաղաքացիական հասարակության «կառուցման» միջոցով⁴⁷: Վերջինս այս պարագայում դիտարկվում էր և՛ որպես միջոց, և՛ որպես նպատակ: Քաղաքացիական հասարակության կառուցման «գործիքը» դարձան ՀԿ-ները, ինչով էլ պայմանավորվեց նրանց բուռն աճը⁴⁸:

⁴⁵ Paturyan Y., The Armenian third sector twenty years after the post-soviet transition: continuity or change? American University of Armenia, Yerevan 2014, p.26.

⁴⁶ Բնապահպանները հաշվի չէին առնում գործազրկությունը «Նաիրիտ» քիմիական գործարանը և «Մեծամորի ատոմակայանը» փակելու հետևանքով:

⁴⁷ Sampson, S., Beyond Transition: Rethinking Elite Configurations in the Balkans' in C Hann (ed), Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. London: Routledge. 2002.

⁴⁸ Օրինակ՝ 1994 թվականին Հայաստանի արդարադատության նախարարությունում գրանցված էր միայն 44 հասարակական կազմակերպություն: Երկու տարի անց՝ 1996թ. գրանցված ՀԿ-ների թիվը 1500-ից ավելի էր՝ շնորհիվ օտարերկրյա դրամաշնորհների աճող մատչելիությամբ:

Կոմունիզմի փլուզմամբ փաստորեն, ՀԿ-ները դարձան այն շատ նոր իրողություններից, որոնք ժողովրդավարացումն ու «արևմտականացումը» բերեցին Հայաստան և նպաստեցին երրորդ սեկտորի արհեստական «ստեղծմանը»: Միջազգային ՀԿ-ները սկսեցին աշխատել Հայաստանում և դարձան «օրինակ» կազմակերպություններ⁴⁹: Դրանք Հայաստանում իրենց սկզբնավորման առաջին փուլում ստեղծվեցին քաղաքական կամ սոցիալական էլիտայի կողմից⁵⁰: Իսկ մյուս մասն էլ ձևավորվեց ընտանեկան, ազգակցական և դրացիական սկզբունքներով, կամ պետական պաշտոնյաների և քաղաքական կուսակցությունների անմիջական հովանավորությամբ և որևէ կերպ չէին նպաստում հանրության կարիքների վերհանմանը⁵¹: Կազմակերպություններից շատերը մեծապես կախված էին հիմնադիր կամ «ուժեղ առաջնորդից», ով հաճախ խիստ և խարիզմատիկ անձնավորություն էր և նաև ֆինանսական հարցերի պարագլուխը⁵²: Եվ եթե հիմնադիր առաջնորդը դուրս գար, ապա կազմակերպությունը հաճախ փակվում էր⁵³: ՀԿ-ները ունեին ֆինանսական կայունության կասկածելի մակարդակներ և ձևավորված չէին իրենց համայնքների իրական խնդիրների վրա⁵⁴: Փաստորեն, 1990-ականների դոնորները սկսեցին ակտիվորեն աջակցել քաղաքացիական հասարակության ամրապնդմանը՝ առաջնորդվելով այն համոզմամբ, որ քաղաքացիական հասարակության և ժողո-

յան, իսկ մինչև 2010թ. արդեն կար ավելի քան 3300 գրանցված ՀԿ:

⁴⁹ Blue, R. N., Payton, D. E. and Kharatyan, L.Z., Armenia NGO Sector Assessment. NGO Strengthening Program. Yerevan: World Learning, Armenia. 2001.

⁵⁰ Dudwick, N., "The Mirage of Democracy: A Study of Post-Communist Transitions in Armenia (Project on Democratization and Political Participation in Post-Communist Societies", United States Department of State Bureau of Intelligence and Research, 1995.

⁵¹ Погосян Г. А., "Современное Армянское общество: Особенности трансформации", М., 2005, с. 223.

⁵² Danielyan, E., "Armenia. In Nations in Transit: Civil Society, Democracy and Market in East Central Europe and Newly Independent States, edited by Adrian Karatnycky, Alexander Motyl, and Amanda Schnitzer", New York: Freedom House. 2001.

⁵³ Blue, R.N., and Ghazaryan, Y. G., "Armenia NGO Sector Assessment: A Comparative Study. NGO Strengthening Program", Yerevan, Armenia: World Learning for International Development. 2004.

⁵⁴ Greenberg, J., There's Nothing Anyone Can Do About It: Participation, Apathy and 'Successful' Democratic Transition in Postsocialist Serbia. Slavic Review, VL 69, 2010, pp. 41-64.

վրդավարության կապը բնական է և անխուսափելի⁵⁵։ Այս ամենին հասնելու հասնելու համար մեծ ծավալի ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսներ ներդրվեցին⁵⁶։ ՀԿ-ները սովորաբար կենտրոնացած էին կոնկրետ օրակարգի վրա։ Նրանք թերագնահատում էին ֆունդամենտալ խնդիրների բարձրաձայնման կարևորությունը և շեշտադրում կատարում ինչ-որ կոնկրետ խնդիրների վրա։ Այս տեսանկյունից Ա. Իշխանյանը պնդում է, որ թեև ՀԿ-ների ինստիտուցիոնալ զարգացումը տեսանելի էր Հայաստանում, այնուամենայնիվ երրորդ սեկտորի զարգացումը չի կարելի բնութագրել որպես հաջողակ⁵⁷։ **Այսպիսով, չնայած անկախությունից հետո «սնուցված» հարյուրավոր ՀԿ-ների, նրանց կարողությունը պատասխանելու հանրության կարիքներին և ընդհանրապես նրանց կայունությունը հարցականի տակ էր։⁵⁸ Չնայած քաղաքացիական**

հասարակության (ՔՀ) ինստիտուտիոնալ զարգացմանը և ժողովրդավարության «կառուցման» ձգտումներին, մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսների զգալի ներդրմանը արևմտյան դոնորներից⁵⁹, իրական ժողովրդավարությունն ու քաղաքացիական հասարակությունը 1991-2007 թվականներին Հայաստանում չծնվեց, և շատ մասնագետներ նշեցին Սովետական կառավարման համակարգի ձախողման մասին⁶⁰։ ՀԿ-ների մշակույթը ընկալվեց որպես դեմոկրատիայի արհեստական ստեղծում, այլ ոչ թե քաղաքացիական հասարակության իրական զարգացում։

Մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված նոր քաղաքացիական մշակույթի ձևավորումը Հայաստանում 2008-2018 թվականներին։ 21-րդ դարի սկզբին ՀԿ-ները սկսեցին իրենց ուշադրությունը տեղափոխել մարդասիրական օգնությունից դեպի հասարակական և համայնքային խնդիրներին։ ՈՒ թեև վերջիններս շարունակում էին մնալ քաղաքացիական հասարակության կարևորագույն բաղադրիչներից մեկը, այնուամենայնիվ, նրանք միակը չէին կառավարություն, տնտեսություն և մասնավոր սեկտոր համակարգում⁶¹։ Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը ոչ միայն ՀԿ-ներն էին, այլ նաև նոր զարգացումներից առաջացած **ՔՆ-ները**։ Մակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված ՔՆ-ում⁶² ներգրավված ակտիվիստները, հիասթափված լինելով կուսակցական, քաղաքական և սոցիալական անարդարությունից, այնպես էլ ֆորմալ ՀԿ-ների իրավակառուցողական մոդելից, ներկայացնում են քաղաքացիական հասարակության և քաղաքացիական ակտիվության նոր մոդել⁶³։

⁵⁵ Howell, J., and Pearce, J., “Civil Society and Development. A Critical Interrogation. Boulder”, CO: Lynne Rienner, 2002, p. 51.

⁵⁶ Շատ մտածողներ շեշտադրեցին քաղաքացիական հասարակության և ժողովրդավարության ամուր կապը, ինչպիսիք էին Արենտը (Arendt, H., “The Human Condition”, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1958) և Ֆրեզերը (Fraser, N., “Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy”, 1990, Social Text, no. 25/26, 1990, pp. 56–80), ովքեր կարծում են, որ ՔՀ-ը ամրապնդող կենսական դեր ունի ժողովրդավարության գործում, մեկնաբանելով վերջինս որպես մի տիրույթ, որը ստեղծվում է ՔՀ-ն կողմից և միջնորդ է պետական և մասնավոր համակարգերի միջև։ Իսկ երբ քաղաքացիական հասարակությունը զարգացում էր հատուկ ամերիկյան կամ արևմտյան օգնությամբ, համարվում էր «ժողովրդավարության օգնության ինդուստրիա» (Rueschemeyer, D., Stephens, E., and Stephens, J., (eds), “Capitalist Development and Democracy”, 1992, Chicago, IL: University of Chicago Press. p. 6) կամ վեբզինիստ «Ենկարծ» (Encarnacion, O., “Beyond Civil Society: Promoting Democracy after September 11”, Orbis 47(4): 2003, pp. 705–720. (p. 709))։

⁵⁷ Ishkanian, A., “Democracy Building and Civil Society in Post-Soviet Armenia”. London and New York: Routledge. 2008.

⁵⁸ Քաղաքացիական հասարակության CIVICUS ինդեքսը գնահատել է Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը՝ որպես «չափավոր զարգացած» կազմակերպվածության համեմատաբար ուժեղ մակարդակով, սակայն հասարակության վրա ունեցած թույլ ազդեցությամբ և ցածր քաղաքացիական ներգրավմամբ (Hakobyan, L., Tadevosyan M., Sardar A. and Stepanyan A., Armenian Civil Society: From Transition to Consolidation. Analytical Country Report. CIVICUS Civil Society Index. Yerevan, Armenia: Counterpart International. 2010, http://program.counterpart.org/Armenia/?page_id=48 (28.03.2019)), Իսկ Կովկասի ռեսուրսների հետազոտության ինստիտուտը նշել է, որ շատ թույլ է նաև հասարակության վստահությունը

(Caucasus research resource center. Caucasus Barometer. Yerevan: CRRC, 2010)։

⁵⁹ Carothers, T., “Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve”, Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace. 1999.

⁶⁰ Mandel, R., Introduction: Transition to Where? Developing Post-Soviet Space.. Slavic Review, 71, 2012, pp.223-233.

⁶¹ Linz, J. and Stepan, A., “Toward Consolidated Democracies.” In Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives, edited by Larry Diamond, Baltimore and London: Johns Hopkins Univ. Press, 1997, pp. 14– 33.

⁶² Թռչկանի ջրվեժի, Ամուլսարի, Գառնիի հեթանոսական տաճարի, Մաշտոցի պուրակի, Քարահունջի պաշտպանության քաղաքացիական նախաձեռնություններ։

⁶³ Ishkanian, A., “Self-Determined Citizens? New Forms of Civic Activism and Citizenship in Armenia.” Europe Asia Studies 67 (8), 2015, pp.1203–1227.

Ներկայիս հայաստանյան քաղաքացիական հասարակության երկու հատվածների՝ հին ֆորմալի և նոր ոչ-ֆորմալի միջև առկա է միաբաժանմանակ համագործակցություն և լարվածություն: «Նոր երրորդ դասի» շարժումները՝ ՔՆ-ները, ցույց են տալիս համեմատաբար ակտիվ կարողություն համայնքի հետ կապեր հաստատելու և իրական քաղաքացիական մասնակցություն ցույց տալու գործում: Այս իմաստով տարբեր է նաև «հին և նոր» երրորդ սեկտորի գործողությունների միջև գոյություն ունեցող սկզբունքները, ինչպիսիք են ժամանակակից կապի գործիքները, կազմակերպչական կառուցվածքը և դրամահավաքի միջոցները:⁶⁴

Ձևավորվելով 2007 թ.-ին՝ 11 տարվա ընթացքում նրանք գրանցել են մի շարք հաղթանակներ կառավարական անբարենպաստ որոշումների դեմ հասարակության մտահոգությունները բարձրացնելու ճանապարհով: Նրանք դարձան քաղաքացիական հասարակության իրական շարժիչ ուժը և ընդգրկեցին մի շարք ոլորտներ. մարդկանց իրավունքների պաշտպանության, կրթության և աշխատանքային, համայնքի զարգացման, շրջակա միջավայրի պահպանության, բնական և մշակութային ժառանգության պահպանության ուղղված խնդիրներ: Ներկայումս նրանք Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության կարևոր, ուշադրության խիստ արժանի ոլորտ են համարվում:

2010 թվականից ի վեր ՔՆ-ի աճը և ծավալումը պարտական է մի քանի գործոնի.

Առաջին գործոնը կապված էր մշակութային ժառանգության պետական պահպանության քաղաքականությանից հրաժարման և ՔՆ-ների մասնակիցների *տարիքային առանձնահատկությունների հետ*: Անկախացած Հայաստանը՝ սկսած 1991 թվականից, որդեգրեց խորհրդային միության վարած մշակութային քաղաքականությունը և հայ ժողովրդի մշակութային ժառանգության պահպանության միակ երաշխավորը շարունակեց մնալ Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունը: Շրջակա միջավայրի, պատմության ու մշակույթի հուշարձանների և մշակութային այլ արժեքների

պահպանությունը ՀՀ Սահմանադրությունը հռչակեց որպես պետության պարտավորություն⁶⁵. «Պատմության և մշակույթի հուշարձանները, մշակութային այլ արժեքները գտնվում են պետության հոգածության եւ պաշտպանության ներքո»: Սահմանադրական այս նորմից բխում են նաև բնագավառին վերաբերող մյուս բոլոր օրենքներն ու իրավական ակտերը և կրում վերջինիս ազդեցությունը: Պետական լիազորված մարմինը Մշակույթի նախարարությունն է որը համաձայն կառավարության կողմից հաստատված կանոնադրության՝⁶⁶, նպատակ ունի. «մշակութային ժառանգության ստեղծմանը, պահպանությանը, պաշտպանությանը, ուսումնասիրությանը, օգտագործմանը, հանրահռչակմանն ու ծառայությունների մատուցմանը նպաստել»: Այն իր առջև դրված խնդիրների իրականացման համար՝ մշակում է Հայաստանի Հանրապետության պատմամշակութային ժառանգության հաշվառման, պահպանության, օգտագործման ու համալրման սկզբունքները, կանոնները, չափանիշները (նորմատիվներ) եւ չափորոշիչները: Ինչպես նաև, ըստ 5-րդ կետի հաստատում է հուշարձանների պահպանական գոտիների նախագծերը և սահմանում դրանց պահպանության ռեժիմը: Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ մշակույթի նախարարությունը մշակույթի պահպանության բոլոր գործառնությունները վերցնում է իր վրա և հասարակությունը չունի օրենսդրական երաշխիքներ պահպանության ծրագրերին գործնական մասնակցության համար:

Բայց սկսած 2010 թվականից, նոր սերնդի առկայությունը, նոր մտածողությունը ժառանգության հասարակական պահպանության վերաբերյալ այլևս թույլ չէին տալիս հասարակությանը լինել պասիվ դիտորդի դերում:

⁶⁵ ՀՀ Սահմանադրության 11-րդ հոդված. «Պատմության և մշակույթի հուշարձանները, մշակութային այլ արժեքները գտնվում են պետության հոգածության և պաշտպանության ներքո»: (Ընդունվել է 1995թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով, փոփոխությունները՝ 2005թ. նոյեմբերի 27-ին ՀՀ Հանրաքվեով):

⁶⁶ ՀՀ կառավարության որոշումը ՀՀ մշակույթի, պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պահպանության ու օգտագործման բնագավառներում կառավարումն իրականացնող լիազորված մարմնի իրավասություններ վերապահելու եվ ՀՀ կառավարության 1998 թվականի ապրիլի 6-ի N 229 ու 2001 թվականի նոյեմբերի 17-ի N 1112 որոշումներն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին, N 1549-Ն, ընդունված 27.11.2003թ.:

⁶⁴ Paturyan, Y., Gevorgyan, V., “The Armenian third sector twenty years after the post-soviet transition: continuity or change?”, American University of Armenia, Assistant Director of Turpanjian Center for Policy Analysis, 2005, pp.1-20.

Լռության մշակույթը, որը խորհրդանշական էր ԽՍՀՄ և նորանկախ մշակութային քաղաքականությանը, այլևս խորթ է իրենց համար: Ուստի քաղաքացիական նախաձեռնությունների ակտիվ միջուկը՝ հայաստանցիների առաջին այն սերունդը, որը չի ապրել խորհրդային շրջանում, ունի ոչ միայն տարբերվող աշխարհայացք, այլ մշակութային արժեքների պահպանության գործընթացում հրաժարվում է պահպանության պետական ընկալումից և որդեգրում ավելի գործուն մոտեցում պահպանության գործընթացներին: Նրանք ձգտում են դառնալ օրիականության «կառուցողներ» ուղիղ և կոնկրետ քաղաքացիական գործողությունների ճանապարհով (փողոցային ցույցեր, մշակութային տարածքների «գրավումներ», ֆլեշ-մոբեր, մշակութային տարածքը «հանրային» վերածելու գործուն քաղաքականության կիրառում, այդ թվում դեբատներ, համերգներ⁶⁷, թատերական ներկայացումներ և այլն): Այս ամենի շնորհիվ կարող ենք փաստել, որ Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը այժմ այն չէ, ինչ երեք տասնամյակ առաջ էր⁶⁸: Նոր սերունդը այլևս սոցիլիզացված չէ Սովետական միության «պարտա-

դիր կամավորության»⁶⁹ ինստիտուտով: Մեծանալով այլ հասարակական պայմաններում, նրանք կարողացան փախչել Սովետական միավորումների հանդեպ ունեցած անվստահությունից և կարծես թե կարողացան հաղթահարել հետխորհրդային կոմունիստական և Հայաստանի Հանրապետության մշակույթի պահպանության պետական սինդրոմից:

Երրորդ մշակույթի պահպանության հասարակական ընկալման աճ: Մշակութային ժառանգության պահպանության ՔՆ-ների առաջացումը և ինստիտուցիոնալ զարգացումը կապվում է մշակույթի պահպանության միջազգային կառույցների այն քաղաքականության հետ, որ մշակույթը այլևս պետության մենաշնորհը չէ և այն տրված է հասարակությանը՝ պահպանության ծրագրերի արդյունավետ իրականացման համար: Միջազգային հանրությունը՝ սկսած 90-ականներից իր ուշադրությունը սևեռել է մշակութային ժառանգության ոչ պետական, այլընտրանքային պահպանությանը: Այն իր բազմաթիվ կոնվենցիաներով շեշտադրում է մասնակցության և կամավորության հսկայական ներուժը պահպանության ծրագրերին՝ ընդհուպ մինչև մշակութային ժառանգության կոնցեպտը վերաձևակերպելով որպես «համայնքի ժառանգություն»:

Երրորդ գործոնը կապված է Հայաստանում առկա խորը *սոցիալական և տնտեսական խնդիրների հետ*: ՄԺ պահպանությանն ուղղված քաղաքացիական ակտիվիզմը փաստորեն ծնվեց Հայաստանի քաղաքական մշակույթի դեմ պայքարում, որը տառապում էր հանրային տարածքի կամ քաղաքացիական հասարակության նկատմամբ ունեցած անտարբերության իրականությունից: Բայց պետք է փաստել, որ խնդիրը ոչ միայն խորհրդային անցյալն էր, այլ նաև կառավարման ավտորիտար⁷⁰, օլիգարխիկ համակարգը և

⁶⁷ «Արամի 23» հասցեում գտնվող պատմամշակութային ժառանգության պահպանության նախաձեռնության ակտիվիստները՝ «Հայաստանի փոքրիկ երգիչներ» երգչախումբը օրեր շարունակ բացօթյա համերգներ էր կազմակերպում ապօրինի շինարարության հետևանքով խարխված շենքի դիմաց և պահանջում պահպանել այն իր նույն տեսքով: Ինչպես նաև մեկ այլ, Աֆրիկյանների տան պաշտպանության ջատագով, աշխարհահռչակ դաշնակահար Տիգրան Համասյանը համերգ կազմակերպեց, ի պաշտպանություն Աֆրիկյանների տան: Իսկ աշխարհահռչակ երգիչ Սերժ Թանկյանը Թեդուտի պաշտպանության ՔՆ-ն պաշտպանության համար միջազգային մի քանի համերգներ ունեցավ:

⁶⁸ Սովետական միության կառավարման համակարգում երրորդ սեկտորի դերակատարումը նվազեցված էր, իսկ պետության, քաղաքացու և տնտեսության միջև կապը ամուր չէր: Ռեժիմի բնույթն այնպիսին էր, որ պետությունն էր կառավարում հանրության սոցիալական կյանքը, երբեմն նաև մարդկանց անհատական կյանքը: Ուստի հետխորհրդային երկրներում քաղաքացիական հասարակության «անկարողությունը», այսինքն անդամակցության, վստահության և կամավորության ցածր մակարդակը, անխուսափելիորեն կապված է նախկինում այդ երկրների ունեցած կոմունիստական փորձի հետ (Howard, M., "The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe". Cambridge, UK: Cambridge University Press. Inglehart, 2003):

⁶⁹ Խորհրդային Միությունում գոյություն ուներ պաշտոնապես վերահսկվող և կազմակերպված ասոցիացիաների բազմազանություն, որտեղ մարդկանց մասնակցությունը խրախուսվում էր, իսկ երբեմն էլ հարկադիր էր: Անդամության առումով ևս, Հայաստանի քաղաքացիական հասարակությունը մեծապես տառապում է հետկոմունիստական ֆորմալ հասարակական կյանքի անտարբերությունից և հետկոմունիստական «թուլությունից»:

⁷⁰ Ինչպես նշում է Թ. Կարոլը, պետություններում քաղաքացիական մասնակցության բացակայության հիմնա-

կոռուպցիայի հսկայական չափերը⁷¹: Հետխորհրդային շրջանում Հայաստանի օլիգարխների աճը և դրանց մոնոպոլիզացիան տնտեսական լուրջ խնդիրներ էին ստեղծել հասարակության համար: Տնտեսությունը ուղեկցվում էր աղքատության, բնակչության կենսամակարդակի կտրուկ անկման և անհավասարության աճող մակարդակներով⁷²: Հայաստանի բնակչության 29 տոկոսը աղքատ էր⁷³: Միակ ոլորտը, որն ի վիճակի էր տանել երկիրը զարգացման և նպաստել մշակութային ժառանգության պահպանությանը, քաղաքացիական էր, քանզի մյուս ոլորտները թաթախված էին կուսակցական և կողմնակալ գործունեության մեջ: Հենց այսպիսի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կոնտեքստում են ձևավորվում ՔՆ-ները, որոնք բացի նախաձեռնության կոնկրետ նպատակից, քննադատում և փորձում են վերափոխել նշված իրականությունը: Նախաձեռնությունները կարծես թե առիթ են դառնում կուտակված դժգոհությունն ու բողոքը արտահայտելու և համայնքի ձայնը լսելի դարձնելու համար: Այս ամենից պետք է

եզրակացնել, որ Հայաստանի դեպքում ՔՆ-ների նպատակները, անգամ մեծ ցանկության դեպքում, չէին կարող չընդգրկել քաղաքական և սոցիալական ոլորտները:

Չորրորդ՝ սոցիալական մեղիայի, գործունք:

Հայաստանում սոցիալական ցանցերը քաղաքացիական ակտիվության կարևոր շարժիչ ուժ են: Ներքևից ձևավորված ՔՆ-ը մեծ չափով օգտագործում են սոցիալական մեղիան իրենց գործողություններում՝ հասնելով ջանքերի համատեղման և զուգակցման թե՛ վիրտուալ, թե՛ ֆիզիկական տիրույթներում⁷⁴: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, այդ թվում՝ Ֆեյսբուքի և Յություբի մուտքը և տարածումը Հայաստանում նախաձեռնությունների համար ավելի մեծ հասանելիություն և ֆինանսական առումով մատչելիություն են ապահովում: Վերջինիս շնորհիվ ակտիվիստները շատ ավելի արդյունավետ և արագ կազմակերպման և մոբիլիզացման հնարավորություն ձեռք բերեցին⁷⁵: Սոցիալական մեղիան ցույց տվեց երևակայական «հանրային տարածքի» մոդել, որտեղ ամեն մարդ ունի գաղափարներ փոխանակելու և քննարկելու հնարավորություն, կարողունակ է առաջնության ապահովել, շարժել հանրային քաղաքականությունը տարբեր խնդիրների վերաբերյալ⁷⁶: Այստեղ ներկայացվող հանրության բողոքները կարող են ռացիոնալ ուժ ունենալ և ճնշել իշխանության տարբեր մտադրություններ, որոնք այս կամ այն կերպ խոչնդոտում են մշակութային ժառանգության պահպանությանը⁷⁷:

կան պատճառը ավտորիտար համակարգերի երկարատև գոյությունն է (Carroll, T. F., “Intermediary NGOs: The Supporting Link in Grassroots Development”. Kumarian Press. 1992): Սոցիալական կապիտալն այս տիպի երկրներում սովորաբար սահմանափակվում է ընտանեկան և ազգակցական հարաբերությունների շրջանակով (Abom, B., “Social Capital, NGOs, and Development: A Guatemalan Case Study.” Development in Practice, 14 (3), 2004, pp. 342–353.) Ավտորիտար կառավարման համակարգը ոչ միայն չի նպաստում ժառանգության հասարակական պահպանությանը, այլև սպառնալիք է ուղղված ցանկացած երկրի զարգացման դեմ (Paturyan, Y., Gevorgyan, V. and Matevosyan, M., “Is ‘Googling’ a Technique? What the Internet Can Tell Us about the Non-Governmental Sector in Armenia.” Haigazian Armenological Review 34 (July): 2014, pp.257–267):

⁷¹ Թրանսփարենսի Ինթերնեյշնլ ընկերությունը Հայաստանում կոռուպցիոն իրականությանը հետևյալ բնութագրումն է տվել. «Կոռուպցիան Հայաստանում էնդեմիկ և տարածված է, ներթափանցված հասարակության բոլոր մակարդակներում՝ պետական կառավարման, դատական համակարգի, ոստիկանության և առողջապահության ոլորտներում (Transparency International. 2014. Overview of Corruption and AntiCorruption in Armenia, առցանց հասանելի է http://www.transparency.org/whatwedo/answer/overview_of_corruption_and_anti_corruption_in_armenia (15.01.2019):

⁷² Griffin, K., Kelly, T. & McKinley, T., “Growth, Inequality and Poverty in Armenia”: A Report Commissioned by the Poverty Group, Bureau for Development Policy, United Nations Development Programme. New York: UNDP. 2002.

⁷³ National Statistical Service of Armenia, Social Snapshot and poverty in Armenia, 2012, <https://www.armstat.am/en/?nid=81&id=1397> (27.02.2019).

⁷⁴ Այժմ «Մենք ենք այս քաղաքի տերը» ՔՆ-ը ընտրում է «գործողությունների» վիրտուալ հարթակը՝ ֆեյսբուքում ներկայացնելով Երևան քաղաքի պատմամշակութային այն վտանգված հուշարձանների, պաշտպանության անհրաժեշտությունը, որոնք պատկան մարմինների ապօրինի թույլտվությունների պատճառով քանդվում, շինարարական աշխատանքներով խաթարվում և կամ էլ անտեսվում են:

⁷⁵ Castells, M., Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age, Cambridge, Polity. 2012.

⁷⁶ Fuchs, Ch., “Social Media and the Public Sphere”, 2014, pp. 57–101.

⁷⁷ ՀՀ մշակույթի նախարար Արմեն Ամիրյանի հայտարարությամբ որոշվել էր Ա. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնում սրճարան կառուցել: Բայց հանրության ճնշման տակ նախարարությունը հետ կանգնեց այդ որոշումից: Հաջորդ նախարար Լիլիթ Մակունցի պաշտոնավարման ընթացքում, նախարարությունը մտադիր էր անվանափոխել Զվարթնոցի օդանավակայանը լեգենդար շանտյեի՝ Շառլ Ազնավուրի անունով, բայց սոցիալական

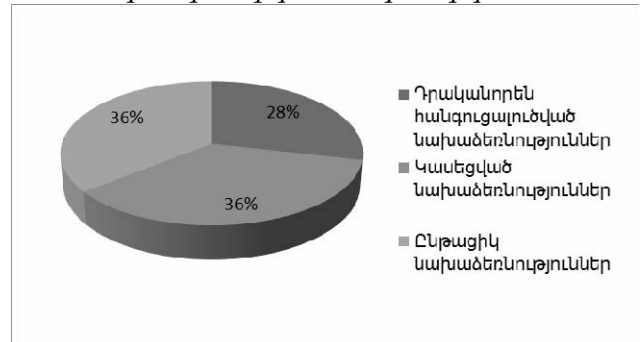
վերաբերմունքի փոփոխությանը ՄԺպահպանության գործում:

Մշակութային ժառանգության պահպանության քաղաքացիական նախաձեռնությունների ընթացքը Հայաստանում: 2010 թվականից մշակութային ժառանգության պահպանության ակտիվիզմը աճեց և ներկայացրեց քաղաքացիական այնպիսի մշակույթ, որը պատրաստ է հանրային քննարկումների և դեբատների: Թեև այս տարիների ակտիվության ոչ բոլոր⁸³ դրսևորումներն են ուղղված մշակութային ժառանգության պահպանությանը, բայց շատ խորհրդանշական հաղթանակներ հող նախապատրաստեցին⁸⁴ առավել ընդգրկուն նախաձեռնությունների համար և ընդլայնեցին վերջինիս սահմանները մայրաքաղաքից դեպի մարզեր:

Մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված ՔՆ-ները վերջին 11 տարիների ընթացքում ունեցել են ինչպես հաջողված⁸⁵, այնպես էլ բռնության, անարդարության և անտարբերության դրսևորումներով հագեցած դեպքեր, որոնց ընթացքում ճնշվել է քաղաքացիական կամքը և նախաձեռնությունը հարկադրաբար դադարեցվել է պետական համակարգի կողմից⁸⁶: Կան մի շարք նախաձեռ-

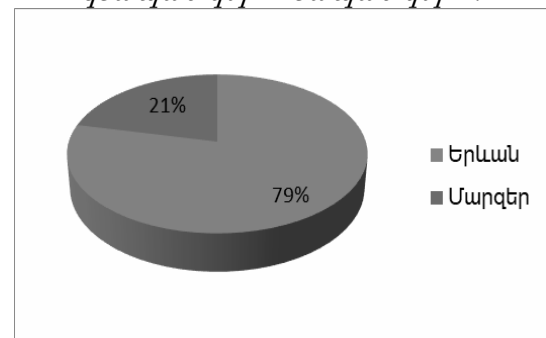
նություններ, որոնք դեռևս պայքարի փուլում են⁸⁷:

Մշակութային ժառանգության պահպանության քաղաքացիական նախաձեռնությունների արդյունքի գնահատման գծապատկեր: Գծապատկեր 1.

Ինչպես երևում է գծապատկեր 1.-ից մշակութային ժառանգության պահպանության քաղաքացիական նախաձեռնություններից ընդամենը 28 % է հանգուցալուծվել դրականորեն, իսկ մնացած մասը կամ կասեցվել է, կամ դեռ ընթացքի մեջ է:

Մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված քաղաքացիական նախաձեռնությունների տարածքային գծապատկեր: Գծապատկեր 2.

⁸³ «100 դրամի ակցիան» (2013 թվականի օգոստոսին), և «Դեմ եմ պարտադիր կուտակայինին» (2013 հոկտեմբերից մինչև 2014 մարտ):

⁸⁴ Գրամշիի կարծիքով ՔՆ-ների ազդեցությունը ինչքան էլ ակնառու չլինի, այնուամենայնիվ նրանք հասարակության մեջ «դանդաղ մոլեկուլային»՝ բայց կայուն փոփոխություններ են իրականացնում, որոնք հանգեցնում են հասարակական ավելի լայն տեղաշարժերի (Bobbio, N., "Gramsci and the Concept of Civil Society". In: KEANE, J. (ed.) Civil Society and the State: New European Perspectives. London: Verso, 1988, pp. 82-92, (p.87)):

⁸⁵ «Փրկենք վիշապների պուրակը» (2010թ.՝ նոյեմբեր, Երևան), «Մաշտոցի պուրակ» (2012թ.՝ փետրվար, Երևան), «Պահպանենք Թոփկանի ջրվեժը» (2011թ.՝ սեպտեմբեր, Երևան), «Գնում ենք Գառնու կաֆեի ավազը դատարկենք» (2014թ., Գառնի), «ԱՕԿՄ-ը մերն է» (2017թ.՝ Երևան), «Մեր քաղաքը, Պրոֆեսորների շենք» (2018թ.՝ մայիս, Երևան), «Օպերայում սրճարան չի կառուցվի» (2016թ.՝ հեկտեմբեր, Երևան), «Զվարթնոցը չի անվանափոխվի» (2018թ.՝ հունիս, Երևան)

⁸⁶ «SOS Հրազդան» (2011 թ. նոյեմբեր, Երևան- Հրազդան), «Խոսքովի արգելոց» (2012թ.՝ հոկտեմբեր, Երևան), «Փրկենք ուսանողական այգին» (2010թ.՝ ապրիլ, Երևան), «Փրկենք Ղուկաս Չուբարյանի տունը ոչնչացումից» (2011թ.՝ օգոստոս, Երևան), «Կանաչ Կապան», «Մենք դեմ ենք ուրանի բաց հանքի շահագործմանը» (2012թ.՝ փետրվար, Կապան), «SOS! Փրկենք Մոսկվա կինոթատրոնի ամառային դահլիճը» (2010 թ.՝ մարտ, Երևան),

«Դեմ ենք ճարտարապետ Ռաֆայել Իսրայելյանի տան ոչնչացմանը» (2011թ.՝ հոկտեմբեր, Երևան), «Արամի խաչմերուկ» (2011թ.՝ նոյեմբեր, Երևան), «Պահանջում ենք վերադարձնել Մինաս Ավետիսյանի որմնանկարները» (2011թ. հունիս, Գյումրի), «Փրկենք Ղուկաս Չուբարյանի տունը ոչնչացումից» (2011թ.՝ օգոստոս, Երևան):

⁸⁷ «Փրկենք Թեղուտը» (2007թ.՝ նոյեմբեր, Երևան), «Զերմուկը հանք չի դառնա» (2011թ.՝ նոյեմբեր, Զերմուկ, Երևան), «Մեր քաղաքը» (2010 թ.՝ նոյեմբեր, Երևան), «Մենք դեմ ենք օտարալեզու դպրոցների վերաբացմանը» (2010 թ.՝ ապրիլ, Երևան), «SOS! Պահպանենք Աֆրիկյանների ակումբի դեմքը» (2011թ.՝ հուլիս, Երևան), «Փրկենք Փակ շուկան» (2012թ.՝ մայիս, Երևան), «Կրթական քաղաքացիական նախաձեռնություն» (2017թ. ապրիլ, Երևան), «Դեմ ենք Ամուլսարի հանքի շահագործմանը» (2018թ.՝ Զերմուկ), «Դավմայի այգիներ», (2018թ.՝ հունվար), «Արամի 23, Հայաստանի փոքրիկ երգիչներ» (2018թ. ապրիլ)

Ինչպես երևում է գծապատկեր 2.-ից, մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված քաղաքացիական նախաձեռնություններն ունեն տարածքային անհամաչափ տեղաբաշխում Հայաստանի ողջ տարածքով և հիմնականում կենտրոնացած են Երևան քաղաքում: Նախաձեռնությունների ընդամենը 21 %-ն է ձևավորվել մարզերում, ավելին, հաճախ այն իր շարունակությունն է գտել կրկին մայրաքաղաքում:

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների առաջին մեկնարկը կապված է «Փրկենք Թեղուտը» նախաձեռնության հետ, որը կազմավորվեց 2007 թվականի նոյեմբերին, առավել ակտիվացավ 2010 թվականին և համառ պայքարով շարունակվում է մինչ օրս: Այժմ նախաձեռնությունը դարձել է հասարակական կազմակերպություն և առավել մասնագիտացված դաշտում է պայքարում Թեղուտի պաշտպանության համար:

Թոշկանի ջրվեժի քաղաքացիական նախաձեռնությունը: Թոշկանի ջրվեժի քաղաքացիական նախաձեռնությունը առաջ եկավ Լոռվա մարզում: Նախաձեռնության կազմավորման ահազանգը եղավ 2010 թվականի ապրիլի 7-ին բնապահպանության նախարարի 179 որոշումը, որտեղ նշված էր, որ «Ռոբշին» ընկերությունը պետք է հիդրոէլեկտրայան կառուցի ջրվեժի վերևում: Երբ 2011 թվականի սեպտեմբերին սկսվեց Հէկ-ի կառուցումը, բողոքի մեծ ալիք սկսվեց և ինքնակազմակերպվեց բնական ժառանգության պահպանությամբ մտահոգ քաղաքացիների մի մեծ խումբ: Ակտիվիստները սեպտեմբերի 8-ին բողոքի ակցիան իրականացրին նախարարության առջև, այնուհետ սկսեցին ակտիվորեն շատանալ վիրտուալ տիրույթում: Երկու շաբաթում ունեցան 5000 հետևորդ և 10000 ստորագրություն հավաքեցին, որպեսզի դադարեցվի շինարարությունը: Շարժումը ստացավ գյուղի լոկալ համայնքի լայն աջակցությունը, ինչպես նաև սա այն դեպքն էր, որին մասնակցեցին նաև մարդու իրավունքների և շրջակա իրավունքների պահպանության Գյումրիի, Վանաձորի և Երևանի ՀԿ-ները: Նոյեմբերի 3-ին հայտարարություն տարածվեց, որ շինարարությունը դադարեցվել է, իսկ դեկտեմբերի 2-ին վերջնականապես հեռացվեցին շինարարական աշխտանքների հետքերը և ջրվեժը ստացավ «պաշտպանվածի» առաքելությունը:

Մաշտոցի պուրակի քաղաքացիական նախաձեռնություն: 2012-թ.-ի փետրվարին Մաշտոցի պուրակի պաշտպանության ակտիվիստները սկսեցին բողոքել Մաշտոցի պուրակում կառուցվող կրպակների դեմ: Այս ակտիվիզմը ոչ միայն մշակութային ժառանգության պահպանությանն էր ուղղված, այլև պայքար էր օլիգարխների դեմ, որոնք փորձում էին անձնական նպատակների համար օգտագործել այն: Ակտիվիստների նպատակն էր առաջ քաշել մի օրակարգ, որը խրախուսում է քաղաքացիական մասնակցությունը, օրենքի գերակայության հարգումը և կայուն զարգացումը⁸⁸: Ակտիվիստները փետրվարի 11-ից մինչ մայիսի 1-ը շրջափակեցին պուրակը՝ դարձնելով այն **հանրային տարածք**⁸⁹: Պուրակը զբաղեցնելիս ակտիվիստները համերգներ, ցուցահանդեսներ, թատերական ելույթներ և նույնիսկ «թաղման» արարողակարգ իրականացրին «կախարդական Օլիգ Գարխյանի» (այսինքն, պարոն օլիգարխ) համար՝ սովորաբար դադաղով, որը հետագայում

⁸⁸ Wallace, K., "Happenings at Mashtots Park" Organize!, Yerevan, Armenia: Institute for Democracy and Human Rights, 2012.

⁸⁹ Մաշտոցի պուրակի քաղաքացիական նախաձեռնության ընթացքում առաջին անգամ Հայաստանում մշակութային տարածքը վերածվեց հաբերմասյան հանրային տարածքին: Վերջինիս մոտեցմամբ այն բնորոշվում էր որպես հաղորդակցական տարածք, որտեղ մարդիկ կարող են քննարկել փոխադարձ և հանրային մտահոգություններ, փաստեր, իրադարձություններ և կարծիքներ (Habermas, J., "The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge: Polity Press. 1992, "Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy". Oxford: Polity Press. 1996, p.133): Այստեղ հանրային հաղորդակցությունը պոտենցիալ ունի ստեղծելու ռացիոնալացման և քննադատաբար մեկնաբանման լայն հնարավորություններով հանրային կարծիք: Իսկ հասարակական կարծիքի ձևավորման համար պետք է երաժշտավորված լինի բոլոր քաղաքացիների «մուտքը» քննարկումների դաշտ, ապահովված լինի «հասանելիությունը» և երաշխավորված արտահայտվելու ազատությունը: Այստեղ կարևոր է ընդգծել, որ Հաբերմասը կազմակերպման արդյունավետությունը տեսնում է ազատ հաղորդակցման, ակտիվ քննարկումների, փոխզիջման հիմքերով որոշումների կայացման և ըստ այդմ ռացիոնալ պահանջների ձևակերպման պարագայում (Habermas, J., "The public sphere: an encyclopaedia article"// New German Critique, 3, 1974, pp. 49–55.): Այսպիսով Հաբերմասը առօրյա հաղորդակցության պրակտիկան կապեց ռացիոնալ ներուժի հետ, որը փաստորեն հստակորեն գործեց Մաշտոցի պուրակի պաշտպանության ժամանակ (Habermas, J., The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Cambridge: MIT Press. 1991):

դրվեց Երևանի կենտրոնական փողոցներում: 2012 թ. մարտի 3-ին ակտիվիստները հատուկ միջոցառում անցկացրեցին այգում՝ նշելով **ինքնորոշված քաղաքացիների ծնունդը**՝ կարգալով Մարդու իրավունքների և համընդհանուր հռչակագրից հատված. «Մենք, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներս, մեր սահմանադրական իրավունքներն ու պարտականություններն ենք իրականացնում և լինելով այս հասարակական տարածքի, մեր քաղաքի և մեր պետության տերերը, պահանջում ենք, որ մեր ծառաները՝ քաղաքի ներկայացուցիչները և այլ մարմիններ, կատարեն իրենց սահմանադրական գործառույթներն ու պարտականությունները, որոնց համար վճարվում են հանրության կողմից»⁹⁰,- ասված էր հայտարարության տեքստում: Արդար և անկախ քաղաքացիական դատարանի կողմից ընդունված «վճիռ» պարզել է, որ քաղաքապետարանը ստիպված է ապամոնտաժել այգին և վերականգնել իր նախորդ տեսքը: 2012 թ. մայիսի 1-ին նախագահ Սերժ Սարգսյանը հրամայեց ապամոնտաժել շինարարական աշխատանքները: Թեև ակտիվիստները հասան իրենց **առաջնային** նպատակին, այսինքն շինարարության դադարեցմանը, բայց օրենքի գերակայության, օլիգարխների անպատժելիության և համակարգում կոռուպցիայի դեմ պայքարին, այսինքն իրենց ավելի մեծ նպատակներին չկարողացան հասնել:

Աբովյան 32-ի կամ Պրոֆեսորների շենքի քաղաքացիական նախաձեռնությունը: Հայաստանի պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պետական ցուցակում ընդգրկված, Երևան քաղաքի Աբովյան 32 հասցեում գտնվող Պրոֆեսորների շենքի⁹¹ քաղաքացիական նախաձեռնությունը սկսվեց այն ժամանակ, երբ հայտարարություն տարած-

վեց, որ տեղի է ունենալու հուշարձանի փոփոխություն⁹²: Մի քանի ճարտարապետներ և պարզապես Երևանի քաղաքացիներ սկսեցին պայքարել նախաձեռնության տեսքով վերոնշյալ խնդրի դեմ⁹³: Քաղաքացիական ակտիվիստների գործողությունների⁹⁴ շնորհիվ ՀՀ մշակույթի նախարարությունը ուստիկանության հետ համատեղ դադարեցրեց թիվ 17 բնակարանի մուտքի բացման աշխատանքները: Իսկ Երևանի քաղաքապետարանը անվավեր ճանաչեց 2018-ի մայիսի 3-ին տրված շինարարության թույլտվությունը⁹⁵:

«Մեր քաղաքը» քաղաքացիական նախաձեռնություն ի պաշտպանություն Աֆրիկյանների տան: Տեղյան 11 հասցեում գտնվող Աֆրիկյանների շենքը կառուցվել է 19-րդ դարի վերջին: Կառավարության որոշմամբ՝ Աֆրիկյանների շենքը պետք է ապամոնտաժվեր՝ «Հին Երևան» նախագծով վերակառուցվելու նպատակով: «Մեր քաղաքը» նախաձեռնության անդամները մայիսի 12-ին բողոքի ակցիա անցկացրին Աֆրիկյանների շենքի դիմաց՝ պահանջելով պահպանել և վերականգնել պատմական շինությունը: Շենքի պահպանության համար պայքարող քաղաքացիները հերթապահություն էին իրականացնում տարածքում՝ փորձելով ամեն կերպ խոչընդոտել ու թույլ չտալ շենքի քանդումը: Այս նախաձեռնությունը դեռ ընթացքի մեջ է և վերջնական հանգուցալուծման չի հասել:

⁹² Չունենալով բնակիչների համաձայնությունը՝ շենքի առաջին հարկի բնակարաններից մեկի սեփականատերը շինարարություն էր սկսել՝ շենքի դիմային մասից նոր մուտք բացելու եւ հետագայում բնակարանը բիզնես նպատակով օգտագործելու համար:

⁹³ Ոսկանյան, Ա., Մշակույթի նախարարությունը դեռ չի հասկանում ինչ է «պահպանելը», <https://www.panorama.am/am/news/2018/08/03/Մշակույթի-նախարարություն/1987256> (28.03.2019):

⁹⁴ Հատկանշականն այստեղ այն էր, որ այս նախաձեռնությունը օգտվեց «դեմոկրատիայի դպրոց» կոչված կոնցեպտից և գրագիտորեն կարողացավ ներկայացնել խնդիրը, մեջբերելով օրենքները և շինաշխատանքների անթույլատրելիությունը: Մասնավորապես նշվում էր, «Պատմության եւ մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության եւ օգտագործման մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ հուշարձանների քանդումն արգելվում է:

⁹⁵ «Պրոֆեսորների» հուշարձան-շենքը կիսուսափի՞վտանգից. փոխնախարարի մեկնաբանությունը Ամբողջական հոդվածը կարող էք կարդալ այս հասցեով <https://armilur.am/833629/>, Ա. Բաբաջանյան <https://armilur.am/833629/>

⁹⁰ Institute for democracy and human rights. 2012. Analyses: Mashtots Park Civic Struggle UNFINISHED.

⁹¹ Շենքը կառուցվել է 1934 թվականին անվանի ճարտարապետ Սամվել Սաֆարյանի նախագծով: Շենքում ապրել եւ ստեղծագործել են ՀՀ մշակույթի, գիտության, պետական ականավոր գործիչներ, այդ թվում՝ Ազգային պատկերասրահի հիմնադիր, արվեստաբան Ռուբեն Դրամբյանը, անվանի լեզվաբան Գրիգոր Դափանցյանը, հայտնի վիրաբույժ Համբարձուկ Քեչեկը, հայ արվեստի դասականներ Գաբրիել Գյուրջյանը, Մեդրակ Առաքելյանը, Փանոս Թերլեմեզյանը, գրողներ Ստեփան Զորյանը, Վահան Թոթովենցը, Զապել Եսայանը, երգչուհի Հայկանուշ Դանիելյանը, կոմպոզիտոր Հարո Ստեփանյանը եւ այլք:

«Մեր քաղաքը» քաղաքացիական նախաձեռնությունը ի պաշտպանություն Արմավյան 3 հասցեում գտնվող «ԱՕԿՄ»-ի շենքի: «Մեր քաղաքը» քաղաքացիական նախաձեռնության մասնակիցները կազմակերպել էին բողոքի ակցիա էին կազմակերպել ի պաշտպանություն Արմավյան 3 հասցեում գտնվող պատմամշակութային արժեք հանդիսացող «ԱՕԿՄ»-ի (Արտասահմանյան երկրների հետ մշակութային կապերի և համագործակցության հայկական ընկերության): Նախաձեռնության առիթը նոր շինարարության արդյունքում այն քանդելու որոշումն էր⁹⁶: «ԱՕԿՄ-ը մերն է» պահանջով «Մեր քաղաքը» նախաձեռնության անդամները դադարեցրեցին անօրինական շինարարությունը:

Քարահունջի պաշտպանության քաղաքացիական նախաձեռնությունը: Քարահունջի շուրջ ստեղծվել է տասնյակ հազարավոր անհատներից և տարբեր կազմակերպություններից միավորված քաղաքացիական շարժում, որը հանդես է գալիս ի պաշտպանություն մշակութային ժառանգության: Նախաձեռնության ակտիվիստները ֆեյսբուքյան տիրույթում քաղաքացիների ակտիվ ներգրավվածությունից բացի, դիմում են նաև ակտիվ և կոնկրետ գործողությունների՝ նամակներ հղելով երկրի բարձրաստիճան պաշտոնյաներին: Նրանք ներկայացնում են հստակ պահանջներ, որոնք հիմնականում ուղղված են Քարահունջի ամբողջականության պահպանմանը, պեղումների դադարեցմանը: Ամենահետաքրքիրն այն է, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունը ունի նաև քաղաքական պահանջներ, ընդհուպ փոխնախարարի և նախարարի պաշտոնակալությունը: «Քարահունջի պաշտպանության քաղաքացիական նախաձեռնության անդամները կազմակերպել են նաև ստորագրահավաք պեղումները դադարեցնելու դեմ, որը արդեն հատել է 7500-ի սահմանները⁹⁷: Հարկ է նշել, որ նախաձեռնությունը աստիճանաբան ինստիտուցիոնալացվում է և վերջինս քայլերն ու գործողություն-

ները դառնում են ծրագրավորված: Քարահունջի պաշտպանության քաղաքացիական նախաձեռնությունը դեռ իր հանգուցալուծմանը չի հասել, բայց ակտիվիստների պնդմամբ նրանք պատրաստ են ցանկացած մարտահրավերի:

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների խնդիրները Հայաստանում: Հայաստանում ՔՆ-ի աճն ու զարգացումը ընթանում են ոչ ստանդարտ եղանակներով, քանի որ վերջինիս զարգացումն էլ ունեցել է ոչ համաչափ ընթացք: Կան ֆունդամենտալ խնդիրներ, որոնք հասարակությունը դեռ պետք է հաղթահարի:

Առաջին խնդիրը կապված է քաղաքացիական նախաձեռնությունների անհամաչափ տեղաբաշխման և տեղեկատվության հասանելիության հետ Հայաստանի ողջ տարածքով: Նախաձեռնությունները հիմնականում ձևավորվում են Երևանում և դեռևս չունեն հասանելիություն դեպի մարզեր: Թեև Երևանում կարծես թե խնդիրը հաղթահարված է, բայց Հայաստանի բազմաթիվ համայնքներում այն մնում է խնդրահարույց: Գյուղական համայնքներում մատչելի չեն հիմնական տեղեկատվամիջոցները՝ մասնավորապես հեռուստատեսային լուսաբանումը և համացանցը: Այն ունի նաև սոցիալական պատճառներ, քանզի ոչ բոլորը հնարավորություն ունեն օգտվելու ժամանակակից տեղեկատվական գործիքներից, ավելին այստեղ կա նաև այդ ամենից օգտվել իմանալու հավելյալ խնդիրը:

Երկրորդ խնդիրն այն է, որ ՔՆ-ը, որպես քաղաքացիական հասարակության ամենաառաջնային դրսևորումներ, ունեն առավելապես արևմտյան կողմնորոշում և պատմականորեն ձևավորված չեն Հայաստանում: «Քաղաքացիական հասարակություն» հասկացությունն առավել բնորոշ է արևմտյան հասարակությանը, իսկ հեխորհրդային Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքում այն նոր իրողություն է⁹⁸: Այն ունի ընդամենը երե-

⁹⁶ Թամամյան Ա., Օհանյան Ս., Առավոտ լրատվական, [https://www.aravot.am/2013/02/11/195091/\(28.03.2019\)](https://www.aravot.am/2013/02/11/195091/(28.03.2019)).

⁹⁷ «Փրկենք Քարահունջ պատմական համալիրը», <https://www.change.org/p/փրկենք-քարահունջ-պատմական-համալիրը-save-the-historical-monument-of-carahunge-спасём-исторический-памятник-караундж?fbclid=IwAR2W6jN8Kk619tF6pl5MvCSO-IPdzHoeq4h6JKFzd6Jes1IjsNKNVOXQmg> (02.02.2019).

⁹⁸ Այդ առումով սոցիոլոգ Գ. Պողոսյանը նշում է, որ Արևմուտքում սկզբից ծագել է պետությունը, այնուհետև մասնավոր ձեռնեղծությունը և նոր միայն հասարակական շարժումներն են առաջացել, ներառյալ՝ հասարակական կազմակերպությունները. «Դեմոկրատական մեծ ավանդույթներ ունեցող երկրներում, օրինակ՝ Անգլիայում, Միացյալ Նահանգներում, սկզբնական շրջանում ձևավորվեց պետությունը, այնուհետև մասնավոր

սուն տարվա պատմություն և դեռևս ձևավորման փուլում է: Ծագելով արևմուտքում՝ այն կրում է այդ հասարակության արժեքային համակարգը, և այդ առումով հետխորհրդային երկրներում (ներառյալ՝ Հայաստանում) քաղաքացիական հասարակության ձևավորումն ընթանում է արևմտյան և հայ էթնոսի ավանդական մշակույթների փոխներթափանցման հիման վրա⁹⁹: Այսինքն Հայաստանում կա նաև ՔՆ-ների ռեալիզացիայի խնդիր: Փաթմենը նշում է, որ ՔՆ-ը ունի շեշտադրված պատմական առանձնահատկություններ կապված արևմտյան քաղաքակրթության հետ¹⁰⁰: Բլանեյը ևս նշում է, որ ՔՆ-ները ունեն հստակ և մաքուր արմատներ Արևմտյան փորձառության մեջ և, հետևաբար, կարող են ունենալ միայն սահմանափակ առնչություն ոչ արևմտյան համատեքստում: Եվ եթե քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգը պատմականորեն կոնկրետ է որոշակի ժամանակի և տեղանքի համար, ապա այն կարող է **զգայուն** լինել պատմության, մշակույթի և տնտեսության տարբերությունների հանդեպ¹⁰¹: Այսպիսով, քաղաքացիական նախաձեռնությունները որպես քաղաքացիական հասարակության ժառանգություն դժվարությամբ են հարմարվում ոչ արևմտյան երկրներում, ինչպիսին Հայաստանն է և կարող են զգայուն լինել բոլոր այն խնդիրների հանդեպ, որոնք ունեն տեղական նշանակություն:

Երրորդ խնդիրը բողոքի մշակույթի բացակայությունն է և երկխոսության մշակույթի թուլությունը, որը իրականում պետք է լինի ոչ թե ընդդեմ որևէ համակարգի, այլ հանուն արժեքների պահպանության: Թե՛ իշխանության և թե՛ երրորդ դասի ներկայացուցիչները ընդունում են բացարձակապես բոլոր ոլորտ-

ներում իշխանություն-հասարակություն երկխոսության անհրաժեշտությունը, բայց բողոքում են քաղաքացիական հասարակության կոմպետենտության պակասից, ինչն էլ անհնար է դարձնում արդյունավետ երկխոսության ծավալումը: Իշխանության և հասարակության միջև երկխոսության վրա էական ազդեցություն ունեցող բացասական գործոն են համարվում վառ արտահայտված խմբային շահերը, ներհամայնքային կապերը, խորհրդային ժառանգության արդյունք հանդիսացող հասարակության՝ որոշ չափով փակ լինելը:

Չորրորդ խնդիրներից մեկն էլ ձևակերպված խնդիրների վրա հիմնված հանրության ամորֆ վիճակն է: ՔՆ-ի կողմից իշխանությունների համար լուրջ մարտահրավեր կլինի **ձևակերպված խնդիրների** վրա հիմնված հանրության ձևավորումը, ինչը սահմանվում է որպես խնդիրները հասկանալու, ձևակերպելու, ինչպես նաև իրազեկ պահանջների ներկայացման և հետևողականության կարողություն: Խնդիրների ձևակերպումը պետք է լինի ներքևից, արտահայտի հանրության կամքը, արդյունքում կնպաստի բնակչության մարզինալ խմբերի համախմբմանը: Ձևակերպված խնդիրների վրա հիմնված հանրության ձևավորմանը նշանակում է հաջորդ քայլ հայ քաղաքացիական հասարակության զարգացման մեջ, ինչն էլ իր հերթին ենթադրում է երկրի զարգացում:

Հինգերորդ Հայաստանում լայնորեն տարածված է անտարբերությունը, իսկ մշակութային արժեքների պահպանության տեսանկյունից բացակայում է սեփականության և գորացված լինելու զգացումը: Հայաստանի հասարակությունը դեռևս մեծապես շարունակում է մշակութային ժառանգության պահպանությանը խնդիրները վերագրել մասնագիտական և պետական ոլորտին:

Եզրակացություն: ՔՆ-ների ծագումը և աճը վերջին 11 տարիների ընթացքում կարելի է համարել հասարակության գիտակցության նոր «զարթոնք» և պնդել, որ դա պայմանավորված էր ինչպես նոր սերնդի հետ, որը խորհրդային ռեժիմի կյանքով չէր ապրել և այդ ապրելաձևին անմիջականորեն չէր տիրապետում, այնպես էլ ՀՀ մշակութային քաղաքականության պետական մոտեցումներից որոշակիորեն հրաժարման հետ: Մշակութային ժառանգության պահպանության նախաձեռ-

սեկտորը, հետո միայն երրորդ սեկտորը՝ հասարակական կազմակերպությունները: Հայաստանում այս երեքը կայացան, ձևավորվեցին և զարգացան միաժամանակ (Поросян Г. А., նույն տեղում, էջ 223):

⁹⁹ Գալստյան Ն. Մ. «Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության մոդելի ձևավորման խնդիրը էթնոմշակութային համատեքստում», 2011, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, № 3. էջ 255-268:

¹⁰⁰ Putnam, R. D., «Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community». New York: Simon and Schuster. 2000.

¹⁰¹ Blaney, D. L. and Pasha M. K., «Civil Society and Democracy in the Third World: Ambiguities and Historical Possibilities», Studies in Comparative International Development» 28(1), 1993, pp. 3-24.

նությունների աճին նպաստեց նաև մշակույթի հանդեպ տարվող միջազգային քաղաքականությունը, որը խիստ կարևորում է մշակույթի հասարակական պահպանության գործառնությունը: Նրանց աճին նպաստեց նաև նոր տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների զարգացումը: Նրանք կարողացան ազդեցություն ունենալ Հայաստանի սոցիալ-մշակութային և քաղաքական զարգացումների վրա, կարողացան նպաստել մշակութային ժառանգության պահպանությանը և ստեղծեցին քաղաքացիական նոր մշակույթ: Փաստորեն, այն, ինչ տևական ժամանակ չհաջողվեց ՀԿ-ներին և արևմտյան դոնորներին, հաջողվեց ՔՆ-ներին: ՔՆ-ների առաջացումը Հայաստանում փաստեց քաղաքացիական հասարակության զարգացման մասին, և փոխեց վերջինիս մասին խորհրդային ընկալումներն ու պրակտիկաները: Թեև ՔՆ-ները կենտրոնացած են կոնկրետ խնդիրների շուրջ, բայց նրանց պայքարն ուղղված է ավելի մեծ խնդիրների՝ կոռուպցիայի, օլիգարխիկ լծակների, օրենքի բացակայության, քաղաքական գործիչներից հիասթափության և այլ խնդիրների դեմ: Հոդվածում ներկայացվեց նաև ՔՆ-ի նշանակությունը այնպիսի իրողություններին, ինչպիսիք են սոցիալական կապիտալի ամրապնդումը և ժողովրդավարությունը, այդ ամենը կապելով մշակութային ժառանգության պահպանության կոնցեպտի հետ: Թեև ՔՆ-ը կարողացան ազդել մշակութային քաղաքականության վրա և ընդլայնել հասարակության մասնակցությունը ոլորտում, այնուամենայնիվ նրանք դեռևս ֆունդամենտալ խնդիրների հաղթահարման կարիք ունեն:

Գրականության ցանկ

1. Abom, B., "Social Capital, NGOs, and Development: A Guatemalan Case Study." *Development in Practice*, 14 (3), 2004, pp. 342–353.
2. Abrahamian, L., *Armenian Identity in a Changing World* Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 2006, p. 253.
3. Abrahamian, L., Hm. "Civil Society Born in the Square: The Karabagh Movement in Perspective." In *The Making of Nagorno-Karabagh*, Springer. 2001. pp.116–134.
4. Alison van Rooy, A. *Civil Society and the Aid Industry: The Politics and Promise*, London: Earthscan. 1998, p. 30.
5. Arendt, H., "The Human Condition", Chicago & London: The University of Chicago Press, 1958.

6. Barber, B. R., *Managing Europe's Cultural Heritage: A Democratic Perspective*. In *Visies op erfgoed in Vlaanderen en Europa. Visions of Heritage in Flanders and Europe. Optiques de gestions du patrimoine en Flandre et en Europe*, edited by Joris Capenberghs, Jan Cools, and Patrick De Rynck, Culturele Biografie Vlaanderen vzw, Antwerpen, 2003. pp. 80–84.

7. Barkan, S. E., "Explaining Public Support for the Environmental Movement: A Civic Voluntarism Model", 2004, *Social Science Quarterly*, University of Maine, pp. 913-937.

8. Batliwala, S., "Grassroots Movements as Transnational Actors: Implications for Global Civil Society." *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 13(4): 2002, pp.393-409. (p. 396).

9. Blaney, D. L. and Pasha M. K., "Civil Society and Democracy in the Third World: Ambiguities and Historical Possibilities", *Studies in Comparative International Development* 28(1), 1993, pp. 3–24.

10. Blue, R. N., Payton, D. E. and Kharatyan, L.Z., *Armenia NGO Sector Assessment. NGO Strengthening Program*. Yerevan: World Learning, Armenia. 2001.

11. Blue, R.N., and Ghazaryan, Y. G., "Armenia NGO Sector Assessment: A Comparative Study. NGO Strengthening Program", Yerevan, Armenia: World Learning for International Development. 2004.

12. Bobbio, N., "Gramsci and the Concept of Civil Society". In: KEANE, J. (ed.) *Civil Society and the State: New European Perspectives*. London: Verso, 1988, pp. 82-92, (p.87)):

13. Carothers, T., "Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve", Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace. 1999.

14. Carroll, T. F., "Intermediary NGOs: The Supporting Link in Grassroots Development". Kumarian Press. 1992.

15. Castells, M., *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, Cambridge, Polity. 2012.

16. Caucasus research resource center. *Caucasus Barometer*. Yerevan: CRRC, 2010.

17. Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Article 2, Council of Europe Treaty Series - No. 199, Faro, 27.10.2005, <https://rm.coe.int/1680083746> (28.03.2019).

18. Danielyan, E., "Armenia. In Nations in Transit: Civil Society, Democracy and Market in East Central Europe and Newly Independent States, edited by Adrian Karatnycky, Alexander Motyl, and Amanda Schnetzer", New York: Freedom House. 2001.

19. Dekker, P., Halman, L., "Volunteering and Values: An Introduction' A Cross-Cultural Perspective". New York: Kluwer Academic/ Plenum Publishers, 2003. pp.1–17.

20. Dudwick, N., "The Mirage of Democracy: A Study of Post-Communist Transitions in Armenia (Project on Democratization and Political Participation in Post-Communist Societies", United States Department of State Bureau of Intelligence and Research, 1995.

21. Edwards, M., Global civil society and community exchanges: A different form of movement. *Environ. Urban.* 13(2), 2001, pp. 145–149.
22. Expert Meeting on community involvement in safeguarding intangible cultural heritage: towards the implementation of the 2003 convention, 13-15 March 2006, Tokyo, Japan REPORT, Published by Intangible Heritage Section Division of Cultural Heritage, Sector for Culture UNESCO, Asia/Pacific Cultural Centre for UNESCO (ACCU), 2006, pp. 6-15.
23. Fifth European Conference of Ministers responsible for the Cultural Heritage, Portoroz, Slovenia, 6-7 April 2001.
24. Fraser, N., "Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy", 1990, *Social Text*, no. 25/26, 1990, pp. 56–80.
25. Freudenberg, N., and Steinsapir, C., "Not in Our Backyards: the Grassroots Environmental Movement. In R. E. Dunlap and A. G. Mertig, *American Environmentalism: The U.S. Environmental Movement, 1970-1990*, Philadelphia, Taylor & Francis: 1992, pp. 27-37.
26. Fuchs, Ch., "Social Media and the Public Sphere", 2014, pp. 57-101.
27. Glasius, M. & Pleyers, G., "The Global Moment of 2011: Democracy, Social Justice and Dignity. Development and Change 44, 2013, pp.547-567:
28. Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, ed. by Q. Hoare and G. Nowell Smith. London: Lawrence and Wishart. 1971. p. 285.
29. Greenberg, J., There's Nothing Anyone Can Do About It: Participation, Apathy and 'Successful' Democratic Transition in Postsocialist Serbia. *Slavic Review*, VL 69, 2010, pp. 41-64.
30. Griffin, K., Kelly, T. & McKinley, T., "Growth, Inequality and Poverty in Armenia": A Report Commissioned by the Poverty Group, Bureau for Development Policy, United Nations Development Programme. New York: UNDP. 2002.
31. Habermas J., "The public sphere: an encyclopaedia article"// *New German Critique*, 3, 1974, pp. 49–55.
32. Habermas, J., "The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge: Polity Press. 1992, "Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy".Oxford: Polity Press. 1996, p.133.
33. Habermas, J., *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: MIT Press. 1991.
34. Hakobyan, L., Tadevosyan M., Sardar A. and Stepanyan A., *Armenian Civil Society: From Transition to Consolidation. Analytical Country Report. CIVICUS Civil Society Index*. Yerevan, Armenia: Counterpart International. 2010, http://program.counterpart.org/Armenia/?page_id=48 (28□03□2019).
35. Henry, L. A., Two Paths to a Greener Future: Environmentalism and Civil Society Development in Russia. *Demokratizatsiya*, Spring 10, 2002, pp. 184-206.
36. Howard, M., "The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe". Cambridge, UK: Cambridge University Press. Inglehart, 2003.
37. Howell, J., and Pearce, J., "Civil Society and Development. A Critical Interrogation. Boulder", CO: Lynne
38. Ilczuk, D., "Cultural Citizenship. Civil Society and Cultural Policy in Europe". Boekmanstudies, Amsterdam, 2001, pp. 20–21.
39. Institute for democracy and human rights. 2012. Analyses: Mashtots Park Civic Struggle UNFINISHED.
40. Ishkanian, A., "Democracy Building and Civil Society in Post-Soviet Armenia". London and New York: Routledge. 2008.
41. Ishkanian, A., "Engineered Civil Society: the impact of 20 years of democracy promotion on civil society development in the former Soviet countries", 2014, pp.150-170.
42. Ishkanian, A., "Self-Determined Citizens? New Forms of Civic Activism and Citizenship in Armenia." *Europe Asia Studies* 67 (8), 2015, pp.1203–1227.
43. Jantulová, Šťovičková, M. "Analýza procesu profesionalizace v občanském sektoru očima jeho aktérů", *Sociální studia* (1), 2005. pp.131–146.
44. Jenkins, J. C., "Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements." *Annual Review of Sociology* 9:1, 1983, pp. 527-553.
45. Kaldor, H. M., "Global Civil Society: An Answer to War".Cambridge: Polity Press. 2003, p.19.
46. Kaldor, M. & Selchow, S., *The 'Bubbling Up' of Subterranean Politics in Europe. Civil Society and Human Security Research Unit, London School of Economics.* 2012, [http://eprints.lse.ac.uk/44873/1/The%20%E2%80%98bubbling%20up%E2%80%99%20of%20subterranean%20politics%20in%20Europe%20\(lsero\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/44873/1/The%20%E2%80%98bubbling%20up%E2%80%99%20of%20subterranean%20politics%20in%20Europe%20(lsero).pdf) (28□03□2019)□
47. Kempton, W., D. C. Holland, et al. (2001). "Local Environmental Groups: A Systematic Enumeration in Two Geographical Areas." *Rural Sociology*, 66(4), pp. 557-578.
48. Linz, J. and Stepan, A., "Toward Consolidated Democracies." In *Consolidating the Third Wave Democracies: Themes and Perspectives*, edited by Larry Diamond, Baltimore and London: Johns Hopkins Univ. Press, 1997, pp. 14– 33.
49. Mandel, R., Introduction: Transition to Where? Developing Post-Soviet Space.. *Slavic Review*, 71, 2012, pp.223-233.
50. National Statistical Service of Armenia, *Social Snapshot and poverty in Armenia*, 2012, <https://www.armstat.am/en/?nid=81&id=1397> (27□02□2019)□
51. Paturyan, Y., Gevorgyan, V. and Matevosyan, M., "Is 'Googling' a Technique? What the Internet Can Tell Us about the Non-Governmental Sector in Armenia." *Haigazian Armenological Review* 34 (July): 2014, pp.257–267□
52. Paturyan, Y., Gevorgyan, V., "The Armenian third sector twenty years after the post-soviet transition: continuity or change?", *American University of Armenia, Assistant Director of Turpanjian Center for Policy Analysis*, 2005, pp.1-20.

53. Putnam, R. D., "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community". New York: Simon and Schuster. 2000.
54. Putnam, R., D. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 1993, pp 83-99.
55. Rochester, C., Paine, A.E., Hewlett, S. Zimbeck, M., "Volunteering and Society in the 21st Century". Palgrave: Macmillan, 2010, p.38-42.
56. Rosenstein, C., "How Cultural Heritage Organizations Serve Communities: Priorities, Strengths and Challenges". The Urban Institute, Washington, D.C. , 2006 p.1.
57. Rueschemeyer, D., Stephens, E., and Stephens, J., (eds), "Capitalist Development and Democracy", 1992, Chicago, IL: University of Chicago Press. p. 6.
58. Encarnacion, O., "Beyond Civil Society: Promoting Democracy after September 11", Orbis 47(4): 2003, pp. 705–720.
59. Sampson, S., Beyond Transition: Rethinking Elite Configurations in the Balkans' in C Hann (ed), Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia. London: Routledge. 2002.
60. Smith, D.H., 'The Rest of the Nonprofit sector: Grassroots Associations as the Dark Matter Ignored in Prevailing "Flat Earth" Maps of the Sector'. Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 1997b, 26 (3): pp.114–131 □
61. Smith, D.H., "Grassroots Associations Are Important: Some Theory and a Review of the Impact Literature". Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 1997a, 26 (3), pp.269–306.
62. Stallings, R. A., "Patterns of Belief In Social Movements: Clarifications from an Analysis of Environmental Groups." The Sociological Quarterly ,14:4, 1973, pp. 465-480.
63. Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G.A. and Kalof, L., "A Value-Belief-Norm Theory of Support for Social Movements: The Case of Environmentalism." Human Ecology Review 6(2), 1999, pp.81-97.
64. Stiglitz, J., "Towards a new Paradigm for Development: Strategies, Policies, and Processes", Prebisch Lecture, UNCTAD, Geneva October 19, 1998.
65. The Merriam-Webster Collegiate Dictionary, Eleventh edition, Incorporated Springfield, Massachusetts, U.S.A., <https://www.merriam-webster.com/dictionary/grassroots> (21.01.2019).
66. Tocqueville, A., Mansfield, H. C., & Winthrop, D., Democracy in America. Chicago: University of Chicago Press. 2000.
67. Toepler, S., "Grassroots Associations Versus Larger Nonprofits: New Evidence from a Community Case Study in Arts and Culture", Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly " 32 (2), 2003, pp. 236–251.
68. Transparency International. 2014. Overview of Corruption and AntiCorruption in Armenia, աղյուսակ հասանելի է http://www.transparency.org/whatwedo/answer/overview_of_corruption_and_anti_corruption_in_armenia (15.01.2019):
69. UNESCO World Commission on Culture and Development, UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity was adopted by the General Conference of UNESCO (31st Session), Paris, 15 Oct.-3 Nov, 2001.
70. UNESCO, Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, World Heritage Committee, Twentieth session, Merida, Yucatan, Mexico, 2-7 December 1996, p. 14.
71. UNESCO, Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage, 2003, <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00006> (28.03.2019).
72. UNESCO, Sexennial Report of the Executive Board to the General Conference on the Contribution made to UNESCO's activities by NonGovernmental Organisations (2001–2006), 176 EX/46, Paris, 9 March 2007.
73. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, International Council on Monuments and Sites International Committee on Risk Preparedness, United Nations Office for Disaster Risk Reduction. Heritage and Resilience: issues and opportunities for reducing disaster risks. Fourth Session of the Global Platform on Disaster Risk Reduction (Geneva, 18- 23 May 2013).
74. Universal Declaration on Cultural Diversity adopted by the United Nations Economic, Social and Cultural Organization (UNESCO) in 2002).
75. Weffort. F. C., "Why Democracy?", in Stephen A. (ed) "Democratizing Brazil: Problems of Transition and Consolidation". New York: Oxford University Press, 1989, p. 349.
76. Wollebaek, D. Change in Local Voluntary Associations. Ph.D. Thesis. Bergen: University of Bergen. 2009.
77. Погосян Г. А., "Современное Армянское общество: Особенности трансформации", М., 2005, с. 223.
78. Фукуяма, Ф., "Доверие. Социальные добродетели и путь к процветанию", М., 2004.
79. Գալստյան Ն. Մ. «Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության մոդելի ձևավորման խնդիրը էթնոմշակութային համատեքստում», 2011, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների, № 3 . pp. 255-268.:
80. ՀՀ կառավարության որոշումը ՀՀ մշակութի, պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների պահպանության ու օգտագործման բնագավառներում կառավարումն իրականացնող լիազորված մարմնի իրավասություններ վերապահելու եվ ՀՀ կառավարության 1998 թվականի ապրիլի 6-ի N 229 ու 2001 թվականի նոյեմբերի 17-ի N 1112 որոշումներն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին, N 1549-Ն, ընդունված 27.11.2003թ.:
81. ՀՀ Սահմանադրության 11-րդ հոդված. «Պատմության և մշակույթի հուշարձանները, մշակութային այլ արժեքները գտնվում են պետության հոգածության և պաշտպանության ներքո»: (Ընդունվել է 1995թ. հուլիսի 5-ի ՀՀ հանրաքվեով, փոփոխությունները՝ 2005թ. նոյեմբերի 27-ին ՀՀ Հանրաքվեով):

Հայազգի կարդինալ Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ Աղաջանյանի գործունեությունը մինչև հայ կաթողիկե եկեղեցու պատրիարք-կաթողիկոս դառնալը

Պողոսյան Լ.Ա.

ԵՊՀ Հայ եկեղեցու պատմության և եկեղեցաբանության ամբիոն

(Հայաստան, Երևան)

lilithpoghosyan@yahoo.com

Վճռորոշ բաներ՝ կաթոլիկ եկեղեցի, մանկություն, կրթություն, կարդինալ, եպիսկոպոս, գործիչ, հոգևորական, կենսագրություն, կանոնադրություն, գյուղ, համալսարան

Деятельность кардинала армянского происхождения Григория-Петра XV Агаджаняна до принятия рукоположения в патриарх-католикосы армянской католической церкви

Погосян Л.А.

Кафедра истории церкви и экклесиологии ЕГУ (Армения, Ереван)

lilithpoghosyan@yahoo.com

Резюме: Статья посвящена одному из знаменитых деятелей римской католической и армянской католической церквей Григорию-Петру XV Агаджаняну. Представлены его детство, образование, а также непростой путь к принятию священного сана. Начальное образование будущий патриарх получил в приходской школе Карапетян, где отличался особым отношением к образованию, учению и церкви. В статье рассматриваются также проблемы, которые в данный период настигли джавахских армян, что отразилось в биографии кардинала. Позже для продолжения учебы он был отправлен в Рим, где и была предопределена вся его дальнейшая жизненная деятельность священнослужителя. Агаджанян в довольно юном возрасте становится советником Конгрегации по делам Восточных Церквей и членом Комиссии по кодификации восточного канонического права.

Ключевые слова: католическая церковь, детство, образование, кардинал, епископ, деятель, духовенство, биография, устав, село, университет

The Activities of the Armenian Cardinal Grigor-Petros XV Aghajanyan Before Becoming the Patriarch-Catholicos of the Armenian Catholic Church

Poghosyan L.A.

YSU, Department of Armenian church history and ecclesiology

lilithpoghosyan@yahoo.com

Abstract: This article is about Grigor-Petros XV Aghajanyan, one of the most famous figures of the Roman Catholic and Armenian Catholic churches. Here is shown the hard road of his childhood, education and ordination. He received the primary education in a parish school, where he distinguished himself with his love for education and church. The problems of the Armenians of Javakhk during that time were also taken place in this article, which left a trace in the biography of the cardinal. Then he was sent to Rome to continue his studies, where his active dedication to the church for his whole life was determined. As a young man, Grigor-Petros Aghajanyan became an advisor to the congregation of the Roman Catholic Church for Oriental Churches and a member of the jury of codification of oriental canon law.

Keywords: Catholic church, childhood, education, cardinal, bishop, figure, clergy, biography, charter, village, university

Հայ կաթողիկե և Հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցիների ժամանակակից պատմության նշանավոր դեմքերից է Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ Աղաջանյանը (իտալերեն՝ Agagianian Gregorio Pietro): Նրա կենսագրականի ուսումնասիրությունը կլրացնի հայազգի նշանավոր գործիչների մասին տեղեկատվության տարածման անհրաժեշտությունը:

Կարինից գաղթած և հայաշատ Ախալցխայում հաստատված Հարություն Աղաջանյանի ընտանիքում 1895թ. սեպտեմբերի 18-ին ծնվեց Ղազարոս Աղաջանյանը: Հարություն Աղաջանյանը սուրբ Լուրդի նշանավոր ուխտավայր այցելությունից հետո իր հետ բերել էր Մարիամ Աստվածածնի երկու արձանիկ, որոնցից մեկը նվիրել էր Ախլցխայի ժողովրդապետությանը, մյուսը՝ Ալաստանի եկեղե-

ցուն¹: Շուտով մահանում է Հարություն Աղա-
ջանյանը, և երեք երեխա՝ Ղազարոսը իր
ավագ եղբայր Պետրոսի և քույր Եղիսաբեթի
հետ մնում են մոր՝ համեստ և բարեպաշտ
Իսկուհի Սարուխանյանի հովանավորության
ներքո: «Իմ հայրը, ով ներգրավված էր մի քանի
մանր բիզնեսներում, մահացավ, երբ ես հինգ
տարեկան էի, ուստի ես նրան չեմ ճանաչել»,
ասել է կարդինալ Աղաջանյանը մի հարցա-
զրույցի ժամանակ²:

Ախալցխայի կենտրոնում՝ Աղաջանյան-
ների տանից ոչ այնքան հեռու, կառուցվաց էր
կաթողիկե եկեղեցի՝ հիմնված ծայրագույն
վարդապետ Եփրեմ Մեթյանի ջանքերով (իրա-
վագետ, բանասեր-պատմաբան, բանաստեղծ,
1814թ.-ից Վենետիկի Մխիթարյան միաբանու-
թյան անդամ): Վերջինս, մի շարք վարդապետ-
ների և ավագների հետ միասին մի խնդրագիր
էին ուղարկել գեներալ Ն.Պ. Պանկրատինին՝
ռուսական սահմաններ տեղափոխվելու վե-
րաբերյալ³: Արևմտահայերի զանգվածային
գաղթը սկսվել է 1830թ. վաղ գարնանը, որի
արդյունքում հայերը համալրեցին Ախալքա-
լաքի և Ախալցխայի բազմաթիվ գյուղերի հայ
համայնքների շարքերը: Սակայն այս գաղթի
պատճառով գլխովին կրճատվեց արևմտահա-
յության թվաքանակը, Կարնո գավառի հայ
կաթողիկե գյուղերի շատ քիչ թվով բնակչու-
թյուն չգաղթեց՝ հույս ունենալով, որ Հռոմեա-
կան կաթոլիկ եկեղեցու հովանավորությունը
թույլ չի տա թուրքական իշխանություններին
հաշվեհարդար տեսնել իրենց հետ⁴: Ամմիջա-
պետ հաստատվելուց հետո հայ լուսավորչա-
կան և կաթողիկե գյուղերի նշանավորները
սկսում են ձեռնարկել ծխական դպրոցների և
եկեղեցիների շինարարություն: Այդ աշխա-
տանքների արագացման համար պակաս կա-
րևոր չէր Զմառոռի և Կ. Պոլսի հայ կաթոլիկ-
ների, այդ թվում Հռոմի կողմից ուղարկված
դրամային օգնությունը: Սակայն կաթողիկե
հոգևորականների պակասը հնարավոր չէր
համալրել միայն ծխական դպրոցների հաշ-

վին, առավել ևս, որ դրանք ամբողջովին չէին
կատարում նման գործառնություններ:

Ախալցխային և Ախալքալաքի մեկ տաս-
նյակից ավելի հայ կաթոլիկ գյուղերը հոգևոր
առումով դրվեցին Ախալցխայի հայ կաթոլիկ
առաջնորդի իրավասության ներքո: Հռոմի ազ-
դեցությունից խուսափելու նպատակով՝ ցա-
րական իշխանությունները կաթոլիկների շատ
իրավունքներ սահմանափակեցին, իսկ առաջ-
նորդի պաշտոնը դարձավ նշանակովի⁵: Բնույ-
թով քաղաքական այս որոշումն արգելք հան-
դիսացավ օտարազգի լատինաձես հոգևորա-
կանների ներկայությանը հայ կաթողիկե գյու-
ղերում, և դա նպաստեց այն բանին, որ վեր-
ջիններս ինքնակազմակերպման միջոցով, այն
է՝ սպասարկող քահանաներ պատրաստելու
հարցերում, ինքնակամ նախապատվությունը
տան միայն հայերին:

Ստույգ հայտնի է, որ այդ խնդրի լուծման
համար Մխիթարյան միաբանությունում, Կ.
Պոլսում, Վատիկանում, Զմառոռում, հետագա-
յում՝ Հռոմի Լեոնյան վարժարանում և այլ եր-
կրների հոգևոր հաստատություններում հո-
գևորականներ պատրաստելու նպատակով
հայ կաթոլիկ գյուղերից ընտրվում էին ընդու-
նակ պատանիներ: Դրա մասին է վկայում նաև
1866թ. իտալերենով պահպանված մի փաս-
տաթուղթ, որտեղ ներկայացված են Ախալքա-
լաքի, Ախալցխայի և Վրաստանի տարբեր
շրջաններում բնակվող, հայ կաթողիկե հա-
մայնքներից առաջադրված հոգևորականների
նոր պաշտոններ⁶:

Այսպիսի դժվարին պայմաններում էլ հաս-
տատվեց Հարություն Աղաջանյանի ընտանի-
քը:

Ղազարոսը նախնական կրթություն ստա-
ցել է Կարապետյան ծխական դպրոցում, որ-
տեղ աչքի է ընկել ուսման, կրթության և եկե-
ղեցու նկատմամբ սիրով: 1940-ական թթ. Սո-
վետական իշխանությունների հրամանով ինչ-
պես մայր հայրենիքում, այնպես էլ Ախալցխա-
յում քանդվեցին մի շարք եկեղեցիներ: Այդ
եկեղեցիների շարքում էր նաև կաթողիկե
եկեղեցին, ուր հաճախում էր Ղազարոսն ու իր
ընտանիքի անդամները, և նրա հիմքի վրա

¹ Հռոմկլա, Թիվ 13, Հռոմ, 1967-1968, էջ 2:

² Healy P. F., The gentile Armenian, Catholic digest, July, 1961, p. 98

³ Կարապետյան Մ., Եփրեմ Մեթը արևմտահայության 1829-1830թթ. գաղթի մասին, ՊԲՀ, 1997, թիվ 2, էջ 286:

⁴ Միմավորյան Ար., Հովյան Վ., Զավախահայության որոշ հիմնախնդիրներ, Եր., 2009, էջ 9:

⁵ Մելքոնյան Ա., Զավախքը XIX դարում և XX դարի առաջին քառորդում, Եր., 2003, էջ 225:

⁶ Stu' Directorium officii divini pro dioecesi Tiranspolensi in Annum Domini, 1866, Hierarchia Romano-catholica, <http://www.petergen.com/bovkalo/sp/tyraspol1866.html>:

կառուցվեց կոմունիստական կուսակցության շրջկոմի շենքը: Ինչպես պատմում են ականատեսները, եկեղեցին քանդողներից շատերը մահացել են ողբերգական մահով⁷:

Ինչպես վկայել է նրանց ժողովրդապետը՝ Հովսեփ Օ. Վ. Սարուխանյանը՝ փոքրիկ Ղազարոսը շատ ուշիմ, կենսունակ և զվարթ մանուկ է եղել: Եվ երբ նրանց այցելության էր գնում Կովկասի հայ կաթոլիկական առաքելությունների հոգևոր կառավարիչ գերապատիվ Սարգիս Տեր-Աբրահամյանը, Ղազարոսը շատ անգամներ է նրան խնդրել իրեն վարդապետության ուղարկել⁸:

1906թ. հոկտեմբերին Սարգիս Տեր-Աբրահամյանը տարրական կրթություն ստացած 11-ամյա Ղազարոսին ուղարկում է Իտալիա՝ Հռոմ՝ ուսումը շարունակելու: Փայլուն առաջադիմությամբ ավարտելով վարժարանը՝ Ղազարոսը ուսումը շարունակում է Ուրբանոս VIII պապական համալսարանում (Pontificia Universita Urbaniana), այնտեղ ուսումնասիրելով փիլիսոփայություն և աստվածաբանություն: Իր անմնացորդ ազնվության, մտավոր հնարավորությունների և մարդկային վեհանձնության շնորհիվ վաստակում է իր դասընկերների, ուսուցիչների և վերադասի ջերմ համակրանքը:

Ուսումնառության տարիներին երկու հիշարժան դրվագներ են պատմվել Ղազարոսի և Հռոմի Քահանայապետի վերաբերյալ: Առաջին միջադեպը տեղի է ունեցել Ուրբանյան վարժարանի ուսանողներին ունկնդրության ժամանակ, երբ Պիոս Ժ պապը նրանց հարցնում է, թե ով է ամենակրտսերը նրանց մեջ: Բոլորը միաբերան պատասխանում են. «Ղազարոսը»: Ղազարոսն այդ պահին ջանում է թաքնվել իր ընկերների հետևում: Իսկ Քահանայապետը նրան կանչում է ասելով. «Ղազարե, ե՛կ արտաքս»՝ նկատի ունենալով Քրիստոսի խոսքերն ուղղված հարուցյալ Ղազարոսին⁹:

Մյուս միջադեպը տեղի է ունեցել 1908թ. նոյեմբերի 1-ին Լեոնյան հայ վարժարանի 25 ամյակի առիթով հայ ժառանգավորների հետ հանդիպման ժամանակ: Այս հանդիպմանը ներկա են եղել նաև հայագգի եպիսկոպոսներ, վարդապետներ և Ուրբանյան վարժարանի

հայ աշակերտները: Պիոս Ժ պապը խոսքն ուղղելով հայ աշակերտներին հումորային շեշտադրությամբ հարցնում է, թե քանիսը նրանցից պիտի եպիսկոպոսներ դառնան: Երեխա Ղազարոսն, որ ներկա էր այդ միջոցառմանն սկսում է ծիծաղել: Քահանայապետը ժպտալով անդրադառնում է նրան, թե նա ծիծաղում է, այդ դեպքում իրեն ինքն մաղթում է ոչ միայն եպիսկոպոս դառնալ, այլև պատրիարք¹⁰:

1917թ. դեկտեմբերի 23-ին 22 տարեկան հասակում Ուրբանյան վարժարանում Պետրոս Արք. Գոյունյանի ձեռքով նա ձեռնադրվում է քահանա՝ վերցնելով Ֆրանցիսկոս անունը: Արդեն սկսվել էր առաջին համաշխարհային պատերազմը, որի պատճառով էլ Աղաջանյանը մնում է Հռոմում: «Մրբութիւնն ու գիտութիւնը, ահա ճշմարիտ եկեղեցականի մը կարեւորագոյն երկսայրի զենքը», - հետագայում սիրել է հաճախ կրկնել Լեոնյան վարժարանի սաների համար կարդինալ Աղաջանյանը, որովհետև ինքն իր ձեռնադրության ժամանակ կրում էր այդ երկսայր զենքը:

Շուտով Լաթերանյան համալսարանում սկսում է ուսումնասիրել քաղաքագիտություն և եկեղեցական իրավունք: 1919թ. ստանում է քաղաքական և եկեղեցական իրավունքի մասնագետի վկայական: Նույն թվին վերադառնում է Կովկաս մինչև 1921թ. ծառայում Թիֆլիսի Գրիգոր Լուսավորիչ կաթողիկե եկեղեցում¹¹: Այստեղ նա հայ մանուկների համար հիմնում է Ղ. Ալիշան դպրոցը՝ հայ մանուկների միտքն ու սիրտը մշակելու համար¹²:

Ծառայության ընթացքում այցելում է հյուսիսային Հայաստանի կաթոլիկ հավատացյալներին և տեսնելով նրանց ծանր վիճակը, ցանկություն է հայտնում հիմնել ուսումնարան: Սակայն Հայաստանի սովետական իշխանությունները թույլ չեն տալիս նրան իրագործելու իր նպատակը:

Վրաստանի և Հայաստանի խորհրդայնացմամբ՝ կաթոլիկ հայերի առջև նոր փորձություններ ծառացան, որոնք հետևանք էին խորհրդային իշխանության վարած աթեիստական քաղաքականության: Խորհրդային կարգերի հաստատման առաջին տասնամյակ-

⁷ Մաթևոսյան Լ., Ախալցխայի հայկական դպրոցը, Երևան, 2007, էջ 160:

⁸ Հռոմկլա, Թիվ 13, Հռոմ, 1967-1968, էջ 2:

⁹ Հռոմկլա, Թիվ 13, Հռոմ, 1967-1968, էջ 3:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 3:

¹¹ **Акопян В. З.**, Кардинал Григор-Петрос Агаджанян, Теодицея N 2, 2011, с. 4.

¹² Բազմավեպ, N3-5, 1946, (Բացառիկ թիվ), էջ 65:

ներում հակակեղեցական քաղաքականությունն ուղեկցվեց հոգևորականության նկատմամբ բռնարարքներով, աքսորով, ֆիզիկական ոչնչացումով, եկեղեցիների քանդամար, ինչպես նաև գույքի բռնագրավմամբ:

Ախալքալաքի և Ախալցխայի հայկական գյուղերից սերող հոգևորական դասի ներկայացուցիչներին, որոնք գտնվում էին Իտալիայում, Թուրքիայում, Լիբանանում, խորհրդային իշխանությունն արգելեց վերադառնալ Ջավախք¹³ և շարունակել հոգևոր գործունեությունը: Սամցխե-Ջավախքը համարվեց «սահմանային գոտի»։ այդ ամենի պատճառով կաթոլիկ հոգևորականությունը, իբրև արտասահմանի հետ կապված անվստահելի տարր, մեծ խոչընդոտներ էր հանդիպում գյուղեր այցելություններ կատարելիս, քանի որ այնտեղ մեկնելու համար անհրաժեշտ էր հատուկ անցաթուղթ¹⁴:

1921թ. սեպտեմբերի 10-ին Լևոնյան վարժարանի տեսուչ գերապատիվ Սարգիս Տեր-Աբրահամյանի առաջարկով Աղաջանյանը վերադառնում է Հոռոմ և նշանակվում վարժարանի փոխտեսուչի պաշտոնում, որպեսզի օժանդակեր իր ուսուցչին: Նրա ուսուցիչը վարժարանի հուշամատյանում Աղաջանյանի վերաբերյալ գրել է. «Բարի եւ ուսեալ է. թող օրինէ Աստուած զինք, որ Մեծաւորաց իրեն վրա դրած գեղեցիկ յոյսերը պսակէ»¹⁵:

1932թ. հոկտեմբերի 4-ին Ֆրանցիսկոս Աղաջանյանն ընտրվում է որպես Լևոնյան վարժարանի տեսուչ: Պիոս ԺԱ պապը նրան շնորհում է «Գաղտնի Սենեկապետի» պատվաստիճանը:

Այս ամբողջ ընթացքում Աղաջանյանն իր գեղեցիկ խոսքով, քահանայական արժանի կյանքով և հոգևորականին հատուկ շնորհով հանդիսանում էր աշակերտների հիացմունքի առարկան: Այսօր էլ աշխարհի չորս կողմերում ապրող կարդինալ Աղաջանյանի ուսանողներն ու աշակերտները՝ լինելով եպիսկոպոս կամ քահանա, իրենց ուսուցչի ներհուն դաս-

տիարակությունը մինչ օրս կրում են իրենց մեջ և պարծանքով ամեն անգամ փաստում, որ իրենք աշակերտել են երջանկահիշատակ, լուսահոգի կարդինալ Աղաջանյանին¹⁶:

Վարժարանում իր աշխատանքին զուգահեռ Ֆրանցիսկոս Աղաջանյանն ուներ նաև մի շարք կարևոր այլ պարտականություններ և հանձնարարություններ: 1928թ. Աղաջանյանը դառնում է Արևելյան եկեղեցիների հարցերով կոնգրեգացիայի խորհրդական և Հռոմեական կաթոլիկ եկեղեցու արևելյան կանոնական իրավունքի կոդիֆիկացիայի հանձնաժողովի անդամ: Հակառակ իր բազմազբադությանը, նա սիրով հանձն է առել 1921-1937թթ. Անարատ Հղության հայ քույրերի միաբանության խոստովանահայրությունն և կրոնի դասավանդումը:

Այս բոլոր պաշտոններն Աղաջանյան վարդապետը մեծ ուշադրությամբ էր կատարում: Նա լինելով պարզ մտքի և անաչառ դատողության տեր անձնավորություն կատարում էր իրեն հանձնարարված յուրաքանչյուր գործ՝ իր մասնակցությունը բերելով մի շարք կնճռոտ խնդիրների լուծմանը՝ արժանանալով իր պաշտոնակիցների և վերադասների արդար գնահատանքին:

Հայոց ազգի Մեծ եղեռնից հետո, երբ պատմական Հայաստանից մնացած փոքրիկ հողակտորի վրա, սովետական իշխանությունները գիտակցաբար փորձում էին վերացնել ազգային եկեղեցին, սփյուռքում հայ եկեղեցին և համայնքը ջանում էին իրենց շուրջ հավաքել թուրքական յաթաղանից մազապուրծ հայորդիներին: Խորհրդային Միությունում սկսված ստալինյան համատարած հետապնդումների և բռնությունների ժամանակ Վրաստանի տարածքում ևս տեղի ունեցան հայ կաթոլիկ կղերականների համատարած ձերբակալություններ, նրանց մեծ մասը շինծու, հատկապես լրտեսության մեղադրանքներով աքսորվեցին Սոլովկի կղզի, Արխանգելսկ և այլ արքայաժայթեր: Մի մասն ստիպված է եղել հրաժարվել հոգևորական լինելուց, սակայն դա չի խանգարել, որ ծայտյալ վարեն իրենց գործունեությունը: 1936-1937 թվականներին Ջավախքում սաստկացան հալածանքներն ու ճնշում-

¹³ 1962թ. այս շրջաններ կարողացավ այցելել միայն «Բազմավեպի»-ի գլխավոր խմբագիր, Մխիթարյան հայր, ծնունդով Ալաստան գյուղից՝ Եղիա Փեչիկյանը: Ջավախք մեկնելու հարցում նրան օժանդակել է Վազգեն վեհափառը:

¹⁴ Мартен А., Каталическая энциклопедия. Т. 1, Москва, Издательство францисканцев, 2002, с. 1491.

¹⁵ Հուշամատեն, Լևոնեան հայ վարժարան, 1883-1958, էջ 122:

¹⁶ Նրա սիրելի ուսանողներից են եղել Անդրանիկ Ծ. Վ. Այվազյանը, Ռաֆայել արքեպ. Մինասյանը և ուրիշներ:

ները, որին գոհ գնաց ավելի քան 2500 մարդ՝ մեծ մասամբ ուսյալ և նշանավոր մարդիկ¹⁷:

Ինչպես վկայում են հայ կաթողիկե գյուղերի բնակիչները, համագյուղացիների նկատմամբ հալածանքներն այլ ենթատեքստեր են ունեցել: Հայ կաթողիկեներին առավելապես աքսորել են իբրև «Վատիկանի գործակալներ»: Ար. Սիմավորյանը և Վ. Հովյանն իրենց աշխատության մեջ փաստում են, որ միայն «Վատիկանի գործակալ» լինելու հանգամանքը չէր աքսորելու պատճառը (դա հորինված պատճառ էր), ինչպես պնդում են հայ կաթողիկեները, նրանց թվում էին կրթամշակութային և հասարակական գործունեություն ծավալող գործիչներ, նախկին դաշնակցականներ կամ հնչակյաններ¹⁸: Այս հանգամանքը մեկ անգամ ևս հաստատում է այն, որ Ջավախքի հայ կաթողիկե հավատացյալները նույնպես ունեին իրենց քաղաքական կողմնորոշումը և հայության ազգային խնդիրներով մտահոգված մարդիկ էին, այլ ոչ թե տարադավան օտար զանգված, ինչպես շատ դեպքերում, ցավոք, նրանց համարում էին:

Խորհրդային իշխանությունները եկեղեցու և ժողովրդի միջև եղած հոգևոր կապերն արմատախիլ անելու նպատակով որոշում ընդունեցին փակել դեռևս գործող եկեղեցիներն ու մատուռները: Բացառությամբ Տուրքիա¹⁹ գյուղի եկեղեցու՝ մնացած բոլոր եկեղեցիները վերածվեցին ցորենի ամբարների, իսկ դրանց պատկանող գույքի մեծ մասն առգրավվեց:

Եվ այսպիսի պայմաններում Հռոմեական կաթողիկե եկեղեցին գնահատեց տաղանդավոր և էներգիայով լեցուն հայ հոգևորականի գործունեությունը: 1935թ. հուլիսի 21-ին Ֆրանցիսկոս Ադաջանյանին Տեր-Աբրահամյանը օծում է եպիսկոպոսի աստիճանում Լևոնյան վարժարանի սբ. Նիկողայոս եկեղեցում: Ապա Պիոս ԺԱ Պապի կողմից նշանակվում է Լիբանանի Ջմմառի պատրիարքական միաբանության հոգևոր վերակացու: Նույն թվականի

օգոստոսի 8-ին հասնում է Բեյրութ Ջմմառի վանք և օգոստոսի 20-ին նախագահում 1934թ. կանոնադրությամբ սահմանված Ջմմառի վանքի վարչության առաջին ընտրությունը: Հոկտեմբերի սկզբին վերադառնում է Հռոմ շարունակելով իր ծառայությունը և ուսուցչությունն Ուրբանյան վարժարանում:

Այսպիսի պայմաններում շուտով նրան էր վիճակված դառնալու հայ կաթողիկե եկեղեցու պատրիարք-կաթողիկոս, ով պիտի արժանապատվորեն ստանձներ իրեն վստահված եկեղեցու և իր հոտի հովվապետությունը (1937-1962թթ.):

Գրականություն

1. Բազմավեպ, N3-5, 1946:
2. Հուշամատեն, Լեւոնեան հայ վարժարան, 1883-1958:
3. Հռովմա, Թիվ 13, Հռոմ, 1967-1968:
4. Զուռնաջյան Ս., Ջավախք, Ժամանակագրություն, Եր., 2002:
5. Սիմավորյան Ար., Հովյան Վ., Ջավախահայության որոշ հիմնախնդիրներ, Եր., 2009:
6. Կարապետյան Ս., Ջավախք, Երևան, 2006, էջ 505:
7. Կարապետյան Ս., Եփրեմ Մեթր արևմտահայության 1829-1830թթ. գաղթի մասին, ՊԲՀ, 1997, թիվ 2:
8. Մելքոնյան Ա., Ջավախքը XIX դարում և XX դարի առաջին քառորդում, Եր., 2003:
9. Մաթևոսյան Լ., Ախալցխայի հայկական դպրոցը, Երևան, 2007:
10. Акопян В. 3., Кардинал Григор-Петрос Агаджанян, Теодицея N 2, 2011.
11. **Марген А.**, Каталическая энциклопедия. Т. 1, Москва, Издательство францисканцев, 2002.
12. Directorium officii divini pro dioecesi Tiranspolensi in Annum Domini, 1866, Hierarchia Romano-catholica, <http://www.petergen.com/bovkalo/sp/tyraspol1866.html>
13. Healy P. F., The gentile Armenian, Catholic digest, July, 1961.

¹⁷ Զուռնաջյան Ս., Ջավախք, Ժամանակագրություն, Եր., 2002, էջ 117:

¹⁸ Սիմավորյան Ար., Հովյան Վ., Ջավախահայության որոշ հիմնախնդիրներ, Եր., 2009, էջ 20:

¹⁹ Ստալինյան բռնապետության տարիներին իշխանությունները ցանկացել են գյուղի եկեղեցին, ինչպես հարևան շատ այլ բնակավայրերում, վերածել պահեստի, սակայն տուրքիւեցիներն ընդդիմացել են, և եկեղեցին շարունակել է գործել: Կարապետյան Ս., Ջավախք, Երևան, 2006, էջ 505:

Spanglish-ի ուսումնասիրությունը որպես երկրագիտական բառապաշարի յուրացման միջոց

Բաբայան Ք.Ա.

Ռուսաստանի տուրիզմի և սերվիսի պետական համալսարան, Երևանի մասնաճյուղ
(Հայաստան, Երևան)
babayan.christine@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ երկրագիտություն, բառապաշար, լեզվամշակույթ, ուսուցում, ազդեցություն, ընդմիջարկում, փոխազդեցություն, իսպանական փոխառություններ, հաղորդակցական ռազմավարություն, երկրագիտական դասընթաց

Изучение Spanglish как средство освоения страноведческой лексики

Бабаян К.А.

Российский государственный университет туризма и сервиса, Ереванский филиал (Армения, Ереван)
babayan.christine@mail.ru

Резюме: Процессы взаимовлияния языковых структур имеют значительное влияние на них. Изучение особенностей испанского языка, которым пользуются в Америке, позволяет выявить фонетические, словарные, синтаксические особенности Спенглиша, и использовать их в обучающих целях.

Спенглиш имеет огромный обучающий потенциал, так как он демонстрирует группы определенных людей, их психологию, поведение, нравы и так далее. Его исследование предоставляет возможность получить правильную и целостную информацию, как на уровне культуры, так и на уровне языка.

Продуктивным является использование разных взаимодействующих методов на практических занятиях английского и испанского языка, симулирование разных реальных речевых ситуаций, иногда создание английских слов, заменяющих испанские слова, которые раскрывают особенности лексики Спенглиша.

В контексте данного изучения значимым является культурологический аспект обучения заимствованных, взаимосвязанных слов.

Ключевые слова: особенности Спенглиша, потенциал, исследование, изучения, лексика, заимствование, взаимосвязанные слова, влияние, культурологический аспект.

Studying of Spanglish as tool for assimilation of Spanish area vocabulary

Babayan K.A.

Russian State University of Tourism and Service, Yerevan Branch (Armenia, Yerevan)
babayan.christine@mail.ru

Abstract: Interaction processes of language structures have significant influence on them. Analysis of regional particularities of American Spanish affords the opportunity to disclose phonetic, lexicological and syntactical specifics and use them for educational purposes.

Spanglish has huge educational potential as it demonstrates groups of concrete people, their psychology, behavior, moral and etc. It's studying offers a chance to have reliable and complete information both in cultural and language levels.

It is productive to use different interacting methods at Spanish and English practical lessons, to simulate different real speech situations, sometimes to create English words replacing Spanish ones which unfold particular qualities of Spanglish vocabulary.

In the contest of present study culturological aspect of teaching borrowed, interrelated words is essential.

Keywords: spanglish vocabulary, study, borrowed and interrelated words, methods, influence, to simulate, opportunity, educational purposes, language structures.

Իսպաներեն երկրագիտական բառապաշարի ուսուցման գործընթացում անհրաժեշտ է ընդհանուր տեղեկություններ ձեռք բերել այսպես կոչված «սպենգլիշ» և «ինգլիշու» հասկացությունների մասին, քանի որ իսպաներեն-

նի և անգլերենի փոխազդեցության, փոխմերձեցման, պատմամշակութային տարբեր բնույթի փոխհարաբերությունների արդյունքում ձևավորվել են հաղորդակցման խառը, համակցված լեզվաարտահայտչամիջոցներ,

որոնք հանդես են գալիս որպես յուրահատուկ լեզվամշակութային իրողություններ: Դրանց ուսումնասիրությունն ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն, հատկապես երբ խոսք է գնում իսպանների երկրագիտական բառապաշարի ուսուցման մասին:

Երկլեզվության ձևավորման գործընթացն ի հայտ է գալիս անգլերեն և իսպաներեն լեզուների զարգացման պատմության մեջ դրանց ձևավորման տարբեր փուլերում: Գրավյալ տարածքների, տարածաշրջանների բնակիչների լեզուները շոշափելի ազդեցություն են ունեցել թե՛ անգլերենի, թե՛ իսպաներենի զարգացման վրա: Դրա արդյունքում առաջանում են այսպես կոչված «պիջին», «կրեոլ» լեզուներ, որոնք առաջացել են տեղի բնակչության կողմից լեզուների զանգվածային, բայց ոչ լրիվ յուրացման արդյունքում (Потебня 1999, Baugh and Cable 2001, Bookless 1966, Friedman 2001, Johnson 1999):

Spanglish-ի մասին ընդհանուր տեղեկությունները և կոնկրետ օրինակների քննարկումն օգնում է ուսանողներին հստակորեն պատկերացնել, թե ինչ է տեղի ունենում իսպանալեզու երկրներում և տարբեր իսպանական գաղթօջախներում, դասերը դարձնում է ավելի հետաքրքիր և մոտիվացված:

Սպենգլիշով հաղորդակցվում են Մեքսիկայում և ԱՄՆ-ում: Հիմնականում իսպանալեզու երկլեզու անձինք իրենց խոսքում հաճախակի են օգտագործում սպենգլիշ բառապաշար: Օրինակ՝

I am sorry I cannot attend next week's meeting **porqueten gouna obligacion de negociosen** Boston, **peroespero que** I will be back for the meeting the week after (Spanish translation: because I have business obligation in Boston? But I hope that»).

Անկախ այն բանից, թե ինչպես են վերաբերվում սպենգլիշին, այն ներկայացնում է որոշակի մարդկանց խմբեր, նրանց հոգեբանությունը, վարքը, բարքերը և նրանք իսպանալեզու են: Նրանց մասին անհրաժեշտ է ստանալ ճիշտ և ամբողջական տեղեկատվություն թե՛ մշակույթի, թե՛ լեզվի մակարդակներում:

Սպենգլիշ ուսումնասիրելու նպատակով կարելի է կազմակերպել սեմինար պարապմունքներ կամ նախագծային աշխատանքներ: Օրինակ՝ Ալեքս Ջոնսոնն իր “That curious

mixture of English and Spanish is here to stay” առանձնացնում է սպենգլիշի չորս տեսակ (Johnson 1999: 1-2):

Սպենգլիշն այսպես կոչված ընդմիջարկման դրսևորում է: Այն ներկայացնում է անցում մի լեզվական համակարգից մյուսը նորմալ խոսակցության ժամանակ: Ընդմիջարկումը սովորաբար ի հայտ է գալիս երկլեզվության դեպքում, և երբ դա տեղի է ունենում, երբեմն ուղղեկցվում է հումորի զգացումով: Բայց երբեմն խոսողն ընդունակ չէ իր մտքերն արտահայտել մեկ լեզվով և անցում է կատարում այլ լեզվի՝ լրացնելու առաջացած դժվարությունը: Օրինակ՝

“You’ve got a nasty **mancha** on your **camiseta**”

“**Voy a vacumear la carpeta**” (Friedman 2001):

Իսպաներեն ուսումնասիրող ուսանողների համար հարուստ երկրագիտական նյութ է պարունակում հետևյալ տեքստը, որը վերաբերում է սպենգլիշին, նրա ձևավորման պատմությանը, ընդմիջարկման դրսևորումներին, նրա գործածման տարածաշրջաններին, և որպես այլընտրանքային հաղորդակցական ռազմավարություն կիրառելու առանձնահատկություններին:

Օրինակ՝

According to Marika Koivisto in her paper “Spanglish: The History and Language of Spanish-Speaking People in the USA.”, in normal conversation between two bilinguals, code-switching consists of 84% single word switches, 10% phrase switches and 6% clause switches”. (Department of Translation Studies, University of Tampere, 1998) Young bilingual children are adept at switching from one language to another as the conversational situation demands. In one study of bilingual Hispanic children in Miami, Florida, the children had access to a non-overlapping vocabulary in Spanish and English. In this instance, knowing the two languages actually expanded their access to concepts in comparison to children who spoke English or Spanish only (Johnson 1999: 1-2):

Երկրագիտական տարբեր թեմաներ ընտրելիս, կարելի է ուսանողներին առաջարկել այնպիսի տեքստեր, որոնք վերցրած են երկլեզու մարդկանց առօրյա կյանքից: Համապատասխան վերլուծությունն օգնում է ուսանողներին բացահայտել իսպաներենի առանձնահատկությունները՝ հատկապես միջմշակութային հաղորդակցության տեսանկյունից: Ինչպես նշում են սպենգլիշի առանձնահատկություններով զբաղվող լեզվաբանները,

նույն անգլերեն հատկաբանությունը իսպաներենում այլ իմաստներ է ձեռք բերում և հակառակը.

Technology Spanglish Words

1. Linkear To link (as in hyperlinks).

իսպաներեն համարժեքն է *hacer un enlace* - »
կապ հաստատել

2. Updatear or opdeitear - To update

իսպաներեն համարժեքն է *actualizar* - *արդիականացնել, թարմացնել*

3. Releasear - To release (used in techie language, as in, to release a new version of something)

իսպաներեն համարժեքն է
lanzar, publicar, divulgar - », », »

4. Levelear - To level up (gaming language)

իսպաներեն համարժեքն է *nivelar* - *հավասարեցնել*

5. Googlear or gugulear - to Google

իսպաներեն համարժեքն է *buscaren Google* -
փնտրել Google-ում

6. Clickear To click

իսպաներեն համարժեքն է
hacer clic, pinchar, apretar - *մկնիկը սեղմել, սեղմել*

7. El mouse computer mouse

իսպաներեն համարժեքն է *el ratón* - *մկնիկ*

8. Taguear to tag (as in coding or technical

language, not as in playing tag)
իսպաներեն համարժեքն է *etiquetear* - *պիտակ փակցնել, պիտակավորել*

9. Mandar un mail To send an email

իսպաներեն համարժեքն է *mandar un correo*,
mandar un correo electrónico - *էլեկտրոնային փոստ ուղղարկել*

10. Machar or machear to match

իսպաներեն համարժեքն է *combinar* -
գուգակցել, համակցել, նախագծել

12. Janguear to hang out

իսպաներեն համարժեքն է
pasar el rato - ժամանակ

անցկացնել, զվարճանալ

(<http://www.speakinglatino.com/funny-spanglish-words/>)

Կարևոր է, որ ուսանողները իրենք գտնեն համապատասխան տեղեկատվություն, բառեր արտահայտություններ և բերեն քննարկման: Օրինակ՝

A Selection of Spanglish: Սպանգլիշ օրինակներ

aergbica – dynamic female – ճկուն /եռանդուն, շարժուն, ակտիվ/ կին

averaje – average – միջինթիվ,

միջինմեծություն, 2. միջին, սովորական

boila – heating appliance, boiler – ջեռուցման հարմարանք; (շոգե)կաթսա, եռուցիչ

carpeta – carpet – գորգ

chopin – 1. shopping center mall; 2. going

shopping – առևտրի կենտրոն 2. առևտրի գնալը

deiof – day off – հանգստյան օր

frizer – refrigerator – սառնարան

grocear – to acquire groceries – ձեռք բերել,

ստանալ նպարեղեն

jonrgn – home run

lonche – 1. midday meal. 2. food served to

guests at an event – 1. կեսօրյա ուտելիք 2. ըրևէ

իրադարձության ժամանակ մատուցած

ուտելիք

marqueta – supermarket. – սուպերմարկետ

pari – a party. – խնջույք

ruki – novice – նորեկ, սկսնակ

Computer terms: համակարգչային

տերմիններ

chatear – to chat – զրուցել, խոսել

cliquiar – to click, սեղմել, կլիկ անել

deletear – to delete – ջնջել, հանել (տառը,

բառը և այլն)

dragear – to drag the mouse – քաշել, ձգել

մկնիկը

el maus – the mouse – մկնիկ

forwardear – to forward – առաջ, դեպի առաջ

linquiar – to link – միացնել, կապել,

կապակցել

printear – to print – տպել

<http://www.antimoon.com/forum/2005/6654.htm>

m

“Carpeta” բառը ստանդարտ

իսպաներենում նշանակում է թղթապանակ,

իսկ սպանգլիշում նշանակում է

«carpet» սենյակի գորգ:

“clutch” բառը համարվում է սպանգլիշ,

որը մեքսիկական, իսպանական և

լատինոամերիկյան իսպաներենում

օգտագործվում է որպես ավտոմատ

փոխանցման տուփ:

embraque ստանդարտ իսպանական բառը

որպես շղթայակցում:

Սպենգլիշն օգտագործվում է գովազդում,

ամսագրերում, ռադիոյում, փողոցում, հեռուս-

տատեսությունում, թերթերում, սուպերմար-

կետներում:

Haz clic aquí. Հանդիպում է վեբ կայքերում

Llamos para deliver. Հանդիպում է
Պերույում գովազդային վահանակների վրա
Se venden bloques. Գվատեմալայում՝
պաստառներին:

Սպենզլիշը հաղորդակցության միջոց է հատկապես ԱՄՆ-ում, որտեղ տեղի է ունենում փախստականների մեծ ներհոսք, ներգաղթ Լատինական Ամերիկայից, Մեքսիկայից, հատկապես Կալիֆորնիա նահանգ, որտեղ քաղաքների մեծ մասն ունեն իսպանական անվանումներ՝ «Սան Դիեգո», «Սան Մարինո», «Սակրամենտո», «Սան Բերնանդինո», «Լոս Անջելես», «Սան Մարկոս»: Նույնիսկ փողոցներն ունեն իսպանական անուններ՝ «Կամինո դել Ռիո», «Կառտե Էնկանտո»: Նորաձև են դարձել «patio»-ով /ներքին բակերով/ տները:

Կան անվանումներ, որոնք ձևավորվել են եվրոպական լեզուների հիմքի վրա: Օրինակ՝ *California* [kalifo:niə] – Կալիֆորնիա

Սպենզլիշի բովանդակային առանձնահատկությունները բացահայտելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել անգլերենում տարածված իսպաներեն փոխառությունները: ԱՄՆ-ի հարավարևմտյան տեղանունների մեծ մասը կազմում են իսպաներենից փոխառությունները: Ներկա ժամանակում Միացյալ Նահանգներում բացակայում է իսպանական անվանումների միօրինակ, ստանդարտացված արտասանությունը: “Los Angeles Times” թերթը երկար տարիների ընթացքում հայտարարություններ էր հրատարակում այն մասին, որ քաղաքի անվանումը պետք է արտասանել հետևյալ կերպ՝ [los’ancheles]: Սակայն այդ արտասանությունը չընդունվեց և այժմ գործում են հետևյալ տարբերակները՝ [los’andzili:z], [los’anjili:z]:

Իսպանական անվանումների անգլիականացումը մեծապես զգալի է Կոլորադոյում, բայց գրեթե բացակայում է Նյու-Մեքսիկայում:

Այսպես օրինակ *La Mesa* [la:’meisə] – իսպանական ծագման տեղանուն է: Այն շատ տարածված է ԱՄՆ-ի հարավ-արևմտյան շրջաններում: Կալիֆորնիայում և Նյու-Մեքսիկայում պահպանվում է մեքսիկական արտասանությունը “may” [mei], բայց Թեքսասում հնչում է “mee” [mi:] և պաշտոնապես հաստատված է գրելաձևը՝ “Lamesa”:

Տեղանունների արտասանությունը առանձնանում է յուրահատուկ հաստատունությամբ:

Իսպանական փոխառությունների օգտագործումն առկա է ոչ միայն տեղանունների մեջ, այլև այլ ոլորտներում: Այսպես օրինակ՝ Մեքսիկայի ազդեցությունը վառ կերպով նկատվում է ամերիկյան անգլերենում: Մեքսիկայից գաղթած մարդիկ մեծ ազդեցություն են ունեցել ամերիկյան կենսակերպի վրա տարբեր ուղղություններով. Շատ կարևոր ներդրում ունի մեքսիկական հարուստ խոհանոցը:

Սպենզլիշի տիպական օրինակներ կարելի է հանդիպել մեքսիկական սննդի անվանումներում, որոնք դարձել են շատ տարածված Միացյալ Նահանգներում: Այն պատրաստվում է տարբեր վայրերում, սկսած արագ սննդի ցանցերից, ինչպիսին «Tako Bell»-ն է, մինչև նրբաճաշակ ռեստորանները, որոնք դարձել են ամերիկյան մշակույթի մի մասը, որպես տարատեսակ բաղադրիչների և ճաշատեսակների անվանում:

Իսպաներենից անգլերեն բառի փոխառությունը հայտնվել է մեքսիկաամերիկյան բաղադրատոմսերում: Իսպաներեն որոշ բառեր, որոնք հարմարեցվել են անգլերեն լեզվում շատ տարիներ առաջ, հիմա դարձել են ստանդարտ, օրինակ այնպիսի բառեր, ինչպիսիք են՝

tuna (atOn- ձուկ), *jerk* or *jerky* – բարակ կտրատած տավարի միս, (*charqui*), *paupano* (*pampano*)- աղի ջրում բնակվող ձուկ

tomato (*tomate*), *potato* (*patata*), *banana*; *cacao*, *cocoa*, *chocolate* – կակաո, շոկոլադ բառերը նույնպես եկել են իսպաներենից, բայց շոկոլադ բառը ծագել է ագստեկների լեզվից:

Համեմունքները հանդիսանում են մեքսիկական խոհանոցի հիմնական բաղադրիչները: Հետևյալ բաղադրիչների անվանումները փոխառված են իսպաներենից:

achiote seeds- բոդկի չորացված սերմեր, որոնք օգտագործվում են որպես համեմունք:

epazote-խոտ, որը լայնորեն օգտագործվում է լոբազգիներով պատրաստված ճաշատեսակներում (ԱՄՆ-ում նաև կոչվում է «wormseed»)

Մեքսիկական ըմպելիքներից հայտնի են *mescal*, *tequila*, *margarita*-ն:

Իսպաներենի երկրագիտական դասընթացում կարևորվում են նաև այն փոխառված բառերը, որոնք իսպաներենում և անգլերենում համընկնում են իրենց ձևով և իմաստով: Ինչպես հայտնի է անգլերենը ոչ միայն եղել է հաղթող կամ գերակա լեզու: Այն նույնպես կրել է գաղութներում բնակվող ցեղերի և էթնիկ խմբերի ազդեցությունը: Սկսած միջին դարերից իսպաներենը փոփոխության է ենթարկվել է ավելի դանդաղ, քան անգլերենը: Խոսելով փոխառության ձևերի, միջոցների մասին՝ անհրաժեշտ է նշել, որ իսպանական փոխառություններն անգլերեն լեզու են ներթափանցել հիմնականում բանավոր և գրավոր հաղորդակցության միջոցով:

Ինչպես հայտնի է, ցանկացած լեզվի մեջ ամեն ինչ ենթարկվում է փոփոխությունների բառային (բառապաշարային), հնչույթային և ձևային փոխառությունների հաշվին: Անհրաժեշտ է առանձնացնել նաև իսպանական փոխառությունները հնչունային և իմաստային յուրացման մակարդակում, մասնավորապես՝ Հարավային Իսպանիայում և Լատինական Ամերիկայում:

Կարևոր բացահայտում է այն, որ անգլերենը և Իսպանիայում գործածվող իսպաներենն ունեն հնչունային և իմաստային նմանություններ, այն դեպքում, երբ Լատինական Ամերիկայում գործածվող իսպաներենը և անգլերենը ուսուցողական նպատակներով կիրառելիս առաջ են գալիս բազում դժվարություններ: Լատինական Ամերիկայում նշված լեզուների փոխազդեցությունը դրսևորվում է թե՛ համադասական, թե՛ ստորադասական երկլեզվությամբ: Այդ շրջանի բնակիչների խոսակցական լեզվում հանդիպում են մեծ քանակությամբ անգլերեն և իսպաներեն արտահայտչամիջոցներ:

Արդյունավետ է իսպաներենի գործնական ժամերին ստեղծել անգլերեն բառերին փոխարինող իսպաներեն բառեր, չվախենալ նմանատիպ բառերի ստեղծումից: Այդ դեպքում, օրինակ, reliability բառին փոխարինելու կգան իսպաներեն fiabilidad կամ confiabilidad բառերը, իսկ self-service բառի փոխարեն կարող ենք օգտագործել auto-servicio բառը: Ուսանողները մասնակցելով յուրահատուկ բառաստեղծման գործընթացին, ստիպված են լինում հարմարեցնել անգլերեն բառերն իսպաներենի հնչունային, առոգանական և ձևաբանական նորմե-

րին, ինչպես դա տեղի է ունեցել անգլերենի առնմանվող փոխառությունների հետ (astronauta, parámetro, reactor, síndrome, drenaje, chequear, chutar, noquear, sprintar և այլն):

Իսպաներենի երկրագիտական բառապաշարի ուսուցման տեսանկյունից կարևոր է այն, որ Լապեսան շեշտը դնում է անգլերեն փոխառությունների ձևաբանական հայեցակերպի վրա, հետին պլան մղելով բառակազմության հնչունային հիմքերի ուսումնասիրության կարևորությունը: Օրինակ՝ ciclostil, cinemascopio, magnetofón, suspense, automación, permitividad, gasoil բառերը նրա կարծիքով պետք է համապատասխանեցվեն իսպաներենի ձևաբանական կանոններին՝ ciclostilo, cinemascopio, magnetófono, suspensión, automatización, permisividad, gasóleo (Lapesa 1963, 1966): Սույն հետազոտության համատեքստում կարևորվում է փոխառվող, փոխառնչվող բառերի ուսուցման մշակութաբանական հայեցակերպը:

Թոմ Բուկլեսը կարծում է, որ անգլերենի ազդեցությունը իսպաներենի վրա հատկապես նկատելի է մամուլի լեզվում: Հետաքրքիր է նրա նկատառումները երկակիության վերաբերյալ՝ «անհրաժեշտ փոխառություն» (necessary loans) և «բարեհունչ տարբերակ» (elegant variation) (Bookless: 1966): Բայց այս հակադրումը դժվար է կիրառել կոնկրետ բառերի նկատմամբ, քանի որ այն տեսական պլանում դառնում է չկայացած: Այս երկակիությունը չունի բաժանման հստակ հիմք. «անհրաժեշտ փոխառություն»-ը հիմնված է «պարտադիր և ոչ պարտադիր» հիմքի վրա, իսկ «բարեհունչ տարբերակ»-ը ուղղագրական չափանիշի վրա: Օրինակ՝ cowboy/vaquero/, film/película/, hall/vestíbulo—entrada—recibimiento/, stand/pabellón/, chequeo/reconocimiento médico/ բառերը նա վերագրում է «բարեհունչ տարբերակ» բաժնին, իսկ այնպիսի բառեր, ինչպիսիք են shock/choque/, hot dog/perro caliente/, mitin/reunión política/, boyscout/explorador/, short(s)/pantalon corto/, trailer/avance/ վերագրում է «անհրաժեշտ փոխառություններ» բաժնին:

Ինչպես արդեն նշվել է, անգլերեն լեզվից արված փոխառությունները ուսուցողական նպատակներով պատահական չեն կարող ընտրվել: Անգլերենի զանգվածային տարածումը ողջ աշխարհում, արվեստի, գիտության, տեխնիկայի, սպորտի միջազգայնացումը, տարաբնույթ միջազգային շփումների բուռն զարգա-

ցումը նպաստում են իսպանո-անգլիական կապերի ամրապնդմանը և ընդլայնմանը, և հետևաբար հարստացվում է իսպաներենն անգլերենից արված փոխառություններով: Իսպաներենի երկրագիտության դասընթացներ նախագծելիս, անհրաժեշտ է մշտապես հաշվի առնել այդ հանգամանքը:

Եզրակացություն

Լեզվական համակարգերի փոխազդեցության գործընթացներն շոշափելի ազդեցություն են ունենում նրանց վրա: Ամերիկայում գործածվող իսպաներենի տարածաշրջանային յուրահատկությունների ուսումնասիրությունը թույլ են տալիս բացահայտել սպենգլեշի հնչյունային, բառապաշարային և ձևային առանձնահատկությունները և կիրառել դրանք ուսուցողական նպատակներով:

Սպենգլիշը մեծ ուսուցողական ներուժ ունի, քանի որ այն ներկայացնում է որոշակի մարդկանց խմբեր, նրանց հոգեբանությունը, վարքը, բարքերը և այլն: Նրա ուսումնասիրությամբ հնարավոր է ստանալ ճիշտ և ամբողջական տեղեկատվություն թե՛ մշակույթի, թե՛ լեզվի մակարդակներում:

Արդյունավետ է իսպաներենի և անգլերենի գործնական ժամերին կիրառել տարբեր փոխներգործուն մեթոդներ, մոդելավորել տար-

բեր իրական խոսքային իրադրություններ, երբեմն ստեղծել անգլերեն բառերին փոխարինող իսպաներեն բառեր, որոնք ներկայացնում են սպենգլիշ բառապաշարի առանձնահատկությունները:

Սույն հետազոտության համատեքստում կարևորվում է փոխառվող, փոխառնչվող բառերի ուսուցման մշակութաբանական հայեցակերպը:

Գրականություն

1. Потебня А. Полное собрание трудов. – М.: Лабиринт. – 1999. – 300с.
2. Baugh A. A. And Cable Th. A History of the English Language. – 5 Edition New York, 2001. – 447 p.
3. Bookless T. The language of the Spanish Press, 1965-1966, tesis inédita para el título de M.Phil. por la Universidad de Leeds, 1966.
4. Friedman R. Language Purists Dismayed By Spanglish// Star-Tribune Newspaper. -2001: Retrieved from <http://www.puertoricoherald.org/issues/2001/vol5n06/Spanglish-en.html>
5. Johnson A. That curious mixture of English and Spanish is here to stay”// Broadsheet Journal. - #46/1. – 1999. –pp. 1-4.
6. Lapesa R. Historia de la lengua española, sexta edición, Madrid, Escelicer, 1965, 424 págs.
7. Lorenzo E. El anglicismo en el español de hoy //Arbor, 32, 1955.
8. <http://www.speakinglatino.com/funny-spanglish-words/>

Гармонизация как платформа социальной инженерии

Григорьян Э.Р.

Кафедра социологии и социальной работы Армянского государственного педагогического университета им. Х. Абовяна (Армения, Ереван)
ernestgrig@hotmail.com

Ключевые слова: гармонизация, социальная энергия, целевая функция, золотое сечение, социальная система, организация

Ներդաշնակեցումը որպես սոցիալական ինժեներիայի պլատֆորմ

Գրիգորյան Է.Ռ.

Խ. Աբովյանի անվ. Հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի ամբիոն (Հայաստան, Երևան),
ernestgrig@hotmail.com

Ամփոփում: Հոդվածում քննարկվում է մաթեմատիկական կոդի կիրառումը, որը թույլ է տալիս ստեղծել ներդաշնակ սոցիալական համակարգեր, այսինքն, իր կառուցվածքով լավագույնս հարմարեցված իր հիմնական նպատակային գործառնության կատարման համար: Վիճարկելով կոդի հեղինակի /Վ. Ա. Բունինի/ հետ, սույն հոդվածի հեղինակն ընդգծում է զուտ կառուցվածքային ներդաշնակեցման անբավարարությունը՝ 'պնդելով նպատակային գործառնության բովանդակային սահմանման եւ հետագա ներդաշնակեցման անհրաժեշտությունը' որպես սոցիալական համակարգի կայունության պայմաններ: Կարևորվում է ներդաշնակեցման գործընթացներում սոցիալական էներգիայի դերի հաշվառումը:

Վճռորոշ բարեր՝ ներդաշնակեցում, սոցիալական էներգիա, թիրախ գործառնություն, ոսկե հատում, սոցիալական համակարգ, կազմակերպություն

Harmonization as a social engineering platform

Grigoryan E.R.

Department of Sociology and Social Work of the Armenian State Pedagogical University after Kh. Abovyan (Armenia, Yerevan)
ernestgrig@hotmail.com

Abstract: The article discusses the use of mathematical code that allows to create harmonic social systems, i.e., structurally best adapted to perform its main objective function. Polemizing with the author of the found code (V. A. Bunin), the author of this article emphasizes the insufficiency of purely structural harmonization, insisting on the need for a meaningful definition of the objective substantial function and its further harmonization as a condition of stability of the social system. The importance of taking into account the role of social energy in the processes of harmonization is emphasized.

Keywords: harmonization, social energy, objective function, Golden ratio, social system, organization.

То, что видно, то призраки; то, что не видно, то и управляет.

По устоявшемуся определению (см. 1) социальной инженерией называется деятельность, направленная на сохранение и воспроизводство целостности социальных систем, исходя из знания внутренней логики их развития. Акцент на целостности породил новое перспективное направление разработки социальных систем, которое названо гармонизацией. Долгие годы работы в этой области в СССР были засекречены, результаты исследований подпадали под рубрику

«Непубликуемые изобретения» и только сегодня, благодаря истекшему сроку давности (а некоторые статьи помечены 50-тыми годами 20 века), они появились в открытой печати и стали известны широкой публике. Суть этих исследований обозначена самим автором (В.А.Буниным, см.2) следующим образом. «Поиск решения проблемы гармонизации сложной системы привел к разработке математического кода, позволяющего создавать системы различной природы, которые гармоничны подобно биологическим, т.е., наилучшим образом приспособлены для выполнения своей главной целевой функции. Соблюде-

ние этого Кода гарантирует целостность и устойчивость любой системы вплоть до системы Мироздания» (2). После констатации этого положения понятие гармонизации наполнилось точным смыслом. Под гармонизацией понимается применение найденного автором (В.А.Буниным) математического Кода, обеспечивающего наилучшее соотношение трех главных параметров (начал – размерностей) в любых системах науки, практики, искусства – по критерию гармонии, как соответствия всех подсистем, вплоть до мельчайших – их главной целевой функции. Эти, строго математически выведенные уравнения распространяются на системы практически любой природы – от механических до социально-экономических и искусства.

Главное достижение автора – это переход от однофакторной модели золотого сечения к трехфакторной (деление на части по правилу золотой пропорции трех независимых компонент разной природы), и даже мультифакторной. Это стало возможным благодаря тому факту, что уравнение "золотого сечения" может быть объединено практически с любым уравнением математической физики и ввиду этого стать как бы его предельно простым частным случаем. Благодаря такому объединению уравнения "золотого сечения" с уравнениями математической физики, удалось математически и даже экспериментально решить проблему гармонизации сложных систем, долгое время считавшуюся неразрешимой. Эту гармонию троеначалия автор (В.А.Бунин) предложил называть не просто гармонией, а Метагармонией.

Уравнения математической физики, описывающие поведение сложных систем апеллируют не просто к закону сохранения энергии, но и к более широкому закону сохранения энергоинформации. Он предполагает сохранение информации об осуществленных действиях. А вообще, энергия в социальной инженерии пригодна для описания систем любой сложности и удобна в качестве универсальной меры эффективности и оптимальности социальной системы.

Рассмотрим теперь аспекты применения этого кода гармонизации к реальным социальным системам.

Кадровые службы накопили немало критериев для подбора сотрудников. Проанализировав данные о человеке, они смогут приблизительно оценить, в каком подразделении найдется работа ему по душе и организации не в убыль. Благодаря работе кадровых служб организация превращается в монолит, способный противостоять рыночно-бюрократическим наскокам. Главное качество таких монолитов – минимизация бессмысленных потерь социальной энергии при вы-

сокой эффективности ее приложения. В результате, на общественную арену устремляется лев, чьи успехи будут несомненными, пока принятые внутри организации нормы не войдут в противоречие с требованиями внешней среды. Однако вместе с успешной организацией появляется и новое социальное образование, которое имеет свою этико-нормативную систему, и не исключено, что она может содержать в качестве целевой функции террористическую деятельность. **Вот об этом противоречии между гармонизацией структуры организации и содержанием ее целевой функции мы и хотим порассуждать.**

В мире рождается много организаций, чьи прямые задачи – уничтожение населения, обладающего определенными чертами. Например, имеющего «неправильную» религию, являющегося «неправильным» этносом, имеющего «неправильную» политическую ориентацию или гражданство, имеющего «неправильный» род занятий, цвет кожи и др. Эти организации заряжены на уничтожение «неправильных социальных объектов», «неправильной» науки, но в то же время внутренне могут быть довольно стабильны, обладать высокой координацией и даже по своему гармоничны. Например, только в России есть такой «научный орган», как «Комиссия по борьбе с лженаукой» (3). «В свое время для подобных целей была создана инквизиция, которая, будто бы, защищала догматы «истинной религии». Время прошло и инквизиция была упразднена. Но ведь нет, она опять возродилась «в одной отдельно взятой стране», но в другом виде – в виде «Комиссии по борьбе со лженаукой»» (3). Известно, что целью инквизиции было уничтожение подлинного христианства. Неудивительно, что содержанием деятельности этой комиссии является аналогичное уничтожение подлинной науки и воспевание лже-науки, в первую очередь, «дуралей с высунутым языком».

Если такой тип существования присущ природе, то он обычно называется хищническим. В социуме подобные социальные объединения внешне не позиционируют себя как таковые, а чаще принимают облик невинных государственных и общественных организаций. Ну, еще бы, не хватало еще и офиса с вывеской: «Объединение воров и убийц». Эти организации обычно вуалируют свою хищническую деятельность умело подобранной «легендой» о целях и нормах поведения, запасаются даже смастеренной идеологией, например, неолиберальной. И не так просто распознать их целевую деструктивную функцию. Но структурно они могут полностью соответствовать Коду гармонизации, как бы абсурдно и обидно это ни звучало.

Направленность на уничтожение не означает хождение по улицам с автоматом Калашникова, как нам постоянно пытаются внушить те же организации. Сегодня развито множество видов уничтожения людей, среди которых наиболее популярны уничтожение их времени, их энергии, их здоровья, их благосостояния, их уверенности в будущем, их симпатии к родным, их веры в истину, их уважения к предкам и святыням, их опоры на государство, их почитания театра и многие другие, которые еще не распознаются населением как ловушки. Вполне можно сказать, что человек – это добыча для таких организаций.

Взглянем теперь на большое множество организаций, снующих в общественном пространстве. Каждая из них – индивидуальна, имеет свой профиль работы, тысячами нитей связана с другими – людьми и организациями, и формирует свой тип человека, иногда даже с фирменной эмблемой. Правовое пространство для всех – одно и то же, но их удельный вес, как и этическая их направленность различаются. Более влиятельные люди из более солидных организаций будут в большей степени формировать атмосферу общества, насыщая ее теми нормами и ценностями, которые приняты в их среде. Следовательно, если в обществе превалирует та или иная идейная атмосфера, то ее истоки надо искать в «больших» организациях. Так, большие организации индивидуализируют страну. А если в них доминирует хищническая аура, то она окутает и всю страну. Принцип подобия, пронизывающий все этажи социальной лестницы, танком прокладывает широкий тракт воздействию влиятельных людей. Но знакомы ли они с целевой функцией той организации, инструментами которой они бессознательно являются? Осознают ли они тот принцип кадрового подбора, который позволил именно им стать во главе больших организаций?

В старину кадровый подбор решался довольно просто. Династическое наследование власти выкидывало всех неуместных претендентов и конкурентов. Но сегодня даже президенты стран проходят невидимый кадровый отбор. Ну а потом, как принято в демократических странах, результаты отбора утверждают на выборах.

И влиятельные люди создают новую атмосферу. В ней у богатых неизмеримо больше лоббистских возможностей влиять на политику государства, чем у бедных. Они не допустят введения прогрессивной шкалы налогов. Постепенно, богатые станут богаче, а бедные – беднее. Осталось только поднести спичку, и налицо – пресловутая классовая борьба, которую очень легко могло бы предотвратить государство, если бы оно было самоуправляемым. Значит те, кто

препятствовал введению прогрессивной шкалы, вели государство к разгрому? Отвечает это интересам богатых? Нет, конечно, ведь они первые потеряют **все** в результате разгрома государства. Ну, ладно, мы знаем, что богатые не в ладу с интеллектом. Теперь мы знаем, кого и почему, в первую очередь, ставят во главе «больших организаций». А где же те «кадровые службы», которые управляют введением классовой борьбы? Кто знает их фамилии? Может быть они – высокопоставленные чиновники? А госслужба основана на определенных ценностях. В частности, высокопоставленное должностное лицо своим поведением должно содействовать в укреплении того убеждения в обществе, что деятельность должностных лиц направлена на справедливое обслуживание интересов общественности. Как гармонизировать эти, невидимые простым глазом аспекты управления? Что говорит о них преподаваемая в вузах теория государственного управления? Может быть, тогда выплывет наружу тайная гармония между не сильно умными богатыми – потенциальными самоубийцами, но именно ввиду этого получающими мандат на приватизацию, и неким «глубинным государством», достаточно скромным, чтобы продержаться века, даже если исчезает внешнее государство? Не говорит ли это о низком эволюционном качестве назначаемой таким образом экономической элиты, о ее неспособности снять противоположность богатые-бедные? Нет ли подобной гармонии в природе, например, между муравьями и тлей?

Страны входят в плотное соприкосновение на международной арене. Теперь уже и страны вынуждены приспосабливаться к давлению более сильных стран. Все приобретают свой индивидуальный профиль, вытекающий из их целевых функций. И все меньше шансов на превалирование этических норм. Разве что только у частного человека остается сегодня возможность морального выбора. Он может предпочесть для проживания ту или иную страну, исключительно по моральным соображениям, особенно, если ему уже не надо искать работу.

Но человеку не известны целевые функции разных стран. Они вообще могут быть известны только очень ограниченному числу людей, спрятанных в завуалированных организациях, а скорее, в родовых кланах. Сотни лет могут длиться процессы реализации заданной целевой функции, как например, уничтожение Габсбургов, Романовых, определенных наций, рас, культур, религий, и даже всего человечества, в чем уже не осталось сомнений. И разве во имя этих целей производится гармонизация специфических организаций и обществ, как трактуют этот процесс

математические уравнения? Да, как показывает история, изменения в обществе проводятся предельно гармонизированной, сплоченной кучкой заговорщиков, иногда выступающих в виде партий.

Целые страны доводятся до замороженного, беспмятного, сомнабулического состояния, в котором выпадают из общественных норм — помощь ребенку, защита женщины, сострадание больному. Например, та же Германия. «Германия к концу Второй мировой войны, с её 161 городом-трупом и более 800 испепелёнными населёнными пунктами, стала гигантской "чистой доской", готовой к нанесению на неё новых содержаний и опытов — во исполнение цели, сформулированной лордом Ванситтартотом, главным дипломатическим советником правительства Его Величества, в 1941 году: *"С Божьей милостью и во спасение человечества, мы избавим мир от Германии, а Германию — от неё самой"* (См. статью 4). Вот неясная самой Германии и неведомая почти никому целевая функция той войны. А какова новая, предназначенная уцелевшей Германии целевая функция?

«Два миллиона тонн бомб, сброшенных на Германию, имели продолжение в послевоенной программе так называемого перевоспитания, где онемевшему от страха населению психоаналитически внушалось, что всё это делалось ради него и ради его светлого будущего» (См. ту же статью 4). А разве не таким же сгармонизированным со всеми европейскими странами проводился и проводится Геноцид армян? А разве не то же самое произошло с Ираком, Ливией, Сирией и далее везде... И все это делалось гармонизированным, высоко скоординированным образом, например, те же бомбардировки. И разве то же самое не делается сегодня на обложенной санкциями территории? Можем ли мы назвать это явление гармонизацией зла?

Где Хаммурапи, явочным порядком учредивший незыблемые в старину нормы помощи бедным и слабым еще 4 тысячи лет назад? Почему так резко изменилась человеческая культура? Обезображенное лицо планеты выедается гармонизированным стадом гиен, чьей координации, исполнительности и дисциплине может позавидовать любая армия. Что это за явление? Почему запаздывает эволюция?

Разве можно назвать это зверство Метагармонией? Какие же системы мы назовем метагармоничными в нашем смысле?

Как подметил еще Лейбниц, в рукотворных объектах, т.е., сделанных руками человека, в отличие от природных, возникают элементы, не соответствующие целевой функции, т.е., отклоняются от биологической предзаданности. Таким

образом, возникают чисто социальные, человеческие элементы. А поскольку в природных объектах все, даже мельчайшие элементы природного объекта, соответствуют его целевой функции и в этом смысле целегармоничны, то эти «отклонения» есть зачатки нового понимания общества, дисгармонично вводящие его новое, более гуманное назначение. Следовательно, пока еще продолжается история человека, скорее, как биологического, а не социального существа. Первая даже доминирует в определенных фазах, и всеми отрывками звериного образа жизни отдается и в войнах, и в организациях, нацеленных на уничтожение себе подобных. А разве подобных? Такую гармонизацию, разве что, можно уподобить до-социальной, животноподобной, стадной, личностно не-дифференцированной форме поведения человеко-образных. Как будто еще отсутствует язык, способность договариваться, понимать друг друга и т.д..

Метагармонией же можно будет назвать такое состояние человечества, когда в соответствии с главным принципом Гермеса «Целое», целостность будет включать все, буквально **все и всех** без исключения. Это и есть, если хотите, первоначальная и единственно возможная религия человечества. Фактически, речь идет о гармонизации всех возможных целевых функций, т.е., всех тех содержательных целей и намерений, которые объединяют людей в государство. Главная установка государства в организации общественной жизни заключается в создании «социальной целостности», претворения в жизнь единства совместных действий людей. Государство есть целое, охватывающее своей организацией всю совокупность людей. Разумный уклад общественной жизни предполагает подчинение частных интересов людей потребностям коллективного целого, которое с необходимостью направляется к целям, стоящим выше индивидуального интереса и причастным историко-природным преобразованиям.

Но как быть с эгоцентризмом, с самовлюбленностью, с высокомерием, с жутким эгоизмом, до ослепления не замечающим существование других? С межпартийной, межклановой, межэтнической борьбой? А с организованной преступностью?

А очень просто. Мера той энергии, которая доступна коллективному целому для поддержания своего существования, прямо зависит от меры его сплоченности. Об этом свидетельствуют закон техногуманитарного баланса, как и ранее сформулированный, аналогичный по смыслу закон соответствия структуры социума уровню его энергопотребления (5). Это закон формализован в виде общей зависимости между способ-

ностью социума избегать антропогенных катастроф, т.е. внутренней устойчивостью, сплоченностью, качеством механизмов саморегуляции и технологическим потенциалом, т.е., в конечном счете, объемом потребляемой энергии. Ведь наиболее обобщенной характеристикой технологического уровня социума является величина энергопотребления, а характеристикой «мудрости» социума — величина производства человеческого капитала [5]. Приведенный рост человеческого капитала (в расчете на единицу его производства) при устойчивом развитии должен опережать приведенный рост энергопотребления (в расчете на единицу энергии). Хотите драться, конкурировать, наезжать на слабых? Пожалуйста! Но тогда все вместе готовьтесь к голоду, если не хуже.

Таким образом, энергетическая составляющая жизни людей жестко указывает на необходимость содержательной, а не только структурной, гармонизации социума. У любого биообъекта, как и социального организма, на любое выполняемое действие накладывается условие воспроизведения себя, что требует восстановления тех ресурсов, которые были потрачены на действие. Любой биообъект по существу является сгустком энергии вещества, сохраняющим устойчивость за счет энергии окружающей среды.

Продолжение этой жизненной потребности приводит к признанию необходимости включенности социального организма в экосистемы все более крупных масштабов, целевые функции которых теряются в глубинах космоса и остаются за гранью нашего знания. Мы не знаем, зачем Вселенной понадобился человек? Что она собирается с ним делать? Если уничтожить, то она уже приступила к этому, наслав на планету свору варваров. Поэтому до гармонизации биологических систем имеет смысл обратиться к рассмотрению целевой функции войн в космосе как наиболее характерного и предстоящего нам всем этапа ужесточения условий существования.

И в связи с этим укажем на одно любопытное явление, которое может пролить свет на некоторые тайны истории. В науке известен "фантомный эффект", когда происходит регенерация хвоста ящерицы, или восстановление кожных покровов, свечение отсутствующих частей биообъекта в опытах Кирлиан и т.п. Можно предположить, вместе с автором Кода, В.А. Буниным, что биологические "фантомные эффекты", отражают существование в Природе некоего стремления к целостности, к Метагармонии всего сущего в Мироздании, к постижению чего и служит развитый Код. Но это в широком плане означает, что и история движется именно таким

образом. Незавершенность некогда предпринятых, но приостановленных действий снова и снова побуждает к их завершению во имя некой, не всегда осознанной цели. Более того, сама цивилизация возникает как продолженное, фрактальное стремление к завершению цели, которая только и разрастается пышными, бесконечными ответвлениями. Именно так можно анализировать целевые функции различных цивилизаций. А уже затем выяснять, насколько они гармонизируются. И тут открывается любопытное обстоятельство: герои истории почти не меняются, жертвы всегда остаются жертвами наследственно, как и хищники не допускают в свой клан никого из чужих. Они уже образовали симбиотическую связь между собой. Между жертвами и хищниками царит почти гармония, даже не нуждаясь в переменах позиций. Нечто похожее существует в Индии. Мир оказался гораздо более схожим с шахматной доской. Все народы давно уже обрядились в приличествующие соответствующим шахматным фигурам облачения и выполняют от века заданные действия, принципиальная незавершаемость которых оформляется в предсказуемые циклы истории. Например, на протяжении 800 лет основными налогоплательщиками в Италии остались те же самые семьи. Более того, не меняются даже типы людей, как каменные скульптуры возносящиеся над временем. Посмотрите на оставшиеся в истории изображения древних шумеров и выйдите на улицы Еревана. Вам навстречу будет идти непрерывный поток шумеров. Особенно их много в торговле. Они до сих пор не переступили порог, отграничивавший их от более высокородного и аристократического населения Аратты. И, возможно, они до сих пор наследственно передают мечту-ожидание прихода им на помощь мудрецов Аратты с их священными законами. Может быть, налицо четкий и очень древний фрактал, направляющий историю армянского народа согласно закону сохранения энергоинформации?

Спускаясь на этажи ниже, можно порассуждать о структуре современной науки и аналогичной ей фрактальной системе управления государством в виде министерств, каждое из которых опирается на некую совокупность допущений, включающую в себя как научные знания, так и элементы целевой функции. Интересы общества, равно как и других социальных групп, выявляются только после анализа целевой функции. Созданная номенклатура министерств уже содержит прямое указание на выделенное на шахматной доске место и профиль той фигуры, которую будет играть абсолютно все население данной страны. Изменения в мировой структуре жестко пресекаются и смерти подобны. Жажду-

щим изменений надо срочно менять целевую функцию состоявшейся мировой структуры, и уже потом вычислять новые соотношения частей и элементов. Но откуда они возьмут социальную энергию для этих преобразований? Она бдительно охраняется, и во многих странах давно под замком. Для того и окормляется множество внедренных в другие страны организаций, чтобы те, как невиданный ранее вид насекомых, высасывали всю жизненную энергию населения.

Исследования ученых привели к выводу, что энергия в телах движется математически аналогично движению текучей среды. Важная особенность подобного энергетического подхода состоит в том, что он позволяет исследовать систему, значительно обогащая ее содержанием. Все энергетические тела человека, согласно закону сохранения энергоинформации, взаимодействуя между собой, образуют общий энергопотенциал (ОЭП), от которого зависит коэффициент полезного действия (к.п.д.), возможности и способности человека. Без него социальная машина становится куском металла. Когда же снижается общая энергия, то в первую очередь и очень естественно реагирует на это наше эмоциональное тело, снижением тонуса и настроения. Точь-в-точь как в организме, снижение энергии порождает болезнь. Например, установлено, что мощность сердечного клапана человека недостаточна для снабжения кровью всех капилляров. Поэтому просто необходима ежедневная мышечная активность человека. Вообще всю гуманитарную науку, в которой не используется понятие энергии можно отправить в утиль. Если ввести понятие социальной энергии в экономику и в производственный обиход, то в плохо организованной социальной среде человеку надо платить не только за труд, но и за бессмысленные и бесцельные, по вине организации, траты своей энергии и времени.

Что выполняет функцию капилляров в социальной системе? Если движение энергии аналогично потокам крови в организме, то в социальной системе энергия распределяется согласно указателям – нормам и правилам. Управленческая и производственная деятельность человека существенно зависит от использования нормативных систем. Под этим собирательным термином понимаются эталоны, стандарты, нормы, законы, правила и тому подобное. В биологии этому аналогичны гены и способ их функционирования. Всем знакомы случаи, когда несоблюдение нормативных систем или их неразумность приводили к мелким, а иногда к крупным недоразумениям. Неразумные же нормативные системы полностью поглощали нашу

энергию, не давая ничего взамен. Т.е., уничтожали нашу жизнь.

Тем самым понижался общий социальный энергопотенциал. Но ввиду закона сохранения энергоинформации, в частном случае переходящего в обычный закон сохранения полной энергии как суммы потенциальной, кинетической и хаотической энергий, увеличивался объем хаотической энергии, затягивающей социальную систему в турбулентность.

Понятие "энергетической размерности" обнаруживает тот самый рычаг, пользуясь которым можно сдвигать с места большие социальные процессы, на изменение которых не хватает социальной энергии. Например, для того чтобы в сложных системах подача подведенной энергии не вызвала переходных процессов, необходимо, чтобы соотношение между подведенной энергией определенного вида и полной энергией всей системы, выражалось "золотым сечением". Во избежание нестабильностей глобальной энергетике вброс в нее потенциальной, скажем, нефтяной энергии должен производиться с соблюдением "золотого сечения", что и является эталонным требованием. Это же относится и к глобальной экономике, которой, как известно, присущи своеобразные "гармонизирующие" процессы типа экономических волн. Заметим, что подобные же циклические процессы, пока что не объясненные, но, по-видимому, необходимые для сохранения стабильности, характерны и для ряда иных сверхбольших систем. Теперь предположим, что открытие залежей какого-то редкого металла, скажем, золота на территории Армении, сопровождалось резким его вбросом в глобальную экономику, причем совсем не по правилам "золотого сечения". В результате возникает кризис нестабильности, в котором Армения может диктовать свои правила в глобальной экономике. Но, естественно, при условии, что эти залежи принадлежат ей, а не какой-то зарубежной компании.

Так возникает новое качество социальной системы. Она становится самоуправляемой. Из сложной системы она превращается в сверхсложную. А сверхсложные системы способны устойчиво и длительно сохраняться путем создания подсистем самоуправления в виде фрактальных гомоморфизмов, уподобляющихся самой системе, и служащих как для наведения порядка внутри, так и экспансии вовне. А это делается путем разработки гармонизированной нормативной системы, которая наилучшим образом осуществляет свою главную целевую функцию – самосохранение - и способна выполнять присущие и подчиненные главной целевой функции задачи. Стоило бы привлечь внимание армянс-

ких ученых, в том числе, социологов к этой области, так важной сегодня для государственного строительства. Но пока молодых ученых обхаживают зарубежные ученые, объясняя, что надо отказаться (в который уже раз!) от атомной энергетики, как, например, 1-2 апреля в Бизнес-Центре Центрального банка, на конференции по глобальной экономике (6). При этом армянскому языку отказали быть рабочим языком конференции. Говорите только по-английски!

Только после армянских разработок должна начаться стандартизация норм, присущих сверхсложной системе, которая постепенно охватит самые разнообразные эталоны, вплоть до установленных международных эталонов. Так преодолевается "волюнтаризм" и колониальный характер привитых нормативных систем. Но остается еще задача - снабдить моделями самоуправления и все население. Это означает, что каждый человек – саморефлективен и самоуправляем. В своем мозгу строит модель самого себя и окружающего мира, и с помощью этой модели, которая является его олицетворением и самовоплощением эталонной нормативной системы, корректирует действия социальной системы. А дальнейшее движение вверх, к метамоделям полностью нейтрализует воздействие какой-либо, сеющей смерть организации.

Литература

1. Резник Ю. М. Основные направления социоинженерной подготовки специалистов. https://sites.google.com/aspu.am/ernest-grigorian/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5#h.p_LhixZXxvKwye
2. Бунин В.А. Биоподобие техногенных систем: Математический код метагармонии. М.: КРАСАНД, 2010. – 96 с. https://www.google.com/url?q=https%3A%2F%2Fsites.google.com%2Faspu.am%2Fernest-grigorian%2F%D1%2581%25D0%25BE%25D1%2586%25D0%25B8%25D0%25BE%25D0%25BB%25D0%25BE%25D0%25B3%25D0%25B8%25D1%258F%2F%25D0%25BE%25D0%25B1%25D1%2589%25D0%25B5%25D1%2581%25D1%2582%25D0%25B2%25D0%25BE-%25D0%25BF%25D0%25BE-%25D0%25B7%25D0%25B0%25D0%25BA%25D0%25B0%25D0%25B7%25D1%2583-%25D1%2583%25D1%2580%25D0%25BE%25D0%25BA-5&sa=D&sntz=1&usg=AFQjCNEkKE_I4Z42LmGredhrnLUwgmN0BA
3. Ивченков Г. Комиссии по борьбе с лженаукой и ее «ученым членам» посвящается // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.25312, 01.04.2019 <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001g/00163999.htm>
4. Свасьян К. Германия. «Немецкий вопрос»: http://zavtra.ru/blogs/germaniya_effekt_otsutstvuya
5. Голубев В.С. О законе техно-гуманитарного баланса // «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.25311, 01.04.2019 <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001g/00163998.htm> или https://sites.google.com/aspu.am/ernest-grigorian/%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%BE%D1%8D%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0#h.p_kVu5mB8wY7eC
6. «В Ереване при партнерстве Америабанка стартовала международная экономическая конференция с участием ведущих ученых мира». <http://golosarmenii.am/article/78363/v-erevane-pri-partnerstve-ameriabanka-startovala-mezhdunarodnaya-ekonomicheskaya-konferenciya-s-uchastiem-vedushhix-uchenyx-mira>

Шакарянц С.Э.

Аннексия Голанских высот нужна для разжигания новых «прокси-войн».....5

Агасарян В.К.

Роль Исламской Республики Иран в Сирийском кризисе.....18

Елизбарян В. Д.

Характеристика и роль таможенной политики в регулировании внешней торговли.....21

Ռուիսկյան Լ. Մ.

Նեոազատական գաղափարախոսության ուսումնասիրությունը հայաստանյան արդի իրողությունների համատեքստում.....27

Հարությունյան Ժ. Հ.

Աֆրիկյան նախկին գաղութների հետ Ֆրանսիայի համագործակցության մեխանիզմները.....35

Գալոյան Կ. Ա.

Մեսիսթի թուրքերի հիմնախնդրի դրսևորումները Ռուսաստանի Դաշնության քաղաքականության և ռուս-վրացական հարաբերությունների համատեքստում.....40

Խաչատրյան Ռ. Ա.

Ուկրաինան Արևելքի և Արևմուտքի խաչմերուկում. Մայդանից մինչև ԵՄ ասոցացում.....46

ПРАВО

Սաֆարյան Ա. Գ.

Հավաքների ազատության իրավունքը հիմնարար այլ իրավունքների իրացման համատեքստում.....54

ОБОРОНА И БЕЗОПАСНОСТЬ

Петросян В.А. , Шмавонян А.А.

Характер нелинейных флаттерных колебаний упругой прямоугольной пластинки при пост-критических сверхзвуковых скоростях.....62

ЭКОНОМИКА

Սողոմոնյան Մ. Է.

Ինստիտուցիոնալ վերափոխումները Հայաստանի Հանրապետության բնական մենաշնորհի համակարգում.....70

Бегларян Т.В.

Анализ прямых инвестиций в Республику Армения за последнее десятилетие.....76

Քոչարյան Լ. Ա.

ԵԱՏՄ անդամակցության հետևանքները ՀՀ տնտեսության իրական հատվածի վրա՝ հարկային մուտքերի և արտաքին առևտրաշրջանառության տեսանկյունից.....80

Շահինյան Մ. Ս.

ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի զարգացման հեռանկարները և դրանց ազդեցությունը ֆինանսական շուկայի աշխուժացման վրա.....84

Դանիելյան Հ. Ա., Ավետիսյան Ա. Ա.

Արդյունավետ աշխատավարձ և նրա կիրառությունները.....91

Սարգսյան Ա. Հ.

Մեծ տվյալները, մեքենայական ուսուցումը և դրանց կիրառությունները կենտրոնական բանկերում.....99

Васильева Н. К., Мирзоян Г. Н.

Методы факторного анализа ликвидности коммерческой организации.....103

Կարապետյան Ն. Ն.

Ծախսերն արդյունավետ են կենտրոնական, թե՞ համայնքային մակարդակում. ֆիսկալ ապակենտրոնացման ազդեցությունը հայաստանյան մարզերի զարգացման վրա.....108

Ավետիսյան Ա. Ա., Շմավոնյան Հ. Ա.

Կրիպտոարժույթների գներում «փուչիկների» թեստավորումը աջակողմյան միավոր արմատի թեստերի օգնությամբ.....116

Мнацаканян Л. А., Каримян Д. В.

Анализ структуры банковских депозитов и кредитов на примере Республики Армении.....123

Манукян А. А., Мкртчян С. А.

Анализ влияния преступности на экономику в России.....127

КУЛЬТУРА И РЕЛИГИЯ

Տիգրանյան Ա. Հ.

Մշակութային ժառանգության պահպանությանն ուղղված քաղաքացիական նախաձեռնությունները հետխորհրդային Հայաստանում.....134

Պողոսյան Լ. Ա.

Հայագգի կարդինալ Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ Աղաջանյանի գործունեությունը մինչ հայ կաթողիկե եկեղեցու պատրիարք-կաթողիկոս դառնալը.....156

ФИЛОЛОГИЯ

Բաբայան Ք.Ա.

Spanglish-ի ուսումնասիրությունը որպես երկրագիտական բառապաշարի յուրացման միջոց.....161

СОЦИОЛОГИЯ

Григорьян Э.Р.

Гармонизация как платформа социальной инженерии.....167

Научно-аналитический журнал

РЕГИОН И МИР

2019, том X, № 4

Учредитель: “Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона” ОО
Регистрационное удостоверение 03 Ц 090670
от 16.02.2011 г.

Адрес редакции: Ереван, 3-ий пр. Тиграна Меца, д. 9
Website: geopolitika.am; E-mail: blacksea-caspian@mail.ru
Тел: (+37410) 23-71-95, 093944440

Ответственный за номер: *Г. Погосян*

Редактор: *Л. Андриасян*

Компьютерная верстка и оформление: *А. Меликсетян*

Подписано к печати 18.04.2019

Бумага офсетная, формат А4

Усл.п.листов 11,0

Шрифты: Times New Roman, Sylfaen

Тираж 200 экз.

Издательство: Общественный институт политических и социальных исследований Черноморско-Каспийского региона
Отпечатано в типографии “Time to print”